

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 14 • Sayı: 28 • Aralık 2024

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 14 • Number: 28 • December 2024

KTÜSBD
KTUJSS

TRABZON
2024

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl: 14 - Sayı: 28 – Aralık 2024

Karadeniz Technical University Institute of Social Sciences Journal of Social Sciences

Year: 14 - Number: 28 - December 2024

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Haydar AKYAZI / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Muharrem Akın DOĞANAY / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editör / Editor

Doç. Dr. Umut ÜZAR / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Prof. Dr. Mustafa Naci KAYAOĞLU / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. Burçin ESER / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Doç. Dr. Çağrı ÇOLAK / Trabzon Üniversitesi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Doç. Dr. Hüseyin YADIGAROĞLU / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Sosyoloji Bölümü

Doç. Dr. Vahit GÜNTAY / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Uluslararası İlişkiler Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Aykut BAŞOĞLU / Karadeniz Teknik Üniversitesi / İktisat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Sedat POLAT / Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi / Maliye Bölümü

Öğr. Gör. Dr. İhsan ERDİNÇLİ / Karadeniz Teknik Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dil Editörleri / Language Editors

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (Türkçe)

Prof. Dr. Mustafa Naci KAYAOĞLU (İngilizce)

Sekretarya / Secretary

Esin BULUT / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Birol KARAKURT / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Kader ŞAHİN / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Selami SARGUT / Başkent Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel YAMAK / University of Wolverhampton

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL / Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Vasfi HAFTACI / Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tekin AKDEMİR / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Adem DURSUN / Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERYİĞİT / Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma ACUN / Hacettepe Üniversitesi

e-ISSN: 2146–3727

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kanuni Kampüsü 61080 Trabzon / Türkiye

E-mail: sbdergi@ktu.edu.tr

Tel: +90 462 377 20 22

Fax: +90 462 325 32 10

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbdergi> | <http://www.ktu.edu.tr/sbdergisi>

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık sayıları ile yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan dergimiz; EBSCO, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

BU SAYININ HAKEM KURULU

Abdulgazi YIKICI	Mahmure EŞGÜNOĞLU BULMUŞ
Adem ÖZER	Mehmet CURAL
Anıl Çağlar ERKAN	Muhammed Yunus BİLGİLİ
Ayşem Ece YALÇINKAYA	Muhammet AKTUĞ
Banu ÇETİN ÜNAL	Murat ÜLGÜL
Bilgen AKMERMER	Necmettin Alpay KOÇAK
Bülent ŞENER	Osman AĞIR
Cemil SÜSLÜ	Ömer Faruk RENÇBER
Derya SÜRMEİİOĞLU PARLAR	Ömer UZUNAĞAÇ
Ekber KANDEMİR	Özay ÖZPENÇE
Emrah KOPARAN	Özge SAMANCI
Emre ÇITAK	Özlem GENÇ
Evrım İldem DEVELİ	Selahattin ÖZKAN
Hakan TOPATEŞ	Serdal FİDAN
Hülya KINIK	Sinem ÇELİK
Işıl DEMİRTAŞ	Tarhan OKAN
İsa YILMAZ	Yasin GÜZELDAL
Kerem ÖZBEY	

İÇİNDEKİLER

Hayat Boyu Öğrenmenin Hizmetinde Tarihi Bir Mekân: “Trabzon Alacahan” A Historical Place in the Service of Lifelong Learning: “Trabzon Alacahan” <i>Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER</i>	159
Karma Frekanslı Veri Örnekleme Altında Okun Yasasının Testi: Türkiye Örneği Testing the Okun’s Law Under Mixed Frequency Data Sampling: The Case of Türkiye <i>Serkan SAMUT</i>	184
The Impact of Hindutva Ideology on India’s Democracy and Social Cohesion Hindutva İdeolojisinin Hindistan’ın Demokrasisi ve Sosyal Uyumu Üzerindeki Etkileri <i>Yücel BULUT</i>	201
Dijital Kamusal Mallar ve Modüler Açık Kaynak Kimlik Platformu Örneği Digital Public Goods and the Case of Modular Open Source Identity Platform <i>İlker YAMAN</i>	223
Anglo-Saksonların Hıristiyanlaşmasında Roma-Kelt Geleneği Rekabeti Roman-Celtic Tradition Competition in the Anglo-Saxons’ Conversion to Christianity <i>Halil YAVAŞ</i>	251
Sınırsız Savaş Teorisi ve Üç Savaş Stratejisi Çerçevesinde Çin’in Hibrit Savaş Yaklaşımı China’s Hybrid Warfare Approach Within the Framework of Unrestricted Warfare Theory and Three Warfares Strategy <i>Orhan ÇİFÇİ</i>	267
Devlet Ar-Ge Destekleri ve Yenilikçilik İlişkisi: Kurumsal Kalitenin Moderatör Etkisi Relationship Between Government R&D Supports and Innovation: Moderating Effect of Institutional Quality <i>Fatih ŞAHİN</i>	289
BİST Konaklama Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının Critic Multimoora ve Dematel TOPSIS Yöntemleri ile İncelenmesi Examining the Financial Performance of Businesses in the BIST Accommodation Sector with Critic Multimoora and Dematel TOPSIS Methods <i>Gamze Ayça KAYA</i>	310
Enerji Politikası Üzerinden Türkiye’nin Sürdürülebilirlik ve Kalkınma Hedeflerinin Değerlendirilmesi Evaluation of Turkey’s Sustainability and Development Goals Through Its Energy Policy <i>Azime TELLİ Arda ÖZKAN</i>	332
Deprem Felaketinde Kamu Diplomasisi: Türkiye’deki Avrupa Birliği Büyükelçilikleri Örneği Public Diplomacy in The Earthquake Disaster: The Case of The European Union Embassies in Türkiye <i>Kurthan DEMİR</i>	353

HAYAT BOYU ÖĞRENMENİN HİZMETİNDE TARİHİ BİR MEKÂN: "TRABZON ALACAĞAN" *

A HISTORICAL PLACE IN THE SERVICE OF LIFELONG LEARNING:
"TRABZON ALACAĞAN"

Araştırma Makalesi
Research Paper

Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER**

Öz:

Bu araştırma ile hayat boyu öğrenme kapsamında Trabzon Halk Eğitim Merkezi ve Olgunlaşma Enstitüsü bünyesinde, tarihi bir mekân olan Alacağın'da yetişkinlere sunulan kurslara dikkat çekmek, kurslara katılımın kursiyerlere sağladığı kazanımlarını ortaya koymak ve hayat boyu öğrenmenin hizmetine sunulan tarihi bir mekânı tanıtmak amaçlanmıştır. Çalışmanın anlaşılmasına temel oluşturmak amacıyla çalışmada sıkça kullanılan hayat boyu öğrenme kavramına yer verilmiş, eğitim politikalarında hayat boyu öğrenme konusunda kat edilen mesafe özetlenmiş ve 'Dönüşümsel Öğrenme Kuramı' çerçevesinde kursiyerlerden (8 kişi) elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Araştırmanın saha boyutu nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak fenomenolojik desen ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çalışma grubu Alacağın'da açılan kurslara katılan/bu kurslar sonucu kendi iş yerlerini açan ya da sosyal medya hesapları üzerinden satışlarını gerçekleştiren sekiz kursiyer ve farklı branşlardaki altı usta öğretici oluşturmuştur. Araştırmadan elde edilen veriler, derinlemesine görüşme tekniğiyle toplanmış ve betimsel analiz tekniğiyle aktarılmıştır. Araştırma sonunda kursların bireysel ve sosyal hayata olumlu katkıları olduğu, kendi iş yerlerini açan kursiyerlerin yeni bir bakış açısı kazanmak suretiyle yaşamlarına olumlu yönde değişiklik kattıkları ve usta öğreticilerin de bu dönüşüm sürecinde kilit rol oynadıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda, araştırma sonuçları paylaşılmış ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hayat Boyu Öğrenme, Dönüşümsel Öğrenme, Halk Eğitim Merkezi, Alacağın.

Abstract:

This research aims to draw attention to the courses offered to adults in Alacağın, a historical place within the Trabzon Public Education Center and Mastering Institute within the scope of lifelong learning, to reveal the gains of participation in the courses to the trainees and to introduce a historical place offered to the service of lifelong learning. In order to provide a basis for understanding the study, the concept of lifelong learning, which is frequently used in the study, is included, the distance traveled in lifelong learning in education policies is summarized and the data obtained from the trainees (8 person) within the framework of 'Transformational Learning Theory' are evaluated. The field dimension of the research was carried out with a phenomenological design by adhering to the qualitative research method. The study group of the research consisted of eight trainees who participated in the courses opened in Alacağın / opened their own workplaces as a result of these courses or realized their sales through their social media accounts and six master trainers in different branches. The data obtained from the research were collected by in-depth interview technique and transferred by descriptive analysis technique. At the end of the research, it has been determined that the courses have positive contributions to individual and social life, the trainees who open their own workplaces make positive changes in their lives by gaining a new perspective, and master trainers play a key role in this transformation process. In this context, the results of the research are shared and recommendations are presented.

Keywords: Lifelong Learning, Transformational Learning, Public Education Center, Alacağın.

* Makale Geliş Tarihi: 30.10.2023

Makale Kabul Tarihi: 29.02.2024

** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mgozubuyuk74@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6362-7626.

GİRİŞ

İnsanın doğduğu andan itibaren var olan öğrenme ihtiyacı, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilim ve teknolojideki hızlı ilerlemelerle birlikte yeni bir görünüm aldı. Teknolojik ilerlemelerin yanı sıra ekonomik, sosyal ve demografik değişimler, eğitim yaklaşımlarının değişimine yol açtı ve yaşam boyu öğrenme tüm bireyler için özellikle de yetişkinler için bir zorunluluk haline geldi. Bu süreçte, geleneksel eğitim yaklaşımlarının yanı sıra yetişkin eğitimi ve uzaktan eğitim gibi yeni yaklaşımların gelişimi, hayat boyu öğrenmeye odaklanmayı artırdı. Bireylerin bilgi ve becerilerini geliştirmek amacıyla hayatı boyunca katıldığı her türlü öğrenme etkinliğini kapsayan hayat boyu öğrenme kavramı (URL-1), okullar ile sınırlı kalmayan; evde, işte, hayatın her alanında gerçekleşebilen öğrenmeleri de içermektedir.

Kurumsal bağlamda, geleneksel eğitim ile paralel ilerleyen öğrenme deneyimi, yetişkinlikte yerini okul sonrası eğitim programları ve diğer öğrenme kaynaklarına bırakmaktadır. Yetişkinlere yönelik düzenlenen çeşitli eğitim etkinlikleri, sadece yeni bilgiler sunmakla kalmayıp aynı zamanda mevcut yeteneklerin geliştirilmesine veya yeni becerilerin kazanılmasına fırsat tanıyarak kişisel gelişime katkı sağlamaktadır. Hayat boyu öğrenme kapsamında, Türkiye’de örgün eğitime nazaran yaş ve öğrenme düzeyleri bakımından daha farklı gruplara, zaman ve mekân bakımından daha esnek davranılarak eğitimler veren kurumların başında Halk Eğitim Merkezleri (HEM) gelmektedir. Bünyesinde açılan kurslar ile eğitici faaliyetlerin düzenlendiği bu merkezler, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü’nün il ve ilçelerde hayat boyu öğrenme faaliyetlerini yürüten taşra teşkilatı birimleri olarak görev yapmaktadır. Buralarda, yediden yetmişe farklı eğitim, gelir, sosyal statü ve kültür düzeyindeki vatandaşlara ilgi, istek, yetenek ve beklentilerine doğrultusunda kişisel ve mesleki gelişim kursları düzenlenmektedir. Kurslar hayat boyu öğrenme kurumlarında kadrolu veya ek ders ücreti karşılığında görevlendirilen ‘Usta Öğreticiler’ tarafından verilmektedir (HBÖ Kurumları Yönetmeliği, 2018:1). Kurslara katılan kişiler ‘Kursiyer’ olarak anılmaktadır. 2022 yılı itibariyle ülke genelinde 998 halk eğitimi merkezi bulunmaktadır. Halkın yoğun ilgi gösterdiği halk eğitimi kurslarından 2022 yılının ilk üç ayında 2 milyon 641 bin 613 kişi yararlanmıştı (MEB, 2022:3).

Hayat boyu öğrenme kapsamında öne çıkan bir diğer kurumda 1945 yılında kurulan ve kadınlara yönelik meslekî eğitimlerinin önemli bir ayağını oluşturan ‘Olgunlaşma Enstitüleri’dir. 2023 yılı itibariyle Türkiye’nin 31 ilinde Olgunlaşma Enstitüsü faaliyet göstermektedir. Ülkenin ve bölgenin kültür zenginliklerine sahip çıkarak kaybolmaya yüz tutmuş değerleri gelecek nesillere aktarabilen kurumlar olarak, özellikle el sanatlarının korunmasında ve aktarılmasında önemli işleve sahiptir. Burada verilen eğitimler, yaygın eğitim kursları ve iki yıllık mesleki eğitim denklik programı olarak verilmektedir. Yaygın eğitim içinde farklı taleplere yönelik olarak el sanatları, moda tasarımı, yiyecek içecek hizmetleri, kuyumculuk teknolojisi ve tekstil teknolojisi gibi çeşitli alanlarda kurslar düzenlenmektedir (URL-2).

Halk Eğitim Merkezleri, kurslarını sadece kendi bina ve tesislerinde değil, talep doğrultusunda farklı mekânlarda da düzenleyebilmektedir. Osmanlı dönemine ait bir taş yapı olan Alacahan, hayat boyu öğrenme faaliyetleri çerçevesinde kursların gerçekleştirildiği mekânlardan biridir. 2012 yılında başlayan yenileme çalışmalarının tamamlanmasıyla, Alacahan 2014 yılında eski ihtişamına kavuşmuş ve bu tarihten itibaren Trabzon Halk Eğitim Merkezi ve Olgunlaşma Enstitüsü tarafından kadınlara yönelik meslek edindirme kursları için 20 yıl boyunca tahsis edilmiştir. Trabzon ili Kunduracılar Caddesi'nden Semerciler Caddesi'ne ve İskele Caddesi'nden yeni limana uzanan tarihi ipek yolunun geçtiği güzergâhta bulunan Alacahan (Engin, 2002:32), tarihi ve kültürel mirası yaşatan, hayat boyu öğrenmeye hizmet eden bir mekân olarak günümüzde yöresel ürünlerin, el sanatlarının ve Trabzon'un kültürel değerlerinin korunup öğretildiği, turizme katkı sağlayan bir merkez olarak faaliyet göstermektedir.

AMAÇ

Bu araştırma ile hayat boyu öğrenme kapsamında Trabzon ili Halk Eğitim Merkezi ve Olgunlaşma Enstitüsü bünyesinde, tarihi bir mekân olan Alacahan'da yetişkinlere sunulan kurslara dikkat çekmek, kurslara katılımın kursiyerlere sağladığı kazanımlarını ortaya koymak ve hayat boyu öğrenmenin hizmetine sunulan tarihi bir mekânı tanıtmak amaçlanmaktadır. Elde edilen bulgular çerçevesinde ülkemizde uygulanmakta olan bir politika çeşidinin farklı boyutları ortaya konabilecek ve bu bağlamda yapılacak çalışmalarla da kıyaslamaya gidilebilecektir.

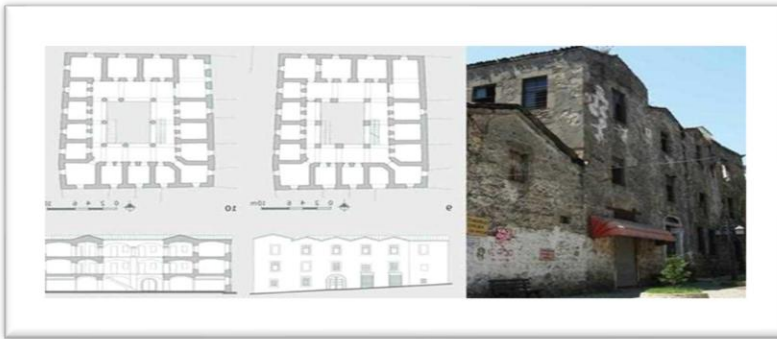
YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma yöntemine bağlı kalınarak fenomenolojik desen kullanılarak yapılmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, olayları doğal ortamında gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya koyma amacı ile yapılan araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 41). Fenomenolojik desen “farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır”. Genellikle, bu desen görüşmeler yoluyla veri toplar (Creswell, 2014: 14; Yıldırım ve Şimşek, 2018: 78). Fenomenolojik desen kullanılarak yapılan araştırmalarda, veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışı vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler veya gruplardan oluşmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 71). Fenomenolojik desen, bireylerin deneyimlerine odaklanarak derin ve zengin veriler sağlar. Bu bağlamda, araştırmanın katılımcı grubu, kolay ulaşılabilir bir yöntemle seçilen, yetişkinlere yönelik açılan kurslarda (sanat ve tasarım, el sanatları vb.) eğitim veren usta öğreticiler (kurs öğretmenleri) ile kursiyerlerdir. Araştırma da zaman ve emek boyutu dikkate alınarak altı usta öğretici ve sekiz kursiyerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler, derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Derinlemesine görüşme, araştırmacının belirli bir konu hakkında derinlemesine bilgi edinmek amacıyla katılımcılarla birebir yapılan yapılandırılmış veya yarı yapılandırılmış bir görüşme türüdür. Bu teknik genellikle katılımcıların düşüncelerini, deneyimlerini, duygularını ve tutumlarını anlamak

için kullanılır. Araştırmacı, katılımcıya belirli konular hakkında açık uçlu sorular sorarak onların derinlemesine düşüncelerini ve deneyimlerini detaylı bir şekilde paylaşmalarını sağlar. Araştırmacı, ilgili alandaki literatür inceleyerek hazırladığı yarı yapılandırılmış görüşme formunu kullanmıştır. Bu form, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ve kurs deneyimlerini belirlemeye yönelik açık uçlu soruları içermektedir. Usta öğreticilerle yapılan görüşmeler görev yaptıkları mekânda, kursiyerlerle yapılan görüşmeler ise Alacahan'da ya da iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların izni alınarak tüm görüşmeler kaydedilmiştir. Görüşmeler, 2022 yılının Kasım-Aralık aylarında gerçekleşmiş ve genellikle 30-40 dakika sürmüştür. Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan veriler betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Betimsel analize göre, elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Görüşülen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlemiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018:256). Bu kapsamda, saha çalışmasından elde edilen veriler, önceden belirlenen temalara göre özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Katılımcıların görüşlerini doğrudan yansıtmak amacıyla alıntılar kullanılmıştır.

1. ALACAHAN'IN TARİHİ VE MİMARİSİ: KISA BİR BAKIŞ

Hanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli ticaret ve yolculuk noktaların da inşa edilen yapılarıdır. Genellikle işyerleri, otel gibi hizmetler sunan yapılar olarak düşünülebilir. Alacahan, Taş Han gibi günümüze kadar gelmiş hanlardan biridir (Öksüz, 2006:117). Bu han, Çarşı Mahallesi'nde Bakırcılar Semti'nde yer almaktadır (Aygün, 2002:264). Bazı kaynaklar, Han'ın 16. yüzyılda inşa edildiğini iddia ederken (Öksüz, 2006, Özer 1997:90), diğerleri ise 18. yüzyılda yapıldığını öne sürmektedir (URL-3). Ancak, üzerinde herhangi bir kitabe bulunmadığından Han'ın kuruluş tarihi kesin olarak belirlenmemektedir (Yüksel, 1991:183; Horuloğlu, 1983: 64; Karpuz, 1997:82).

Resim 1: Alacahan'ın Planı ve Restorasyon Öncesi Dış Görünümünden Bir Kare

Dikdörtgen plana sahip olan Hanın etrafı odalarla çevrili revaklı bir avlu ile zemin kattaki depolar ve katlardaki odalardan oluşmaktadır (Öksüz, 2006, 117). Doğu ve batıda birer girişi bulunan hanın (Özen ve ark. 2010: 142; Engin, 2002; Yüksel, 2000:58) üstü açıktır. 46 odadan oluşan handa avlunun doğusunda yer alan taş merdivenlerle üst kata

çıkılmaktadır. Odalarda genelde avluya ve dışarıya açılan pencereler yer almaktadır. Odalar boyut ve form olarak birbirinden farklılık göstermektedir. Birinci katta revağın batısında yer alan merdivenlerden ikinci kata çıkılmaktadır. İkinci katta da diğer katlarda olduğu gibi revağın gerisinde odalar bulunmaktadır. Plan olarak birinci katın aynısıdır. Bu katta revak sütunları diğer katlardan farklı olarak daire kesitidir (Engin, 2002:65).

Resim 2: Restorasyon Öncesinde Alacahan'ın İçi ve Dışına Ait Görüntüler

Han, döşemeleri, merdivenleri, taşıyıcı sistemleri, örtü sistemleri ve diğer unsurlarıyla bir bütün olarak inşa edilmiştir. Yapı malzemesi ve tekniği açısından, Han'ın genellikle taş ve ahşap kullanılarak yapıldığı ifade edilebilir. Duvarlarda revak kolonlarında, kemerlerde, merdivenlerde, pencere ve kapı açıklıklarını geçmek için kullanılan atkılarda ve dış cephede sövelerde taş malzeme kullanılmıştır. Bu elemanlarda ağırlıklı olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır (Engin, 2002:67). Zemin ve birinci katta kesitli, ikinci katta ise oval ve kesitli sütunlar yer almaktaydı ve bunlar oval ve yayvan kemerlerle birbirine bağlı idi (Yüksel, 2000:60; Kahırman, 2003:43). Alacahan'ın revağının bir bölümünde yarım beşik tonozlar kullanılmıştır. Bazı mekânlarının üzeri de düz ahşap tavan şeklinde örtülmüştür (Özer, 1997:87) Avlunun kesme taşla döşendiği handa revak ve odalarda orijinal taş döşemenin üstüne daha sonraları beton dökülmüştür (Engin, 2002:68). Zemin kattan birinci kata çıkan merdivenler açık avlunun doğusunda yer almakta ve 17 rıhttan oluşmaktadır.

Kesme taştan yapılan orijinal merdivenlerin bazı basamaklarına beton dökülmüştür. Taşıyıcı sistemler, duvarlar ve kolonlardan oluşmaktadır. Kolonlar, revak kemerlerini desteklemek için kullanılmıştır (Engin, 2002:70). Revaklar ve odaların üstlerini örten tonozları desteklemek amacıyla genelde basık kemerler kullanılmıştır. Alacahan'da, kubbe ile örtülü bir mekâna rastlanmazken, giriş holü, revaklar ve birkaç odanın dışında çoğu odanın üst örtü sistemi tonozdur. Diğer elemanlar arasında kapı ve pencereler ile süsleme ve bezeme sayılabilir. Birinci ve ikinci katta düşeyde dikdörtgen forma sahip olan kapı ve pencerelerin açıklıkları düz atkı taşı ile geçilirken, zemin katta kapıların üstü kemerle geçilmiştir. Yine yapının giriş kapılarının üstü kemerdir. Üst katlardaki kapı ve pencerelerde ahşap malzeme kullanılırken, giriş kapıları demir kapıdır. Cephedeki pencereler ahşaptan yapılmıştır. Son derece sade bir mimariye sahip Han'da herhangi bir süsleme veya bezeme ögesine rastlanmamıştır.

Resim 3: Restorasyon Sürecinde Alacahan'ın İç ve Dışına Ait Görüntüler

2012 yılına kadar önemli bir onarıma tabi tutulmayan Alacahan, bu süre zarfında bakımsız ve harap bir haldeydi. Bu dönem boyunca, Han ciddi tahribata uğradı; bazı odaların tavan ve döşemeleri çöktü, duvarlarında ve revak tonozlarında derin çatlaklar meydana geldi. Ayrıca, önceki dönemlerde yoğun kullanıma bağlı olarak yapı, birçok fiziksel müdahaleye maruz kalmıştı. 2012 yılında, Alacahan'ın bir bölümü çökerek yıkıldı. Bazı odaların cephelerine kapılar eklenerek dışarıdan erişim sağlandı. Ayrıca, bazı odaların revaklara açılan bölümleri kapatıldı. Bitişik binaya geçiş yapabilmek için bağlantılar oluşturuldu ve bazı odalar birleştirildi. Restorasyon öncesinde, revakların bir kısmı kapatılarak dükkân veya oda haline getirildi (URL-3).

Osmanlı dönemine ait şehrin tarihine tanıklık eden bir yapı olarak Alacahan, günümüzde geleneksel el sanatlarının aktarılmasına ve sürdürülmesine ev sahipliği yapmaktadır. Çok sayıda kursiyer, buradaki kurslara katılarak eğitimlerini tamamlamaktadır. Tarihi hanın yaklaşık 30 ayrı odasında, kursiyerler el sanatlarına dair çeşitli atölyelerde buluşmakta ve “hasır, telkâri, kazazlık, mekikli dokuma, sanat ve tasarım, yorgan dikimi, takı tasarımı, miyuki, organik dokuma, el nakışı, iğne oyası, sepet örücülüğü, çini, seramik, kaligrafi, tezhip” gibi sanatları öğrenmektedir. Kurs sürecinde, yöresel ürünlerden oluşan 90’dan fazla Trabzon işi hediyelik eşya üretilmektedir. Burada üretilen ürünler Han da sergilenmekte ve satılmaktadır. Hanın batıdan girişinde solda eserlerin sergilendiği ve satıldığı küçük bir alan bulunmaktadır. Ayrıca özel günlerde han girişindeki avluda eserler sergilenmektedir.

Resim 4: Restorasyon Sonrası Alacahan'ın Görünümüne Ait Bir Kesit

Sonuç olarak, Alacahan, 200 yıllık bir geçmişe sahip yaşayan bir tarihtir ve günümüzde her yıl yaklaşık 1500 kursiyer burada yöreye özgü el sanatlarını öğrenmektedir. Burada düzenlenen kurslar, yaş, cinsiyet, sosyal statü gibi ayrımlar yapmaksızın tüm yetişkinlere açıktır. Bu kurslar, yöresel el sanatlarının korunması, aktarılması ve popüler hale getirilmesinin yanı sıra kadınların meslek edinerek kendi kendilerine ve aile bütçelerine katkı sağlamalarını amaçlamaktadır. Bu bağlamda, kadınların girişimlerini teşvik etmek ve ürünlerinin satışını sağlamak için çeşitli destekler sağlanmaktadır. Alacahan, yerli ve yabancı turistlerin uğrak yeri haline gelmiş olup kültürel turizm açısından önemli bir merkez haline gelmiştir.

2. EĞİTİM POLİTİKALARI İÇİN BİR ÇERÇEVE: HAYAT BOYU ÖĞRENME

Sosyolojik, psikolojik ve kültürel boyutları olan hayat boyu öğrenme kavramı, yaygın eğitim, sürekli eğitim, yetişkin eğitimi, toplum eğitimi gibi kavramlarla birlikte anılmakta hatta bazı çalışmalarda bu kavramlar birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Ancak özellikle ulusal alan yazındaki çalışmalarda yaşam boyu öğrenme kavramı ile sıkça yer değiştirdiği görülmektedir. Arapça hıw kökünden gelen “hayā(t)” kelimesi “canlı, sağ olma durumu ve yaşam” anlamına gelir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde Türkçe bir kelime olan “yaşam” kelimesi ise “doğumla ölüm arasında yaşanan süre; dirim, ömür, hayat” şeklinde tanımlanır. Nihayetinde her iki terim de “beşikten mezara eğitim” anlayışının bir tezahürü olup bireylerin sürekli olarak bilgi ve becerilerini geliştirmesi ve bu sürecin hayat boyunca devam etmesi gerektiği düşüncesine dayanır.

Esasen, bireylerin sürekli olarak bilgi ve becerilerini geliştirmesi fikri, tarih boyunca farklı disiplinlerde ve kültürlerde ortaya çıkmıştır. Ancak, 20. yüzyılın ortalarında, modern anlamda hayat boyu öğrenme kavramı daha yaygın hale geldi. Değişen sosyal ve kültürel yapıya uyum sağlamak için ortaya çıkan bu kavram, çağın ihtiyaçlarına hızla uyum sağlayabilmek amacıyla birçok ülkede büyük ilgi görmeye başladı. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) 25 yılı aşkın süredir hayat boyu öğrenmeyi ele almaktadır. 1996'da OECD Eğitim Bakanları, “Herkes için hayat boyu öğrenme” (Lifelong learning for all) ilkesini eğitim politikaları için bir rehber olarak kabul etmiştir. UNESCO ise hayat boyu öğrenmeyi, küresel zorlukların

üstesinden gelmenin ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmanın anahtarı olarak kabul eder. UNESCO Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü (UIL), günümüz dünyasında hızlı teknolojik ilerleme, üretken yapay zekâ, iş gücü piyasasındaki değişimler, iklim değişikliği ve demografik geçiş gibi faktörlerin etkisinde, “herkesin hayat boyu öğrenebileceği bir dünya” vizyonundan yola çıkarak hayat boyu öğrenmenin daha da önemli hale geldiğini vurgular. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine doğru ilerlerken, UNESCO Hayat Boyu Öğrenme Enstitüsü, üye devletlerin kapasitelerini güçlendirerek etkili ve kapsayıcı hayat boyu öğrenme politikaları ve sistemleri oluşturmayı amaçlar. Aynı zamanda, yaşam boyunca her ortamda çalışan ve fayda sağlayan öğrenme ekosistemlerini geliştirme hedefiyle faaliyet gösterir. Yerel ve ulusal düzeyde kapasite oluşturmayı, ortaklıkları güçlendirmeyi ve herkese destek olabilmek için veri ve bilgi sunmayı öncelik olarak belirler.

Avrupa Birliği (AB) de, hayat boyu öğrenme kavramını destekleyen ve teşvik eden bir dizi belge ve strateji geliştirmiştir. Bu belgeler, AB üye ülkelerinin eğitim sistemlerini ve politikalarını şekillendirmede yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Kronolojik bir sıra ile AB'nin hayat boyu öğrenme konusundaki belgelerinden ilki AB ülkelerinin ekonomik büyüme, istihdam ve sosyal dâhil olma alanlarında hedeflerini belirlediği bir dizi politikayı içeren “*Lizbon Stratejisidir*” (2000). Bu strateji içinde hayat boyu öğrenme de önemli bir unsurdur çünkü hızla değişen iş piyasalarında insanların becerilerini sürekli olarak güncellemeleri gerektiği vurgulanmıştır. İkincisi AB içinde yetişkin öğrenmesini teşvik etmeyi amaçlayan, yetişkinlerin eğitim fırsatlarına erişimini artırmayı ve yetişkin eğitimi politikalarını geliştirmeyi hedefleyen “Avrupa Yetişkin Öğrenme Programı’dır” (2000-2006). Üçüncüsü, “*Hayat Boyu Öğrenme Programı’dır*” (2007-2013). Bu program, farklı yaş gruplarına yönelik hayat boyu öğrenme fırsatları sunmayı amaçladı. Öğrenciler, öğretmenler, eğitimciler ve diğer gruplar için farklı türde projeleri destekledi. Dördüncüsü “*Avrupa 2020 Stratejisidir*”. Sürdürülebilir ekonomik büyüme ve istihdamı teşvik etmeyi amaçlayan bu strateji içinde de hayat boyu öğrenme ve beceri geliştirme önemli bir konuydu. İnsanların iş gücüne katılımını artırmak ve rekabetçiliklerini sürdürmek için sürekli öğrenme vurgulandı. Son olarak 2021-2027 çağrı yıllarını kapsayan eğitim, gençlik ve spor alanlarındaki yeni hibe programı olan “*Avrupa Eğitim ve Öğretim İşbirliği Programı (Erasmus+)*” programı gösterilebilir. Gençler, öğrenciler, öğretmenler, eğitimciler ve diğer farklı gruplar için eğitim, öğrenme ve hareketlilik fırsatları sunan bu program, hayat boyu öğrenmeyi teşvik etmek ve AB ülkeleri arasındaki eğitim işbirliğini güçlendirmek amacıyla tasarlanmış bir programdır. Tüm bu belgeler, AB'nin hayat boyu öğrenmeye yönelik yaklaşımını ve politikalarını ifade etmektedir. AB, değişen dünyada bireylerin ve toplumun sürekli öğrenmeye devam etmelerini teşvik etmekte ve bu hedefe destek veren çeşitli girişimlerde bulunmaktadır.

Avrupa Birliğindeki bu gelişmelere paralel olarak Türkiye, AB'ye üyelik süreciyle birlikte AB'nin hayat boyu öğrenme memorandumunda belirlenen stratejilerini benimsemiştir. Bu çerçevede hayat boyu öğrenme konusunda çeşitli stratejiler, programlar ve belgeler geliştirmiştir. Bu belgeler, bireylerin yaşam boyu öğrenme fırsatlarına erişimini artırmayı, beceri geliştirmeyi ve kişisel gelişimi teşvik etmeyi amaçlar. Bu belgeler

öncesinde, Türkiye’de eğitim politikalarını belirleyen en temel yasal düzenlemelerden biri olan *Millî Eğitim Temel Kanunu’nda* (1973), eğitimin tüm yaş gruplarına hitap etmesi ve fırsat eşitliği vurgulanır. Kanunda, hayat boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi gibi konular da yer alır. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1985-1989) ise eğitim, beşikten mezara kadar devam eden bir süreç olarak kabul edilmiştir (DPT:1974). Dokuzuncu Kalkınma planı dikkate alınarak oluşturulan *Hayat boyu Öğrenme Strateji Belgesi’nde* (2009-2013) (SBB, 2006), hayat boyu öğrenme bilgi, beceri ve yeterliliklerini geliştirmek amacıyla hayatı boyunca katıldığı her türlü öğrenme etkinlikleri olarak tanımlanmaktadır (HBÖ Stratejisi Belgesi 2009:7). Bir diğer belge olan “*Hayat boyu Öğrenme Strateji Belgesi ve Eylem Planında* (2014-2018)” ise hayat boyu öğrenmenin önemi, Türkiye’de hayat boyu öğrenme ile ilgili mevcut duruma ve öneriler, öncelikli alanlara yer verilir. HBÖ, “okullar ile sınırlı kalmayan; evde, işte, hayatın her alanında gerçekleştirilebilen; öğrenmenin yaş, sosyal, ekonomik statü ve eğitim seviyesine bakılmaksızın herhangi bir engel olmadan sürdürülebileceğini gösteren temel kavramlardan biri” şeklinde tanımlanır (HBÖ 2014-2018). 2018 tarihli Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği’nde de, hayat boyu öğrenme, bireyin bilgi, beceri ve yetkinliklerini geliştirmek amacıyla örgün eğitimin dışında katıldığı her türlü öğrenme etkinliklerini kapsayan bireysel, toplumsal ve istihdam ile ilgili bir yaklaşımla tanımlanır. Son olarak Türkiye'nin eğitim sistemi için belirlenen “*2023 Eğitim Vizyonu*” dokümanının da hayat boyu öğrenmeye büyük bir önem vererek, bireylerin hayat boyu öğrenmelerini sağlamak, çağın gerektirdiği becerileri kazandırmak ve kişisel gelişimlerini teşvik etmek amacıyla tasarlandığı söylenebilir.

3. TEORİK ÇERÇEVE: DÖNÜŞÜMSSEL ÖĞRENME TEORİSİ

Tüm insanlar, deneyimlerini anlama ve anlamlandırma konusunda yerleşik inanç sistemlerine (bir referans çerçevesi) dayanır. Bu yerleşik inanç sistemlerinin, zamanla öğrenme süreçlerine paralel olarak değişmesi kaçınılmazdır. Yetişkin öğrenmesini anlamak için yapılan literatür incelemelerine dayanarak, yetişkin eğitimi teorilerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür (Deveci, 2021; Celep, 2003):

1. Yetişkinlerin temel özelliklerine dayalı teoriler (İşbirlikçi katılımcı öğrenme)
2. Yetişkinlerin yaşam durumlarına dayalı teoriler (Yapısal öğrenme)
3. Bilinçlendirme temelli teoriler (Dönüşümsel/Dönüştürücü öğrenme).

Tablo 1: Yetişkin Eğitim Teorileri

Yetişkinlerin Özelliklerini Temel Alan Teoriler (İşbirliğine Dayalı Katılımcı Öğrenme)	Yetişkinlerin Yaşam Durumlarını Temel Alan Teoriler (Yapısal Öğrenme)	Bilinçlendirmeyi Temel Alan Teoriler (Transformatif/Dönüştürücü Öğrenme)
<ul style="list-style-type: none"> •Malcolm Knowles (1913-1997)'in Androgoji Teorisi •Abraham Maslow (1908-1970)'un Kendini Gerçekleştirme Teorisi 	<ul style="list-style-type: none"> •Howard McClusky'nin (1902-1982) Yaşam Durumu (Marj) Teorisi •Peter Jarvis (1937-2018)'in Süreç Teorisi •Knud Illeris (1939-)'in Üçlü Boyut Teorisi (Three Dimensions of Learning) 	<ul style="list-style-type: none"> •Paulo Freire (1921-1997)'nin Bilinçlendirme Teorisi •Jack Mezirow (1923-2014)'un Dönüştürücü Öğrenme Teorisi •Laurent Daloz (1940-)'un Psikogelişim Teorisi

Bu başlık altında, araştırmının teorik çerçevesi, bilinçlendirmeyi temel alan teoriler arasında “Dönüşümsel Öğrenme Teorisi”ne dayandığı için bu teoriye detaylı olarak yer verilmiştir.

Bilinçlendirmeyi temel alan teorilerin ortak yönü, bireylerin öğrenme süreçlerinde kendi deneyimlerini dikkate almaları ve öğrenme deneyimlerini kişisel olarak anlamlı hale getirmeleridir. Böylelikle, bireyler kendi öğrenme süreçlerinde aktif bir rol oynayabilirler ve öğrenme deneyimlerinin kişisel anlamlarını keşfedebilirler (Gözübüyük Tamer, 2022). Bilinçlendirmeyi temel alan teoriler arasında ‘Dönüşümsel Öğrenme Teorisi’ özellikle yetişkin eğitime odaklanan bir öğrenme teorisi olup Amerikalı sosyolog Jack Mezirow (1923-2014) tarafından temelleri atılmıştır. Mezirow (1975), ortaöğretim sonrası eğitimlerine ara verip çalışma hayatına başlayan ve uzun bir aradan sonra üniversiteye dönerek iki ve dört yıllık programlara başlayan 83 yetişkin kadının yaşadıkları değişim ve süreçlerini konu alan bir araştırmayı yürütmüştür (Mezirow, 1975). Bu araştırma sonucunda, kadınların kültürel ve sosyal koşullarının farkına varmasıyla birlikte dönüşümün başladığını ve bakış açılarında bir değişim geçirdikleri fark etmiştir. Eğitimin basit davranış değişikliği yaratmakla tanımlanamayacağını savunan Mezirow, önemli davranış değişikliklerinin ancak perspektif değişimi ile mümkün olacağını ileri sürmüştür (Mezirow, 1978). Ona göre her bireyin, kendi inançları, deneyimleri ve varsayımları ile oluşturduğu bir “perspektifi” yani “hayata bakış açısı” vardır. Dönüşümsel öğrenme teorisinde yetişkin eğitimi öğrencilerinin takip ettiği tipik aşamalar vardır. Bu aşamalar, yetişkin eğitimi öğrencilerinin yeni bilgiler ve içgörüler kazandıkça önceki kavramlarını dönüştürmelerine yardımcı olma açısından anahtardır (URL-4):

- Kafa karıştırıcı bir ikilem: yetişkin öğrenenin geçmişte düşündüğü veya inandığı şeyin doğru olmayabileceğini fark ettiği durumudur. Bu dönüşümsel öğrenmenin başlangıç aşamasıdır. Bu ikilem, yetişkinler için rahatsız edici veya zorlayıcı olabilir, ancak dönüşümsel öğrenme sürecini başlatmanın temelidir.
- Suçluluk veya utanç duygusu ile kendini sorgulama ve değerlendirme: Yetişkinler, kafa karıştırıcı bir ikilem ya da karmaşık bir durumun ardından inançlarını ve anlayışlarını kendi içlerinde gözden geçireceklerdir. Geçmiş deneyimlerini ve bu karmaşık ikilemle nasıl ilişkilendirdiklerini düşüneceklerdir. Bu süreç, yetişkinlerin kendi perspektiflerinin tek doğru perspektif olmadığını anlamalarına yol açabilir, böylece bir perspektif dönüşümü gerçekleşebilir.
- Varsayımların eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi; dönüşümsel öğrenmenin bu aşamasında yetişkin öğrenenlerin geçmiş varsayımlarını daha detaylı bir şekilde incelemesini ve eleştirel bir bakış açısıyla gözden geçirmesini sağlar. Geçmişteki bazı varsayımlarının hatalı olduğunu kabul edebilirler ve bu nedenle yeni bilgi ve düşüncelere daha açık hale gelebilirler. Bu süreç, kendi geçmişlerine daha tarafsız bir bakış açısıyla yaklaşmalarını sağlayarak bir perspektif dönüşümü oluşturur.

- Bir eylem planı planlamak: Kişiler, geçmiş varsayımlarının ve inançlarının nasıl hatalı olabileceğini anladıktan ve bakış açılarını değiştirdikten sonra bir eylem planı hazırlayabilirler. Bir sorunu veya durumu daha iyi anlamak için artık hangi tür öğrenmeye ihtiyaç duyacaklarını düşünebilirler. Yeni bilgiler edinmek, farklı bakış açılarını keşfetmek, yeni insanlarla iletişim kurmak ve daha fazlasını başarmak için bir strateji belirleyebilirler.
- Yeni planlarını uygulamak için gerekli bilgi ve becerileri edinme aşamasındadırlar. Şimdi, planlarını hayata geçirme ve dönüşümsel öğrenmelerini ilerletme zamanı gelmiştir. Tam anlamıyla gelişmek için yeni bilgiler edinmeleri ve farklı bakış açılarını göz önünde bulundurmaları gerekebilir. Bu süreç, kapsamlı bir çaba ve çalışma gerektirebilir, ancak gerçek öğrenmenin yaşandığı yer burasıdır.
- Yeni rolleri keşfetmek ve denemek: Yeni rolleri keşfetmek ve denemek, dönüşümsel öğrenmenin vazgeçilmez bir parçasıdır. Değişimleri keşfetmek ve anlamaya çalışmak, dönüşüm sürecinde başarının anahtarıdır. Bu sadece bilgi edinmekle sınırlı değildir, aynı zamanda kendileri için yeni şeyleri anlama ve deneyimleme konusunda aktif bir çaba gerektirir.
- Yeni roller ve ilişkilerde öz-yeterlik oluşturmak: Yeni roller ve ilişkilerde öz-yeterlik geliştirmek, kendi kararlarını alma ve kendi inançlarına sahip olma becerisini içerir. Dönüşümsel öğrenme sürecinde, inançlarını ve anlayışlarını güçlendirmek ve bu dönüştürücü döngüyü sürdürmek son derece önemlidir.

Dönüşümsel öğrenmenin önemli bir kısmı, bireylerin varsayımları ve inançları üzerinde eleştirel bir şekilde düşünerek ve kendi dünyalarını tanımlamanın yeni yollarını ortaya çıkaran planlar yapıp bilinçli olarak yaparak referans çerçevelerini değiştirmeleridir. Kişisel gelişim ve olgunlaşma için bu perspektifin sorgulanması gerekir. Başka bir deyişle, bireyin bakış açısında değişime neden olan öğrenme deneyimlerini ifade eder. Bu tür bir öğrenme deneyimi algılarımızda temel bir değişikliği içerir; öğrenciler daha önce bildikleri veya düşündükleri her şeyi sorgulamaya başlar ve yeni anlayış ve bilgilere yer açmak için olayları yeni perspektiflerden incelemeye başlarlar. Dönüşümsel öğrenme sürecinde birey kültürünü ve varsayımlarını sorgular. Toplumda kabul görmüş değerlere uymak, bireye güven ve rahatlık hissi verirken, değişim ve dönüşüm, yerleşik düzene meydan okuma olarak algılanabileceğinden genellikle rahatsızlık yaratabilir. Bu nedenle, dönüşüm süreci bireyi kaosa sürükleyebilir (Akpınar, 2010:12).

Bu görüşe göre, sosyal etkileşim ve diyalog yoluyla öğrenme, perspektif dönüşümünün tek yoludur (Hoggan ve Hoggan-Kloubert, 2022: 667). Perspektif dönüşümü için yansıtma ve sosyal etkileşimin (rasyonel söylem) gerekliliğini vurgulanmıştır. Dönüştürücü öğrenmeyi teşvik etme sürecinin merkezinde yer alan üç ilişkili bileşen bulunmaktadır: deneyimin merkeziliği, eleştirel düşünme ve rasyonel söylem. Öğrenenin deneyimi, dönüştürücü öğrenmenin başlangıç noktası ve konusudur (Mezirow, 1995:23). Deneyim, sosyal olarak inşa edilmiş bir şey olarak görülür, bu nedenle değiştirilebilir ve etkili bir

şekilde kullanılabilir. Eleştirel düşünce, önceki deneyimlere dayalı varsayımların ve inançların bütünlüğünü sorgulamayı ifade eden yetişkin öğreniminin önemli bir özelliğidir. Genellikle bireyin düşünceleri, duyguları ve eylemleri arasındaki çelişki farkındalığından kaynaklanır. Üçüncü tema, dönüşümün teşvik edilmesi ve geliştirilmesi için gerekli olan rasyonel söylemdir. Ancak, günlük tartışmalardan farklı olarak, “iddia edilen şeyin anlaşılabilirliğini, doğruluğunu, uygunluğunu (normlarla ilgili olarak) veya orijinalliğini (duygularla ilgili olarak) sorgulamak veya güvenilirliğini sorgulamak için nedenimiz olduğunda kullanılır (Mezirow, 1991:77). Deneyim ve eleştirel düşüncenin bir araya geldiği yer rasyonel söylem ortamıdır. Söylem, eleştirel düşüncenin eyleme geçirilebileceği, deneyimlerin yansıtıldığı, varsayımların ve inançların sorgulandığı ve deneyimin yeni veya gözden geçirilmiş yorumlarının yer aldığı bir araç haline gelir. Son olarak, dönüşümsel öğrenmede eğiticinin rolü kritik önemdedir. Öğrenme, bireyin isteğine bağlı olduğu için öğrenme merkezli bir eğitim ortamı sağlanmalı, eğitici tutum ve davranışları öğrenmeyi teşvik edici olmalıdır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, araştırmaya katılan kursiyerler ve usta öğreticilerden alınan veriler ışığında öncelikle kursiyerlerin sosyo-demografik özellikleri ve kurs deneyimlerine ilişkin elde edilen verilerin analizi yapılmıştır. Ardından, usta öğreticilerin genel görünümü ile kurslar ve kursiyerlerle ilgili yapılan değerlendirmelerin betimsel analizi sunulmuştur. Görüşme sırasında elde edilen veriler, metin içerisinde aktarılırken hangi katılımcıdan alındığını belirtmek amacıyla kursiyerler için “K” harfi ve katılım sırasına göre “K1”, “K2”, “K3” ... “K8” şeklinde, usta öğreticiler için ise “UÖ” harfleri ve katılımcı sırasına göre “UÖ1”, “UÖ2”, “UÖ3” ... “UÖ6” şeklinde kısaltmalar kullanılmıştır.

4.1. Kursiyerlerin Sosyo-Demografik Görünümleri

Çalışma kapsamında sekiz kursiyer ile görüşülmüştür. Kursiyerlerin biri erkek yedisi kadındır. Medeni durumları göz önüne alındığında biri bekâr, yedisi evlidir. Bir kursiyer ortaokul, üç kursiyer lise, bir kursiyer yüksekokul ve üç kursiyer üniversite mezunudur. Katılımcıların çoğu Trabzonlu olup sadece iki katılımcı (K5-K7) farklı illerdendir. Üç kursiyer sepet (K1-2-3), bir kursiyer çini-seramik (K4), bir kursiyer deri (K5), bir kursiyer miyuki/takı (K6), bir kursiyer nakış ve aşçılık (K7) bir kursiyerde takı ve kuaförlük (K8) kurslarına devam etmiştir.

Tablo 2: Kursiyerlerin/Katılımcıların Sosyo-Demografik Verileri

No	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Mesleği/İş	Nereli	Hane Gelir	Kurs Adı	Kurs Süresi
1	45	K	Evli	Üniversite	Memur	Trabzon	38.000	Sepet	1 yıl
2	38	K	Evli	Üniversite	Ev Hanımı	Trabzon	22.000	Sepet	1 yıl
3	47	E	Evli	Lise	Emekli	Trabzon	20.000	Sepet	1 yıl
4	55	K	Evli	Lise	Emekli/Atölye	Trabzon	20.000	Çini/Seramik	6 ay
5	43	K	Evli	Üniversite	Ev Hanımı	İstanbul	20.000	Deri	1 yıl

No	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Mesleği/İş	Nereli	Hane Gelir	Kurs Adı	Kurs Süresi
6	22	K	Bekâr	Lise	Ev Hanımı	Trabzon	9.000	Miyuki/Takı	1 yıl
7	49	K	Evli	Yüksekokul	Kahvaltı salonu	Rize	2.5000	Pastacı/ Nakış	6 ay/ 4 ay
8	38	K	Evli	Ortaokul	Kuaför	Trabzon	15.000	Takı/ Kuaför	6 ay/ 1,5 yıl

Katılımcılardan K1 memur olarak çalışırken, K4, K7 ve K8 katıldıkları kurslardan sonra kendi iş yerlerini açmış ve burada çalışmaktadır. Emekli olan K3 sepet yapımına devam etmekte ve yaptığı ürünleri satmaktadır. Diğer katılımcılar (K2, K5, K6) ev hanımı olup sosyal medya hesapları üzerinde ürünlerini satmaktadırlar. Katılımcıların kursa katılım süresi 6 ay ile 1 yıl arasında değişmektedir.

4.2. Kursiyerlerin Kurs Deneyimleri Üzerine Tespitler

Kursiyerlerin katılım nedenleri farklılık göstermektedir. Araştırmada katılım nedenleri incelendiğinde, katılımcılardan K1, boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla sepet örücülüğü kursuna katılırken K2, aile bütçesine destek olmak için sepet örücülüğü kursuna katılmıştır. K6, lise mezuniyeti sonrası takı tasarımına ilgi duyarak kendini geliştirmek amacıyla kursa başlamıştır. K3, emekli olduktan sonra hobi olarak katıldığı sepet örücülüğü kursunu, üretim yaparak maddi gelir elde etmek amacıyla devam ettirmiştir. K4, yeni bilgi ve beceriler edinmek ve bunu bir iş deneyimine dönüştürmek amacıyla kurslara katılırken, K5 evde boş durmamak ve üretmek adına kurslara katıldığını belirtmiştir. Ayrıca, bazı katılımcılar (K2, K3, K6) ev ortamından uzaklaşmak ve günlük rutinden kaçmak amacıyla kurslara kayıt yaptırdıklarını belirtmiştir. Bu durum, kursların sadece yeni beceriler edinme amacıyla değil, aynı zamanda rutin yaşamdan bir mola verme ve farklı bir ortamda zaman geçirme ihtiyacını karşıladığına işaret etmektedir.

Diğer taraftan kurslarda bireysel deneyim her kişinin kendisine aittir. Bir yetişkinin neden ve nasıl bir değişim yaşadığını anlayabilmek için onun bireysel deneyimlerinin geçmişini ve o deneyimlerin nasıl elde edildiğini bilmekle mümkün olabilir. Bu araştırmada kuramsal zeminde öngörülen bireysel deneyimler ve ikilemler öne çıkmıştır. Özellikle çocuk yetiştirme süreci ve sonrasında bireysel potansiyelin ortaya çıkarılma isteği ile yaşanan bu ikilemler dikkat çekmektedir. Çoğu kadın kursiyer, çocuklarının büyümesi ve öz bakım ihtiyaçlarının sona ermesiyle kurslara katılmak için rahatlıkla ve keyifle fırsat bulduklarını ifade etmiştir. Evlenmeden önce meslek sahibi olan katılımcılar (K1,2,5), evlendikten sonra iş yaşamına dönemediklerini belirtmişlerdir. Bu durum bir katılımcı (K1) tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: “İşten uzaklaştıkça her seferinde geriye düşme hissi yaşarsınız; sizden sonrakiler ilerlerken, kendinizi geride kalmış gibi hissedersiniz. Gelecekte tekrar iş aramaya karar verdiğinizde, kabul edilme endişesiyle başa çıkmak zorunda kalırsınız. Piyasadan uzak kaldıkça, kendinizi yeteneksiz hissetme eğilimi doğal olarak artar”. Üniversite mezunu ve evlenmeden önce iş deneyimi olan bir diğer katılımcı (K1), evlendikten sonra eşinin, “Çocuklarını bir annenin bakması ve büyümesi kadar güzel bir şey yok” diyerek kendisini ikna ettiğini, iki çocuğu olduğu için uzun süre başka işlerle

uğraşmadığını ve zamanın büyük bölümünü evde geçirdiğini ifade etmiştir. Yıllar geçtikçe, ev ve mesleki yaşam arasındaki ikilemlerle başa çıkabilmek için çeşitli yöntemler denense de, bu dengeyi sağlamak her zaman kolay olmamaktadır. Çocukların büyümesi ve ebeveynlerine daha az ihtiyaç duyması ya da mesleki anlamda belli bir süre çalışıp emekli olunması neticesinde bireysel ilgi ve istekler ön plana çıkmakta ve bu meyanda bireyler için bir manevra alanı doğmaktadır.

Kursiyerlerle yapılan görüşmeler, kurslara katılımın bireysel ve sosyal yaşama olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Bu bulgu, alanda yapılan araştırmalarla da desteklenmektedir (Ayhan, 1988; Karabacak, 2011; Ünal ve ark., 2016; Öztan ve Akpınar, 2018; Gözübüyük Tamer, 2023; Ayanoglu ve ark., 2023). Bireysel yaşama etkiler, duyuşsal ve bilişsel açılardan vurgulanırken, sosyal yaşama etkiler sosyalleşme ve ekonomik getiriler üzerinden öne çıkarılmıştır.

Çoğu katılımcı, kurslara katılmakla yeni şeyler öğrendiklerini ve bu yolla kendilerini iyi hissettiklerini ifade etmiştir. K1, *“kursu katıldığım için huzurluydum ve bir şeylerle uğraşmak beni çok mutlu ediyordu. Kurs sürecinde evimin her tarafı bambu ürünleri ile dolu. Avizesinden çekmece kulpuna kadar aklınıza ne gelirse her mekanda bambuyu kullandım. Başlarda eşe dosta yaptım, hediye ettim. Yaptıklarım beğenilmesi beni daha mutlu etti ve sipariş üzerine yapmaya başladım”* şeklindeki sözleriyle bunun artık bir hobi olmadığını ve kendisi için bir tatmin kaynağı olduğunu ifade etmiştir. K3 ise *“yeni şeyler öğrenmenin mutluluk verici olduğunu ve bu mutluluğun etrafa yayıldığını”* söylerken, K5 *“zamanınızı iyi bir şekilde değerlendirdiğinizde mutlu oluyorsunuz. Tatmin oluyorsunuz, bu da etrafınıza yansıyor. Yeni şeyler öğrenmenin beni ne kadar mutlu ettiğini gördüm”* şeklindeki sözleriyle kursun bireysel yaşamlarına olumlu etkisini özetlemiştir. Emekli olan veya bir işte çalışmadığı için ev içi işlerle meşgul olan katılımcılar (K2,3,6), özellikle değişen şartlara ve beklenmedik durumlara karşı kursların hayata uyum sağlamayı kolaylaştırdığını, bunun da yaşamda manevra kabiliyetini arttırdığını ve kendilerini mutlu ettiklerini ileri sürmüşlerdir.

Görüşmeler neticesinde kursların *“bireysel gelişime etkisi ve iyileştirici rolü”* ön plana çıkmıştır. Katılımcıların çoğu, kurslar sayesinde yeteneklerini keşfettiklerini, yeni beceriler edindiklerini ifade ederken üç katılımcı (K4,7,8) kendi işlerini kurarak üretken bir sürece geçiş yaptıklarını söylemişlerdir. Bu süreç, katılımcıların yaşamlarına anlam katarak psikolojik iyilik hali ve motivasyon sağlamıştır. Bir katılımcı (K6) *“severek çalışıyorum, kafamı toparladım, kendimi buldum, farklı şeyler öğrenmek, kendi işimi kendim yapmak, kendini geliştirmek çok iyi bir şey, ortaya güzel şeyler çıkıyor ve hedefine ulaşıyorsun”* şeklindeki sözleriyle kursun kendisine iyi gelen yönlerini ifade etmiştir. Bir diğer katılımcı (K3) *“Emeklilik sonrasında evde kaldıkça sıkıldım, kafamı dağıtacak bir şey bulamadım, psikolojim bozuldu. Ancak burada edindiğim bilgi ve beceri sayesinde neredeyse 12 saat çalışıyorum. Artık televizyonu izlerken bile boş durmuyorum, zaman nasıl geçiyor artık anlamıyorum”* sözleriyle kursun, hayatına kattığı anlam ve önemi dile getirmiştir.

Kurslarda “*öğrenme sürecinin beyin sağlığını koruma ve geliştirmede*” önemli bir rol oynadığı belirtilmiş, zihni aktif tutmanın bilişsel gerilemeyi önlemede yardımcı olduğu, özellikle Alzheimer gibi hastalıklara iyi gelebileceği ifade edilmiştir. Bu konuda çini-seramik atölyesi açan bir katılımcı (K4) “*buraya Alzheimer teşhisi konan yaşlı teyzeler geliyor. Aslında kızı ya da gelinleri tarafından getiriliyor dersek daha doğru olur. İnanın sabahtan akşama kadar öyle güzel motive olup çaba sarf ediyorlar ki görülmeye değer*” sözleriyle odaklanma sorunu olan ve hastalığından dolayı tabiri caizse evde hapsedilmek yerine sosyal bir ortamda etkinlikte bulunan yaşlılara ve kursun faydasına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, çini-seramik atölyesi gibi kurslara katılan yaşlı bireylerin odaklanma sorunlarına ve sosyal izolasyona karşı etkili bir çözüm bulduğu ve motivasyonlarını artırdığı belirtilmiştir.

Kurslara katılmanın sosyal açıdan katkısı tarihi bir mekânda “*sosyal etkileşim ve birlikte öğrenme deneyimi üzerinden iletişim, dayanışma ve çeşitlilik*” üçlüsünü güçlendirmektedir. Kurslar, katılımcılar arasındaki iletişim, farklı yaş gruplarından ve geçmiş deneyimlere sahip insanlar arasında bir bağ kurulmasına olanak tanımaktadır. Her kesimden insanların bir araya gelerek sohbet etme, deneyimlerini paylaşma ve birlikte üretme imkânı bulduklarını dile getirmişlerdir. Bu iletişim, katılımcıların birbirlerini anlamasını, deneyimlerini paylaşmasını ve yeni bakış açıları kazanmasını sağlamaktadır. Katılımcılar, kursların sosyal açıdan birlikte öğrenme, sosyal etkinliklere katılma, yeni insanlarla tanışma ve sosyal iletişim becerilerini geliştirme konusunda önemli fırsatlar sunduğunu vurgulamışlardır. Sosyalleşmenin ve farklı sosyal çevrelerin önemi üzerinde durulmuş ve kursların sosyal yaşamlarını zenginleştirdiği ifade edilmiştir. Bu süreçte, iletişim becerilerinin geliştirilmesi ve farklı deneyimlerin paylaşılmasıyla birlikte, bireylerin kendi anlam perspektiflerini zenginleştirdikleri belirtilmiştir. Bir katılımcı (K7) bu durumu, “*kursiyer olarak faydası sosyalleşiyorsunuz, sürekli evin içinde dönüp dolaşıp hep aynı rutin işler, bir işiniz olursa dışarı çıkıyorsunuz. Yeri geliyor bir hafta gelmişsen sen dışarı çıkmamışsın. Ama burası öyle değil, bir iş gibi sabah kalkmak için bir nedenin olacak ya, evdeysen bugün işim yok kalkmaya gerek yok diyorsun ama buraya kursiyer olarak geldiğinde insan kendini düzene koyuyor, farklı insanlarla da tanışıyorsun, her alanda, yani çalışanlarla olduğu için her alandan insan var. Çok kısıtlı sosyal bir çevreden çıkıyorsun*” şeklindeki sözleriyle özetler. Birlikte ve birbirlerinden öğrenme vurgusu sıkça yapılmıştır. Bir katılımcı (K8), “*herkes birbirine öğretiyor. Kim hangi beceriye sahipse birbirinden öğrenebiliyorsun. Uzmanlar gelip topuz nasıl yapılır öğretiyorlardı. Kaynak saç yapım konusunda uzman olan birini getirmişti. Bir ihtiyaç olduğunda HEM de talep edildiğinde gideriz, biri tırnak boyamada çok iyi, gider tırnak süsleme pratiğini-teknikğini gösterir kursiyerlere*” şeklindeki sözleriyle uygulama esnasındaki işlemler sırasında birbirinden öğrenmenin mümkün olabildiğini dile getirmişlerdir. Bu süreçte hayatta farklı becerilere sahip olmanın öneminin anlaşıldığı, yaratıcılık ve üretimle var olma arasında bir bağ kurulduğu belirtilmiştir. Bunu bir katılımcı (K5), “*İnsan sevdiği işi yapmadığı ve o işe bir katkıda bulunmadığı sürece varoluş nedenini gerçekleştiremez*” şeklindeki sözleriyle özetler. Sonuç olarak, kurs sürecinde farklı becerilere sahip olmanın değeri anlaşılmış,

yaratıcılık ve üretkenlik arasında güçlü bir ilişki kurulmuştur. Katılımcıların ifadeleri, insanın kendisini gerçekleştirme ve varoluş nedenini bulması için tutkulu olduğu işi yapması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Diğer taraftan, katılımcılar, Alacahan gibi tarihî bir atmosferde eğitim deneyimini çok değerli bulduklarını ifade etmişlerdir. Tarihî bir atmosferde eğitim alma fırsatına sahip olan katılımcıların dersleri daha etkileyici ve öğretici bir deneyim olarak algılamaları ve tarihi mekânın ruhunu hissetmelerine yardımcı olduğu görülmektedir. Kurs mekânının tarihi bir ‘han’ oluşu ve bu mekânın çoğu katılımcıda mistik bir ortamda bulunmanın huzur ve rahatlık hissi yaratması sıkça dile getirilmiştir (K1, 2, 3, 4, 5, 6). Katılımcılar hanın mimari yapısı sebebiyle- üstü açık ve bir avluya sahip oluşu- hanın insanı rahatlatıcı ve farklı bir yer olduğunu söylemişlerdir. “*Burada neler yaşanmış, kimler gelmiş, kimler geçmiştir*” (K3, 5) şeklindeki sözlerle, geçmişe dair merakı ve hanın tarihi hakkında bilgi edinme isteği öne çıkmıştır. Bu sözler, kursiyerlerin hanın geçmişi hakkında derinlemesine düşündüğünü ve buranın eski yaşamı hakkında daha fazla bilgi edinmek istediğini de göstermektedir. “*Hanın her katında her bir oda, ayrı bir dünya*” (K2) ve “*İnsan hanın kapısından girince sanki başka bir dünyaya giriyor gibi, buranın atmosferi farklı, her katta her odada farklı beceriler öğreniliyor*” şeklindeki sözlerle, hanın hayat boyu öğrenmedeki önemi ve yeri de vurgulanmaktadır. Bir katılımcı (K1), Alacahan’ın mimari yapısının sosyal etkileşimi kolaylaştırdığını vurgulayarak şunları söylemiştir: “*Alacahan ev gibi bir yerdi; aşağıda yemek yiyip içerken sohbet ediyor, her odada farklı bir üretim faaliyeti gerçekleştiriliyor ve koridorda farklı insanlarla karşılaşip sohbet edebileceğiniz bir ortamı sunuyordu*”. Sonuç olarak, Han’ın kursiyerlere sunduğu atmosferin kursiyerler arasında iletişim becerilerini artırdığı ve daha sıcak bir ortamda öğrenme kapasitesini artırdığı ifade edilmiştir

Son olarak, kurslar çoğu katılımcı (K3,4,5,7,8) için yeni iş fırsatlarını keşfetmek anlamına da gelmektedir. Zira katıldıkları kursun kendileri için kendi işini kurma veya ek gelir elde etme konusunda yeni fırsatlar sunduğunun farkındadırlar. Öğrendikleri beceriler sayesinde evde veya serbest zamanlarında çalışabileceğim yeni iş fırsatlarına sahip olmuşlardır. Bir katılımcı (K8) bu durumu şu şekilde özetlemiştir: “*Pandemi sürecinde, daha öncesinde takı kursunda öğrendiğim şekliyle yüzlerce takı tasarlayıp sosyal medya hesabımdan sattım. Pandemi sonrasında ise el yatkınlığı ve kişisel ilgi ve merakı doğrultusunda kuaförlük kursuna devam ettim ve buradan çok şeyler öğrendim. Çocukluk hayalimin peşinden giderek kendi kuaför dükkânını açtım ve yaklaşık altı aydır bu işi severek sürdürüyorum*”. Risk alarak ve aile desteğiyle bu yola çıkan katılımcılar (K4,5,7,8) iniş-çıkışlar yaşamış olsalar da deneyimlerinden memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Kahvaltı salonu açan katılımcı (K7), eşi ve çocuklarının desteğiyle işin içine girmiştir. Bu süreci şu şekilde özetler: “*Burası tamamen tarlaydı, sadece küçük yer vardı. Burayı altı masalı bir yer olarak yaptık, öyle başladık, ilk başta çok zordu. Sifirdan başladık, eşim metal işleri öğretmeni olduğu için her şey onun emeği. Hep beraber çoluk çocuk işe koyulduk, beden gücüyle başladık, dışarıdan birini alma şansımız yoktu başlangıçta, işçi çalıştırmamız mümkün değildi çünkü öyle maddi birikimimiz yoktu, öyle başladık. Yavaş tanınmaya başladık*”. Kurs akabinde kendi iş yerlerini açan kadın girişimciler, hayata bakış açılarının

değiştğini ve risk almanın, başarının anahtarlarından biri olduğunu söylemişlerdir. Kendi işyerlerini açan kursiyerlerin yanı sıra sosyal medya hesaplarından ya da e-alışveriş sitelerinden ürünlerini sattıklarını söyleyen kursiyerlerde bulunmaktadır (K1-K2-K5-K6). Kursun ekonomik katkısı kursiyerlerin öğrendiklerini uygulamaya dökmesi ve yeni girişimlerde bulunmasıyla mümkün olmuştur. Ne istediğini bilen, risk alan ve aile desteğini arkalarına alarak yola çıkan kursiyerler bu süreçte iniş-çıkışlar yaşamış olsalar da böylesi bir süreci deneyimledikleri, hayallerinin peşinden gittikleri ve hedeflerine ulaştıkları için memnun olduklarını dile getirmişlerdir.

4.3. Usta Öğreticilerin Genel Görünümleri

Çalışma kapsamında farklı branşlarda görüşülen altı usta öğreticinin tamamı kadın olup hepsi Trabzon doğumludur. Beş usta öğretici bekâr, bir usta öğretici ise evlidir. Usta öğreticilerin ikisi yüksekokul mezunu, biri ortaokul, biri lise mezunudur. Bir usta öğretici üniversite mezunu iken biri üniversite öğrenimine uzaktan devam etmektedir. Usta öğreticilerin yaş ortalaması 43’tür. Üç usta öğretici HEM bünyesinde üç usta öğretici de Olgunlaşma Enstitüsü bünyesinde görev yapmaktadır.

Tablo 3: Usta Öğreticilerin Genel Görünümleri

No	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Kurs Adı	Kurum
1	49	K	Bekâr	Üniversite (AÖF)	Yorgancı	HEM
2	47	K	Bekâr	Ortaokul	Hasır /Kazaziye	Olgunlaşma Ens.
3	47	E	Bekâr	Yüksekokul	Kaytancılık	HEM
4	33	K	Bekâr	Üniversite okuyor (AÖF)	Çini/Seramik	Olgunlaşma Ens.
5	38	K	Evli	Lise	İğne Oyası	Olgunlaşma Ens.
6	48	K	Bekâr	Yüksekokul	Kuaför	HEM

HEM bünyesindeki her bir kurs belli modüllerden oluşmaktadır. Belli bir zaman diliminde farklı modüllerle kursiyerlere hizmet verilmektedir. Olgunlaşma Enstitüsü bünyesinde Alacahan’da görev alan usta öğreticiler, 2022 güz döneminde sergiye hazırlık, siparişlere özel tasarımlar üretme ve yöreye özgü tasarımlar geliştirme amacıyla çalıştıklarını belirtmişlerdir. Alacahan’da görev yapan öğretmenlerin, Han’ın açıldığı tarihlerle (2014) neredeyse eşzamanlı olarak görev aldıkları dikkat çekmektedir. Bazı usta öğreticiler (K2,3,5) Han’ın açıldığı yıllarda kursiyer olarak başladıklarını ve yıllarca kurslara devam ettikten sonra ustalarından bu işi devraldıklarını ifade etmişlerdir.

4.4. Usta Öğreticilerin Rolü ve Kursiyerlere Dair İzlenimleri

Kurslarda görev yapan usta öğreticilerin, yöresel el sanatlarının korunması, sürdürülmesi ve aktarılması konusundaki çabaları önemli bir yer tutmaktadır. Usta öğreticiler, özellikle geleneksel el sanatlarına yönelik çalışmalarda, o işin yöresel motiflerini ve hikâyelerini anlamaya ve aktarmaya özen göstermektedirler. Olgunlaşma Enstitüsü bünyesinde görev yapan bir usta öğretici (UÖ-5), “Trabzon’da el sanatlarında iğne oyasının yerini araştırdım. Halk müziklerinde nasıl bir yaşanmışlık varsa her oyanın bir dili bir

hikâyesi var, ismi var” sözleriyle oyların yöresel motiflerini araştırmaya ve anlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Enstitü bünyesinde görev yapan bir diğer usta öğretici (UÖ-4) “Her şeyi yeni şeyleri denerim. Tekdüzeliği sevmiyorum (nakış ve dikişte öyle geliyor-bir yerden aynı olma hissi bana çekici gelmiyor yani o işi yaparken kendimi sınırlandırılmış hissediyorum) ama çini öyle değil, Her seferinde farklı bir şey çıkıyor, üstelik burada yaptığımız iş ile fırından çıkan işin aynı olup olmayacağını bilmediğiniz için-fırından çıkan sürpriz olduğu için-rengi çok farklı çıkabilir, pembe rengi lacivert çıkabilir, karıştırdığımızda ne çıkacağını bilmiyorsunuz, her seferinde işin bir sürprizi var” sözleriyle yeniliğe ve farklılığa duyduğu hisleri dile getirmiştir. Bu yaklaşım, el sanatlarında geleneksel tekniklerin ve motiflerin yanı sıra yenilikçi ve özgün yaklaşımların da önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Olgunlaşma Enstitüsü bünyesinde usta öğreticiler özellikle tasarım aşamasında bilgi ve deneyimle birlikte yaratıcılığında önemli olduğu vurgusunu yapmışlardır (UÖ2,4,5).

Kurslarda görev yapan usta öğreticiler, kendilerini sürekli olarak yenileme ve geliştirme konusunda özverili bir çaba içindedirler. Bu konuda kurum müdürlerinin desteğinin önemli olduğu da belirtilmektedir. Bir katılımcının “*Halk Eğitim Müdürümüze bazen çok kızardım, bizi çok zorladığı için ama “bizi bu kadar zorlamasaydı biz bu kadar yaratıcı olmazdık”* (UÖ-1) şeklindeki sözleri buna örnektir. Bunun yanı sıra, uzun yıllar icra edilen el sanatlarının gelişmesi usta öğreticilerin dinamizmine ve çok yönlülüğüne de bağlıdır. Bir usta öğretici (UÖ-1) 30 yılı aşkın bir süre yorgancılık sanatını icra ettiğini belirterek sanatla tanışma sürecini şu şekilde özetler: “*Liseden mezun olduktan sonra HEM’e daktilo kursuna kaydolmaya gitmişim, Halk Eğitim Müdürü okuldan öğretmenim çıktı ve bana dedi ki git aşağıda makine nakışı dikişi öğren gel seni öğretmen yapayım. 17 yaşındayım, hemen gidiyorum makine nakışını öğreniyorum, dikişi öğreniyorum, ama meğer bunlar hep yorgancılığın alt yapısıymış. Bu sanat icra etmek için dikiş bilmek şart. Türkiye üçüncülüğüm var bu nakış dalında, makine nakış öğretmenliği yaptım. Halk eğitimde başladım ve bunu burada bitireceğim dedim”*. Geleneksel yorgancılık sanatını yeniden canlandırmak için farklı tasarımlara yönelen usta öğretici, yorgancılığı sadece yorganlarda değil, bebek takımlarından giysilere, ceketlerden yeleklere kadar geniş bir yelpazede kullanarak yeni ve farklı tasarımlar oluşturmuştur. Buna ilaveten Han içinde çeşitli kursların birbirlerinden beslendiği görülmüştür. Yorgancılık sanatı icra edilirken yorgancılık tekniği gömlek ya da yelekler üzerinde farklı bir görünüm kazanmaktadır. Gömleklere Selçuklu yıldızı işlenirken, kaytancılık ve telkâri gibi farklı sanatların öğeleri de kullanılmaktadır. Benzer şekilde, bambu malzemeden yapılan çantalarda kaytancılık ve deri işleme sanatlarından faydalanılmaktadır. Usta öğreticiler kendilerini geliştirmek adına farklı el sanatlarından ilham aldıklarını ve zaman zaman bu sanatları tek bir üründe birleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu yaklaşım, Alacahan’da öğrencilere çok yönlü bir eğitim deneyimi sunmaktadır. Burada kursiyerlerin yaratıcılığı teşvik edilmektedir. Bu yönüyle kurslar, Han’ın dinamik yapısını ve akışkanlığını sağlamaktadır. Tarihi bir mekânda görev yapmanın ayrıcalığına sahip olduğunu söyleyen usta öğreticiler, Han’ın

kendilerine ve kursiyerlere iyi geldiği, rahatlatıcı bir ortam sunduğu ve farklı bir enerji verdiği konusunda hemfikirdirler.

Usta öğreticiler nezdinde, kursiyer profilinde “*çeşitlilik ve gönüllü katılım*” vurgusu öne çıkmıştır. Kurslara katılan kursiyerlerin farklı yaş gruplarından ve çeşitli sosyo-ekonomik geçmişlere sahip oldukları belirtilmektedir. Bu tespit “*20 yaşında da 72 yaşında da kursiyerimiz var. Her birinin geliş amacı farklı: 20 yaşında gelen çeyize yönelik kendisini geliştirmek için, 70 yaşındaki teyzemiz uğraşı olarak ya da birine giderken bir hediye yapayım niyetiyle geliyor*” şeklinde sözlerle özetlenmiştir (UÖ-5). Daha önce farklı illerde Halk Eğitim merkezinde görev yapan usta öğreticilerden ikisi (UÖ1-2) Alacahan’da sosyo-ekonomik durumu daha yüksek yani eğitim ve maddi açıdan daha yüksek kesime hitap ettiklerini söylemişlerdir. “*Daha çok emekliler-ev hanımları-genç kızlar geliyor. Program yorgan dikim teknikleri-kıyafet kırlent üzerinden çalışıyorsun, bunları öğretiyoruz*” (UÖ-1) şeklinde kurslara katılan kursiyerlerin genelde kadınlar, emekliler ve ev hanımları olduğu dile getirilmiştir. Kursiyerler gönüllü ya da istekli olarak kurslara katılmaktadırlar. Alacahan’a tesadüfen yolu düşen insanların burayı gezip gördükten sonra kendilerine hitap eden kurslar bulduklarını söyleyen bir usta öğretici (UÖ-3) “*Öyle ki gezip görenler biz yıllardır Trabzon’dayız burada böyle bir yer olduğumuzdan haberimiz yok diyorlar. Kursların hepsini aynı anda görebiliyorlar, düzenli olmasa bile haftanın iki günü devam ediyorlar*” sözleriyle Han’daki kursların çeşitliliğinin burayı çekim merkezi haline getirmesindeki önemine işaret eder.

Son olarak, kurslara düzenli katılan kursiyerlerin başarılı bir performans gösterdikleri ve bir kısım kursiyerin belgelerini aldıktan sonra farklı il ve ilçelerde usta öğretici olarak çalıştıkları ifade edilmiştir. Kendi iş yerlerini açan ya da kendi ürünlerini sosyal medya hesaplarından yapan kursiyerlerin kendileriyle irtibat halinde olduklarını ve zaman zaman tasarım ve üretim konusunda kendilerine danıştıkları belirtilmiştir. Kursiyerlerin devamlılığı için her zaman elverişli ve huzurlu bir ortam sağlandığına dikkat çekilmiştir. Uyumlu birlikteliklerin çalışmanın dinamosu olduğu hatırlatılarak sevgi, saygı ve muhabbet içinde kursların devam ettiği ifade edilmiştir. Kurs malzemelerinin makul ücretlerde ve erişilebilir olması halinde kursa katılım sayısının artacağı da vurgulanmıştır. Özellikle düşük gelirli bireylerin de kurslara katılabilmesi için maliyetlerin gözden geçirilmesi ve yetenekli olanların teşvik edilmesi için önlemler alınması gereği dile getirilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hayat boyu öğrenmenin hizmetinde tarihi bir mekân olan Alacahan, her yıl yüzlerce kursiyere ev sahipliği yapmakta, yöreye özgü el sanatlarının yaşatıldığı ve aktarıldığı bir yer olarak öne çıkmaktadır. Tarihi bir mekânda düzenlenen kurslar, kursiyerlere sadece bilgi ve beceri kazanma fırsatı sunmakla kalmamış, aynı zamanda tarih ve kültürle iç içe olma imkânı da sağlamıştır. Katılımcılar, geçmişin izleri ışığında tarihi bir mekânda eğitim alma deneyiminin kendilerini motive ettiğini ve rahatlattığını belirtmişlerdir. Bu nedenle, eğitim deneyimlerinin sadece öğrenme ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda ruhsal bir tatmin ve kültürel bir zenginlik kaynağı olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca, Han’da farklı geçmişe,

kültüre ve düşünce tarzlarına sahip katılımcıların bir araya gelmesiyle ortaya çıkan çeşitlilik, zengin bir öğrenme ortamı oluşturmaktadır; katılımcılar farklı bakış açılarıyla karşılaşmakta ve bu sayede daha geniş bir perspektif kazanmaktadırlar. Sonuç olarak, tarihi bir mekânda sosyal etkileşim ve birlikte öğrenme deneyimi, iletişimi güçlendirmekte, dayanışma duygusunu pekiştirmekte ve çeşitliliği kucaklamaktadır.

HEM bünyesinde Alacahan'da açılan kurslara özellikle kadınların ilgisi büyüktür. Kadın katılımcıların kurslara daha fazla katıldığı bulguları alanyazında yapılan çalışmalarla örtüşmektedir (Tezcan, 2012; Taşçı vd., 2015; Özengi, 2017; Gözübüyük Tamer, 2023; Ayanoğlu ve ark, 2023). Kursiyerlerin kurslara farklı nedenlerle katıldıkları görülmektedir. Katılımcılar boş zamanlarını değerlendirmek, yeni beceriler edinmek, aile bütçesine destek olmak, gelir elde etmek, ev ortamından uzaklaşmak ve günlük rutinden kaçmak vb. nedenlerden dolayı kurslara devam etmektedir. Araştırma bulgularından hareketle kursiyerlerin katılım nedenlerinin, alanyazında belirlenen sonuçlarla uyumlu olduğu görülür. Zira alanyazında yapılan çalışmalarda hayat boyu öğrenme kapsamında halk eğitimi merkezi kurslarına katılan bireylerin kurslara katılma nedenleri arasında “kişisel gelişim, meslek edinme, boş zamanları değerlendirme, hobi edinme, yeni bir şeyler öğrenme, beceri kazanma, monotonluktan kurtulma, yeni insanlarla tanışma ve arkadaş edinme, iletişim kurma, sosyalleşme, hobi edinme, öğrendiklerini gelire çevirme, sorunlardan kurtulma, yalnızlıktan kurtulma, değişik ortamlara girme ihtiyacı, evden uzaklaşma” gibi nedenlerle (Ayhan, 1988:24; Kıran, 2008; Karabacak, 2011; Tez, 2014; Taşçı ve diğerleri, 2015; Kaya, 2015; Ünal ve ark., 2016; Sert, 2017; Özengi, 2017; Gözübüyük Tamer, 2023 ;Ayanoğlu ve ark, 2023) katılım sağladıkları sonuçlarına rastlanmaktadır. Bu yüzden araştırma sonuçları alan yazın da ortaya konan sonuçları destekler mahiyettedir.

Araştırmada, yetişkinlerin alan yazınından elde ettikleri teorik bilgilerle uyumlu bir dönüşüm süreci yaşadıkları belirlenmiştir. Bu süreçte, bireylerin ikilemler yaşadıkları ve önceki yaşamlarında sahip oldukları duygu, düşünce ve referans kaynaklarını eleştirerek yeni bir bakış açısı edindikleri görülmüştür. Kursiyerlerin bireysel deneyimleri, geçmişleri ve elde ettikleri deneyimlerin nasıl şekillendiği, bireylerin neden ve nasıl bir değişim yaşadığını anlamak için önemlidir. Çoğu kadın kursiyer, çocuklarının büyümesi ve öz bakım ihtiyaçlarının azalması sonucunda kurslara katılabilmenin keyifli bir deneyim olduğunu ifade etmiştir. Çocuk bakımı ve annelik vazifesiyle geçen yılların ardından, çocukların büyümesiyle birlikte bireysel ilgi ve isteklerin ön plana çıktığı ve bu durumun bir manevra alanı doğurduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, ikilem yaşanan konuların annelik rolü ile kendini gerçekleştirme ve günlük rutin işlerden sıyrılma isteği ile potansiyelini ortaya koyma arasında olduğu söylenebilir. Çocukların büyümesi ya da emekli olmakla birlikte, katılımcılar gelecekte yapacakları konusunda farkındalık kazanmışlardır. Bu farkındalık, bireylerin kendi tercihleri doğrultusunda yol almasını sağlayarak dönüşümsel bir öğrenme sürecine girmelerine olanak tanımıştır. Bireylerin daha fazla özgürlük ve bireysel ilgi alanlarına dönme isteği artmıştır.

Bu dönüşüm sürecinden geçen kişilerin tecrübelerinden yararlandıkları, eleştirel düşünme becerilerini geliştirdikleri ve genellikle bir plan yaptıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, bu süreçte yeni bilgi ve beceriler edindikleri, deneyimlerine göre yeni roller üstlendikleri ve yeni bir dünya görüşü benimsedikleri anlaşılmıştır. Bir katılımcı, ailesinin desteğiyle kahvaltı salonu açtığını, öncesinde aldığı eğitimler ile mutfak işlerine yatkınlığını kullanarak başarılı bir şekilde işini yaptığını ifade etmiştir. Bu durum, kişinin kendi yeteneklerini keşfetmesi ve hayatında ne yapmak istediği konusunda farkındalık kazanması açısından önemlidir. İşlerinde başarılı olmak için sürekli yeni bilgiler edindikleri aynı zamanda kendileri için yeni şeyleri anlama ve deneyimleme konusunda aktif bir çaba içerisinde oldukları belirtilmiştir. Değişen yaşam koşulları içerisinde hayatın anlamının sorgulanması ve hedefe yoğunlaşma arasında anlam dünyalarında bir değişim içerisine girdikleri gözlenmiştir. Geleneksel yaşam örüntüleri içinde kendilerine sunulan yaşam konforunun dışına çıkmak suretiyle bir dönüşüm içine girdikleri ve bu süreçte iş kurma ya da üretimde bulunup ürünlerinin satışı konusunda girişimcilik potansiyeline işlerlik kazandırdıkları gözlenmiştir.

Aslında hayatlarındaki değişiklikleri keşfetme ve anlamaya çalışma süreci katılımcılar için yol gösterici olmuştur. Bu sadece bir şey öğrenmenin ötesinde, kendileri için yeni şeyleri anlamak ve deneyimlemek için aktif olarak çalışmalarına vesile olmuştur. Ev ya da iş yerindeki rolleri dışında yeni bir işle girişimcilik rolleri ile yaşamlarında farklı bir dönüşüm başlatmışlardır. Katılımcılar, iş kurma ve girişimcilik sürecinde karşılaştıkları zorluklara rağmen, kararlılıkla ve öğrenme isteğiyle hareket etmişlerdir. İleriye dönük planlama, risk alma cesareti ve sürekli olarak yeni stratejiler geliştirme, başarıya giden yolda önemli adımlar olmuştur. Bu süreç, katılımcıların hem bireysel olarak hem de aileleriyle birlikte yaşamlarında önemli bir dönüşüm yaşamalarını sağlamıştır. İçsel dönüşüm ve öğrenme sürecinde, kişinin kendisini daha bilinçli hissettiği ve sevdiği işi yapma gerekliliği vurgulanmıştır.

Araştırma sonucundan hareketle, toplumun kültürel mirasının önemli bir parçası olan tarihi mekânlar, el becerileri kurslarına ev sahipliği yaparak geleneksel el sanatlarını öğretme ve yaşatma pratiği ile kültürel mirasın korunmasına ve yaşatılmasına katkı sağlayabilir. Tarihi atmosferde sunulan eğitim deneyimi, katılımcıların dersleri daha etkileyici ve öğretici bir deneyim olarak algılamalarına ve tarihi mekânın ruhunu hissetmelerine yardımcı olabilir, ayrıca yaratıcılığı ve ilhamı artırabilir. Son olarak, tarihi bir mekânda düzenlenen etkinlikler, turizmi teşvik edebilir ve yerel ekonomiye katkıda bulunabilir. El becerileri kursları da bu açıdan tarihi mekânları canlandırabilir ve bölgenin turistik çekiciliğini artırabilir.

Son olarak, hayat boyu öğrenme kapsamında sunulan eğitim etkinliklerinden sonra kursiyerlere sağlanan desteğin, aldıkları eğitimi pratik hayatta uygulamalarına yardımcı olmak ve mesleki veya kişisel gelişimlerini sürdürmelerini teşvik etmek açısından kritik olduğu söylenebilir. Bu konuda neler yapılabileceğine dair aşağıda öneriler sunulmuştur.

- Kursların kursiyerlerin yeteneklerini keşfetmeleri, bilgi ve becerilerini profesyonel bir düzeye çıkarması konusunda yeniden gözden geçirilmesi, usta öğreticilerin bu dönüşümde kilit bir role sahip olması nedeniyle bu konuda bilgilendirilmesi ve gerekirse bu yönde eğitimler verilmesi önemlidir.
- Kursiyerlerin mesleki/gelecek hedeflerini belirlemelerine ve motivasyonlarını yüksek tutmalarına yardımcı olacak çalışmalar yapılabilir.
- Kurs malzemelerinin makul ücretlerde ve erişilebilir olması, kursa katılımların artırılması ve ekonomik güçlendirme açısından önemlidir. Düşük geliri veya dezavantajlı gruplardan gelen kursiyerler için burslar veya maddi destekler sunulabilir.
- Eğitim sonrası destek bağlamında kurs bitiminde katılımcılara iş bulma veya girişimcilik konularında rehberlik sunulabilir. Kursiyerler kendi işlerini kurmayı düşünüyorsa, bu alanda rehberlik sağlanabilir.
- Kurs akabinde kursiyerlere ürün satış ve pazarlama konularında eğitimler verilmesi önemlidir. Özellikle üretimde sürekliliğin sağlanabilmesi, el emeği ürünlerin tanıtım ve satışını sağlamak üzere merkez bünyesinde bir birimin bu konuya odaklanması ve kursiyerle işbirliği içinde olması motivasyonu artırabilir.
- Kursiyerlerin ürettikleri el emeği ürünlerin doğrudan alıcıya sunulması konusunda yerel ve ulusal dinamiklerle işbirliğine gidilmesi- işverenlerle yüz yüze görüşme fırsatı, iş imkânlarının sağlanması girişimci kursiyerleri cesaretlendirebilir.
- Kursiyerler belediyeye ait mekânlarda/açık alanlarda/pazarlarda ürünlerini satışa sunabilir. Bu yolla müşteri kitlesini genişletme ve ürünlerin tanıtımını yapma imkânı bulabilir.
- Kursiyerlerin, yerel ve ulusal ölçekteki mağazalarla anlaşarak ürünlerini satışa sunulabilmesi, bu sayede müşteri kitlesini genişletme imkânı bulabilmesi yönünde destek mekanizmalarının geliştirilmesine vesile olabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, B. (2010). Transformatif öğrenme kuramı: dönüşerek ve değişerek öğrenme. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 10(2), 185–198.
- Ayanoğlu, Ç., Günerhan A.S., Sadık O.S., Erbaş, Y.H. (2023). Halk eğitimi merkezi kursiyerlerinin yetişkin eğitimi memnuniyeti üzerine bir araştırma. *Eğitimde Kuram ve Uygulama* (EKU). 19(1), 29-50
- Aygün, N. (2002). 18. Yüzyılda Trabzon’un ticari yapıları. Trabzon ve çevresi. *Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyum Bildirileri* (3-5 Mayıs 2011), Trabzon, C.I-s.249.
- Celep, C. (2003). Halk Eğitimi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Creswell, J. W. (2014), Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları: Araştırma Deseni, (Çev. E. B. Güzel vd.), Eğiten Kitap Yayınları, Ankara.
- Deveci, T. (2021). Yetişkin eğitimi teorileri. Sınırsız Eğitim ve Araştırma Derneği Yayınları, Ankara.
- DPT (1974). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989). <http://ekutup.dpt.gov.tr/> (Erişim Tarihi, 11.11.2023)
- Engin, H.E. (2002). Tarihi Trabzon kent içi hanlarının analizi ve yeni işlev önerileri. KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Gözübüyük Tamer, M. (2022). Eğitim Sosyolojisi, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Gözübüyük Tamer, M. (2023). Trabzon halk eğitim merkezi bünyesinde açılan kursların, kursiyerler ve kurs öğretmenleri tarafından değerlendirilmesi, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, cilt.9, sayı.20, ss.523-555.
- HBÖ Kurumları Yönetmeliği (2018). *Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Kurumları Yönetmeliği* <https://hboqm.meb.gov.tr> (Erişim Tarihi, 01.11.2023)
- HBÖ Stratejisi Belgesi (2009). *Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi* <https://hboqm.meb.gov.tr/meb> (Erişim Tarihi, 01.11.2023)
- Hoggan C. & Hoggan-Kloubert, T. (2022). Critiques and evolutions of transformative learning theory, *International Journal of Lifelong Education*, 41:6, 666-673.
- Horuloğlu, Ş (1983). Trabzon ve çevresinin tarihi eserleri, Er Ofset Matbaası, Ankara.
- Kahrıman, Ömer (2003). Trabzon’daki Türk Devri Mimari Eserleri. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Karabacak Aşır, S. (2011). Mamak halk eğitim merkezinde açılan kurslara katılan kadınların eğitime katılma ve terk nedenleri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Karpuz, H. (1997). Trabzon’daki Türk devri yapılarına toplu bakış. Trabzon Yıllığı, Trabzon, s.79-84
- Kaya, H. E. (2015). Türkiye’de halk eğitimi merkezleri. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3, 268-277.

- MEB (2022). Halk eğitim kurslarından yararlanan vatandaş sayısı, <https://www.meb.gov.tr/halk-egitimi-kurslarindan-yararlanan-vatandas-sayisi-3-ayda-26-milyona-ulasti/haber/25835/tr> (Erişim Tarihi, 01.11.2023)
- Mezirow, J. (1995). Understanding transformation theory. *Adult Education Quarterly*, 44(4), 222–232.
- Mezirow, J. (1975). Education for perspective transformation: Women’s reentry programs in community colleges. Columbia University, New York.
- Mezirow, J. (1978). Perspective transformation. *Adult Education Quarterly*, 28(2), 100–110.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative dimensions of adult learning*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Öksüz, M. (2006). On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Trabzon: toplum-kültür-ekonomi. Serander Yayınevi, Trabzon.
- Özen, H., Tuluk, Ö.İ., Engin, H.E., Düzenli, H.İ., Sümerkan, M.R., Tutkun, M., Demirkaya, F.Ü., Keleş, S. (2010). Trabzon Kent İçerik Kültür Varlıkları Envanteri. T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları
- Özengi, M. (2017). Halk eğitimi merkezlerinin kursiyer görüşlerine göre değerlendirilmesi: Amasra Halk Eğitimi Merkezi Örneği (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özer, M. (1997). Trabzon’un Osmanlı dönemi ticaret hayatı ve ticaret yapıları: Genel bir değerlendirme”. *Trabzon Yıllığı*, Trabzon, s.85-100.
- Öztan U. Y. ve Akpınar, Ş. (2018). Hayat boyu öğrenme programlarına katılan yetişkinlerin kurslara ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, Volume: 4 Issue: 6, 211 – 231.
- SBB, (2006). Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı - Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013). <https://www.sbb.gov.tr> (Erişim Tarihi, 22.12.2023)
- Sert, N. (2017). Sosyalleşme amacıyla yetişkin eğitimi etkinliklerine katılım, Yaşam boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı Yetişkin Eğitimi Programı Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Taşçı, D., Aydın, C. H., Kumtepe E. G., Kumtepe, A.T., Kıcırcı, G. K. & Dinçer, G. D. (2015). Eskişehir’de yaşam boyu öğrenme başlığı altında yetişkin eğitiminin analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 197-211.
- Tez, E. (2014). Halk eğitimi merkezleri nakış kurslarına ve tercih nedenlerine ilişkin kursiyer görüşleri Ankara ili örneği (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tezcan, F. (2012). Halk eğitimi merkezi kurslarına katılan yetişkin öğrenenlerin güdüsel yönelimleri (Muğla ili merkez ilçe halk eğitimi merkezi kursları örneği) (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, F., Kalçık C., Satuk, M. (2016). Halk eğitim kurslarının, kadın katılımcıların yaşam boyu öğrenme becerilerine katkısının değerlendirilmesi, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish*, Volume 11/9 Spring p. 905-930.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yüksel, M. (1991). Trabzon’da Türk İslam Eserleri ve Kitabevleri, Cilt I, Trabzon Valiliği Yayınları.

Yüksel, M. (2000). Trabzon’da Türk İslam Eserleri ve Kitabevleri, V. Cilt, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon.

URL-1 hbogm.meb.gov.tr

URL-2 trabzonolgunlasma.meb.k12.tr

URL-3 www.trabzon.net.tr

URL-4 <https://www.wgu.edu/blog/what-trans>

KARMA FREKANSLI VERİ ÖRNEKLEMESİ ALTINDA OKUN YASASININ TESTİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ *

TESTING THE OKUN'S LAW UNDER MIXED FREQUENCY DATA SAMPLING:
THE CASE OF TÜRKİYE

Araştırma Makalesi
Research Paper

Serkan SAMUT**

Öz:

Okun yasası, GSYH'den işsizlik oranına doğru tek yönlü bir ilişkinin olduğunu öne sürmektedir. Bu yasaya göre GSYH'de potansiyelin üzerinde gerçekleşecek bir artış, işsizlik oranında bir azalmaya neden olacaktır. Okun yasasının geçerliliği, birçok ekonomi üzerinde yapılan araştırmalarda ele alınmıştır, ancak bu çalışmaların çoğunda GSYH'ye göre daha yüksek frekanslı olan işsizlik oranının, orijinal frekansında kullanılmamıştır. Mevcut bu çalışmada Türkiye ekonomisi için Okun yasasının geçerliliğini değerlendirmek amacıyla, işsizlik oranının orijinal frekansından yararlanılmıştır. Analizlerde Kısıtlı Ters MIDAS ("RR-MIDAS") modelinin kullanılmasıyla Türkiye ekonomisinde ele alınan dönem için Okun yasasının geçerli olduğu belirlenmiştir. Üç aylık dönemin üçüncü ayında Okun yasası biraz daha belirgin hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okun Yasası, Karma Frekans Veri Örneklemesi (MIDAS), RR-MIDAS

Abstract:

The Okun's law suggests that there is one-way relationship from GDP to the unemployment rate. According to this law, an increase in GDP above its potential will cause a decrease in the unemployment rate. The validity of Okun's law has been examined through numerous studies conducted on many economies; however, most of these studies did not utilize the original frequency of the unemployment rate, which has a higher frequency than the GDP. In this current study, the original frequency of the unemployment rate is employed to evaluate the validity of Okun's law for the Turkish economy. By using the Restricted Reverse MIDAS ("RR-MIDAS") model in the analyses, it is determined that Okun's law is valid for the examined period in the Turkish economy. Additionally, Okun's law has a slightly more noticeable effect in the third month of the three-month period under consideration.

Keywords: Okun Law, Mixed Frequency Data Sampling (MIDAS), RR-MIDAS

* Makale Geliş Tarihi: 08.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 17.04.2024

** Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, serkan.samut@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8216-6482.

GİRİŞ

Amerikalı ünlü ekonomist Arthur Okun tarafından 1960'lı yıllarda geliştirilen Okun yasası, işsizlik oranı ve GSYH arasındaki ilişkiyi inceleyen bir ekonomik teoridir. Bu teori, işsizlik oranıyla GSYH arasında tek yönlü bir ilişkinin olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu bu tek yönlü ilişkide potansiyelin üstünde bir ekonomik büyüme gerçekleştiğinde işsizlik oranında bir azalma beklenmektedir. Nitekim Arthur Okun, 1962 yılındaki çalışmasında ABD ekonomisi için %2,5'in üzerinde her %1'lik bir ekonomik büyümenin işsizlik oranını %0,5 oranında azaltacağını hesaplamıştır. Söz konusu bu çalışmadan sonra Okun yasasının geçerliliği birçok ekonomi için test edilmiştir. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda Okun yasasını destekleyici bulgular elde edilmiştir. Motley (1984), Weber (1995), Freeman (2000) ve Attfield ve Silverstone (1998) Okun yasasının geçerli olduğunu tespit eden çalışmalardan bazılarıdır.

İlgili literatürde Okun yasasının geçerli olup olmadığı birçok ekonomi için analiz edilmiştir. Söz konusu analizlerde çok değişkenli zaman serileri yöntemleri kullanılmıştır. Bilindiği üzere çok değişkenli zaman serilerinde bulunan tüm değişkenler aynı düzeyde frekansa sahip olmalıdır. Fakat, Okun yasasının denkleminde yer alan işsizlik ile GSYH birçok ülkede farklı frekansta olabilmektedir. Nitekim Türkiye için işsizlik oranı, aylık frekanslı olarak yayınlanırken; GSYH üçer aylık frekansta yayınlanmaktadır. Literatürde değişkenler arasındaki bu frekans farkını ortadan kaldırmak için yüksek frekanslı işsizlik oranı, GSYH ile aynı frekansa toplulaştırılmaktadır. Ancak bu toplulaştırma, GSYH'ye oranla daha yüksek frekanslı olan işsizlik oranında bilgi kaybına neden olabilmektedir. Bu nedenle tahmin edilen modeller, etkin değil ve tahminciler ise sapmalı olmaktadır (Zadrozny, 1990:1-2; Andreou ve diğerleri., 2010:246; Götz ve diğerleri., 2016:418). Tüm bunların yanı sıra bir değişkenin frekansı, artıkça yayınlanması da o kadar çabuk olabilmektedir. Örneğin Türkiye ekonomisinde GSYH, izleyen çeyrek dönemin ikinci ayının son günlerinde açıklanırken; işsizlik oranı, izleyen ayın ortalarında açıklanmaktadır. Bu nedenle Okun yasası testi için işsizlik oranı, üçer aylık frekansa toplulaştırıldığında işsizlik oranının son verilerinden yararlanamama ihtimali olmaktadır. Çünkü yüksek frekanslı bir değişkenin düşük frekansa dönüştürülmesi için ilgili düşük frekans zaman dilimindeki bütün verilerinin yayınlanması gerekmektedir.

Çok değişkenli zaman serileri yöntemlerindeki bu sorunların üstesinden gelebilmek için Ghysels ve diğerleri (2004), karma frekans veri örnekleme (Mixed Data Sampling "MIDAS") isimli bir yöntem önermişlerdir. MIDAS yönteminde farklı frekansa sahip değişkenler, çok değişkenli zaman serili modellerde orijinal frekanslarında yer alabilmektedir. Ancak, ilgili yöntemde sadece bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenden yüksek frekanslı olmaları gerekmektedir. Okun modelinde bağımlı değişken olan işsizlik oranı, bağımsız değişken olan GSYH'den daha yüksek frekanslı olabilmektedir. Bu nedenle MIDAS yöntemi, birçok ekonomi için Okun yasasını test etmede yeterli olamamaktadır. Foroni ve diğerleri, 2018 yılında yapmış oldukları çalışmalarında bağımlı değişkenin, bağımsız değişken veya değişkenlerden daha yüksek frekanslı olmasına imkân sunan bir

model geliştirmişlerdir. Söz konusu bu model, tersine kısıtsız MIDAS (Reverse Unrestricted MIDAS “RU-MIDAS”) olarak adlandırılmaktadır. Fakat RU-MIDAS modelindeki parametre sayısı, modelin gecikme uzunluğuna ve modelde yer alan değişkenler arasındaki frekans oranına bağlıdır. Bu nedenden ötürü RU-MIDAS modelinde çok sayıda parametre tahmini söz konusu olabilmektedir. Tahmin edilen parametre sayısındaki artışı engelleyebilmek için Xu ve diğerleri (2021), kısıtlı ters MIDAS (Reverse Restricted MIDAS “RR-MIDAS”) modelini geliştirmişlerdir.

Uygulamalı literatürde Okun yasasını inceleyen hemen hemen bütün çalışmalarda değişkenlerin orijinal frekanslarının kullanılmadığı gözlemlenmektedir. Bunun nedeni çoğu ülkede İşsizlik oranının, ekonomik büyüme verilerinden daha yüksek frekanslı olarak yayınlanmasından ötürüdür. Nitekim Türkiye ekonomisinde 2014 yılından itibaren istihdam verileri aylık frekansta yayınlanmaya başlanmıştır. Ancak literatürde çok değişkenli zaman serili modellerinde farklı frekanslı değişkenlerin bir arada bulunabileceği yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmadaki amaç, aylık frekanslı işsizlik oranını orijinal frekansında kullanarak Türkiye ekonomisinde son zamanlarda Okun yasasının geçerli olup olmadığının sınanmasıdır. Mevcut çalışmanın amacının gerçekleştirirken değişkenlerin orijinal frekanslarında kullanabilmek adına RR-MIDAS modelinden faydalanılmıştır. Böylece çalışmada üçer aylık frekanslı GSYH döneminin her bir ayında Okun katsayısının olası değişimi incelenebilmiştir.

1. LİTERATÜR

Literatürde Okun yasasının geçerliliğini sınanan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların birinde Motley (1984), ABD ekonomisinde istikrarlı bir Okun yasasının geçerli olduğunu belirlemiştir. Prachowny (1993), çıktı açığının yanı sıra haftalık çalışma saatleri ve kapasite kullanımındaki hareketlerin de işsizlik açığı üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu belirlemiştir. Diğer yandan Weber (1995), ikinci dünya savaşı sonrasında da Okun yasasını destekleyici bulgular elde etmiş ve Okun modelinin ABD ekonomisi için istikrarlı olduğunu gözlemiştir. Freeman (2000), ABD ve ABD'nin sekiz ekonomik bölgesinde Okun yasasının geçerli olduğunu tespit etmiş ve Okun yasasının 1977 öncesi ve sonrasında istikrarlı olduğunu bulgulamıştır. Literatürde konjoktüre göre Okun yasasını inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Cuaresma (2003) ve Silvapulle ve diğerleri (2004) ABD için Okun yasasının ekonominin hem durgunluk hem de genişleme dönemlerinde geçerli olduğunu ve durgunluk döneminde Okun katsayısının mutlak değer olarak daha büyük olduğunu bulmuşlardır. Öte yandan Holmes ve Silverstone (2006), işsizliğin trend işsizliğin üzerinde olduğu resesyon döneminde Okun yasasında asimetrik etkinin olduğunu gözlemiştir; işsizliğin trendin altında olduğu genişleme rejiminde ise Okun yasasında asimetrik ilişkinin olmadığının tespit etmişlerdir. Huang ve Lin (2008), ABD ekonomisinde Okun yasasının geçerli olduğunu, ancak Okun katsayısının her dönem aynı kalmadığını gözlemiştir. Guisingera ve diğerleri (2018), ABD için Okun katsayısının eyaletler arasında farklı değerler aldığını belirlemiştir.

Okun yasasını ABD dışındaki ülkelere uygulayan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda Okun yasasını destekleyici bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin, İngiltere için Attfield ve Silverstone (1998); Avusturya için Sögner (2001); Yunanistan'ın sekiz bölgesi için Apergis ve Rezitis (2003); Kanada'nın on ili için Adanu (2005); İspanya'nın geneli ve on yedi bölgesi için Villaverde ve Maza (2009); Florida ve kentleri için Stinespring ve Luvienne (2019). Öte yandan, Okun yasasının geçerli olmadığını bulan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çalışmalara Fas, Tunus, Cezayir ve Mısır için Moosa (2008); Ürdün için Kreishan (2011); Mısır için Eğri (2018); Pakistan için Ahmad ve diğerleri (2011) örnek olarak verilebilir. Ayrıca, Christopoulos (2004), Yunanistan'ın on üç bölgesini ele aldığı çalışmasında işsizlikle çıktı arasında eş-bütünleşme ilişkisi bulmuş, ancak Okun yasasının on üç bölgenin sadece altısında geçerli olduğunu gözlemlemiştir.

Literatürde Okun yasasını birden fazla ülke için inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Knoester (1986), Okun yasasını geliştirmek amacıyla ekonomik büyüme yerine kapasite fazlası, reel ücretler ve yatırım oranını dahil etmiştir. İlgili çalışmada, Almanya, Hollanda, Birleşik Krallık ve ABD için yapılan analizlerde, Okun yasasının reel ücretler ve yatırım oranı gibi klasik belirleyicilerle genişletilmesinin Okun yasasının istatistiksel kalitesini önemli ölçüde artırdığı tespit edilmiştir. Kaufman (1988), ABD, İsveç, Japonya, Kanada, Birleşik Krallık ve Almanya'nın konjonktürel işsizlik oranlarının tepkilerinde önemli farklılıklar olduğunu belirlemiştir. Ayrıca çalışmada ABD, Kanada ve İngiltere'nin İsveç, Japonya ve Almanya'ya göre istihdam oranı esnekliğinin daha büyük olduğu saptanmıştır. Moosa (1997), G7 ülkeleri için Okun yasasını destekleyici bulgular elde etmiştir. Lee (2000), on altı OECD ülkesinde ikinci dünya savaşı sonrasında Okun yasasının genel itibarı ile geçerli olduğunu bulmuştur. Öte yandan OECD ülkeleri üzerine yapılan bir başka çalışmada Sögner ve Stiassny (2002), İsviçre, Almanya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Japonya, Hollanda, Norveç ve İsveç için Okun yasasının istikrarlı olmadığını; Avusturya, Belçika, Kanada, İtalya ve ABD için istikrarlı bir Okun yasası ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Pehlivanoğlu ve Tanga (2016), Türkiye, Güney Afrika ve Brezilya'da Okun yasasının geçerli olmadığını; Rusya, Çin ve Hindistan'da ise Okun yasasının geçerli olduğunu saptamıştır. Bartolucci ve diğerleri (2018), yüksek gelirli ülke gruplarında Okun katsayısını, düşük gelirli ülke gruplarına göre daha yüksek hesaplamıştır. İlgili çalışmada yüksek gelirli ülke gruplarında sistematik banka krizinde ve kur krizinde işsizlik oranının Okun katsayısıyla açıklanamayacak ölçüde arttığı tespit edilirken; düşük gelirli ülkeler için, yalnızca döviz krizleri durumunda istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmuştur.

Okun yasasını Türkiye ekonomisi bazında inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Demirgil (2010), Okun yasasının Türkiye ekonomisinde geçerli olduğunu bulmuştur. Okun modelinde verimlilik değişkeninin dahil edilmesi, Okun katsayısını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde mutlak değer olarak daha büyük çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, Okun yasasının zaman içinde değişebileceği ve Türkiye için genişleme dönemlerinde Okun katsayısının azalma eğilimi gösterdiği belirlenmiş, verimlilik artışlarının ortalama üzerinde olduğu durumlarda Okun yasasının işlemediği bulunmuştur. Barışık ve diğerleri (2010), ekonominin daralma döneminde Okun yasasının geçerli olduğunu, ancak ekonominin

genişleme döneminde Okun yasasının geçerli olmadığını belirlemişlerdir. Bir bakıma Türkiye ekonomisinde istihdam yaratmayan bir büyüme söz konusu olmaktadır. Söz konusu çalışmanın yanı sıra Akay ve diğerleri (2016), daralma döneminde ekonomik büyüme olduğunda işsizlik oranının daha yüksek bir oranda düştüğünü tespit ederek Okun yasasının asimetrik bir ilişkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Ancak, Erkuş ve diğerleri (2016), Okun yasasının Türkiye için geçerli olduğunu ve işsizlikle ekonomik büyüme arasında asimetrik bir ilişkinin olmadığını bulmuşlardır.

Göçer (2015), 2001 yılında Türkiye'de güçlü ekonomik politikaların benimsenmesinden sonrasında da Okun yasasının geçerli olduğunu tespit etmiştir. Bir başka çalışmada Abdioğlu ve Albayrak (2017), ekonomik büyümenin istihdam artışı üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını belirlemişler, ancak ekonomik büyümenin istihdam üzerinde sektörel olarak farklı etkileri olduğunu gözlemlemişlerdir. Tarım sektöründeki büyümenin istihdam üzerinde etkisi olmadığı, sanayi ve hizmet sektörlerindeki büyümenin ise istihdam üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür. Yalçınkaya ve diğerleri (2018), Türkiye ekonomisi için fark ve açık modellerinde Okun yasasının geçerli olduğunu bulmuşlardır. Ancak çalışmada açık modelde Okun katsayısı pozitif bulunmasına rağmen Okun yasasının geçerli olduğu vurgulanmıştır. Apaydın ve Taşdoğan (2019), Okun yasasının Türkiye'de genel işsizlik ve konjonktürel işsizlik durumunda geçerli olduğunu, fakat yapısal işsizlik durumunda işlemediğini tespit etmiştir. Uslu (2020), 1923-1971 döneminde Okun yasasının Türkiye için geçerli olduğunu belirlemiş, ancak 1972-2019 döneminde istihdam yaratmayan ekonomik büyüme teorisinin geçerli olduğunu, başka bir ifadeyle Okun yasasının bu dönemde işlemediğini belirlemiştir. Ancak Yamak ve Yamak (2018) ve Kolcu ve Yamak (2022) yapmış oldukları çalışmada Türkiye ekonomisi için Okun yasasının geçerli olduğunu tespit etmişler ve kullanılan filtreleme yöntemine bağlı olarak Okun katsayısının değişebileceğini belirlemişlerdir. Tay Bayramoğlu ve Aybudak (2023), Okun yasasının Türkiye ekonomisinde geçerli olduğunu ve tarım dışı işsizlik durumunda ilgili yasanın daha belirgin bir şekilde geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Öte yandan Yüksel ve Oktar (2017), ekonomik büyümeden işsizlik oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Ancak bu çalışmada işsizlik oranıyla ekonomik büyüme arasında nedensellik testi yapılmış, ancak herhangi bir katsayı tahmini gerçekleştirilmemiş, bu nedenle ekonomik büyümenin işsizlik oranını azaltıcı bir etkisi olup olmadığı belirtilmemiştir. Yukarıda değinilen çalışmalardan farklı olarak Koçak (2021), Türkiye ekonomisi için ekonomik büyüme ve işsizlik oranının orijinal frekanslarını kullanarak Okun yasasını test etmiştir. Karma Frekanslı Bayesyen Vektör Otoregresif Regresyon (MFBVAR) ve VAR modelinin kullanıldığı çalışmada Okun katsayısı sadece MFBVAR modelinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Ancak her iki modelde de Okun katsayısı, oldukça düşük tahmin edilmiştir. Türkiye ekonomisi için gerçekleştirilen çalışmalar genel olarak özetlendiğinde, Okun yasasının genel olarak geçerli olduğu gözlemlenmektedir. Fakat söz konusu bu yasa, ekonominin bazı dönemlerinde istihdam yaratmayan ekonomik büyümeye neden olduğu belirlenmiştir.

Yukarıda bahsi geçen çalışmaların hemen hemen hepsinin ortak özelliği, tahmin yöntemlerinde hem işsizlik oranının hem de ekonomik büyüme oranının aynı frekansta kullanılmasıdır. Daha önce de değinildiği gibi birçok ekonomide işsizlik oranıyla ekonomik büyüme oranı aynı frekansta yayınlanmamaktadır. Mevcut bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için Okun yasasının geçerliliği her iki değişkenin de orijinal frekanslarıyla test edilecektir. Söz konusu bu çalışmanın, Koçak (2021) çalışmasından farkı, RR-MIDAS modeli kullanılarak tek denklem ile Okun denkleminin tahmin edilmesidir. Böylelikle daha önceki literatürden farklı olarak üçer aylık dönem içerisinde Okun yasasının aylık dönemde olası farklılıkları belirlenebilecektir.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada veri seti olarak 2014-2023 dönemi olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisine yönelik Okun yasasını test edebilmek için GSYH ve işsizlik oranı verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır. Her iki değişkende orijinal frekans değerlerinde alınmıştır. İşsizlik oranı mevsimsel etkilerinden arındırılmış şekilde 2014 Ocak – 2023 Haziran dönemi aylık frekanslı olarak alınmıştır. GSYH verisi ise 2014 birinci çeyrek – 2023 ikinci çeyrek dönemi olacak şekilde üçer aylık frekanslı olarak alınmıştır. Ardından GSYH mevsimsellikten ayrıştırılmıştır. Ardından her iki değişkenin de doğal logaritmik dönüşümleri gerçekleştirilmiştir. Değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler, Tablo 1’de verilmiştir. İlgili tabloda işsizlik oranının %9 ile %14,2 aralığında değiştiği; GSYH’nin ise 324 milyar TL ile 582 milyar TL arasında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca her iki değişkenin de sağa çarpık ve basık bir dağılıma sahip oldukları söz konusu tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	İşsizlik Oranı	GSYH (Bin TL)
Gözlem Sayısı	114	38
Frekans	Aylık	Üçer Aylık
Ortalama	11,289	4,41e+08
Maksimum	14,200	5,82e+08
Minimum	9,200	3,24e+08
Standart Sapma	1,396	65722059
Çarpıklık	0,655	0,322889
Basıklık	2,074	2,373628

Ekonomik büyümeyle işsizlik oranı arasındaki ilişkiyi açıklayan Okun denklemi iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Bunlardan biri fark yaklaşımı yani hem işsizlik oranının hem de ekonomik büyüme oranının dönemsel farkının kullanılmasıdır. Diğeri ise açık model (GAP) yöntemidir. Bu yöntemde GSYH’nin potansiyel GSYH’den farkı alınmaktadır. Aynı şekilde işsizlik oranı da doğal işsizlik oranından farkı hesaplanmaktadır. Açık modele göre Okun denklemi aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$u_t - u_t^* = \beta_0 + \beta_1(y_t - y_t^*) + \varepsilon_t \quad (1)$$

Yukarıdaki (1) numaralı denklemde u_t ; işsizlik oranını, u_t^* ; doğal işsizlik oranını, y_t ; GSYH'yi, y_t^* ; potansiyel GSYH'yi, β_0 ve β_1 model katsayılarını göstermektedir. Okun Yasası'nın geçerli olabilmesi için β_1 katsayısı, istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde sıfırdan küçük olmalıdır.

Okun yasasının açık modelinde potansiyel ekonomik büyüme ve doğal işsizlik oranı doğrudan gözlemlenmemektedir. Literatürde bu değerleri elde etmek için genellikle filtreleme yöntemleri tercih edilmektedir. Bu çalışmada, Hodrick ve Prescott (1997) geliştirmiş olduğu Hodrick-Prescott (HP) filtreleme yöntemi kullanılarak hem GSYH hem de işsizlik oranı için konjonktürel değerler hesaplanmıştır.

Geleneksel çok değişkenli zaman serili regresyon modellerinde yer alan tüm değişkenlerin aynı frekansta olmaları bir zorunluluktur. Nitekim yukarıda yer alan (1) numaralı denklemin geleneksel yöntemlerle tahmini için hem işsizlik oranının hem de GSYH'nin aynı frekansta olması gerekmektedir. Fakat işsizlik oranı, GSYH'den daha yüksek bir frekansa sahiptir. Söz konusu frekans farkını ortadan kaldırmak için yüksek frekanslı olan değişken, düşük frekanslı değişkenin frekans seviyesine toplulaştırılmaktadır. Toplulaştırılmayla birlikte yüksek frekanslı değişkene ait bilgiler kaybolabilmektedir. Zaman serilerindeki bu eksikliği gidermek için Ghysels ve diğerleri (2004), karma frekans örnekleme (MIDAS) yöntemini geliştirmişlerdir. Bahsi geçen yöntemde aynı model içerisinde farklı frekansa sahip değişkenler herhangi bir frekans dönüştürme işlemine tabi tutulmadan kullanılabilir. Fakat söz konusu yöntemde bağımlı değişken, modeldeki bağımsız değişken veya değişkenlerden daha düşük frekanslı olmalıdır. Oysaki Okun denkleminde bağımlı değişken olan işsizlik oranı, bağımsız değişken GSYH'den daha yüksek bir frekansa sahiptir. İlgili literatürde Foroni ve diğerleri (2018), bağımlı değişkenin daha yüksek frekanslı olduğu modellerin tahmini için RU-MIDAS modelini geliştirmiştir. Fakat, RU-MIDAS modelinde yer alan parametre sayısı, değişkenler arasındaki frekans oranının büyüklüğüne ve modelde yer alabilecek olan gecikme terimlerine bağlıdır. Bu sebeple, RU-MIDAS modelinde bazen birçok parametre tahmini gerekebilir. Çok sayıda parametre tahminin önüne geçmek için Xu ve diğerleri (2021), RR-MIDAS modelini sunmuşlardır. Aşağıda (1) numaralı denklemde gösterilen Okun denkleminin sağ tarafına konjonktürel GSYH'nin ve konjonktürel işsizlik oranının p ve q dönem gecikmeleri eklenerek RU-MIDAS modeliyle ifade edilebilir.

$$(u_t - u_t^*)_{t,j}^{(m)} = \sum_{i=1}^p \alpha_{j,i} (u_t - u_t^*)_{t-\frac{i}{m},j}^{(m)} + \sum_{i=0}^q \beta_i (y_t - y_t^*)_{t-i} + \varepsilon_{t,j}^{(m)} \quad (2)$$

(2) numaralı RU-MIDAS modelinde t ; düşük frekanslı ekonomik büyüme için zaman dilimini, m ; düşük frekanslı zaman dilimindeki yüksek frekans sayısını, q ve p ; ise sırasıyla GSYH ve işsizlik oranı için optimal gecikme uzunluklarını, β ve α model katsayılarını temsil etmektedir. RU-MIDAS modelinde $j = 1, 2, \dots, m$ yüksek frekanslı işsizlik oranının düşük frekanslı t zaman dönemindeki j 'nci yüksek frekanslı zaman dilimini göstermektedir. Bahsi geçen bu RU-MIDAS modelinde $m(p + q + 1)$ kadar parametre tahmin edilmelidir.

Ancak RU-MIDAS modelinde gecikme döneminin çok fazla olması ve değişkenler arasındaki frekans oranı m 'nin yüksek olması durumunda aşırı sayıda parametre tahminini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk modelin serbestlik derecesini epey bir azaltacaktır. Xu ve diğerleri (2021), RU-MIDAS modelinde tahmin edilmesi gereken parametre sayısının bazen fazla olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumu aşmak için, RU-MIDAS modeline bir kısıt fonksiyonu ekleyerek RR-MIDAS modelini geliştirmişlerdir. RR-MIDAS modelinde, RU-MIDAS modelindeki yüksek frekanslı bağımsız değişkenin katsayıları, aşağıda (3) numaralı denklemde gösterildiği şekilde tanımlanmaktadır:

$$\sum_{i=1}^p \alpha_{i,j} (u_t - u_t^*)_{t-\frac{i}{m},j}^{(m)} = \sum_{r=0}^{q-1} \lambda_{j,r} \sum_{s=1}^m w_r(\delta_r; s) (u_t - u_t^*)_{t+j/m-(r+\frac{s}{m})}^{(m)} \quad (3)$$

Yukarıdaki (3) numaralı denklemde düşük frekanslı zaman diliminde yer alan yüksek frekans periyotları $s = 1, 2, \dots, m$ olarak numaralandırılmıştır. Ayrıca modelde düşük frekanslı dönem periyotları; $r = 0, 1, \dots, (l-1)$ ile yüksek frekanslı işsizlik oranının, maksimum gecikme uzunluğuna denk gelen düşük frekans periyodu; $l = p/m$ ile her bir r periyodunda bulunan ortak parametre; $\lambda_{j,r}$ ile ifade edilmektedir. Tüm bunların yanı sıra düşük frekanslı gecikme derecesi, r 'ye bağlı hiper parametre δ_r ile ağırlandırılmış fonksiyon; $w_r(\delta_r; s)$ olarak gösterilmektedir. Söz konusu ağırlıklandırma fonksiyonun $\sum_{s=1}^m w_r(\delta_r; s) = 1$ gibi normalleştirme kısıtlaması için Xu ve diğerleri (2021), aşağıda (4) numaralı denklemde gösterilen fonksiyonu önermişlerdir.

$$w_r(\delta_r; s) = \frac{\varphi_r(\delta_r; s)}{\sum_{s=1}^m \varphi_r(\delta_r; s)} \quad (4)$$

Yukarıdaki (4) numaralı fonksiyonda ağırlıklandırmaların negatif değerler almaması için Xu ve diğerleri (2021), Üstel Almon ve Beta gecikme polinomlarının uygulanabileceğini ifade etmişlerdir. Yukarıda (3) numaralı denklemde gösterilen RU-MIDAS modeline (4) numaralı denklemdeki fonksiyon eklendiğinde RR-MIDAS modeli elde edilmektedir.

$$(u_t - u_t^*)_{t,j}^{(m)} = \sum_{r=0}^{q-1} \lambda_{j,r} \sum_{s=1}^m w_r(\delta_r; s) (u_t - u_t^*)_{t+j/m-(r+\frac{s}{m})}^{(m)} + \sum_{i=0}^q \beta_i (y_t - y_t^*)_{t-i} + \varepsilon_{t,j} \quad (5)$$

Xu ve diğerleri (2021), RR-MIDAS modelinde doğrusal olmayan fonksiyonel kısıtlar eklemeyi önermişlerdir. Bu nedenle RR-MIDAS modeli, doğrusal olmayan en küçük kareler ile tahmin edilebilmektedir. İlgili çalışmada yüksek frekanslı işsizlik oranı, üstel Almon modeliyle ağırlıklandırılarak RR-MIDAS modeli tahmini yapılmıştır. Ghysels ve diğerleri (2005), üstel Almon modeli için iki parametrenin yeterli olabileceğini vurgulamışlardır. Bu çalışmanın analiz kısmında RR-MIDAS modeli, Broyden Fletcher Goldfarb Shanno (BFGS) algoritmasından yararlanılarak doğrusal olmayan EKK yöntemiyle tahmin edilmiştir.

3. BULGULAR

RR-MIDAS yöntemiyle Okun yasasının tahmininden önce modelde kullanılacak olan değişkenlerin birim kök içerip içermediklerine bakılmıştır. Nitekim Granger ve Newbold (1974), çok değişkenli zaman serili regresyon modellerinde değişkenlerin durağanlık koşulunu sağlamaması halinde ilgili modelde sahte regresyon sorununa neden olabileceğini vurgulamışlardır. Çalışmada GSYH'nin potansiyel GSYH'den farkı (konjonktürel GSYH) ve aynı yolla işsizlik oranının da doğal işsizlik oranından farkı (konjonktürel işsizlik oranı) analizlerde yer alacaktır. Söz konusu oluşturulan bu değişkenler sabit terim ve trend içermedikleri için durağanlık analizlerinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testlerinin sabitsiz modelleri tercih edilmiş ve bulgular Tablo 2'de verilmiştir. İlgili tabloda üçer aylık frekanslı konjonktürel GSYH değişkeninin ADF ve PP birim kök testlerinde %1 önem düzeyinde seviye değerinde durağan olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra aylık frekanslı konjonktürel işsizlik oranı değişkeni de %5 önem düzeyinde seviye değerinde durağan bulunmuştur. Söz konusu bu değişkenlerle birlikte üçer aylık frekanslı konjonktürel GSYH'nin her bir aylık dönemine denk gelen 3 farklı konjonktürel işsizlik oranı için de durağanlık testleri yapılmıştır. Tablo 2'de bulgulara bakıldığında konjonktürel işsizlik oranının üçer aylık dönemdeki her bir aya denk gelen kısımlarının da seviye değerinde durağan olduğu anlaşılmaktadır.¹

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Frekans	ADF	PP
Konjonktürel GSYH	Üç aylık	-2,681***	-4,332***
Konjonktürel İşsizlik Oranı	Aylık	-2,655***	-2,455**
Konjonktürel İşsizlik Oranı (birinci ay)	Aylık	-1,975**	-2,016**
Konjonktürel İşsizlik Oranı (ikinci ay)	Aylık	-1,609**	-1,774*
Konjonktürel İşsizlik Oranı (üçüncü ay)	Aylık	-1,840**	-1,773*

Not: ***, ** ve *, sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerini ifade etmektedir.

Değişkenlerin seviye değerlerinde durağan olmalarından dolayı RR-MIDAS ve RU-MIDAS modellerinin tahmini uygulanabilmektedir. Söz konusu tahmin gerçekleştirilirken aylık frekanslı konjonktürel işsizlik oranının üçer aylık frekanstaki her bir ayı için tahminler yapılmıştır. Yukarıda (5) numaralı RR-MIDAS modelinin tahmininde doğrusal olmayan EKK yöntemi tercih edilmiştir. Bahsi geçen bu tahminde BFGS algoritmasından yararlanılmıştır. RR-MIDAS modeli tahminlerinde ağırlıklandırma fonksiyonları olarak (3) ve (4) numaralı denklemlerde yer alan ağırlıklandırma fonksiyonları kullanılmıştır. Söz konusu bu ağırlıklandırma fonksiyonlarıyla (1) numaralı denklemde yer alan Okun katsayısı

¹ RR-MIDAS ve RU-MIDAS modellerin tahmininde yüksek frekanslı bağımlı değişkenin kullanılan son gözlemine göre, düşük frekanslı değişken katsayısının olası değişimi gözlemlenebilmektedir. Söz konusu bu çalışmada uygulanan Okun denkleminde bağımlı değişkenin son gözlemi olarak üçer aylık dönemin son ayındaki gözlem değeri denk gelecek şekilde tahmin gerçekleştirildiğinde Okun denklemin çeyrek dönemdeki son aya ait katsayısına ulaşılmış olunacaktır. Eğer son gözlemi, çeyrek dönem içerisindeki birinci ve ikinci aya denk gelmiş ise sırasıyla çeyrek dönemdeki birinci ve ikinci aylara ilişkin Okun katsayıları tahmin edilmiş olunacaktır.

(β_1) değerine ulaşılabilmektedir. Çalışmada ayrıca her bir horizon için RU-MIDAS modeliyle de tahminler yapılmıştır. Analizlerde elde edilen sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur. İlgili tabloda RR-MIDAS modeli sonuçlarına bakıldığında Okun katsayısının her üç ayda da 0'dan küçük olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu katsayılar; birinci, ikinci ve üçüncü aylar için sırasıyla -0,40; -0,25 ve -0,49 olarak tahmin edilmiştir. Bahsi geçen bu tahminler, ilk ayda %1 önem düzeyinde ikinci ayda %5 önem düzeyinde son ayda ise %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. İlgili tablo incelendiğinde RU-MIDAS modeli sonuçlarının birinci ve üçüncü aylarda RR-MIDAS modeli sonuçlarıyla hemen hemen aynı olduğu anlaşılmaktadır. İkinci ayda ise RU-MIDAS modelinde Okun katsayısı, RR-MIDAS modelinden farklı olarak -0,43 olarak tahmin edilmiştir. Söz konusu RU-MIDAS modeliyle tahmin edilen katsayılar her bir ayda %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 3: Okun Denklemi Sonuçları

RR-MIDAS Modeli Sonuçları			
	İlk Ay Dönemi	İkinci Ay Dönemi	Üçüncü Ay Dönemi
β_1	-0,3992***	-0,2518**	-0,4903*
$H_0: \beta_1 \geq 0$ (t istatistik değeri)	-3,6411	-2,4635	-1,9296
w_1	0,9652***	0,8510***	0,7529***
w_2	-1,1836**	-10,1945	-2,7545
RU-MIDAS Modeli Sonuçları			
	İlk Ay Dönemi	İkinci Ay Dönemi	Üçüncü Ay Dönemi
β_1	-0,3994***	-0,4290**	-0,4905**
$H_0: \beta_1 \geq 0$ (t istatistik değeri)	-2,6935	-2,3743	-2,3880
λ_1	0,7383***	0,8190***	0,7088
λ_2	0,2270 [†]	-0,0915	0,0440
λ_3		0,1097	
λ_4		0,4723 [†]	
λ_5		-0,5699***	

Not: ***, ** ve *, sırasıyla ilgili katsayının %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. w ; MIDAS ağırlıklandırma katsayılarını, λ ; yüksek frekanslı değişkenin gecikme katsayılarını göstermektedir.

Tabloda yer alan t istatistik değerleri, çıktı açığı katsayısının sıfırdan büyük olduğunu belirten hipotez testi için istatistik değerleridir. Çıktı açığı katsayısının sıfırdan küçük olduğunu belirten alternatif hipotez ise $H_1: \beta_1 < 0$ şeklindedir. Tek yönlü testler için %1 ve %5 önem düzeyindeki t tablo kritik değerleri sırasıyla: 2,423 ve 1,684'tür.

İlgili tabloda ayrıca Okun katsayısının sıfırdan küçük olup olmadığı da test edilmiştir. Söz konusu bu test için Okun katsayısının sıfıra eşit veya büyük olduğunu ifade eden H_0 hipotezi, çeyreklik dönemin bütün aylarında %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak reddedilmiştir. Bu sonuçlarla birlikte Okun yasasının ele alınan dönem içerisinde Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu söylenebilir. Üstelik bu bulgu üçer aylık dönemin her bir aylık

döneminde de sağlanmaktadır. RR-MIDAS modelinin tahmini sonucunda elde edilen bulgulara göre GSYH'nin potansiyel GSYH'den farkı %1 oranında artması, işsizlik oranının doğal işsizlik oranından farkını üçer aylık dönemin ilk ayında %0,40 ikinci ayında %0,25 ve son ayında ise %0,49 oranında azaltacaktır. Analiz bulgularına göre Okun yasasının, üçer aylık dönemin ikinci ayında etkisini biraz yitirdiği belirtilebilir. Ancak son aya gelindiğinde Okun yasasının etkisinin en üst düzeye ulaştığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla Okun yasasının üç aylık dönemin her ayında aynı etkide olmayacağı belirlenmiştir. Söz konusu bu yasanın etkisi üçer aylık dönemin son ayında, diğer iki aya göre daha fazla olabilmektedir.

Çalışmada MIDAS modellerini kıyaslayabilmek için modellerin tahmin performansları değerlendirilmiştir. Söz konusu bu değerlendirmeye geçmeden önce hem işsizlik oranının doğal işsizlik oranından farkı hem de GSYH'nin potansiyel GSYH'den farkının son 1 yıllık gözlem değerleri modellere dahil edilmeden tahminler tekrarlanmıştır. Son 1 yıllık işsizlik oranının doğal işsizlik oranından farkı tahmin edilmiştir. RR-MIDAS ve RU-MIDAS modelleriyle ileriye dönük öngörüler, modellerin kullanılan yüksek frekans dönemine bağlı olmaktadır. Birinci aylık dönem için tahmin edilen MIDAS modellerinde üçer aylık dönemin ilk aylarına ilişkin tahmin değerlerine ulaşılabilecektir. Üçer aylık dönemin ikinci ve üçüncü ayları için öngörü değerleri, ikinci ve üçüncü aylar için tahmin edilen MIDAS modellerinden elde edilebilecektir. Dolayısıyla üçer aylık dönem içerisindeki her ay için tahmin edilen MIDAS modellerinin öngörü değerleri, birlikte değerlendirilmiştir. Modellerin tahmin performanslarını karşılaştırabilmek için karekök ortalama hata (RMSE), ortalama kare hata (MSE) ve ortalama mutlak yüzde hata (MAPE) gibi tahmin kriterlerinden yararlanılmış ve bulgular Tablo 4'te verilmiştir. Bahsi geçen tabloda aylık frekansta RR-MIDAS ve RU-MIDAS modelleri hemen hemen aynı performansa sahip olduğu gözlemlenmektedir.²

Tablo 4: Modellerin Tahmin Performansları

Model	RMSE	MSE	MAPE
RR-MIDAS	0,024660	0,000608	0,440517
RU-MIDAS	0,024671	0,000609	0,440778

Not: RMSE: Karekök Ortalama Hata (Root Mean Squared Error); **MSE:** Ortalama Kare Hata (Mean Squared Error) ve **MAPE:** Ortalama Mutlak Yüzde Hata (Mean Absolute Percent Error)

Okun katsayısının üçer aylık dönemin son ayında mutlak değer olarak daha yüksek bulunmasında GSYH, potansiyelin üzerinde bir büyüme gerçekleştirdiğinde işgücü piyasasının, ekonomideki gelişmelere biraz geç tepki vermesinden dolayı kaynaklandığı ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle, GSYH'nin potansiyeli üzerinde büyümesinin etkisi, işgücü piyasasına yavaşça yayıldığı ve bu etkinin büyük bir kısmının zaman içinde daha belirgin hale geleceği şeklinde yorumlanabilir. Böyle bir durumda işverenler ekonomideki

² Analizlerde MIDAS modellerinin öngörü performansı, En Küçük Kareler (EKK) yönteminin tahmin performansı ile da karşılaştırılmıştır. Söz konusu bu karşılaştırmanın yapılabilmesi için MIDAS modeliyle elde edilen aylık frekanslı tahmin değerleri, üçer aylık frekansta toplulaştırılmıştır. Söz konusu bu toplulaştırma sonucunda tahmin performansları hesaplanmış ve analizlerde uygulanan MIDAS modellerinin tahmin sonuçlarının EKK modelinden daha iyi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

gelişmelere karşı istihdam politikalarını yenilemek için biraz zamana ihtiyaç duyabilirler. Bu nedenle ekonomik büyümeyle birlikte işsizlik oranında düşüş görülebilmesi için birkaç ay süre gerekebilir.

SONUÇ

Okun yasasına göre potansiyelin üstünde bir ekonomik büyüme, işsizlik oranında bir düşüşe neden olacaktır. İktisat literatüründe söz konusu bu yasayı ele alan çok sayıda uygulamalı ve teorik çalışma mevcuttur. Fakat bu çalışmaların neredeyse tamamında GSYH oranla daha yüksek frekansta olan işsizlik oranının orijinal frekansından yararlanılmadığı gözlemlenmektedir. Bilindiği üzere işsizlik oranı, GSYH verisinden daha yüksek frekansa sahiptir. Buna ek olarak Türkiye ekonomisinde 2014 yılından itibaren işsizlik verileri aylık frekansta yayınlanmaya başlanmıştır. Uygulamalı çalışmalarda Okun yasasını test etmek için işsizlik oranının, toplulaştırıldığı görülmektedir. Ancak bu durum işsizlik oranında potansiyel bilginin yok olmasına yol açabilmektedir. Mevcut bu çalışmada hem GSYH hem de işsizlik oranının orijinal frekanslarından yararlanılarak Türkiye ekonomisi için Okun yasasının geçerliliği test edilmiştir. Bahsi geçen analizi gerçekleştirebilmek adına analizlerde farklı frekanslı değişkenlerin tek bir modelde yer alabildiği RR-MIDAS modelinden faydalanılmıştır.

Analizlerde Türkiye ekonomisi için işsizlik verilerinin aylık frekansta yayınlanmaya başlamasından sonraki dönem ele alınmıştır. Bu kapsamda aylık frekanslı işsizlik oranıyla üçer aylık frekansa sahip GSYH değişkenlerin frekanslarında herhangi bir dönüşüme tabi tutulmadan analizler gerçekleştirilmiştir. Okun yasasının açık versiyonunun kullanıldığı çalışmada Hodrick Prescott (HP) filtreleme yöntemiyle işsizlik oranının doğal işsizlik oranından farkı ve GSYH'nin potansiyel GSYH'den farkı alınarak konjonktürel GSYH ve konjonktürel işsizlik oranı hesaplanmıştır. Bulgularda söz konusu bu değişkenler, seviye değerlerinde durağan bulunmuştur. Böylelikle RR-MIDAS modeli Okun yasasını test etmek için uygulanabilmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre Türkiye ekonomisinde 2014 - 2023 döneminde Okun yasasının geçerli olduğu anlaşılmıştır. Konjonktürel GSYH'nin %1 oranında artması, konjonktürel işsizlik oranını, ilk ay %0,39 ikinci ay %0,25 ve son ayda ise %0,49 oranında azaltacaktır. Böyle bir bulgunun elde edilmesinde işgücü piyasasının, ekonomideki gelişmelere biraz geriden takip ettiği söylenebilir. Ekonomideki gelişmelerin etkisi, işgücü piyasasına yavaşça yayıldığı ve söz konusu bu etkinin önemli bir kısmının iki üç ay gibi bir zaman diliminde kendisini göstereceği düşünülebilir.

Analiz sonuçlarına göre Okun katsayısı üç aylık dönemin, ilk ayında -0.39, ikinci ayında -0.25 ve üçüncü ayında ise -0.49 olarak bulunmuştur. Ulaşılan bu sonuçlar, ekonomide potansiyel talep eksikliği olduğu şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla, işsizlik oranının daha düşük seviyelere gelebilmesi için toplam talep politikaları da değerlendirilebilir. Politika yapıcıları, uygulayacakları toplam talep politikalarıyla ekonomiye duyulan güvenin artmasına yol açabilecektir. Ekonomiye olan güvenin artması, toplam talebin artmasına neden olabileceği gibi yatırımlar üzerinde de olumlu bir etki oluşturabilecektir. Söz konusu bu etki, firmaların AR-GE yatırım harcamalarını artırmasını

teşvik ederek, ekonomideki büyüme ve istihdam üzerinde olum bir etki yaratabilir. Ayrıca Okun katsayısının üçer aylık dönemin son ayında mutlak değer olarak daha yüksek olması, üçer aylık dönemin son aylarına doğru ekonomik aktivitenin biraz yavaşladığı şeklinde yorumlanabilir. Politika yapıcılarını, uygulayacakları politikalarda bu hususa da göz önünde bulundurabilirler. Ayrıca çeyreklik dönemin ikinci ayında Okun katsayısının mutlak değer olarak daha düşük olmasında toplam talepteki azalmanın diğer aylara nazaran daha yüksek olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla firmalar, stok yönetimi, pazarlama, yatırım ve personel istihdamını gibi konularda çeyreklik dönemin ikinci aylarındaki toplam talepteki azalmayı dikkate alarak stratejiler geliştirebilirler.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z., & Albayrak, N. (2017). İstihdam Yaratmayan Büyüme: Alt Sektörler Bazında Bir Araştırma, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 215-228.
- Adanu, K. (2005). A Cross-Province Comparison of Okun's Coefficient for Canada, *Applied Economics*, 37(5), 561-570.
- Ahmed, K., Khali, S., & Saeed, A. (2011). Does There Exist Okun's Law in Pakistan?. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(12), 293-99.
- Akay, H. K., Aklan, N. A., & Çınar, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve İşsizlik, *Journal of Management and Economics Research*, 14(1), 209-226.
- Andreou, E., Ghysels, E., & Kourtellos, A. (2010). Regression Models with Mixed Sampling Frequencies, *Journal of Econometrics*, 158(2), 246-261.
- Apaydın, Ş., & Taşdoğan, C. (2019). Yapısal ve Konjonktürel İşsizlik Çerçevesinde Okun Yasası Üzerine Bir Gözlem, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(1), 61-76.
- Apergis, N., & Rezitis, A. (2003). An Examination of Okun's Law: Evidence From Regional Areas in Greece, *Applied Economics*, 35(10), 1147-1151.
- Attfield, C. L., & Silverstone, B. (1998). Okun's Law, Cointegration and GAP Variables, *Journal of Macroeconomics*, 3(20), 625-637.
- Barışık, S., Çevik, E. İ., & Çevik, N. K. (2010). Türkiye'de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı, *Maliye Dergisi*, 159(2), 88-102.
- Christopoulos, D. K. (2004). The Relationship Between Output and Unemployment: Evidence from Greek Regions, *Papers in Regional Science*, 83, 611-620.
- Bartolucci, F., Choudhry, M. T., Marelli, E., & Signorelli, M. (2018). GDP Dynamics and Unemployment Changes in Developed and Developing Countries, *Applied Economics*, 50(31), 3338-3356.
- Cuaresma, J. C. (2003). Okun's Law Revisited, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 65(4), 439-451.
- Demirgil, H. (2010). Okun Yasası'nın Türkiye için Geçerliliğine Dair Ampirik Bir Çalışma, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(2), 139-151.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072.
- Eğri, T. (2018). İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır için Okun Yasası Analizi, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 13(49), 68-78.
- Erkuş, S., Gemrik, S., & Aytemiz, L. (2016). Türkiye'de Büyüme ve İşsizlik İlişkisi: Okun Yasasının Asimetrik Analizi, In *Uşak: Scientific Cooperation for the Future in the Social Sciences International Conference*.

- Foroni, C., Guérin, P. & Marcellino, M. (2018). Using Low Frequency Information for Predicting High Frequency Variables, *International Journal of Forecasting*, 34(4), 774-787.
- Freeman, D. G. (2000). Regional Tests of Okun's Law, *International Advances in Economic Research*, 6(3), 557-570.
- Ghysels, E., Santa-Clara, P. & Valkanov, R. (2004). The MIDAS Touch: Mixed Data Sampling Regression Models, *Finance*, 1-31.
- Ghysels, E., Santa-Clara, P. & Valkanov, R. (2005). There is a Risk-Return Trade-off After All, *Journal of Financial Economics*, 76(3), 509-548.
- Göçer, İ. (2015). Okun yasası: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Götz, T. B., Hecq, A. & Smeekes, S. (2016). Testing for Granger Causality in Large Mixed-Frequency VARs, *Journal of Econometrics*, 93(2), 418-432.
- Granger, C. W. & Newbold, P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics, *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Guisinger, A. Y., Hernandez-Murillo, R., Owyang, M. T., & Sinclair, T. M. (2018). A State-Level Analysis of Okun's Law, *Regional Science and Urban Economics*, 68, 239-248.
- Hodrick, R. J., & Prescott, E. C. (1997). Postwar US Business Cycles: an Empirical Investigation, *Journal of Money, credit, and Banking*, 29(1), 1-16.
- Holmes, M. J., & Silverstone, B. (2006). Okun's Law, Asymmetries and Jobless Recoveries in the United States: A Markov-Switching Approach, *Economics Letters*, 92(2), 293-299.
- Huang, H.-C. (R.) & Lin, S. C. (2008). Smooth-Time-Varying Okun's Coefficients, *Economic Modelling*, 25(2), 363-375.
- Kaufman, R. T. (1988). An International Comparison of Okun's Laws, *Journal of Comparative Economics*, 12(2), 182-203.
- Koçak, N. A. (2021). Karma Frekanslı Veriler ile Okun Kanunu: Türkiye Örneği, *Bankacılar Dergisi*, 117, 156-169.
- Knoester, A. (1986). Okun's Law Revisited. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 122(4), 657-666.
- Kreishan, F. M. (2011). Economic Growth and Unemployment: an Empirical Analysis. *Journal of social sciences*, 7(2), 228-231.
- Kolcu, F., & Yamak, N. (2022). Türkiye'de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Unemployment and Economic Growth Relationship in Turkey, *Journal of Yasar University*, 17(65), 134-148.
- Moosa, I. A. (1997). A Cross-Country Comparison of Okun's Coefficient, *Journal of comparative economics*, 24(3), 335-356.
- Moosa, I. A. (2008). Economic Growth and Unemployment in Arab Countries: Is Okun's Law Valid. *Journal of Development and Economic Policies*, 10(2), 7-24.

- Motley, B. (1984). How Soon Will the US Reach Full Employment? an Assessment Based on Okun's Law, *Economic Review*, (Sum), 26-39.
- Okun, Arthur M. (1962). Potential GNP: Its Measurement and Significance, *American Statistical Association, Proceedings of the Business and Economics Statistics Section* 98-104.
- Pehlivanoglu, F., & Tanga, M. (2016). An Analysis on the Validity of Okun's Law: Case of Turkey and BRICS, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 31-44.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *biometrika*, 75(2), 335-346.
- Prachowny, M. F. (1993). Okun's Law: Theoretical Foundations and Revised Estimates, *The Review of Economics and Statistics*, 75(2), 331-336.
- Silvapulle, P., Moosa, I. A., & Silvapulle, M. J. (2004). Asymmetry in Okun's Law, *Canadian Journal of Economics*, 37(2), 353-374.
- Sögner, L. (2001). Okun's Law Does the Austrian unemployment–GDP Relationship Exhibit Structural Breaks?, *Empirical Economics*, 26, 553-564.
- Sögner, L., & Stiassny, A. (2002). An Analysis on the Structural Stability of Okun's Law-- a Cross-Country Study, *Applied Economics*, 34(14), 1775-1787.
- Stinespring, J. R., & Luciene, J. A. (2019). Okun's Law at the Florida MSA Level. *Journal of Applied Business & Economics*, 21(1), 239-248.
- Tay Bayramoğlu, A., & Aybudak, H. G. (2023). Türkiye Ekonomisinde Okun Yasası'nın Geçerliliği: Genel İşsizlik Ve Tarım Dışı İşsizlik Oranı Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 783-797.
- TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (2023). <https://evds2.tcmb.gov.tr> (10.10.2023).
- TÜİK İşgücü ve Yaşam Koşulları Daire Başkanlığı (2021). Hanehalkı İşgücü Araştırmasında Yapılan Düzenlemelere İlişkin Metodoloji Dokümanı, https://www.tuik.gov.tr/indir/metodolojikDokumanlar/hia_metod_tr.pdf (10.10.2023).
- Uslu, H. (2020). İstihdam Yaratmayan Ekonomik Büyüme: Türkiye için Okun Yasası Çerçevesinde Ekonometrik Bir Analiz, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 101-126.
- Villaverde, J., & Maza, A. (2009). The Robustness of Okun's Law in Spain, 1980–2004: Regional Evidence, *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 289-297.
- Weber, C. E. (1995). Cyclical Output, Cyclical Unemployment, and Okun's Coefficient: A New Approach, *Journal of applied econometrics*, 10(4), 433-445.
- Xu, Q., Zhuo, X., Jiang, C., Sun, F. & Huang, X. (2021). Reverse Restricted MIDAS Model with Application to US Interest Rate Forecasts, *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 50(2), 462-482.

- Yalçinkaya, Ö., Daştan, M., & Karabulut, K. (2018). Okun Yasası Bağlamında Ekonomik Büyüme ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi: Türkiye Ekonomisinden Kanıtlar (2000: Q1-2017: Q4), *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 8-27.
- Yamak, N. & Yamak R. (2018). Türkiye’de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, 2. *Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimleri Kongresi Tam Metin Kitabı 6*, 281-290.
- Yüksel, S., & Oktar, S. (2017). Okun Yasasının Farklı Gelişme Düzeyindeki Ülkelere İlişkin Ekonometrik Analizi, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(1), 323-332.
- Zadrozny, P. A. (1990). Estimating a Multivariate ARMA Model with Mixed-Frequency Data: an Application to Forecasting US GNP at Monthly Intervals, *Center for Economic Studies, U.S. Census Bureau, Working Papers 90-95*.

THE IMPACT OF HINDUTVA IDEOLOGY ON INDIA'S DEMOCRACY AND SOCIAL COHESION*

HİNDUTVA İDEOLOJİSİNİN HİNDİSTAN'IN DEMOKRASİSİ VE SOSYAL UYUMU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Araştırma Makalesi
Research Paper

Yücel BULUT**

Öz:

Modern Hindistan tarihini, bağımsızlık sonrası laik bir cumhuriyet kurmak için verilen mücadelelerle birlikte, toplumsal çatışmalar şekillendirmiştir. Hindistan anayasası, ayrımcılık yapılmaksızın tüm vatandaşlara eşit fırsat ve özgürlükleri garanti etmektedir. Ancak Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) ve onun siyasi kolu olan Bharatiya Janata Partisi'nin (BJP) etkisi, diğer dini grupları dışlayan Hindu Rashtra (Hindu Devleti) iddialarıyla hükümetin tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Hükümetin Hindu olmayanlara yönelik kanun ihlallerine sessiz kalması Hindu milliyetçileri tarafından teşvik olarak algılanmakta ve Müslümanlara yönelik düşmanlığın artmasına yol açmaktadır. Mevcut politika, hükümetin şiddeti zımnen onaylamasını içermekte ve Hindu olmayan azınlıklara yönelik nefret suçlarının ve tehditlerin artmasına katkıda bulunmaktadır. Hinduizmi milliyetçiliğin temel özelliği olarak yücelten ve azınlıkların varlığını ve haklarını reddeden bu yaklaşım, muhtemelen ülkedeki iç huzura tehdit olma potansiyeline sahiptir. Bu çalışma, uluslararası insan hakları kuruluşlarının raporları, Amerika Birleşik Devletleri hükümetinin resmi raporları ve ilgili haber makaleleri ve kitaplar gibi birincil kaynaklardan yararlanarak Hindutva politikalarının toplumsal etkisini Şikayet (Grievance) teorisi merceğinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Analizde korelasyonel bir yaklaşım kullanılmakta ve bu politikaların Hindistan'da uygulanmaya devam etmesi halinde gelecekte toplumsal çatışmaların ortaya çıkma potansiyeli değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hindutva, Hindu Devleti, Müslümanlar, Azınlıklar, Kast Sistemi

Abstract:

Communal conflicts have shaped India's modern history, with post-independence struggles to establish a secular republic. India's constitution guarantees equal opportunities and freedoms to all citizens without discrimination. However, the influence of the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) and its political arm, the Bharatiya Janata Party (BJP), has cast a shadow over the government's neutrality, with calls for a Hindu Rashtra (Hindu state) excluding other religious groups. The government's silence on violations of the law against non-Hindus is seen as encouragement by Hindu nationalists, leading to increased hostility towards Muslims. The current policy involves the government's tacit endorsement of violence, contributing to an increase in hate crimes and threats against non-Hindu minorities. This approach elevates Hinduism as the main feature of nationalism and denies the existence and rights of minorities, which has the potential to become a threat to the internal peace of the country. This study aims to assess the societal impact of Hindutva policies through the lens of grievance theory, drawing on primary sources such as reports from international human rights organisations, official US government reports, and relevant news articles and books. The analysis uses a correlational approach and assesses the potential for communal conflict in the future if these policies continue to be implemented in India.

Keywords: Hindutva, Hindu Rashtra, BJP, Muslims, Minority, India, Caste

* Makale Geliş Tarihi: 10.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 24.02.2024

** Doktor Öğretim Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, yucelbulut@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1225-5249.

INTRODUCTION

India is known as the world's largest democracy, having gained independence from British colonialism in 1947. The country adheres to secular norms and comprises 28 states and 8 union territories within a land area of 3.3 million square kilometres. It is governed as a "Sovereign Socialist Secular Democratic Republic with a parliamentary system of government" (National Portal of India, 2022). With a staggering population of 1.4 billion (U.S. Census Bureau, 2023), India is home to a wide range of religions, languages and diverse cultures. However, communal riots have been a recurring problem in India both before and after independence. These riots are primarily rooted in religious and ethnic differences. Communities such as Hindus, Muslims, Sikhs and Christians have been subjected to violence and massacres on various occasions. The most frequent clashes occur between the Hindu and Muslim communities due to their large population compared to other groups. According to 2022 statistics, Hindus make up 78.35% of the total population, while Muslims make up 14.2% and Christians 2.34% (Kanwal, 2022).

Frequent communal riots in different parts of India are not uncommon. Since 2014, the Bharatiya Janata Party (BJP) and the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) have been promoting Hindutva and seeking to establish a Hindu Rashtra (state). As a result, there has been a marked increase in communal clashes and riots. Even under the secular government of the National Indian Congress, significant riots and conflicts were inevitable. Given the policies of the current ruling party and its parent organisation, the RSS, it is worth considering whether the promotion of Hindutva and the goal of establishing a Hindu state could lead to serious civil conflicts and riots, particularly with Muslims. This study will use a correlational approach and grievance-based explanation to examine the political situation in the country and assess the likelihood of civil conflict in India as a result of current policies.

1. METHOD AND THEORY

Methodology and theoretical framework are crucial elements in studying civil wars or disturbances and identifying causal variables. Numerous scholars have explored how civil conflicts arise and attempted to gather empirical data to understand the correlation between variables and the likelihood of civil conflicts, particularly after the Cold War era, during which interstate wars declined significantly. While it is not applicable to every civil conflict, it is possible to assert that conditions such as poverty, large populations, lack of economic development, a prior history of civil war, and political instability increase the likelihood of civil disturbances or civil war (Florea, 2017: 2-6).

The use of the "Correlational Approach" and, within it, "Grievance-based explanations," is highly relevant to India due to its population's ethnic, religious, and cultural diversity. Some scholars hold a more optimistic view regarding the potential for diversity to lead to civil war. Paul Collier argues that fractionalized ethnic and religious groups are less likely to engage in armed conflicts as it is harder to create collective action compared to homogenous groups. As a result, the risk of conflict decreases in diverse cultures. Collier's studies on civil conflicts from 1965 onwards have revealed that group grievance and inter-

group hatred are not the primary cause of large-scale civil war, and that economic agendas are typically at the center of conflicts (Collier, 1999: 1-8). Dan Smith suggests that the main reason for the absence of conflicts despite religious or ethnic differences is due to the "skill and learning of how to live together despite the differences." Smith also contends that failure to learn how to live together can pose a significant threat to society as it provides perfect material for political mobilization (Smith, 2001: 6). On this basis, this paper will examine the impact of the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) on the Bharatiya Janata Party's (BJP) policies, including the demolition of mosques, the establishment of Hindu religious sites on their ruins, discrimination against minorities, and the renaming of historical places such as gardens, monuments, and even islands to remove colonial history. The paper will analyze these actions within a grievance-based explanation framework and argue that the RSS-minded policies of the BJP pose a significant risk of civil conflict and beyond.

This study will utilize an empirical approach that involves analyzing statistical data. The research will draw on a range of sources, including archival documents, data, and information from the United States Government, reports and statistics from international non-governmental organizations, previous studies, news articles, and books to support the analysis.

2. THE SOCIOECONOMIC AND POLITICAL STATUS OF MUSLIMS IN PRE-BJP RULE INDIA: AN OVERVIEW

Prior to the full emergence of the BJP government in 2014, under the Indian National Congress (INC), Muslims in India enjoyed greater freedom of thought and belief, and both Muslims and minorities had greater representation in government. Consequently, Muslims tended to vote in support of the INC over the BJP. During India's struggle for independence, Muslims and other minorities played an active role in various capacities. Following the partition of Bengal in 1905 by the British, prominent Muslim figures such as the Ali Brothers, Hakim Ajmal Khan (Jaswant, 2009: 29-32), and Maulana Abul Kalam Azad played a significant role in India's political movement and fought alongside their Hindu counterparts for the country's freedom from British rule. They were accepted by the INC, and in 1923, Abul Kalam Azad became the president of the party (Azad, 1988: 4-9).

During the Khilafat Movement, India's political leaders supported Muslims' efforts to safeguard Muslim holy places during World War I under the Ottoman Empire. This created a sense of nationalism and helped to build bridges between Muslims, Hindus, and other groups, creating a feeling of national solidarity in which people were encouraged to support each other, regardless of their religious beliefs (Bulut, 2021: 105-108). While these events may be considered historical and not reflective of the INC's current policies, the party has consistently advocated for greater inclusion and representation of Muslims in government. For instance, Mohammad Hamid Ansari served as the Vice President of India from 2007 to 2017 with the support of the INC. During his tenure, Ansari pushed for an investigation into the Gujarat riots and advocated for compensation for the victims and their families,

(Routray, 2023) which demonstrating the party's commitment to investigating riots and ensuring that Muslims and other minorities are not discriminated against in times of crisis.

After India gained its independence and the partition with Pakistan occurred, Indian Muslims remained active in Indian politics (Aras & Kandemir, 2023c: 411). Despite a reduction in their number and percentage, with only 31 Muslim members out of 235 in the Lok Sabha, Muslim representation has fluctuated over time. From 1947 to 2002, the number of Parliament members rose to 543 in 2004, while the number of Muslim Parliament members varied from a low of 21 members in 1952 to a high of 49 members in 1980 (Malik & Majid, 2020: 503). For the majority of the period from 1947 to 2014, the Indian National Congress (INC) was the ruling party, except for 15 years when other governments were in power (National Portal of India, 2023).

According to official documents from the Cabinet Secretariat, during the first term of Dr. Manmohan Singh of INC in 2004, out of 28 Cabinet Ministers, two were Muslim: Padantha Mohammad Sayeed as Minister of Power and Ghulam Nabi Azad as Minister of Parliament Affairs and Minister of Urban Development. In the second term of Singh's cabinet from 2009 to 2014, there were again two Muslim ministers: Gulam Nabi Azad as Minister of Health and Family Welfare, and Dr. Farooq Abdullah as Minister of New and Renewable Energy (Cabinet Secretariat, 2009). The presence of Muslims in these positions allowed for their concerns and issues to be addressed in the highest level of governance in the country.

The Congress party's overall inclusive and secular policies, although imperfect, were viewed as concessions by the BJP and pro-Hindu far-right groups. These groups accused the Congress party of following an appeasement policy towards Muslims and minorities. However, Professor Ashok Swain, a well-known Indian scholar specializing in peace and conflict issues as well as Indian politics, has provided a more accurate picture of the condition of Indian Muslims. Swain's analysis, based on data and studies conducted around 2004-2005 during the Congress government's tenure, reveals that the majority of Muslims in India were already less educated, and their economic situation was deteriorating day by day. Reports from that time indicate that 31% of Muslims in India were living below the poverty line. Interestingly, in some measures, even Dalits and Adivasis, who were thought to be in a worse condition than Muslims, seemed to be doing better than Muslims. The literacy level of Muslim people was only 59.1%, whereas the overall literacy level of the population was around 64.8%, indicating that Muslims lagged behind the general picture. After coming to power, the BJP abandoned what it called the "appeasement" policy towards Muslims and other minorities, which, according to Swain (2017), exacerbated the situation.

In 2014, due to the BJP's well-known pro-Hindu attitude, Muslims had concerns about their representation and freedoms. Nevertheless, some Muslims expressed cautious hope in the new government, citing the BJP's speech on future development (Muslim Mirror, May 18, 2020). However, their concerns regarding safety and freedoms turned out to be valid, and their representation in a secular country reached its lowest level. By 2020, the top ten

states with 80% of the Muslim population, which sent 281 representatives to the Council of Ministers, had only 16 Muslim representatives (Indibuzzonline, May 16, 2020). In 2022, the resignation of Mukhtar Abbas Naqvi, the Minority Affairs Minister, marked the first time that the ruling party in India had no Muslim parliamentarian in their body (Kuchay, July 6, 2022). It is evident that Muslims now have less voice and influence in the country compared to before the BJP rule. Except for Dr. A.P.J Abdul Kalam, who was President of India with the support of the National Democratic Alliance from 2002 to 2007 (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2004b), the BJP did not make an effort to include Muslims in the ruling of the country. Some politicians within the BJP openly expressed their reluctance to give tickets to Muslims. For instance, in 2019, KS Eswarappa, a senior leader of the BJP, stated during a speech in Karnataka that they would not give tickets to Muslims as they did not believe in the party (India Today, 2019).

The exclusion of Muslims from the ruling of the country, lack of representation, and inadequate provision of safety and freedoms, despite constituting over 14% of the population, highlights the differences between the BJP and pre-BJP times for Muslims.

3. THE MATERNAL-PATERNAL RELATIONSHIP BETWEEN THE RASHTRIYA SWAYAMSEVAK SANGH (RSS) AND BHARATIYA JANATA PARTY (BJP) IN CONTEMPORARY INDIAN POLITICS

There is a wealth of literature by scholars and politicians alike, seeking to explicate the connection between the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) and the Bharatiya Janata Party (BJP). Nonetheless, one particularly succinct and illuminating depiction emanates from a BJP leader himself. Specifically, Subramanian Swamy, a senior member and notable figure in the BJP, characterizes the RSS as a "power plant" for the BJP, with BJP parliamentarians functioning as mere "bulbs" (The Week, 2019). Given Swamy's extensive experience in both the BJP and its predecessor, the Bharatiya Jana Sangh (BJS), his words merit attention in assessing the ideological underpinnings of the BJP. It is beyond doubt that the BJP is an extension of the RSS in the political sphere, with the former firmly adhering to the latter's central agenda of transforming secular India into a Hindu Rashtra, or Hindu state. In this regard, the RSS-BJP nexus can aptly be likened to that of a mother (RSS) and son (BJP).

Instances of conflict between Hindus and Muslims have been a recurrent feature throughout Indian history, occurring on both a large and small scale. Nevertheless, several scholars contend that the religious clashes have become endemic since the 1980s. The Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) and its political offspring, the Bharatiya Janata Party (BJP), bear a significant responsibility in this regard. Following India's independence in 1947, the Indian National Congress (INC) was the ruling party; however, it failed to resolve the issue of communal discord that was exacerbated by the policies of the RSS and BJP, particularly from the 1980s onwards. The BJP succeeded in gaining significant political traction by exploiting ethnoreligious divisions within Indian society (Puddington, 2020), with the support of the RSS constituting a crucial factor in this ascent.

In order to comprehend the Rashtriya Swayamsevak Sangh's (RSS) ascendancy, it is necessary to examine its historical progression. The organization was established on September 27, 1925, with the objective of mobilizing Hindus throughout India and imparting physical and intellectual training to help them achieve their goals. The RSS actively participated in Indian politics during the freedom movement and on all significant occasions. From its inception to the present day, the RSS has steadfastly maintained that India belongs to Hindus and is a Hindu country (Rashtriya Swayamsevak Sank, 2017). With this conviction, and with a strong emphasis on discipline, the RSS gradually expanded its reach by enlisting new members, subjecting them to ideological and physical training in uniforms. Over time, the organization managed to acquire greater political power. The Bharatiya Janata Party (BJP) is regarded as the outcome of the RSS's political efforts. The RSS directly entered politics in 1951 through the Bharatiya Jana Sangh (BJS), and subsequently collaborated with three other parties to form the Janata Party. However, this coalition was marred by internal disputes arising from the RSS's influence on the party. Some leaders opposed Janata Party members attending RSS gatherings and events, given that the RSS had infamously given birth to Nathuram Godse, the assassin of Mahatma Gandhi. Eventually, the Janata Party disintegrated due to these disagreements, and the BJP was formed in 1980 (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2004).

The emergence of a new political party in India, which was not averse to the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) and whose leaders had received RSS training and hailed from within the RSS, marked a significant turning point in the country's political landscape. Over time, the party gradually gained traction and increased its presence in the Indian Parliament. In the general election of 1984 after assassination of Indira Gandhi, the Indian National Congress (INC) won the popular vote, while the Bharatiya Janata Party (BJP) secured only two seats, which was below its actual potential. However, in the general election of 1989, the BJP garnered 85 seats, and in 1990, the RSS and BJP leaders embarked on a campaign towards Ayodhya, which bolstered their popularity among religious Hindus. This surge in popularity was reflected in the 1991 elections and in subsequent elections, as the BJP continued to strengthen its position in the lower house of the Indian Parliament, the Lok Sabha, and the upper house, the Rajya Sabha. In 2014, for the first time, the BJP secured a full majority in Parliament and the Lok Sabha, with 282 seats under the leadership of Narendra Modi. This trend continued in the 2019 general election, with the BJP winning 303 seats for the second time, and as of the time of writing this article, the BJP remains in power in India.

In addition to its political power, it is widely acknowledged that the RSS and its affiliated groups hold significant influence in various aspects of Indian society. For instance, the largest university group in India, the Akhil Bharatiya Vidyarthi Parishad (ABVP), is affiliated with the RSS. Similarly, the Bharatiya Mazdoor Sangh (BMS), which is the largest trade union in the country, is also affiliated with the RSS. Moreover, the RSS has numerous sub-groups that play an active role in shaping various facets of Indian life. It is important to note, however, that certain affiliated groups have been associated with violence and hate

crimes carried out in the name of Hinduness and Hindutva, as will be further discussed in this study (Andersen & Damle, 2019).

4. HINDUTVA AND ITS POLITICAL IMPLICATIONS IN CONTEMPORARY INDIA

The Hindu nationalist agenda of the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) and the Bharatiya Janata Party (BJP) places Hindutva at the center of its ideology. The primary objective of this ideology is to assimilate other religions under the banner of Hindu national culture. According to Hindutva, all Indians are essentially part of the Hindu civilization (Shani, 2021: 264). Therefore, the ideology is not conducive to a multi-religious, multi-cultural country and lacks openness and friendliness towards it.

Upon examining the origin of the term, it becomes clear that the ideology is relatively new in historical perspective. The emergence of Hindutva in the early 1900s was a result of the confusion surrounding the word "Hindu" and its meaning. Veer Savarkar, a Hindu revolutionary, believed that simply focusing on the religious aspect of Hinduism and ignoring its historical and cultural aspects would not provide a complete understanding of the term. As a result, he coined the word "Hindutva" to explain the religious, cultural, and historical totality of Hindu people (Prakashan, 1969: 4-5). He expounded on Hindu culture and history through historical battles against invaders. This may be a starting point for explaining why far-right groups harbor hatred towards Muslims and other minorities. According to the creator of the term Hindutva, one of the foreign invaders were "Mohammedans," and thus they were enemies to fight (Prakashan: 1969: 44). For them, Mohammedans are not a part of their national identity and are, in fact, enemies to fight on the path towards a Hindu state where everyone should view India as their "holy land and fatherland."

However, a nationalist freedom fighter like Lajpat Lala Rai believed that Muslims were not like western invaders because they came to India, chose to stay, work, have families, and die in India rather than collect and transfer wealth and economic power to some far-off land (Aras & Kandemir, 2023b: 17). They are, therefore, a part of Indian society. While Rai supported nationalism with similar ideas, he did not see other religions or groups as enemies to fight (Rai, 1916: 29-40). Such inclusive words, however, do not resonate with RSS organizations' goals, as they aim to create a Hindu Rashtra that does not promise a peaceful environment for Muslims or even other smaller parts of the country's population.

Prakashan's notion of Hindutva, as reflected in his book, shows one of the elements of the grievance theory, which is a grudge against a group for historical reasons. This is an obstacle in front of the RSS in learning how to coexist with different groups. On the front cover of his book, Prakashan gives a brief introduction to Hinduism from his perspective, which excludes Muslims and many other groups. He says, "A Hindu is a person who regards this land of Bharatvarsha, from the Indus to the Seas, as his Father-Land as well as his Holy-Land that is the cradle land of his religion" (Prakashan, 1967: Front Cover).

Based on this ideology, some actions have been taken with the aim of establishing a Hindu Rashtra, which include elements of grievance theory. These actions include the

demolition of the Babri Masjid, the revocation of Article 370, hate speeches, India's evaluation by international organizations on democracy and freedoms, and current hate crimes. In sum, the Hindutva movement's goal of establishing a Hindu Rashtra has led to a range of actions that have had significant impacts on the social, political, and legal landscape of India. These actions have been criticized for their divisive and exclusionary nature, and for undermining India's democratic values and traditions.

5. ACTION IN PROGRESS FOR HINDU RASHTRA

5.1. Excluding Muslims from Political Power Spots in India

Giorgio Shani, a noted India expert, contends in his work "Towards a Hindu Rashtra: Hindutva, religion, and nationalism in India" that the policies of the Bharatiya Janata Party (BJP) following its rise to power have fundamentally redefined the national culture of secularism, transforming it into a nationalism of the majority (Shani 2021: 265). This shift, he argues, deviates significantly from the central tenet of secularism.

Aakar Patel, former head of Amnesty International India from 2015 to 2019, has claimed in an interview that Hindutva and its adherents perceive the establishment of a Hindu state as their primary objective. Patel contends that the BJP's policies and Modi's leadership are predicated upon the "exclusion and persecution of India's minorities, particularly Muslims...that is all there is to Hindu Rashtra" (Tapar, 2020). It is therefore imperative, according to Patel, to prevent Muslims from attaining positions of power. The exclusion of Muslims from positions of power during BJP governments is readily apparent in the demographics of government and bureaucratic bodies in India. Despite comprising 15% of the population, no state among the 28 has a Muslim chief minister, and 15 states lack a single Muslim minister in the government. In the Lok Sabha, the lower house of India's parliament, only 27 Muslim representatives are present, a figure significantly lower than their proportional representation in the population (Ibid). Muslims comprise a mere 4.9% of state and central government positions, and their representation in the higher echelons of the military is estimated to be approximately 1%.

Based on the India Human Development Survey Round 2, a collaborative project of the National Council of Applied Economic Research and the University of Maryland (National Council of Applied Economic Research), a study suggests that the Quality of Life index of Muslims in urban India is considerably worse compared to that of upper-caste Hindus, particularly with respect to education, health, access to basic amenities, social and political networks (Mukherjee & Dasgupta: 21-22). It is important to note that preventing Muslims from attaining positions of power and employment opportunities that generate income for society may exacerbate their economic difficulties. This situation could heighten the risk of communal unrest, as per the Grievance Theory, where economic issues and the feeling of discrimination by the government and ruling powers can be considered contributing factors for creating civil conflicts over the long term.

5.2. 'Destructive' Policies Towards Muslims

The demolition of the Babri Masjid, a highly symbolic location, can be viewed as a significant attack by the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) with religious motives aimed at the destruction of a Muslim religious site. In 1992, a large group of Hindu mob attacked and demolished the historic Babri Masjid Mosque in Ayodhya, which had stood for over four hundred years. These organized attacks occurred all over India and resulted in the cruel deaths of over 3,000 individuals (Shani, 2021: 270). Many Hindus believed that the Babri Masjid was constructed on a pre-existing Ram temple, which was the birthplace of Lord Rama. This belief fueled the destruction of the Babri Masjid in 1992. A court case ensued, which was prolonged until 2019. The Supreme Court's decision allowed the RSS to achieve its goal of constructing a grand Ram Temple in place of the Babri Masjid. For Muslims, a new place to build a mosque was provided, which was located 30 kilometers away from the original site in Ayodhya (Nair, 2020).

During the "Bhoomi Pujan" ceremony for the new temple of Ram Mandir's construction, Prime Minister Modi served as both the chief guest and the head of the religious ceremony (Pradhan, 2020). This is believed to have expedited the process of constructing the temple in Hindu religion. The chosen date for the ceremony, May 5th, was interpreted as a message to Muslims because it was precisely one year later on the same day that Article 370, which granted Jammu and Kashmir special constitutional status, was removed. The temple's construction is expected to be completed around the same time in 2024, which is the year of general elections in India (Pradhan, 2020). This indicates that the Bharatiya Janata Party (BJP) will continue to exploit the religious sentiments of the Hindu population and exert pressure on Muslims to secure a high number of votes in the 2024 elections.

In 2019, the special status of Kashmir was revoked, which had served as a security measure to safeguard the only Muslim-majority Indian state from an invasion, similar to what happened in Palestine-Gaza, and prevent other Indians from settling there. However, on August 5th, 2019, Article 370 was removed, putting an end to the longstanding agreement between India and Jammu and Kashmir (Shani, 2021: 273). The problems of the region were not resolved, and only a few months later, another discriminatory political move, the Citizenship Amendment Act (CAA), came into play.

The CAA is a politically motivated project aimed at targeting Muslims by the ruling party. For the first time in Indian Republic history, the act was based on religion. The law, which was passed by parliament on December 12, 2019, granted citizenship to Hindus, Christians, and other religious groups, apart from Muslims, who were living in India illegally and oppressed in the countries they came from, such as Bangladesh and Afghanistan. However, Prime Minister Modi rejected the claims that the law was discriminatory against Muslims. Despite this, between 2018-2020, over a dozen Muslim refugees from Rohingya Muslims were deported to Myanmar, despite facing life-threatening security issues, demonstrating the problematic approach of the BJP-RSS to reduce the population of Muslims in India, which has raised international human rights concerns.

The United Nations Secretary-General, Antonio Guterres, expressed concern about the CAA, stating that it could leave many religious minorities stateless (Human Rights Watch, 2020). The CAA issue further exacerbates the existing problems faced by the Muslim population in India, and highlights the government's discriminatory practices that have violated the principles of human rights (Aras & Kandemir 2023: 161).

The Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) has been engaged not only in political suppression of minorities, but also in cultural and historical rebranding efforts to promote the Hindutva ideology. Hindutva attaches great significance to place names as they serve as representations of culture and history (Prashan 1969: 1-3). As part of an initiative to clear colonial history, the Bharatiya Janata Party (BJP) has been altering the names of countless railways stations, stadiums, airports, gardens, and even cities. For instance, in 2018, three famous and frequently visited islands in the Andaman and Nicobar region were renamed. Havelock Island, Neil Island, and Ross Island were rebranded as Swaraj Dweep, Shaheed Dweep, and Netaji Subash Chandra Bose Island, respectively (Bhardwaj, 2018). Although this move could be deemed acceptable by many Indians as these were names that originated from the British colonial era, the renaming of one of India's most prominent cities, Allahabad (City of God), to Prayagraj, appears to be an attempt to reject the historic names and history of Indian Muslims, and thus, appears to be outside the context of nationalism (Chakravorty, 2018).

It is evident that the policy of changing names in India since 2014 has become a rapidly growing trend. It appears that this policy is used as a means of gaining popular votes and diverting attention from real problems by creating new agendas. This trend has been observed in various aspects of Indian society, including the renaming of numerous rail stations, stadiums, airports, gardens, and even cities.

The Hindutva ideology places great importance on the names of places, as they are viewed as representations of culture and history. This ideology seeks to establish a Hindu Rashtra that is intolerant of any historical names associated with different cultures and religions. The changing of names from English or Muslim names to Hindu names motivated by religious beliefs has become commonplace. The recent renaming of the historic Mughal Gardens, belonging to the Presidential Palace, as Amrit Udyan is yet another example of this trend. It is noteworthy that this policy runs counter to the idea of coexistence and suggests a lack of willingness to learn how to live together. The ramifications of such policies extend beyond the mere change of names and can have serious implications for social cohesion and inclusivity.

6. BJP GOVERNMENT IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND GOVERNMENT REPORTS (2019-2023)

International organizations have heavily criticized India's policies towards minorities, particularly Muslims. Reports from 2020 to 2023 indicate an increase in arbitrary treatment towards Muslims, such as beating alleged criminals in society and demolishing the houses of protestors. According to the 2021 Freedom House Report, freedom of expression and

belief in India scored 2 out of a possible 4. The report suggests that the media, under pressure from Hindu nationalists, views criticism as anti-national, resulting in self-censorship. Moreover, during the COVID-19 pandemic, many journalists critical of the government were sent to jail. The report argues that Hindu nationalist organizations and media groups are actively increasing anti-Muslim hostility. Between 2012 and 2018, 45 people were killed by cow vigilantes due to alleged cow killing. Under BJP rule from 2014 to 2020, cow vigilante-related cases, including lynching and killing cases, rose to 120. During the beginning of the COVID-19 pandemic, Muslims were again targeted by Hindu nationalists and BJP politicians for allegedly spreading the virus. Overall, the freedom score for India has decreased from 71/100 to 67/100, and the country is now considered partially free (Freedom House, 2021).

The U.S. Department of State Office of International Religious Freedom has reported that 10 out of 28 Indian states prohibit religious conversion, with penalties including up to 10 years of imprisonment without bail and a fine of 100,000 rupees for violations of the law (Office of International Religious Freedom, 2022). Such measures go against the principles of secularism and the freedom to profess, practice, and propagate one's beliefs. Interestingly, conversion to Hinduism from other religions is not considered an issue. In a recent event on January 24, 2023, about 1,100 Dalit Christians were converted to Hinduism in a ceremony performed by the BJP state secretary, Prabal Pratap Singh Judev (OpIndia, 2023). This double standard of the ruling party is a concerning issue.

According to Amnesty International, the Ministry of Home Affairs of India is misusing an act called The Foreign Contribution Regulation Act (FCRA) to suppress and silence certain non-governmental organizations. For example, the Commonwealth Human Rights Initiative had its license canceled, even though the organization was working towards access to information and justice (Amnesty International, n.d.).

India has been listed among the "Countries of Particular Concern" in the annual report of the United States Commission of International Religious Freedom (USCIRF). The report highlights how the freedom of religious expression has significantly worsened as a result of the Indian government's Hindu nationalist policies aimed at establishing a Hindu Rashtra. Religious minorities such as Muslims, Christians, Sikhs, Dalits, and other groups have been negatively affected by these policies throughout 2021. The report recommends that the U.S. government impose sanctions on those who violate religious freedom and prevent them from entering the United States. Additionally, the report suggests that the U.S. Congress raise the issue in their bilateral relationships and express concern about religious freedom in their interactions with India (USCIRF, 2022).

In the latest World Report by Human Rights Watch, it is indicated that the BJP's "systematic discrimination and stigmatization of religious and other minorities, particularly Muslims" is ongoing. The nationalist agenda of the ruling party is evident in critical institutions of the country, such as the justice system and the National Human Rights Commission. The freedom of expression of opposition and civil society is being precluded.

Dalits, Tribal Groups, and religious minorities are under threat from the Hindu right-wing nationalist policies of state governors and politicians. In Gujarat, the police publicly flogged a Muslim man, alleging that he had disturbed a Hindu festival. In Madhya Pradesh, three Muslim houses were demolished without any legal authority, alleging that they had thrown stones during a Hindu ceremony. During protests against BJP politicians' insults to Prophet Muhammad all over India, police killed some Muslims, and some Muslim houses were demolished in Uttar Pradesh, alleging that they belonged to "key conspirators" behind the protest (Human Rights Watch, 2023). All these reports share a common criticism of the Indian government's treatment of religious freedom, freedom of expression, and minority rights, with arbitrary and lawless implications by local governors, police, or nationalist mobs.

7. THE IMPACT OF HINDU NATIONALISM ON RELIGIOUS MINORITIES IN INDIA: A CRITICAL ANALYSIS OF HATE CRIMES AND ARBITRARY ACTIONS

According to statistical data spanning from 2014 to 2019, a total of 928 hate crimes have been reported in India, with religiously motivated hate crimes being notably high in number, alongside caste-based hate crimes. The Christian community has reported 18 incidents of hate crimes, while the Muslim community has reported 196, and 29 hate crime cases have been reported against transgender individuals (Statista, 2021). As early as 2017, Amnesty International's Executive Director Aakar Patel had pointed out the rising issue of Islamophobia in India and claimed that the crimes were gaining "tacit approval" from state authorities. One of the most commonly seen hate crime issues arises from cow vigilantism. Many Muslims or Dalits have been attacked under the pretext of protecting cows, with claims of transporting cows being used to justify these attacks. These attacks are often ignored or justified by leaders from the ruling party, the BJP (Amnesty International, 2022).

The issue of hate speech by BJP leaders and right-wing nationalist groups towards minority groups, particularly Muslims and Christians, is not an isolated occurrence in India. While there are numerous examples of threats and insults against minorities, especially towards Muslims, only a few of the most dramatic incidents have been highlighted in this study. A recent hindutwa rally in Mumbai, held just a day before the 75th assassination anniversary of Mahatma Gandhi, saw BJP Goshamahala MLA Raja Singh call for the boycott of Muslim-owned businesses and the "slitting of throats." Additionally, at a Hindu convention, BJP MP Pragya Thakur urged Hindus to keep guns at home and their knives sharp against their enemies, referring to those who had a "love Jihat" aim and claiming that children sent to Christian missionary-run institutions would not be part of Hindi culture. Hindu supremacist leader Pramod Muthalik, the Chief of the Sri Ram Sena Group, made inflammatory remarks about reclaiming temples and challenged anyone to stop his group from doing so. Meanwhile, in Madhya Pradesh, right-wing Hindu mobs were taking over Muslim neighborhoods in convoys, and outside a mosque, they chanted communal slogans (Sabrang India 2023, Muslim Mirror 2022, Surendra 2022). These incidents of hate speech and intimidation are not isolated but rather part of a pattern of behavior that has contributed to the growing problem of hate crimes in India.

The prevalence of politically divisive and discriminatory activities in India, driven by groups such as the RSS, has led to a trend of hate crimes and threats against minorities, particularly Muslims and Christians. Hate speeches by leaders of right-wing nationalist groups, such as the recent call by BJP Goshamahal MLA Raja Singh to boycott Muslim-owned businesses and "slit throats," further contribute to this concerning trend. In addition, the issue of cow vigilantism has resulted in attacks on Muslims and Dalits, often justified or ignored by BJP leaders. Such hate crimes are not new and have received tacit approval from state authorities, as pointed out by Amnesty International Executive Director Aakar Patel in 2017.

Moreover, the recent statement by Uttar Pradesh Chief Minister Yogi Adityanath, declaring Hinduism as the national religion of India (Times of India, 2023), further emphasizes the discriminatory and divisive nature of the ruling government. In addition, the threat of demolition of mosques and other religious places in Muslim areas is also prevalent, with the Shahi Mosque in Saidabad being damaged by authorities for road widening without waiting for the court's verdict (CJP, 2023). The situation in India remains a matter of concern for the international community, with urgent action required to protect the rights of religious minorities and promote a more inclusive and tolerant society.

One pressing issue in India pertains to the occurrence of humanitarian emergencies. For instance, in Halwani, the governor of Uttarakhand has declared that 4,500 illegally built houses in the area will be demolished. However, the predominantly Muslim and economically deprived population argues that the area has been used in the same manner for the past 70 years, and that three government colleges are situated there. With a population of over 50,000 citizens, the locals believe that they are being targeted due to their Muslim identity (The Global Frontier, 2023). Moreover, reports from Hindutva Watch (2023) suggest that Hindu mobs have targeted not only Muslims, but also Christians and other minority groups in different parts of India. The impact of Hindu nationalism is also observed in some schools where girls wearing hijab are beaten or prevented from entering college campuses while wearing it, as reported by Al Jazeera (2022). In schools, Hindu mobs often seek to create a confrontation between hijab-wearing girls and those who wear saffron clothes.

The ideology of Hindutva, propagated by the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS), has not spared the movie and music industry in India. For example, the film "Pathan," starring renowned actor Shah Rukh Khan, came under attack from Hindu supremacists when the female lead wore a saffron-colored short dress. Protesters raised slogans against Prophet Muhammad and Islam, and various movie theaters were subjected to violent protests by Hindutva groups who chanted anti-Muslim slogans and insults directed towards the Prophet (News360, 2023; The Wire, 2023).

In addition to anti-Muslim protests, Hindutva groups have started using music as a propaganda tool, creating anti-Muslim songs that often contain threats of genocide against Muslims (Rehbar, 2022). This new music genre, referred to as "Hindutva Pop," is primarily

used in rallies organized by Hindu groups (DW, 2023). Amidst the rising trend of anti-Muslim and anti-minority sentiments, a BBC documentary titled "India: The Modi Question" was released on January 17, 2023, which focused on the alleged crimes of Indian Prime Minister Narendra Modi during the 2002 Gujarat riots, where he served as Chief Minister at the time (India: The Modi Question-Series 1: Episode 1&2, 2023). The documentary caused a stir among Indian right-wing groups and was subsequently banned on many platforms in India. The film revealed information regarding Modi's alleged order to the police to not intervene when Hindus attacked Muslim neighborhoods. The documentary was slated to be screened at Delhi University, but police detained students and prevented the screening from taking place (Al Jazeera, 2023).

8. ANALYTICAL SECTION

The ongoing policies of BJP governments with the support of their ideological fountainhead RSS appear to be geared towards the establishment of a Hindu state in India. These policies have resulted in the polarization of Hindus and Muslims and have raised concerns for the future of other minority groups. BJP's actions, such as excluding Muslims from bureaucratic positions, demolishing historical mosques and masjids, oppressing Muslim minorities in places like Kashmir and Assam, restricting people's rights to peaceful assembly and protest, and arbitrarily punishing individuals without a court hearing, are certainly not in line with civilized methods and make India more susceptible to major disturbances, as per the grievance theory.

The hate speech of BJP leaders during political rallies directed towards Muslims has emboldened RSS and affiliated groups to commit more hate crimes against minorities on a daily basis. Studies have shown that hate crime rates against Muslims and other minorities have been increasing since 2014, which is consistent with reports from non-governmental organizations such as Amnesty International, Human Rights Watch, Freedom House, among others. According to these organizations and many governmental reports, the Indian government not only keeps non-Hindu Muslims and non-Hindus away from power but also systematically commits crimes against them.

Despite evidence and data indicating that Muslims are actually underprivileged in Indian society, BJP, by employing the misleading rhetoric of INC Muslim appeasement policies of the past, continues to put pressure on Muslims. The rising incidence of hate crimes, attacks on mosques, some of which are historical monuments of Indian heritage, and the marginalization of Muslims from economic and bureaucratic life are significant indicators of the grievances that underlie civil conflicts in a society. The grievance theory posits that discrimination, past grievances, and economic problems are critical factors contributing to the likelihood of civil conflicts. Ashok Swain's research suggests that Indian Muslims are nearing a tipping point due to these factors. Despite the mistreatment that Muslims have faced from the far-right government, separatist movements and terrorist groups have not received significant support from the Indian Muslim community thus far (Swain, 2017). However, the accumulation of pressures resulting from ongoing

discrimination and marginalization could drive young and uneducated Muslims towards these organizations and ideologies.

The upsurge in communal and religious hatred towards Indian Muslims and other minority groups, based on differences in beliefs, race, and caste, is being fueled by the ideological patronage of the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) and its political leadership, the Bharatiya Janata Party (BJP). The policies and increasing pressure from these groups have tarnished India's image, which claims to have a peaceful culture and a reputation for it abroad. However, unless the BJP's hate policies translate into electoral losses, it is unlikely that they will stop their discriminatory actions towards Muslims and non-Hindus. The solution to this problem is closely related to the willingness of political leaders to remove distorted political ideas from the discourse and embrace a healing process. The duration of this period will depend on how long it takes for the BJP and other political groups to change their attitudes towards minorities and reflect them in their policies.

Several measures can be taken to address the issue of rising communal and religious hatred in India. As the largest democratic and secular country, India should ensure that its political realm reflects these values. BJP policymakers should refrain from supporting RSS, Bajrang Dal, Sakal Hindu Samaj, and affiliated groups that promote violence and hate speech towards Muslims and other minorities, as well as their claim of a "Hindu nation." The government should also enforce existing laws against hate crimes and discrimination, and promote interfaith dialogue and education to promote understanding and acceptance among different communities. Moreover, media outlets should refrain from sensationalizing hate speech and violence and instead promote ethical reporting that focuses on promoting peace and harmony. Finally, civil society groups should play a significant role in advocating for the rights of minorities and in promoting an inclusive society that respects diversity.

Collective and individual crimes committed with religious discrimination and grudges against specific groups must be addressed promptly with legal sanctions. This ensures that the public's trust in the justice mechanism is maintained and that persecuted groups do not resort to violent means. The Indian government must also cease pressuring media and political opponents and release any journalists who have been unjustly detained. Additionally, repressive actions, such as lockdowns, internet shutdowns, and bans on public meetings, in regions like Kashmir and Punjab, must be terminated. Arbitrary demolitions of houses and unjust punishments meted out by the police and local governors must also come to an end.

Creating a peaceful environment for every citizen of India, regardless of their religion, ethnicity, caste, and creed, requires the sincere efforts of the government to ensure justice within its citizenry. To address these issues, it is necessary to reverse the current trend of discrimination and ensure that justice is served impartially, without any religious or ethnic bias. This can be achieved by promoting interfaith dialogue and understanding, enforcing existing laws against hate crimes and discrimination, and empowering civil society groups to advocate for the rights of minorities.

CONCLUSION

This study aims to provide a concise overview of the Hindutva policies of the Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS) and the Bharatiya Janata Party (BJP), which seek to establish a Hindu Rashtra (State) in India. The historical background of the ideology is also examined. The impact of these policies, including discrimination and assimilation efforts by far-right Hindu nationalist groups, is analyzed using the Grievance theory. The findings indicate that since 2014, the pressure on Muslims, Christians, and other groups in India has increased significantly due to the actions of Hindu nationalist RSS and its affiliated organizations. Their violent behavior, which often goes unpunished by law enforcement or government agencies, raises the possibility of communal disturbances and even large-scale conflicts.

The Grievance theory is used to analyze the potential for communal conflict or unrest based on variables such as historical grievances, inequality, discrimination, and authoritarianism that have intensified during BJP governments. One such variable is historical hatred, which is evident in the BJP's actions, such as demolishing historical mosques and changing names associated with non-Hindu or Muslim legacies. The most dangerous aspect of historical hatred is found in the book of Hindutva, which is the progenitor of the concept of Hindutva. The book asserts that Muslims are invaders who must be fought against, and this corresponds to the historical hatred aspect of the Grievance theory, which posits that such views may contribute to the likelihood of civil conflict. Furthermore, Indian policies display discrimination in terms of equal opportunities for minorities, such as Muslims or non-Hindus, regarding government employment and business opportunities. This discrimination exacerbates poverty, and poverty among significant portions of the population increases the possibility of civil disturbances. Therefore, to ensure a peaceful environment for all citizens of India, regardless of religion, ethnicity, caste, or creed, the government must make a sincere effort to address these grievances and ensure justice for all within the country.

Acts of hate crimes committed under the guise of cow protection, arbitrary demolition of protesters' homes, assault on students for wearing hijab in schools, murder and intimidation of individuals involved in interfaith marriages, and the prohibition of religious conversion, along with the targeting or threatening of tourists due to their Christian or Islamic faith, are considered severe human rights violations that contradict the principles of non-discrimination and the rule of law, which any secular country, including India, is obligated to uphold.

As previously documented, multi-religious, ethnic or cultural countries do not inevitably experience civil conflicts. The research of Paul Collier suggests that the frequency of conflict is significantly reduced for various reasons. Dan Smith provides an additional explanation for this phenomenon, suggesting that peaceful coexistence despite differences is possible through mutual respect and acceptance. However, Hindutva ideology, which does not acknowledge or tolerate any lifestyle or belief system beyond Hinduism, is incompatible with this notion. For Hindutva adherents, minorities are viewed as distinct from the

dominant culture and must be assimilated or eliminated through various means. This attitude not only has adverse consequences for the country, but it also creates an environment that is conducive to terrorist groups, which exploit vulnerable individuals by manipulating them to advance their agenda.

India stands out as a country with one of the most extensive cultural and religious diversities in the world, comprising an impressive population with diverse religious beliefs and a rich history. Since gaining independence, this socio-economically and politically prominent country has managed to remain united against all odds. However, if the country's leaders and organizations such as RSS and its affiliated extremist groups refuse to accept and respect the country's diverse religious and ethnic minorities, the risk of communal clashes and conflicts, as seen in the Neille massacre of 1983, Anti-Sikh riots of 1984, Gujarat riots of 2002, and other similar incidents that resulted in the loss of thousands of lives in a matter of days, could arise. If the Hindutva-based policies continue to gain momentum through RSS and other far- right Hindu groups, it is uncertain how far the resulting disturbance and communal conflicts will escalate in terms of intensity and duration, or whether they will evolve into a civil war or be remembered as one of the many bloody communal riots that have plagued Indian history.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

BIBLIOGRAPHY

- Al Jazeera. (2019, December 22). Modi says law not anti-Muslim as protests continue across India. Narendra Modi News | Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/22/modi-says-law-not-anti-muslim-as-protests-continue-across-india>.
- Al Jazeera. (2023, January 28). Indian police detain students over Modi documentary screenings. Narendra Modi News | Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2023/1/28/indian-police-detain-students-over-bbc-modi-documentary>.
- Amnesty International. (2022, August 8). India: Hate crimes against Muslims and rising Islamophobia must be condemned. <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2017/06/india-hate-crimes-against-muslims-and-rising-islamophobia-must-be-condemned/>.
- Amnesty International. (n.d.). India Archives 2021. <https://www.amnesty.org/en/location/asia-and-the-pacific/south-asia/india/report-india/>.
- Andersen, W., & Damla, S. D. (2019). Messengers of Hindu Nationalism: How the RSS Reshaped India. Hurst & Company.
- Aras, F. Ç., & Kandemir, E. (2023). An Evaluation of India's Central Asian Policy in the Context of Regional Interests. *Bilig*(105), 159-181. <https://doi.org/10.12995/bilig.10507>
- Aras, F. Ç., & Kandemir, E. (2023b). Hindistan'ın Savaş Doktrini: Riskleri ve Fırsatları Yeniden Değerlendirmek. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 12(1), 1-24. <https://doi.org/10.28956/gbd.1196748>
- Aras, F. Ç., & Kandemir, E., (2023c). Returning to Quad: Indias Search for Regional Security. *CODRUL COSMINULUI*, vol.29, no.2, 401-424.
- Azad, M. A. K. (1988). *India Wins Freedom (The complete Version)*. Orient Longman Madras.
- Bajoria, J. (2023, January 30). "Shoot the Traitors." Human Rights Watch. Retrieved January 5, 2023, from <https://www.hrw.org/report/2020/04/10/shoot-traitors/discrimination-against-muslims-under-indias-new-citizenship-policy>.
- Baxter, A. (2023, May 26). Fears of civil war in Manipur after violent attacks on Christians. *christiantoday.com*. Retrieved June 1, 2023, from <https://www.christiantoday.com/article/fears-of-civil-war-in-manipur-after-violent-attacks-on-christians/140262.htm>
- Bharatiya Janata Party. (2022). *Our Journey*. <https://www.bjp.org/historyoftheparty>.
- Bhardwaj, A. (2018b, December 26). Andaman's most-visited islands to be renamed during PM Modi visit. *Hindustan Times*. <https://www.hindustantimes.com/india-news/3-andaman-islands-to-get-new-names/story-NC3sWdg8oHAP6sLyXDBEeI.html>
- Bulut, Y. (2021). *Democratic Evolution Of India During The Freedom Struggle (1857-1947)* (Unpublished PhD. Thesis). Noida International University.

- Cabinet Secretariat. (2004, September 13). Government of India (Bharat Sarkar) Cabinet Secretariat (Mantriminadal Sachivalaya). Retrieved February 3, 2023, from https://cabsec.nic.in/writereaddata/councilofministers/english/1_Upload_2092.pdf
- Cabinet Secretariat. (2009, June 14). List of Council of Ministers. Retrieved February 3, 2023, from https://cabsec.gov.in/writereaddata/councilofministers/english/1_Upload_2045.pdf
- Chakravorty, A. (2018, October 16). From Allahabad to Prayagraj: 20 cities that changed their names. *The Indian Express*. <https://indianexpress.com/article/india/india-news-india/gurgaon-new-name-gurugram-indian-cities-renamed/>
- CJP. (2023, January 17). Another historic mosque being bulldozed in UP. Retrieved February 1, 2023, from <https://cjp.org.in/another-historic-mosque-being-bulldozed-in-up/>
- Collier, P. (1999, April 26–27). Doing well out of war. Paper presented at the Conference on Economic Agendas in Civil Wars, London, England.
- Darla, S. (2022, June 29). Bhoomi Pooja Guide – Procedure, Cost and Benefits. Myoksha Travels. <https://myoksha.com/bhoomi-pooja/>
- Deutsche Welle. (2023b, January 30). India: Soundtrack of hate [Video]. Retrieved February 1, 2023, from <https://www.dw.com/en/india-soundtrack-of-hate/video-64544108>
- Florea, A. (2017). Theories of civil war onset: Promises and pitfalls. In W. Thompson (Ed.), *The Oxford Encyclopedia of Empirical International Relations Theory*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.325>
- Freedom House. (2020, January 8). Can Indian democracy survive Modi's Hindu nationalist agenda? Retrieved January 16, 2023, from <https://freedomhouse.org/article/can-indian-democracy-survive-modis-hindu-nationalist-agenda>
- Freedom House. (2021). India. Retrieved January 4, 2023, from <https://freedomhouse.org/country/india/freedom-world/2021>
- Giorgio Shani (2021) Towards a Hindu *Rashtra*: *Hindutva*, religion, and nationalism in India, *Religion, State and Society*, 49:3, 264-280, DOI: 10.1080/09637494.2021.1947731
- Gupta, S. (2023, January 29). On Mughal Gardens renaming, Oppn says: 'Waiting for Mughlai Paratha to be...'. *Hindustan Times*. <https://www.hindustantimes.com/india-news/on-mughal-gardens-renaming-oppn-says-waiting-for-mughlai-paratha-to-be-101674987903588.html>
- Hindutva Watch. (2022, July 21). Christians. Retrieved January 1, 2023, from <https://hindutvawatch.org/persecution-against-christians/>
- Human Rights Watch. (2023, January 20). India. Retrieved January 22, 2023, from <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/india>
- India Today. (2019, April 2). We won't give ticket to Muslims as they don't believe in us: BJP leader KS Eshwarappa. *India Today*. <https://www.indiatoday.in/elections/lok-sabha-2019/story/we-wont-give-ticket-to-muslims-as-they-dont-believe-in-us-bjp-leader-ks-eshwarappa-1491912-2019-04-02>

- Kanwal, S. (2022, June 27). Religion in India - Statistics and Facts. Statista. Retrieved from <https://www.statista.com/topics/4548/religion-in-india/>
- Kuchay, B. (2022, July 6). India ruling party has no Muslim MP for the first time in history. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2022/7/6/india-ruling-party-has-no-muslim-mp-for-the-first-time-in-history>
- Malik, N. A., & Majid, A. (2020). Muslim Representation in Indian Politics Since 1947. *Pakistan Vision*, 21(1).
- Mukherjee, A., & Dasgupta, S. (2021). Assessing Quality of Life of Hindu and Muslim Households in Urban India (Working Paper). Retrieved from https://static1.squarespace.com/static/5d957ab9ae137b5f0cc017f4/t/6078a99e5cbb7366bf389afc/1618520479615/Mukherjee+and+Dasgupta__Assessing+Quality+of+Life+of+Hindu+and+Muslim+Households+original.pdf
- Muslim Mirror. (2014, May 18). Fear and cautious hope for India's Muslims in Modi era. *Muslim Mirror*. <https://muslimmirror.com/eng/fear-and-cautious-hope-for-indias-muslims-in-modi-era/>
- Muslim Mirror. (2022, December 26). Keep weapons at home, says BJP MP Pragya Thakur at Hindu convention. Retrieved February 1, 2023, from <https://muslimmirror.com/eng/keep-weapons-at-homes-says-bjp-mp-pragya-thakur-at-hindu-convention/>
- Nair, S. (2020, September 30). Babri Masjid Demolition Verdict: All 32 accused acquitted, demolition not pre-planned, says CBI judge. *Jagranjosh.com*. Retrieved from <https://www.jagranjosh.com/current-affairs/babri-masjid-demolition-case-verdict-case-history-lk-advani-mm-joshi-uma-bharti-1601443343-1>
- National Council of Applied Economic Research. (2022, September 29). Human Development in India (IHDS-I and II). Retrieved from <https://www.ncaer.org/project/human-development-in-india-ihds-i-and-ii>
- National Portal of India. (2022, May 11). India at a glance - Profile. Retrieved from <https://www.india.gov.in/india-glance/profile>
- News 360. (2023, January 26). Hindu extremists committing blasphemy in opposition to film Pathan. Retrieved January 1, 2023, from <https://news360.tv/en/latest/hindu-extremists-committing-blasphemy-in-opposition-to-film-pathan/>
- OpIndia. (2023, January 27). Chhattisgarh: 1100 Christian converts welcomed back to Hinduism in 'ghar wapsi' event, State BJP Sec washes their feet with Gangajal. Retrieved January 29, 2023, from <https://www.opindia.com/2023/01/chhattisgarh-1100-christian-converts-welcomed-back-to-hinduism-in-ghar-wapsi-event/>
- Pradhan, S. (2020, August 7). At Ayodhya Bhoomi Pujan, Modi Became All-in-One; Proper Rituals Not Followed, Allege Pundits. *The Wire*. Retrieved January 2, 2023, from <https://thewire.in/politics/ayodhya-bhoomi-pujan-narendra-modi-priests-pundits>
- Pradhan, S. (2020a, July 20). The Political Undertones of Choosing August 5 for Ayodhya Ram Temple "Bhoomi Pujan." *The Wire*. Retrieved January 2, 2023, from <https://thewire.in/politics/ayodhya-ram-temple-august-5-bhoomi-pujan>
- Prakashan, V. S. (1969). *Hindutva* (5th ed.). Savarkar Sadan.

- Rai, L. (1916). *Young India: The Nationalist Movement*. B.W. Huebsch.
- Rashtriya Swayamsevak Sangh. (2017, June 3). Basic FAQ on RSS. <https://www.rss.org/Encyc/2017/6/3/basic-faq-on-rss-eng.html>
- Rehbar, Q. (2022, June 2). 'Hindutva pop': The singers producing anti-Muslim music in India. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/2/hindutva-pop-the-singers-producing-anti-muslim-music-in-india>
- Sabrang India. (2023, January 24). Marching through a Muslim dominated area, a mob raises provocative and communal slogans. Retrieved February 1, 2023, from <https://www.sabrangindia.in/article/marching-through-muslim-dominated-area-mob-raises-provocative-and-communal-slogans>
- Sabrang India. (2023, January 31). Mumbai: BJP leaders attend far right Hindutva rally where calls for economic boycott of Muslims, violence against them are made. Retrieved February 1, 2023, from <https://www.sabrangindia.in/article/mumbai-bjp-leaders-attend-far-right-hindutva-rally-where-calls-economic-boycott-muslims>
- Singh, J. (2009). *India-Partition Independence*. Rupa and Co.
- Smith, D. (2004). *Trends and Causes of Armed Conflict*. Berghof Foundation. Retrieved February 10, 2023, from <https://berghof-foundation.org/library/trends-and-causes-of-armed-conflict>
- Statista. (2021, November 22). Incidents of hate crimes in India 2015-2019 by victim identity. <https://www.statista.com/statistics/980033/identity-of-hate-crime-victims-india/>
- Surendra, S. (2022, May 28). Will take back 30,000 temples demolished to build masjids: Hindu right-wing leader in Karnataka. India Today. <https://www.indiatoday.in/india/story/will-take-back-temples-demolished-hindu-right-wing-leader-karnataka-1955346-2022-05-28>
- Swain, A. (2017, February 16). The tipping point for Indian Muslims is not too far away. Dailyo. <https://www.dailyo.in/politics/india-muslims-islamic-radicalism-islamophobia-15677>
- Thapar, K. (2020, December). Watch | "Hindutva, Hindu Rashtra Only About Persecution of Muslims; Modi Encourages This." The Wire. Retrieved January 5, 2023, from <https://thewire.in/communalism/watch-karan-thapar-aakar-patel-hindutva-hindu-rashta-narendra-modi-anti-muslim>
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2004). A.P.J. Abdul Kalam. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/biography/A-P-J-Abdul-Kalam>
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2004, March 4). Bharatiya Janata Party | History, Ideology, & Beliefs. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Bharatiya-Janata-Party>
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2023, February 8). India. Encyclopaedia Britannica. Retrieved January 6, 2023, from <https://www.britannica.com/place/India/Congress-Party-rule-under-Manmohan-Singh>

- The Global Frontier. (2023, January 4). Haldwani Protest: High Court orders to demolish 4500 houses built on railway land. Shahin Bagh style agitation started in Haldwani. <https://theglobalfrontier.com/haldwani-protest-high-court-orders-to-demolish-4500-houses-built-on-railway-land-shahin-bagh-style-agitation-started-in-haldwani/>
- The Week. (2019, March 21). RSS is power plant, BJP MPs are bulbs: Subramanian Swamy. The Week. Retrieved January 3, 2023, from <https://www.theweek.in/news/india/2019/03/21/rss-power-bjp-mps-swamy.html>
- The Wire. (2023, January 25). Torn Posters, Chants, Threats: Release of “Pathaan” Sees Scattered Protests Across India. The Wire. Retrieved February 1, 2023, from <https://thewire.in/communalism/torn-posters-songs-threats-release-of-pathaan-sees-scattered-protests-across-india>
- Times of India. (2023, January 28). Sanatan Dharma is national religion of India, says UP CM Yogi Adityanath. Retrieved February 1, 2023, from <https://timesofindia.indiatimes.com/videos/city/lucknow/sanatan-dharma-is-national-religion-of-india-says-up-cm-yogi-adityanath/videoshow/97392211.cms>
- U.S. Census Bureau. (2023, July 1). U.S and world population clock. U.S. Department of Commerce. Retrieved January 27, 2023, from <https://www.census.gov/popclock/world/in>
- U.S. Commission on International Religious Freedom. (2022). Annual Report. <https://www.uscirf.gov/annual-reports>.
- United States Department of State Office of International Religious Freedom. (2022). International Religious Freedom Report for 2021. Retrieved January 25, 2023, from <https://www.state.gov/reports/2021-report-on-international-religious-freedom/india/>

DİJİTAL KAMUSAL MALLAR VE MODÜLER AÇIK KAYNAK KİMLİK PLATFORMU ÖRNEĞİ *

DIGITAL PUBLIC GOODS AND THE CASE OF MODULAR OPEN SOURCE IDENTITY PLATFORM

Araştırma Makalesi
Research Paper

İlker YAMAN**

Öz:

Günümüzde giderek artan sayıda mal dijitalleşmeye konu olmaktadır. Dijitalleşmeye konu olan mallardan biri de günümüzde daha fazla tartışmada kendine yer edinen dijital kamusal mallardır. Geleneksel kamu mallarının tanımından, niteliklerinden ve finansman mekanizmalarından farklılaşarak dijital kamusal malların büyük bir ekonomik potansiyele sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Açık kaynaklı yazılımları, verileri, yapay zekâ modellerini, standartları ve içerikleri Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile birleştiren dijital kamusal mallar maliyetleri düşürerek devletlerin dijital kamu altyapısını inşa etmesine katkıda bulunmakta ve ekonomideki farklı aktörler arasındaki iş birliğini artırmaktadır. Ancak dijital kamusal mallar sağlayabileceği potansiyel yararlar rağmen hala finansman zorlukları ile mücadele etmektedir. Bu çalışmada dijital kamusal mallar kavramı teorik olarak tanımlanmakta ve bu tür malların geleneksel kamusal mallardan farklılaştığı ve uygun düştüğü noktalar ortaya konulmaktadır. Ayrıca bu konudaki pratik anlayışımızın daha fazla gelişmesi amacıyla Modüler Açık Kaynak Kimlik Platformu dijital kamusal mal boyutundan incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Malları, Dijital Kamusal Mallar, Modüler Açık Kaynak Kimlik Platformu, MOSIP, Dijitalleşme

Abstract:

Today, an increasing number of goods are subject to digitalisation. One of the goods subject to digitalisation is digital public goods, which have gained a place in more debates today. Differing from the definition, characteristics and financing mechanisms of traditional public goods, digital public goods have a significant economic potential. By combining open-source software, data, artificial intelligence models, standards and content with the Sustainable Development Goals, digital public goods help states build digital public infrastructure by reducing costs and increasing cooperation between different economic actors. However, digital public goods still struggle with financing challenges despite their potential benefits. This paper introduces the concept of digital public goods theoretically and identifies where such goods differ from and fit with traditional public goods. In addition, the Modular Open Source Identity Platform is analyzed from the digital public goods aspect in order to further develop our practical understanding of this issue.

Keywords: Public Goods, Digital Public Goods, The Modular Open Source Identity Platform, MOSIP, Digitalization

* Makale Geliş Tarihi: 18.01.2024

Makale Kabul Tarihi: 05.09.2024

** Doktor Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ilker.yaman@erdogan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3724-7467.

GİRİŞ

Dijitalleşme dünya genelindeki ekonomileri, toplumları ve bireyleri derinden etkilemektedir. Bu süreçte hükümetler, şirketler ve gönüllü kuruluşlar faaliyetlerini çevrimiçi yürütmeye yöneltmekte ve hizmet sunumunda yenilikçi dijital yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar. Dijitalleşmeyle birlikte yeni iş modelleri ortaya çıkmakta, tüketici davranışları yeniden şekillenmekte ve hükümetler ile özel kesim aktörlerinin tüketicilere ulaşmak için kullandıkları geleneksel hizmet araçları değişmektedir (Guarda vd., 2021: 1-2). Bunun yanı sıra hükümetler ve şirketler dijitalleşme aracılığıyla sürdürülebilir kalkınmaya daha iyi katkı sunmanın yollarını da aramakta; dijitalleşmeyi desteklemek için büyük teknolojik yatırımlar yapmaktadır (Sahay, 2019: 1-2). Ancak yaşanan bu dijital gelişim süreci içinde yapay zekânın kontrolden çıkması, satıcı bağımlılığının artması, kişisel gizliliği ihlal eden veri toplamanın yaygınlaşması, dijital eşitsizlik ve dijital tekelleşme gibi risklerin mevcudiyeti hizmet sunumunda memnuniyetsizlikleri de beraberinde getirmektedir (Sukumar, 2021; Bartholomae, 2018).

Dijitalleşme aracılığıyla ortaya çıkan yeni elektronik araçlar, sistemler, cihazlar ve kaynaklar şeklindeki dijital teknolojiler; verilerin üretilmesini, saklanmasını ve işlenmesini hızlandırdığı gibi ekonomik etkinliği ve verimliliği artıran yeni teknolojilerin geliştirilmesini de beraberinde getirmektedir (Kuldosheva, 2021: 1-2). Bu dönüşüm süreci, dijital platformlarda sunulan malların yapısını da değiştirmektedir. Bu süreçle birlikte dijital dünyada sunulan bazı mallar ortak tüketime konu olmaya başlamaktadır. Bu mallar, kamusal mallar teorisinin inşa edildiği dışlanamama ve rekabete konu olmama anlayışına dayanan dijital kamusal mallar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dijital kamusal mallar, devletlerin ve vatandaşların ortak gereksinimlerini karşılamak üzere yeni bir model olarak görülmekte ve dijital altyapının daha sağlam temellere oturtulmasına katkıda bulunmaktadır (Eaves vd., 2022: viii). Böylece gelişmekte olan ülkeler temel dijital altyapılarını geliştirerek daha iyi kamusal hizmet sunabilme fırsatına sahip olmaktadır (Chakraborty vd., 2022). Dijital kamusal mallar ödeme sistemlerinde, kimlik tanımlamada veya veri aktarımında kamusal hizmet sunumu için yeni seçenekler yaratabilmektedir (O’Neil ve Rasul, 2021: 33). Bu yolla hükümetler hizmet sunumunda dijital kamu altyapısını oluştururken satıcı bağımlılığına yol açan özel mülkiyete dayalı yazılımlara başvurmak zorunda kalmamaktadır.

Birleşmiş Milletler, “Dijital İşbirliği Yol Haritasında” açık olarak erişilebilen dijital eserlerin sürdürülebilir kalkınma için önemini kabul etmektedir (United Nations, 2020). “Dijital İşbirliği Yol Haritasında”, Birleşmiş Milletler dünyamızın yüzleştiği küresel ve toplumsal zorluklara (eşitsizlik, açlık, iklim değişikliği vs.) yanıt vermeye yardımcı olmak amacıyla dijital kamusal malların oluşturulmasını ve korunmasını teşvik etmek ve bu tür mallara yatırım yapmak için küresel çaba gösterilmesi gerektiği çağrısında bulunmaktadır. Rapora göre Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine¹ ulaşmak için dijital kamusal mallar,

¹ Hedef 1 (Yoksulluğa son), Hedef 2 (Açlığa son), Hedef 3 (Sağlıklı ve kaliteli yaşam), Hedef 4 (Nitelikli eğitim), Hedef 5 (Toplumsal cinsiyet eşitliği), Hedef 6 (Temiz su ve sanitasyon), Hedef 7 (Erişilebilir ve temiz enerji), Hedef 8 (İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme), Hedef 9 (Sanayi, yenilikçilik ve altyapı), Hedef 10 (Eşitsizliklerin azaltılması), Hedef 11 (Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar), Hedef 12 (Sorumlu üretim ve

dijital teknolojilerin ve verilerin tüm potansiyelinin ortaya çıkarılmasında hayati bir öneme sahiptir. Özellikle kaynak kısıtı sorunuyla mücadele eden düşük ve orta gelirli gelişmekte olan ülkelerde dijital kamusal mallar, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine erişmeyi hızlandırmakta ve bu ülkeler mücadele ettikleri sorunlarda ilerleme kaydedebilmektedir (Dasari vd., 2022: 3). Düşük ve orta gelirli ülkelerin yazılım, mobil hizmetler ve veriler gibi dijital imkânlarla yeterince sahip olmamaları nedeniyle dijital kamusal malların bu açığı belirli bir dereceye kadar kapatabileceğı öngörülmektedir. Ayrıca dijital kamusal malların gelişmekte olan ülkelerde teknoloji geliştirme yeteneğine de katkı sağlaması beklenmektedir. Ülkeler dijital kamusal mallardan yararlanabilirse kendi ihtiyaçlarını karşılayan teknolojiyi seçmek konusunda daha donanımlı olacaklardır.

Dijital kamusal mallar dijital eşitsizliğin ve veri adaletsizliğinin yarattığı sorunların çözümünde rol alabilme, veri ekonomisinden kaynaklanan fırsatları daha adil dağıtabilme ve dijital teknolojilerle verilerin gücünü daha iyi ortaya çıkarabilme potansiyeline sahiptir. Ayrıca dijital kamusal mallar verileştirme yoluyla ekonomik verimliliğı arttırabilir, üretim araçlarına erişimi kolaylaştırabilir, yenilikçiliğı teşvik edebilir ve toplumsal kapsayıcılığa katkıda bulunabilir. Bu nedenle hükümetler toplumun ihtiyaçlarını karşılayan kamusal hizmetleri daha iyi sunabilmek için dijital kamusal mallara daha fazla yönelmekte ve bu alanlara yatırım yapmaktadır. Neticede dijital kamusal mallar gelişmekte olan ülkelerde daha fazla kamusal fayda yaratabilmek için ön plana çıkan fırsatlardan biri olarak görülmektedir.

Çalışmanın devam eden bölümlerinde ilk olarak dijital kamusal malların kavramsal çerçevesi teorik açıdan tartışılmakta ve dijital kamusal malların niteliğı ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde dijital kamusal malların dijital kamu altyapısı açısından önemi vurgulanmaktadır. Üçüncü bölümde dijital kamusal malların finansman kaynakları incelenmekte ve bu tür malların finansmanına ilişkin sorunlar tartışılmaktadır. Dördüncü bölümde bir dijital kamusal mal uygulaması olarak Modüler Açık Kaynak Kimlik Platformu (MOSIP) kamusal mal perspektifinden, ölçeklendirme düzleminden, finansman boyutundan, şeffaflık ve güvenlik açısından ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri açısından değerlendirilmektedir. Son olarak ise dijital kamusal malların ve MOSIP'in yaygınlaştırılmasına ve devletler ile uluslararası otoritelerin bu tür malların finansmanında hangi çözümleri geliştirebileceğine ilişkin görüş ve önerilerle çalışma sona ermektedir.

1. DİJİTAL KAMUSAL MALLAR

1.1. Kavramsal Çerçeve

Kamusal malların fikirsel temelleri Hume (1739) ve Smith (1776)'in ve kavramsal temelleri Paul Samuelson'un (1954) çalışmalarına kadar uzanmaktadır (Kaul vd., 1999). Kamusal mallar (altyapı, sokak aydınlatması, su, çevre, savunma vb.) doğası gereğı tüketiminde rekabetin olmadığı ve tüketiminden kimsenin dışlanamadığı şeklindeki iki

tüketim), Hedef 13 (İklim eylemi), Hedef 14 (Sudaki yaşam), Hedef 15 (Karasal yaşam), Hedef 16 (Barış, adalet ve güçlü kurumlar) ve Hedef 17 (Amaçlar için ortaklıklar).

özellik üzerine kurulmuştur (Tekin ve Vural, 2004: 324; Şimşek, 2014: 94). Bu özellikler fiyat mekanizmasına yansıtılamayan fayda ve maliyetler olması nedeniyle kamusal malların yetersiz arzına, özel mülkiyete konu olmamasına ve dolayısıyla ticarete konu olmamasına yol açmaktadır (Van der Beng, 2011: 405; Göker, 2008: 109). Bu nedenle bireyler kamusal mallara yönelik tercihlerini açıklayamamakta ve kamusal mallar özel kesim tarafından üretilmemektedir (Ay, 2021: 66-67). Özel mallardan farklı olarak kamusal mallar bir defa üretildi mi önünde hiçbir engel olmadan sınırsız bir şekilde kullanılabilir. Kamusal malların tüketiminde rekabetin olmaması özelliği bir kişinin tüketiminin diğer kişilere ayrılan kamusal mal miktarı üzerinde bir etkiye sahip olmamasını ifade etmektedir. Kamusal malların tüketiminde dışlanmanın olmaması özelliği ise bedelini ödemeyenlerin kamusal malın tüketiminden dışlanmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu yönüyle kamusal mallar toplumun tüm üyelerine yarar sağlayan ve yararlanan kişi sayısına bakılmaksızın toplumdaki tüm kişiler için aynı miktarda sunulan mallardır (Wasko et al. 2009: 256).

Kamusal malların dışlanamama ve rekabete konu olmama özellikleri tüketicilerin kamusal malların finansmanına katılmada isteksiz davranmasına yol açmaktadır. Başka bir ifadeyle kamusal mallar bir defa sunuldu mu bedelini ödemeyen de bu mallardan yararlanabilmektedir (Susam, 2008: 279). Bu durum nedeniyle kamusal mallara ilişkin bedavacılık sorunu ortaya çıkmaktadır. Neticede kamusal malların sunumu için devletin devreye girmesi ve vergiler ve diğer kamusal kaynakların finansmanı ile bu tür malların arzını gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Barış ve Barlas, 2017: 135-138). Böylece ortak toplumsal ihtiyaçların maliyeti kamusal finansman mekanizmasıyla karşılanmaktadır (Sekera, 2019: 13).

Kamusal mallar kendi içinde bir dizi sınıflandırmaya tabi olmaktadır. Bu sınıflandırmalardan ilki yerel, ulusal, bölgesel ve küresel kamusal mallar şeklindedir. Bir kamusal malın fayda ve maliyetleri belirli bir alanla sınırlı kalıyorsa yerel kamusal mallardan; kamusal malın fayda ve maliyetleri ilgili ülke içinde kalıyorsa ulusal kamusal mallardan; kamusal malın fayda ve maliyetleri belirli bir bölge dâhilinde yayılıyorsa bölgesel kamusal mallardan; şayet kamusal malların fayda ve maliyetleri küresel düzeyde hissediliyorsa küresel kamusal mallardan bahsedilebilir (Çelebi ve Yalçın, 2008: 7; Eryiğit: 2013). Yerel kamusal mallara itfaiye ve parklar; ulusal kamusal mallara savunma ve yargı; bölgesel kamusal mallara ortak pazarlar ve Savunma Paktları; küresel kamusal mallara ise finansal istikrar, çevrenin korunması, hastalıkların kontrol edilmesi, bilginin küresel üretimi, ülkelerin küresel ticarete entegrasyonu, küresel barış, küresel yoksullukla mücadele örnek verilebilir (Barış ve Barlas, 2017: 143-148; Susam, 2019: 84; Yılmaz: 2010; 153; Şare ve Tekeli, 2017: 183; Çelebi ve Yalçın, 2008: 7). İkinci olarak kamusal mallar, tam kamusal mallar ve yarı kamusal mallar şeklinde sınıflandırılmaktadır (Yılmaz, 2013: 24). Bir mal tüketimden dışlanamama ve rekabetin olmaması özelliklerinin her ikisine de sahipse tam kamusal olarak; tüketimden dışlanamama ve rekabetin olmaması özelliklerinden sadece birine sahipse yarı kamusal mal olarak adlandırılır (Ay, 2021: 65-68). İlave olarak eğer bir mal tüketimden dışlanabiliyorsa ve tüketiminde rekabet varsa özel mal statüsü kazanır. Tam

kamusal mallara savunma, adalet örnek verilebilirken, yarı kamusal mallara eğitim ve sağlık örnek verilebilir.

Birleşmiş Milletlerin Dijital İşbirliği raporuna göre dijital kamusal mallar “gizliliğe, diğer geçerli yasalara ve en iyi uygulamalara uyan, tasarımı gereği zarar vermeyen ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olan açık kaynaklı yazılımlar, açık veriler, açık yapay zekâ modelleri, açık standartlar veya açık içerikler” şeklinde tanımlanmaktadır (United Nations, 2020: 8, 23). Bir başka tanıma göre dijital kamusal mallar “ülkelerin dijital kamu altyapılarını (ödeme sistemleri, veri değişim sistemleri vb.) operasyonel hale getirmek için kullanabileceği açık kaynaklı yazılım türleri, modeller ve standartlar” olarak belirtilmektedir (OECD, 2021: 257). Mishra vd. (2023: 4) ise dijital kamusal malları “sıfır veya ihmal edilebilir maliyetle temin edilebilen ve herhangi bir dijital ekosistemin yapı taşlarını oluşturan açık kaynaklı teknolojik ürünler” olarak tanımlamaktadır. Örneğin OpenMRS, DHIS2, Aam Digital ve Mautic yaygın olarak bilinen bazı dijital kamusal mallar arasındadır (DPGA, 2023). Daha açık bir ifadeyle dijital kamusal mallara, bireylere verilen dijital kimlikleri tanımlayan Dijital Kimlik Sistemleri (örneğin MOSIP); sağlık alanında veri toplanmasını, verilerin yönetimini ve analizini kullanan Sağlık Bilgi Yönetimi Sistemleri (örneğin DHIS2²) örnek olarak verilebilir.

Başta Birleşmiş Milletlerin geliştirdiği tanım en başta olmak üzere dijital kamusal mallara ilişkin tanımlamalar, bir dizi kavramsal vurguyu içinde barındırmaktadır. Bunlar “açık olma”, “zarar vermeme” ve “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak “açık olma” ifadesi yazılımların, verilerin, yapay zekâ modellerinin, standartların ve içeriklerin kamuya ücretsiz olarak sunulduğunu ve herkesin bunlara bir engel olmadan erişebileceğine vurgu yapmaktadır. Böylece bu tür uygulamalar yerel ihtiyaçlara kolaylıkla uyarlanabilir hale gelmektedir. Açıklık ifadesi aynı zamanda şeffaflığa ve hesap verilebilirliğe de vurgu yapmaktadır. Kaynakların açık olması kod tabanının ve kaynak tasarımlarının bağımsız olarak incelenebilmesine ve denetlenebilmesine olanak tanımaktadır (Stürmer vd., 2023: 72-75). Bu da dijital kamusal malları şeffaf ve hesap verilebilir yapmaktadır. İkinci olarak dijital kamusal mallar Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmayı destekleyebilecek bir potansiyele sahip sahiptir. Dijital kamusal mallar Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’nin hepsine katkıda bulunmaktadır (DPGA, 2023). Bu söylem dijital kamusal malların kapsayıcılığıyla ilişkilidir. Kapsayıcılık özelliği dijital kamusal malların bünyesinde barındırdığı dijital bileşenlerin tekrar kullanılmasıyla veya yeniden programlanmasıyla hem küresel hem de yerel düzeyde farklı alanlardaki ve toplumlardaki farklı ihtiyaçları karşılayabilecek farklı tasarımlar yapmanın mümkün olduğunu belirtmektedir (Nicholson vd. 2022b: 456-458). Bu şekilde esnek bir mimariye sahip olması dijital kamusal malları diğer dijital teknolojilerden ayırmaktadır. Bu yönüyle de dijital kamusal malların Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine katkıda bulunması beklenmektedir. Son olarak dijital kamusal malların zarar vermeme özelliği ise teknolojik

² DHIS2 sağlık, eğitim ve diğer alanlarda ulusal, bölgesel ve uluslararası sistem ve program yönetimi için toplu ve bireysel verileri toplamaya, analiz etmeye, görselleştirmeye ve paylaşmaya yönelik ücretsiz, açık kaynaklı, tamamen özelleştirilebilir bir platformdur (DHIS2, 2023).

açından (gizlilik ihlali, dolandırıcılık, virtüs vs.) ve uygulamadaki kullanım sonuçları açısından ortaya çıkmaktadır (Nicholson vd. 2022b: 462). Örneğin, dijital kamusal mallar gizlilik ile ilgili yasalara sadık kalarak kişisel verilerin kötüye kullanılmasını engellemektedir.

Dijital kamusal malların kapsamına giren açık kaynaklı yazılımlar, kaynak kodunun açık bir lisans altında yayımlandığı; herkes tarafından serbestçe çalıştırılabilen, kopyalanabilen, değiştirilebilen ve dağıtılabilen bilgisayar yazılımlardır (World Bank, 2019: 8). Açık kaynaklı yazılımlar söz konusu olduğunda dijital kamusal malın kullanım ve paylaşım haklarının ücret karşılığında alınan bir lisans sözleşmesi mevcut değildir (World Bank, 2023: 9). İşbirlikçi ve fikir birliğine dayalı bir süreç aracılığıyla geliştirilen ve açık bir şekilde kullanıma sunulan bir dizi yerleşik gereksinim veya tanım açık standartları oluşturur (World Bank, 2023: 10). Açık standartlar, uygulayıcılar için patent lisansı ücretlerini azaltmaya veya ortadan kaldırmaya çalışacak şekilde yapılır (UNICEF, 2023: 6). Örneğin Açık Jeouzamsal Konsorsiyum (The Open Geospatial Consortium) coğrafi bilgi ve hizmetleri birlikte çalışabilir ve yeniden kullanımı kolay hale getirmek için çalışan standartlar bütünüdür (World Bank, 2023: 10). Bu tür standartlara uymak isteğe bağlı da olabilir devletler tarafından zorunlu da tutulabilir (World Bank, 2019: 10). Ayrıca açık standartlar, bir ülkenin dijital kamu altyapısını geliştirmek amacıyla dijital kamusal malların birlikte çalışılabilir bir özellik kazanmasına ve satıcıdan bağımsız yapı blokları³ inşa etmesine imkân verir (DPGA, 2022). Açık içerikler serbestçe kopyalanabilen, görüntülenebilen, değiştirilebilen veya dağıtılabilen dijital medya, resim, belge veya veri şeklindeki içeriklerdir (UNICEF, 2023: 6). Kullanıcılar bu tür içeriklere ücretsiz ve herhangi bir engel olmaksızın web üzerinden erişebilmektedir. Açık veriler ise serbestçe kopyalanabilen ve paylaşılabilen veri kümeleridir (World Bank, 2023: 10). Bu verilere herkes, herhangi bir maliyete katlanmadan herhangi bir amaç için kolayca erişebilir, paylaşabilir ve kullanabilir. Son olarak açık yapay zekâ modelleri serbestçe paylaşılabilen, açık veri kümeleri üzerinde eğitilen ve açık kaynak yazılımlarında uygulanan algoritmalara dayanan makine öğrenimli modelleridir (UNICEF, 2023: 6). Matematiksel temsiller üzerinde inşa edilen bu tür modeller bir sistemin nasıl çalıştığının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Dijital kamusal malların standardını ve kaydını oluşturan ve sürdüren çok paydaşlı bir girişim olan Dijital Kamu Malları İşbirliği/İttifakı⁴ (Digital Public Goods Alliance) dijital bir yazılımın, veri deposunun, içeriğin ve yapay zekâ sisteminin dijital bir kamusal mal olarak kabul edilip edilmeyeceğine ilişkin dokuz önemli ölçütü karşılaması gerektiğini belirtmektedir (DPGA, 2023). Bu ölçütlere göre dijital bir malın kamusal mal olarak kabul edilebilmesi için bu mal;

³ Birlikte çalışabilen, geniş ölçekte temel bir dijital hizmet sağlayan ve birden fazla kullanım durumu ve bağlam için yeniden kullanılabilen yazılım kodlarını, platformlarını ve uygulamalarını ifade eder (DPGA, 2022).

⁴ Dijital Kamu Malları İttifakı, açık kaynaklı teknolojilerin keşfini ve dağıtımını kolaylaştıran, dijital kamu malları için gelişen bir küresel ekosistem oluşturmak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına yardımcı olmak üzere ülkeleri ve kuruluşları bir araya getiren, BM tarafından desteklenen çok paydaşlı bir girişimdir (DPGA, 2022).

- Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine katkı yapmalı,
- Onaylanmış açık lisans kullanmalı,
- Açık mülkiyete sahip olmalı,
- Verilerin açıklanmasına izin vermeli,
- Tescilli bileşenlerden bağımsız olmalı,
- İyi belgeler içermeli,
- Gizlilik yasalarına uygun olmalı,
- Teknik standartlar ve en iyi uygulamalarla uyumlu olmalı ve
- Tasarım gereği zarar yaratmamalıdır.

Bu ölçütleri karşılayan dijital mallar, Dijital Kamu Malları İttifakı'nın onayıyla dijital kamusal mal statüsü kazanmaktadır. Bu ölçütler toplumun genelindeki aktörlerin teknik mimariye erişmesine ve dijital kamusal malların yeniden kullanılmasına olanak verir. Örneğin District Health Information System (Bölge Sağlık Bilgi Sistemi/DHIS2), gelişmekte olan birden çok ülkede sağlık ve eğitim sektöründe verimliliği ve şeffaflığı artırmak için kullanılan açık kaynaklı bir yazılımdır. DHIS2, dijital kamusal mal kavramının geçerli olabilmesi için gerekli dokuz şartı kendi bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle dijital bir malın kamusal özelliğine sahip olup olmadığının tespiti bir standarda bağlanmaktadır. Ayrıca bu kriterler ilk defa kamusal bir özellik taşıyabilmesi için bir malın belirli şartları karşılaması ve onaya tabi olması şartını getirmektedir. Bildiğimiz kadarıyla dijital kamusal mallar haricindeki diğer tüm kamusal malların kamusal niteliği temelde sadece rekabetin olmaması ve bölünememe koşullarına bağlanmakta ve herhangi bir ulusal veya uluslararası otoritenin onayına tabi olmamaktadır. Böylece Birleşmiş Milletler'in geliştirdiği ve Dijital Kamu Malları İttifakı'nın getirdiği ölçütler çerçevesinde hangi dijital malların kamusal mal olarak sayılacağı veya sayılmayacağı belirlenmektedir. Bu çalışmanın yapıldığı zaman dilimi dikkate alındığında dünya genelinde toplamda onaylanmış 177 dijital kamusal mal mevcuttur (DPGA, 2024a).

Dijital kamusal mallara ilişkin belirtilen özelliklerden ve literatürde bu konuda yapılan öncü çalışmalardan hareketle dijital kamusal malların dijital mallar içerisinde nerede yer aldığını ve dijital kamusal malların kapsam açısından zaman içerisinde nasıl bir gelişim gösterdiğini incelemek yararlı olacaktır. 0 ve 1 şeklindeki ikili yazılım koduna sahip dizilerden oluşan bitlerle ifade edilen dijital ürünlere dijital mallar denilmektedir (Quah, 2002: 2; Loebbecke, 2003: 635). Bu tür bir kodlama, dijital malın içeriğine ekonomik açıdan değer taşıyan talimatların eklenmesine olanak vermekte ve dijital mallar bu sayede üretime ve tüketime konu olabilmektedir (Quah, 2002: 2). İkili yazılım koduna sahip fikirler, bilgiler, bilgisayar yazılımları, görsel imgeler, müzikler, filmler, kitaplar, veri tabanları, video oyunları ile açık kaynaklı yazılımlar dijital mallara örnek olarak gösterilebilir (Quah, 2002: 6; Bessen, 2006: 57-58; Rayna, 2008: 13).

Dijital mallara ve dijital kamusal mallara ilişkin yapılan literatürdeki katkı sağlayıcı öncü çalışmalar düşük değişken ve marjinal maliyetle temsil edilmeleri sayesinde dijital malların çoğaltılabilir/kopyalanabilir bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymakta ve bu

nedenle de dijital malların hepsi veya büyük bir çoğunluğu kamusal mal olarak kabul edilmektedir (Loebbecke, 2003: 635, 638; Rayna, 2008: 13, 20; Özpençe, 2014: 73; Goldfarb ve Tucker, 2019: 3). Böylece birisi tarafından tüketilen bir dijital malın başkalarının tüketimini azaltmadığına ve tüketicilerin doğrudan dijital malın tüketiminden dışlanmadığına vurgu yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle belirtilen durumda dijital kamusal malların teknik, fiyat ve sözleşme açısından tüketimlerine engel olacak bir kısıtları olmamasına vurgu yapılmaktadır (Rosemann vd., 2011: 4). Sıfıra yakın marjinal maliyet durumunda dijital mallar sıfır arama maliyetine, sıfır çoğaltma maliyetine, sıfır taşıma maliyetine, sıfır izleme ve sıfır doğrulama maliyetine sahip olmaktadır (Goldfarb ve Tucker, 2019: 3-5). Bu durumda, dijital malların dışlanabilirliği ve rekabet edebilirliği güçleşmektedir.

Ancak Loebbecke (2003: 638) dijital malların hepsinin genelde kamusal mal olarak adlandırılmayacağını belirtmektedir. Telif/fikri mülkiyet hakları, abonmanlık, şifreleme gibi uygulama ve tekniklerle dijital malların rekabete açık olmama ve dışlanamama doğası kısıtlanmakta ve dijital mallara özel mal niteliği atfedilmesine sebebiyet vermektedir (Goldfarb ve Tucker, 2019: 4; Quah, 2002: 13). Bu tür uygulamalar dijital mallarda rekabeti ve dışlanabilirliği beraberinde getirmekte ve dijital mallardaki kamusal mal niteliği ortadan kalkmaktadır. Ayrıca sıfır marjinal üretim maliyeti, spam ve çevrim içi suç gibi zararlar da yaratabilmektedir (Goldfarb ve Tucker, 2019: 14). Bu durumda Birleşmiş Milletlerin dijital kamusal mal tanımında yer alan zarar vermeme, yasa ve uygulamalara uyma kriterleri zedelenmektedir.

Dijital kamusal mallara ilişkin buraya kadar ortaya konulan en güncel, geniş ve net tanım olan Birleşmiş Milletler'in tanımından hareketle dijital kamusal malların kapsamının açık kaynak yazılımlar, açık veriler, açık yapay zekâ modelleri, açık standartlar veya açık içerikler şeklinde netleştirildiği görülmektedir (United Nations, 2020: 8, 23). Ayrıca Birleşmiş Milletlerin tanımından hareketle bu özelliklere sahip olsa bile dijital bir malın gizlilik, diğer geçerli yasa ve en iyi uygulamalara uymaması halinde kamusal bir nitelik kazanamayacağı anlaşılmaktadır. Hatta dijital bir malın, açık kapsama sahip olması ve gizlilik, yasa ve en iyi uygulamalara uyması halinde bile zarar veren bir tasarıma sahip olması nedeniyle kamusal mal olarak sayılamaz. Dahası dijital bir malın kamusal nitelik kazanması için belirtilen koşulların hepsini bünyesinde barındırmanın yanında Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunan bir yapıda olması da gerekmektedir. Bu yönüyle dijital kamusal malların temel özellikleri ve kapsamı zaman içinde daha belirgin bir hal almaktadır.

Dijital kamusal mallar yukarıda belirtilen özellikler nedeniyle diğer kamusal mallar gibi tüketimden dışlanamamakta ve rekabete konu olmamaktadır (Rosemann vd., 2011: 4-5). Dijital kamusal mallardan sıfır veya sıfıra yakın maliyetle yararlanılabilmesi ve kullanıcıları bu tür malların tüketiminden hariç tutacak herhangi bir teknik kısıtlamanın söz konusu olmaması bu tür malların tüketiminde dışlanmanın mümkün olmadığını göstermektedir. Ayrıca dijital kamusal malların tüketiminde kullanıcılara yönelik herhangi bir sözleşme düzenlemesinin olmaması da internet erişimine sahip olunması halinde

kullanıcıların bu tür malları serbestçe tüketimini beraberinde getirmektedir. İlave olarak dijital kamusal malların kaynaklarının sınırsız olması, bir kişinin dijital kamusal mal tüketiminde bulunması neticesinde başka kişilerin bu malın kullanımını azaltmaması bu tür malların rekabete konu olmayacağını göstermektedir.

Dijital kamusal mallar hiçbir şekilde aynı değildir; farklı teknolojilere, farklı iş akışlarına ve farklı yönetişime sahiptirler; benzersiz bağlamlarda çalışırlar ve farklı türde destek ve kaynaklar gerektirirler (UNDP, 2023: 10). Bu tür mallar hem sunum hem de kullanım aşamalarında minimum kısıtlamaya tabi olurlar veya hiçbir kısıtlamayla karşılaşmazlar. Bu tür mallar kullanıcıların birbirine müdahale etmeden (rakip olmama) ve serbestçe kullanılmasına (dışlanamama) imkân tanır.

1.2. Dijital Kamusal Malların Niteliği

Dijital kamusal mallar izinsiz kopyalamaya müsaade edecek ve işbirliğini teşvik edecek şekilde serbestçe/özgürce paylaşılan kamusal mallardır. Özellikle dijital kamusalara yönelik açık standartların varlığı bu malların diğer dijital bileşenlere rahatlıkla entegre edilebilmesine ve başka bileşenlerle çalışabilmesine imkan vermektedir. Bu durum dijital kamusal malların üçüncü taraf yazılımlarla kolayca dâhil edilmesine imkân tanımaktadır. Böylece, dijital kamusal mallar farklı popülasyonlara ve bağlamlara göre ölçeklendirilebilmekte ve uygun yerel uyarlamalarla birlikte uygulanmasına olanak sağlamaktadır (Nicholson vd., 2022a). Başka bir ifadeyle ölçeklendirme yöntemiyle bir ülkede, bölgede veya coğrafi alanda uygulanan herhangi bir dijital kamusal mal, diğer ülkeler tarafından benimsendiğinde ilgili ülkeye aktarılabilir. Neticede dijital kamusal mallar ülkelerin kendi ihtiyaçlarına göre özel olarak tasarlanmış teknoloji destekli çözümler oluşturması ve uygulanması için özelleştirmeye olanak tanımaktadır (Mishra vd., 2023: 4). Bu olanak kaynaklardan tasarruf sağlanmasını ve daha hızlı pilot uygulama ile kolay kullanıma sunma olanağını desteklemektedir (OECD, 2021: 258). Ayrıca dijital kamusal mallar dijital kamu altyapısında yeniden kullanılabilen ortak yapı blokları olarak da tasarlanabilmektedir (Meier ve Arensen, 2023: 6).

Dijital kamusal malların kullanımı dijital olarak ulusal sınırlar dışına ulaşabilmektedir (Norwegian Ministry of Foreign Affairs, 2023: 76). Daha açık bir ifadeyle dijital kamusal mallar zamanda ve mekânda dolaşmaları kolay olan mallardır (Sæbø, 2021: 891). Dolayısıyla diğer fiziksel mallardan daha hızlı bir çevrime sahiptir. Bu özelliği sayesinde dijital kamusal mallar, serbest ve açık olduklarında dağıtım, uyarlanma ve yeniden kullanım yönünden minimum kısıtlamaya tabi olmaktadır (Correa, 2020: 16). Böylece dijital kamusal mallar sadece belirli bir ülkeye veya bölgeye özgü olmamakta bu tür mallara evrensel olarak da erişilebilmektedir. Bu durum bizlere dijital kamusal malların küresel bir nitelik taşıyabileceğini ortaya koymakta ve küresel dijital kamusal malların varlığını ortaya çıkarmaktadır.

Royall (2020: 43)'a göre dijital kamusal mallar üç temel dayanağa sahiptir: birlikte çalışabilirlik, güven ve erişilebilirlik. İlk olarak dijital kamusal mallar, veriler ve dijital altyapı üzerinde daha fazla kamu gözetimi, erişilebilirlik ve birlikte çalışılabilirlik sağlar.

İkinci olarak dijital kamusal mallar uygulamada kapsayıcılığı sağlarken teknolojiye ve veri kullanımına olan güveni artıran güçlü insan hakları ve yönetim çerçevelerine sahiptir. Son olarak dijital kamusal mallar ücretsiz ve evrensel olarak erişilebilir olduğundan yenilikçiliği, ekonomik kalkınmayı ve işgücü gelişimini desteklemektedir.

Dijital kamusal mallar bünyesinde bazı olumlu ve olumsuz özellikleri barındırmaktadır (OECD, 2021: 258-259). Dijital kamusal malların barındırdığı olumlu özellikler ölçeklendirilebilir ve uyarlanabilir olması, şeffaf ve hesap verilebilir olması, parçalanmayı azaltması, aynı parça ve ekipmanlarla birlikte çalışılabilir yapıda olması, uzun vadede maliyetlerde tasarrufa imkân vermesi, iktisadi aktörler arasında işbirliğine izin vermesi, yerel mülkiyeti ve dijital egemenliği garanti etmesi ve teknik kapasite ve yeniliği teşvik etmesi şeklinde sıralanabilmektedir. Dijital kamusal malların barındırdığı olumsuz özellikler ise zaman içinde sürdürülebilirliğine yönelik kuşkuvarın olması, yerel kapasitenin geliştirilmesi ve sürdürülmesi ihtiyacı, kaynak uygulamalarına ihtiyacının olması, sürekli yönetim ile bakım gerekliliği ve işbirliğini gerektirmesi şeklindedir.

2. DİJİTAL KAMU ALTYAPISI İÇİN DİJİTAL KAMUSAL MALLAR

Dijitalleşme sürecinde ülkeler kendine özgü ihtiyaçlarını karşılayabilmek için dijital kamu altyapısı inşa etme zorluğuyla karşı karşıyadır. Dijital kamusal mallar bu durumda bir alternatif olarak kaşımıza çıkmaktadır. Dijital kamusal malların herkesin değiştirebilmesine ve dağıtabilmesine imkân tanıyan kolektif ürünler olması ülkelerin dijital kamu altyapısı inşa etme zorluğunun üstesinden gelmelerine yardımcı olmaktadır (O'Neil ve Rasul, 2021: 3). Dijital kamusal malların açık kaynaklı bir yapıya sahip olması da bu tür malların hükümetler ve kurumlar tarafından benimsenebilmesini kolaylaştırmakta ve satıcı bağımlılığı sorununa alternatif bir çözüm sunmaktadır (Hunter, 2022: 4-6). Örneğin dijital kamusal mallar kimlik tanımlama sistemleri, sağlık, bankacılık ve ödeme sistemleri gibi dijital kamu altyapısı gerektiren alanlarda yeni ve gelişmiş kamusal hizmetleri sunmak için kullanılabilir (Krasodomski-Jones ve Eaves, 2023: 5). Bu yolla hükümetler dijital egemenliklerini (teknoloji ve büyük veriler üzerinde kontrol sahibi olma/muhafaza etme) artırmakta ve satıcılara bağımlılığını azaltmaktadır (Stürmer vd., 2023: 74). Hunter (2022: 4)'e göre coğrafya fark etmeksizin ülke ihtiyaçlarını karşıladığı sürece dijital kamusal mallar yerel ihtiyaçlara göre yeniden ölçeklendirilebilmekte ve bu yolla ülkelerin tasarruf etmesine de olanak sağlamaktadır. Özellikle ülkeye özgü ihtiyaçlar söz konusu olduğunda veya ülkeye özgü uzmanlık gerektiren alanlar mevcut olduğunda dijital kamusal mallar bu dönüşüme adapte edilebilecek niteliktedir. Bu da yerel kapasitenin gelişimini desteklemektedir. Oysa tescilli yazılımların⁵ satıcı bağımlılığına yol açtığı bilinmektedir. Bu ise maliyetleri artıran bir unsurdur.

Dijital kamusal malların dijital kamu altyapısına bir başka katkısı da açık lisansa sahip olmaları sebebiyle temel altyapının kopyalanmasının maliyetini ortadan kaldırmasıdır (Meier ve Arensen, 2023: 6). Ayrıca gelişen teknolojiyle birlikte geliştirilen yeni dijital

⁵ Genellikle tek seferlik bir ücret veya yinelenen ücretler ödenerek kullanılmak üzere bir lisansın satın alınmasıdır ve kaynak kodu genellikle kullanıcılardan gizlenir (World Bank, 2019).

teknik özellikler dijital kamusal mallara kolayca adapte edilebilmektedir (Hunter, 2022: 4-6). İlave olarak dijital kamusal mallar kaynak kodunu serbestçe kullanılabilir hale getirerek hükümetlerin, yazılımın yerel ihtiyaçları karşıladığından emin olmasını sağlamaktadır (Meier ve Arensen, 2023: 7). Dijital kamusal mallar ilgili asgari standartlar yoluyla vatandaşlar ile kullanıcılara temel teknolojilerin nasıl tasarlandığı ve geliştirildiği konusunda şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlayarak insan haklarının korunmasına da yardımcı olmaktadır (DPGA, 2021a: 8). Dijital kamusal malların açık kaynak lisansına dayanması bu tür malları kod tabanından bağımsız olarak incelenip denetlenebilmesinin önünü açmaktadır. Hatta dijital kamusal mallar, dijital tekelleri azaltarak, yeni girişimleri güçlendirerek ve kamu ve özel sektörde yenilikçiliği teşvik ederek ekonomik kalkınmayı teşvik etme ve dijital uçuruma çözüm bulma potansiyeline de sahiptir (DPGA, 2021b). Bu yönleriyle dijital kamusal mallar farklı alanlardaki aktörlerin bir noktada buluşmasına imkân tanıyarak işbirliğini destekleyen bir yapıya sahiptir.

3. DİJİTAL KAMUSAL MALLARIN FİNANSMAN SORUNU

Genel olarak kabul edildiği gibi kamusal mallar, piyasa mekanizmasının üretmede isteksiz davranması neticesinde devletler tarafından üretilmekte ve finanse edilmektedir. Devletler yasalar, vergiler ve politikalar yoluyla vatandaşları kamusal malların finansmanına katkıda bulunmaya mecbur kılmaktadır (Jongh, 2021: 6). Bu gönüllü değil, zorunlu bir katılımdır. Böylece kamusal malları tüketenlerin tamamı bu tür malların finansmanına katılmaktadır. Ancak bu tür bir finansman yerel ve ulusal kamusal malların söz konusu olduğunda geçerlidir. Bunun yanı sıra devletler kamusal malların finansmanına yönelik piyasa aktörleri ve diğer toplumsal kurumlar ile işbirliği de yapabilmektedir (Ay, 2021: 68-69). Bir kamusal malın (örneğin aşı) geliştiricisi ve üretici özel kesim iktisadi aktörleri olabilmekte, finansmanı ise devlet tarafından karşılanmaktadır (Jongh, 2021: 6). Küresel ve bölgesel kamusal malların sunumunda uluslararası kuruluşlar, ulus devletler, sivil toplum örgütleri, özel sektör kuruluşları ve kamu-özel sektör ortaklıklar görev alabilmektedir (Kirmanoğlu vd., 2006: 32). Küresel ve bölgesel kamusal mallar toplama, en iyi vuruş, en zayıf bağlantı ve ağırlıklı toplam teknikleri aracılığıyla sunulabilmektedir (Kanbur vd., 1999: 65-70; Çelebi ve Yalçın, 2008: 11-12). En iyi vuruş tekniğinde kamusal mal düzeyi, bu malı en çok sunan birimin düzeyine eşittir. En zayıf bağlantı tekniğinde en küçük katkıyı yapan birim, gruptaki etkin kamusal mal düzeyini belirlemektedir. Ağırlıklı toplam tekniğinde toplamdan önce birimlerin katkılarının ağırlıklı toplamı alınmaktadır. Toplama tekniğinde her bir birim, tüm kamusal mal düzeyine eşit miktarda katkı yapmaktadır. Ayrıca Kindleberger (1986) çalışmasında küresel kamusal malların küresel düzeyde siyasi, ekonomik ve askeri açıdan lider bir ülke olan hegemonik bir ülke tarafından da sağlanabileceğini tartışmıştır (Akyol ve Ulutürk, 2007).

Küresel kamusal malların başlıca finansman kaynakları dışsallıkların içselleştirilmesi (piyasa oluşturma, vergiler, harçlar ve resimler), özel kaynakların kullanılması (kar amacı güden ve gütmeyen kurumlar ve bireyler), kamusal kaynakların kullanılması (ulusal ve uluslararası kurumların ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kaynakları) ve ulusal ve uluslararası işbirlikleri şeklinde özetlenebilir (Sagasti ve Bezanson, 2001: 41). Benzer

şekilde bölgesel kamusal malların da finansmanı kamusal kaynaklar, özel kaynaklar, kullanıcı ödemeleri ve ortaklıklar tarafından sağlanmaktadır (Çelebi ve Yalçın, 2008: 13). Küresel ve bölgesel kamusal malların finansmanı için ön plana çıkan veya ilk olarak başvuru alan finansman araçları sırasıyla küresel kamusal mallar için resmi kalkınma yardımları ve bölgesel kamusal mallar için de bankalar ve devletler tarafından sağlanan krediler ve hibeler ile bölgesel işbirlikleridir (Kirmanoğlu vd., 2006: 35-36; Çelebi ve Yalçın, 2008: 13).

Yerel ve ulusal kamusal malların finansmanı için yerel ve ulusal otoriteler etkin olabilmektedir. Ancak söz konusu bölgesel ve küresel kamusal mallar olduğunda bu tür malların finansmanında devletler ve diğer ulusal düzeydeki aktörler etkisiz kalabilmekte ve önerilen küresel ve bölgesel kamusal malların finansman kaynaklarının gerçekte uygulanabilirliğine ilişkin tereddütler ortaya çıkmaktadır. Belirtilen yöntemlerin hiç birisi kendi başına küresel kamusal malların finansmanı için yeterli olmamaktadır. Ülkelerin uygulamada kamusal kaynakların kısıtlı olması, kamusal malların faydalarının tüm ülkelere eşit dağılmaması, küreselleşmenin artması ve maliyetlerinin tüm ülkeler tarafından üstlenilmemesi bu tür malların finansmanda ve sunumunda bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Küreselleşme ile birlikte kamu kaynaklarına talep artmakta ve bu nedenle küresel kamusal mallar için finansman ayırmak zorlaşmaktadır (Yıldız ve Eser, 2023: 40). Ayrıca küresel kamusal mallarının sunumu çok aktörlü bir yapıya sahip olması nedeniyle bu tür malların finansmanı tek ülke tarafından üstlenilememektedir (Yıldız ve Eser, 2023: 40). Bu durum neticesinde işbirliğine gidilememekte ve bedavacılık sorunu ortaya çıkmaktadır (Altınışık ve Peker, 2009: 326; Çelebi ve Yalçın, 2008: 16; Susam, 2008: 295-296). Çünkü bölgesel ve küresel kamusal malların finansmanındaki temel sorun ulusal ve yerel kamusal malların finansmanında olduğu gibi bölgesel ve küresel kamusal mallar için bir bütçenin oluşturulamamasıdır (İşler, 2021: 225). Uluslararası yönetim eksikliği bunun başlıca nedenidir. Özellikle bölgesel ve küresel düzeyde; yerel ve ulusal düzeyde olduğu gibi vergilendirme, düzenleme ve zorlama yetkileriyle donatılmış bir otoritenin olmaması bölgesel ve küresel kamusal malların finansmanını daha da zorlaştırmaktadır (Akyol ve Ulutürk, 2007: 68; Dedebeek, 2017: 30; Yıldız ve Eser, 2023: 40). Bu tür otorite eksikliği bölgesel ve küresel kamusal malların sunumu için finansal kaynak yaratmada koordinasyon eksikliğine yol açmaktadır (Yıldız ve Eser, 2023: 52). Bölgesel ve küresel malların finansmanında yaşanan diğer bir zorluk ise bu tür mallardan farklı miktarlarda talep edilebilmesi ve dışsallıkların içselleştirilememesidir (Çelebi ve Yalçın, 2008: 17; Dedebeek, 2017: 30; Yavan, 2016: 1). Bu sebeple de bu tür mallar için mülkiyet hakları yeterli düzeyde tayin edilememekte ve yeni pazarlar oluşturulamamaktadır.

Dijital kamusal malların finansmanı çok paydaşlı bir yapıya sahiptir (Russpatrick, 2020: 3). Yani bu tür malların finansmanında birden fazla birim, kurum veya kuruluş aynı anda, ayrı ayrı veya birlikte rol alabilmektedir. Ayrıca geleneksel kamusal mallarda olduğu gibi dijital kamusal malların finansmanına bu malları tüketen tüm kullanıcılar katılamamaktadır. Dijital kamusal malların finansmanı hükümetler, yerel yönetimler, hayır kurumları, işletmeler, vakıflar, küresel kalkınma fonları, akademik kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, hayırsever bağışçılar ve son kullanıcı grupları gibi çok çeşitli gruplar tarafından

gerçekleştirilmektedir (Nicholson vd. 2022b: 466; Krasodonski-Jones ve Eaves, 2023: 5). Bu aktörler dijital kamusal malları birbirinden ayrı tek bir birim olarak destekleyebildikleri gibi kendi aralarında oluşturdukları işbirlikleri aracılığıyla da destekleyebilmektedir. Devletler tarafından finanse edilen dijital kamusal malların temel finansman kaynağı vergiler olmaktadır. Bu nedenle vatandaşlar devletler tarafından sunulan dijital kamusal malların finansmanına katılmak zorundadır. Ancak devletler dışındaki ekonomik birimler, dijital kamusal malları finanse edecekleri zaman kendi öz kaynaklarından yararlanmaktadır. Dolayısıyla devletler haricindeki diğer birimler tarafından sunulan dijital kamusal mallarının finansmanına katılmak bir zorunluluk gerektirmemektedir. Dijital kamusal malların uygulamaya konulmasından sonra gerekli bakım maliyetlerinin finansmanında da belirtilen aktörler yer almaktadır.

Genel olarak dijital kamusal malların büyük çoğunluğu devlet girdisi olmadan üretilmektedir. Bu durum dijital kamusal malların hayırseverlik ve bağış gibi kaynaklara bağlı kalmasına yol açmaktadır (Krasodonski-Jones ve Eaves, 2023: 9). Oysa devletlerin ve uluslararası kuruluşların bu tür malların koordinasyonunda ve finansmanında temel sorumluluğu üstlenmemesi yetersiz finansmana yol açmakta ve dolayısıyla finansman sorumluluğunun geniş bir yelpazeye yayılması bu tür malların geliştirilmesinin önünde engeli teşkil etmektedir.

Dijital kamusal malların faydalarının gerçek bir şekilde hissedilebilmesi için finansman yapısının sürdürülebilir olması gerekmektedir. Dijital kamusal malların sağlam finansman mekanizmalarına sahip olması bu tür malların daha fazla kullanıcıya ulaşmasına yardım edecektir. Ancak, yetersiz finansman mekanizmaları dijital kamusal malların geliştirilmesi ve yaygınlaşması için en büyük engel olarak görülmektedir. Gelinek noktada dijital kamusal malların devletler ve uluslararası organizasyonlar tarafından finansmanı hala zor görülmektedir (World Bank, 2023: 18). Dijital kamusal mallar, yatırım projelerini destekleyen resmi kalkınma yardımlarına da konu olmamaktadır. Birleşmiş Milletlerin 2021 yılında gerçekleştirdiği anket çalışmasında, dijital kamusal malların finansmanı en temel sorun olarak tespit edilmiştir (Callaghan, 2022). Bu anket çalışmasının sonuçlarına göre finansman fırsatlarının eksikliği nedeniyle dijital kamusal malların yeterince geliştirilemediği ortaya konulmuştur. Araştırma sonuçlarına göre bağışçı fonlar dijital kamusal malların gelişmesini engellemekte ve bu tür malların ulusal otoriteler tarafından sahiplenilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca dijital kamusal malların finansmanının çok aktörlü bir yapıya sahip olması bu tür malların sürdürülebilirliğini de tehlikeye atmaktadır.

Devletlerin ve uluslararası organizasyonların/otoritelerin dijital kamusal malların finansmanında hala yeterli sorumluluğu almaması bu tür malların sürdürülebilir bir şekilde finanse edilmesinin önündeki en büyük engeldir. Bu tür engeller dijital kamusal malların üretilmesine yönelik bazı riskleri beraberinde getirmektedir. Örneğin finansman yetersizliği nedeniyle çok sayıda dijital kamusal mal uygulamaya geçmeden yok olmaktadır. Meier ve Arensen (2023: 9-10) çok sayıda dijital kamusal mal girişiminin finansman yetersizliği nedeniyle yenilik/fikir aşamasından olgunluk/ölçeklendirme aşamasına geçmeden yok olabileceğini vurgulamaktadır. Bir başka durumda ise bağışçıların fon desteğini

sonlandırma riski de mevcuttur (Nicholson vd. 2022b: 466). Bunun neticesinde dijital kamusal mal, kamusal özelliklerini yitirebilmektedir. Ayrıca dijital kamusal malların finansmanını üstlenen birden fazla birim arasındaki mevcut koordinasyon eksikliği bu tür malların yetersiz finanse edilmesine yol açmaktadır.

Küresel düzeyde uluslararası kuruluşlar ve yerel düzeyde devletler dijital kamusal malların üretimi için kaynakları harekete geçirebilecek en iyi seçeneklerdir. İlave olarak 2021 yılında Dijital Kamu Malı İşbirliği'nin yayımladığı beş yıllık stratejik rapor çerçevesinde dijital kamusal malların finansmanı için geleneksel finansman mekanizmalarının ötesinde özel sektör kaynaklarının da harekete geçirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (DPGA, 2021a: 13). Birden çok bağışçısı olan güven fonları gibi özel kaynak havuzlu mekanizmalar dijital kamusal mallarını finanse etmede yararlı olabileceği belirtilmektedir (World Bank, 2023: 18). Ayrıca dijital kamusal malları kapsayan veya katkıda bulunan kalkınma projelerini uluslararası kurumlar da finanse edebilir (World Bank, 2023: 24). Sponsorluk da dijital kamusal malların finansmanı için bir seçenek olabilir (UNICEF, 2023: 21). Dijital kamusal mallar için sürdürülebilir finansman kaynağı yaratmanın bir başka yolu da ortak fon uygulamasıdır (DPG Charter, 2022: 3). UNICEF (2023: 21-22) dijital kamusal malların finansman konusunu proje yaşam döngüsü bakışıyla düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. Projenin başlangıcındaki tasarım ve fizibilite çalışmaları bir birimin finansman kaynağından, projenin ölçeklendirme ve gelişim aşamalarında başka bir birimin finansman kaynağından, uygulama ve bakım maliyetleri bir başka birim tarafından finanse edilebilmektedir. Proje ilerlerken her aşamada farklı finansman kaynağına başvurulmaktadır. Son olarak dijital kamusal mallar kullanıldığı sürece ülkeler için tasarruf sağlayıcı bir yapıya sahiptir. Bu tasarrufların dijital yatırım fonunda birleşmesiyle dijital kamusal malların finansmanı için bir kaynak işlevi görebilir (Chakraborty vd., 2022: 81).

4. DİJİTAL KAMUSAL MAL OLARAK MODÜLER AÇIK KAYNAK KİMLİK PLATFORMU (THE MODULAR OPEN SOURCE IDENTITY PLATFORM/MOSIP)

Bu başlık altında, çalışmanın önceki kısımlarında açıklanan dijital kamusal mallarının doğasına ilişkin tanım ve özelliklerin uygulamada kendine nasıl yer edindiği ortaya koyulmaktadır. Bu amaçla bir dijital kamusal mal olarak Modüler Açık Kaynak Kimlik Platformu incelenmektedir. MOSIP'in örnek uygulama incelemesi olarak seçilmesinin nedenleri uygulamada beş yıl ve üzeri bir deneyime sahip olan ender dijital kamusal mallardan biri olması ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve gelişmesinde dijital kimlik platformu olarak kilit bir role sahip olmasıdır. Ayrıca MOSIP, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine çok yönlü bir katkı da sunmaktadır. MOSIP, 2018 yılından bu yana sürekli gelişme sürecinde olmuş, bir düzineye yakın ülke tarafından deneyimlenmiş ve çok sayıda kalkınma ortağı tarafından dijital bir kamusal mal olarak desteklenmiştir. Bu durum dijital kamusal malların pratikte incelenmesinin önemini daha da fazla artırmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak MOSIP uygulaması girişimi hakkında temel bilgiler verilmekte, MOSIP uygulamasının kamusal niteliği ve ölçeklendirilebilmesi tartışılmakta, MOSIP'in finansman

boyutu ele alınmakta, MOSIP'in şeffaflık ve güven boyutlarına değinilmekte ve MOSIP'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilişkisi ortaya konulmaktadır.

4.1. MOSIP Girişimine Bir Bakış

2018 yılında uygulamaya konulan MOSIP, Hindistan'ın Aadhaar⁶ sisteminden esinlenerek modellenen açık kaynaklı bir kimlik sistemidir (Ingram vd., 2023: 21). MOSIP, ülkelerin kamusal hizmetleri sunmak için yararlandığı ve ülkelerin dijital kimlik altyapısındaki sorunlara yönelik çözümler üreten dijital platformlardan biridir. MOSIP, işlev gereği bir bireyin kimlik verilerini elde eder, kimlik verilerini işleyerek benzersizlik oluşturur, benzersiz bir kimlik numarası sağlar ve sağlık, eğitim, sosyal güvenlik vb. hizmetlere erişim sağlamak için gerektiğinde bireyin kimliğini doğrular (MOSIP, 2023a).

MOSIP'in temel kuruluş amaçları Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine katkı sağlamak, küresel işbirliklerini desteklemek, bireyleri korumak ve güçlendirmek, dünya genelinde gelişmekte olan ülkeler tarafından benimsenmesini teşvik etmek ve kimlik tanımlama sorununa açık kaynaklı çözüm sunmak şeklinde belirtilebilir (World Bank, 2019: 25). MOSIP'in temel ilkeleri arasında gizlilik ve güvenlik, açık kaynak ve açık standartlar, modülerlik ve yapılandırılabilirlik yer almaktadır (World Bank, 2019: 26). MOSIP, kimlik veren kişinin yalnızca bireysel veri saklayıcısı olduğunu belirtmekte ve bireylere kendi verileri üzerinde kontrol hakkı vermeyi amaçlamaktadır (UNDP, 2023: 13). MOSIP'in temeli bireylerden gelen biyografik ve biyometrik verilerin güvenli bir şekilde toplanmasına, saklanmasına, doğrulanmasına ve benzersiz bir kimlik verilmesine dayanmaktadır (UNDP, 2023: 13).

4.2. MOSIP'in Kamusal Mal Özelliği ve Ölçeklendirme

MOSIP, açık kaynaklı/açık standartlı bir yapıya sahiptir (MOSIP: 2023d). Açık kaynaklı ve açık standartlı yapısı gereği MOSIP tüketimde rekabete konu olmamakta ve tüketiminden kimse dışlanamamaktadır. Bu yönüyle MOSIP kamusal bir nitelik kazanmakta ve serbest kullanım dâhilinde çeşitli ülkelerde dijital kimlik uygulamalarına olanak tanımaktadır (World Bank, 2023: 25). Başka bir ifadeyle MOSIP ölçeklendirilerek başka sistemlerin teknolojik mimarisine kolayca entegre edilebilmektedir. Daha açık bir şekilde açık kaynağı ve açık standartları aracılığıyla birlikte çalışabilirliği teşvik eden MOSIP, dijital kamusal mal olması sebebiyle piyasaya dayalı bir engelle karşılaşmadan herhangi bir ülkenin kendi ulusal kimlik yönetim sistemini oluşturmak için ücretsiz olarak kullanabilmektedir. Böylece MOSIP, dijital teknolojilerin ve içeriklerin ülkeler arasında paylaşılmasına ve uyarlanmasına olanak sağlayarak ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Geliştirildiğinden bu yana MOSIP, 20'nin

⁶ Aadhaar, Hindistan'da ikamet edenler için kimlik ve adres kanıtı olarak hizmet veren 12 haneli bireysel kimlik numarasıdır. Yaşı ve cinsiyeti ne olursa olsun Hindistan'da ikamet eden herhangi bir kişi, Aadhaar numarası almak için gönüllü olarak kaydolabilir. Tekrarları ve sahte kimlikleri ortadan kaldıracak kadar benzersiz ve sağlamdır ve etkili hizmet sunumu için çeşitli Hükümet sosyal yardım planlarını ve programlarını hayata geçirmek, böylece şeffaflığı ve iyi yönetişimi teşvik etmek için temel/birincil tanımlayıcı olarak kullanılabilir. Aadhaar, aynı zamanda Sağlık Kimliği edinme yöntemlerinden biri ve vatandaşların UPI ekosistemine dâhil olmalarının bir yolu olarak da hizmet eder (UIDAI, 2023).

üzerinde ülkede 120 milyon üzerinde kişiye hizmet sunulmasına yardımcı olmuştur (MOSIP, 2023c). Örneğin Hindistan, Fas, Etiyopya, Filipinler, Madagaskar, Nijer, Burkina Faso, Sierra Leone, Gine, Sri Lanka ve Togo gibi ülkeler MOSIP'i kullanmakta veya benimsemeye aşamaktadır (MOSIP, 2023b; Alonso vd., 2023: 40). Bu durum MOSIP'in başarısının bir göstergesi olarak ele alınabilir.

Ayrıca MOSIP bireysel gereksinim ve bağlamlara göre özelleştirilebilen veya yapılandırılabilen bir yapıya da sahiptir. Açık standartların ve açık kaynağın kullanılması, MOSIP'in belirli uygulamalar, programlama dilleri ve platformlardan bağımsız olmasını sağlamaktadır (ID4Africa, 2024). Bu özellikleri sayesinde ülkeler dijital kimlik sunmak için MOSIP'i kendi ihtiyaçlarına uyacak şekilde özelleştirirken dijital altyapı geliştirme maliyetinden kurtulmakta ve tasarruf etmektedirler. MOSIP'in kamusal mal özelliği sayesinde ülkelerin satıcıya bağımlılığı azalmakta, ülkelere yapılandırma konusunda esneklik sağlamakta ve maliyetler düşmektedir. Kısaca MOSIP koduna tam erişim, ülkeleri satıcı bağımlılığına yönelten tescilli teknoloji kullanımını önlemektedir.

Kamu malı niteliği gereği MOSIP birlikte çalışılabilirliği desteklemektedir (MOSIP: 2023d). Başka bir ifadeyle özel kimlik sistemlerinin sahip olduğu kapalı ve özel yapısı ile standart dışı protokoller ve bileşenler diğer hizmet ve sistemlere entegrasyonu zorlaştırmaktadır (ID4Africa, 2024). Oysa MOSIP doğası gereği bu zorluğun üstesinden gelmesine yardımcı olmaktadır. Böylece yeni bir dijital araç geliştirmek veya satıcıdan satın almak zorunda kalmadan ülkeler/kullanıcılar mevcut kimlik sistemi üzerine MOSIP'i ücretsiz bir şekilde inşa edebilmektedir. Devlet kurumları ve özel işletmeler, MOSIP sayesinde her hesabın belirli bir kişiye ait olduğu bilinciyle kullanıcılara güvenli ve uygun maliyetli hizmet sunabilir (Diouf, 2021: 5). Yani temel bir kimlik sisteminin bankacılık, telekomünikasyon ve hizmet sektörleri de dâhil olmak üzere birçok sektörde yaygın olarak kullanılmasının ve kusursuz entegrasyonunun önünü açar (ID4Africa, 2024).

MOSIP modüler bir yapıya sahiptir (MOSIP: 2023d). MOSIP'in modüler olması ülkelerin farklılaşan ihtiyaçlarına adapte edilebilmesine imkân sağlamaktadır (UNDP, 2023: 13). Modüller yapı bir kişiden demografik ve biyometrik bilgilerin toplanmasına, verilerin tekilleştirilmesine ve benzersiz bir kimlik verilmesine olanak tanır (UNDP, 2023: 13). Bu tür bir tasarım MOSIP'i düşük ve orta gelirli ülkelerin benimsemek isteyeceği bir tasarım haline gelmektedir. Ayrıca MOSIP, birden fazla kimlik doğrulama türünü barındırabilmesine imkân tanıyan ve farklı modüllerin takılmasına izin veren uygulama programlama ara yüzlerine de sahiptir (O'Neil ve Rasul, 2021: 35). Bu yönüyle MOSIP diğer hizmetlerin kendi üzerinde inşa edilmesine olanak tanımaktadır. Bu özellik birden fazla satıcı veya tedarikçinin cihazlarını aynı sistem içerisinde kullanabilmesine imkân tanımaktadır (O'Neil ve Rasul, 2021: 35).

4.3. MOSIP'in Finansmanı

MOSIP, Hindistan'da Bangalore Uluslararası Bilgi Teknolojileri Enstitüsü (The International Institute of Information Technology Bangalore) tarafından geliştirilmiştir. Mevcut durumda Bangalore Uluslararası Bilgi Teknolojileri Enstitüsü MOSIP'i yönetmekte

ve uluslararası ortaklar da bu sistemi desteklemektedir. Enstitü, başlangıçta sistemi geliştirmek amacıyla ve sonrasında da sistemin sürdürülebilirliğine yönelik uluslararası fon sağlayıcılarından mali destek almıştır (Ingram vd., 2023: 21). MOSIP kuruluşundan bu yana Bill & Melinda Gates Vakfı, Omidyar Ağı⁷, Norad⁸, Pratiksha Trust⁹ ve Tata Trusts¹⁰ tarafından finansman desteği almaktadır (World Bank, 2023: 25; MOSIP, 2023b). Fonlar, MOSIP'in ülkeler için ücretsiz olması nedeniyle ülkelerdeki yazılım geliştirme sürecini, uygulama ve eğitimleri desteklemektedir (Omidyar Network, XXXX: 7). MOSIP'in finanse edilmesine çok sayıda kurumun katılması bir dijital kamusal malın işbirlikçi finansmana konu olabileceğini açıkça göstermektedir. MOSIP'in finansmanına katkıda bulunan kuruluşlar MOSIP'in sadece geliştirilme aşamasında finansman desteği sağlamakla kalmamakta bu uygulamanın diğer ülkelere yayılmasına yönelik de finansman desteği sunmaktadır. Örneğin Gates Vakfı, dijital kamusal mallarını ve dijital kamu altyapısını daha geniş çapta uygulamaya çalışan ülkeleri destekleyen çeşitli teknik yardım tesislerini de desteklemektedir (DPGA, 2021b: 13). Vakıf 2021 yılından bu yana MOSIP kod kütüphanesine dayalı bir ulusal kimlik sisteminin Filipinler'de başlatılmasını ve ölçeklendirilmesini desteklemektedir. Bir başka örnekte MOSIP'i finanse eden kurumlardan biri olan Norad, Filipinler ve Fas'ta devam eden MOSIP pilot uygulamasını desteklemektedir (DPGA, 2021b: 19). Bu durum Norveç kalkınma politikasının daha fazla alana dâhil edilmesini sağlamaktadır. Keza Omidyar Ağı, 2021 yılı itibarıyla MOSIP'in 10 ülkede tasarlanmasını ve uygulanmasını sağlamak için 7 milyon dolar sağlamıştır (DPGA, 2021b: 23). Bu yönüyle Omidyar ağı ülkelerin dijital altyapısını güçlendirmeye yönelik teknik kaynaklara sahip olmasını desteklemektedir.

MOSIP, etrafında oluşan ekosistemi beslemek, genişletmek ve yetiştirmek zorundadır. MOSIP, sistem entegratörleri ve biyometrik çözüm sağlayıcılar gibi birkaç düzine ticari ortaktan oluşan gelişen bir topluluğu desteklemektedir (UNICEF, 2023: 57). Bunun nedeni bu tür tedarikçilerin sağlam ve kamuya açık kanıtlar gösterebilmesidir. Dolayısıyla bu husus, ürünün güvenilirliğini ve istikrarını artırmaktadır. Ayrıca MOSIP teknik danışmanlık aracılığıyla hükümetlere dijital dönüşüm konusunda danışmanlık yapmakta veya rehberlik etmektedir. MOSIP sivil toplum kuruluşlarıyla, çok taraflı ittifaklarla ve kalkınma ortaklarıyla da etkileşim içindedir. İlave olarak MOSIP kamu-özel sektör işbirliğinden yararlanmakta ve bir akademik kurum tarafından desteklenmektedir (UNDP, 2023: 13-17). MOSIP diğer dijital kamusal mallarla da birlikte çalışılabilir bir yapıya sahiptir. Örneğin MOSIP, dijital kamusal mal olan OpenG2P ile işbirliği yapmaktadır (UNDP, 2023: 16).

⁷ Omidyar Ağı, dünya genelinde daha kapsayıcı ve eşitlikçi toplumlar inşa etmek için kritik sistemleri ve onları yöneten fikirleri yeniden tasarlayan bir sosyal değişim girişimidir (OMIDYAR, 2023).

⁸ Norveç Kalkınma İşbirliği Ajansı

⁹ Veri bilimi ve bilgi işlem mimarileri ve beyinden ilham alan algoritmalar alanındaki araştırmaları teşvik eden Hindistan temelli fon (CBR, 2023).

¹⁰ Farklı alanlarda farklı projeleri destekleyen Hindistan merkezli bir vakıf.

4.4. MOSIP, Şeffaflık ve Güvenlik

Kimlik sistemleri, kötü niyetli hükümetler tarafından kullanıldığında hedefli gözetim ve dışlama da dâhil olmak üzere çeşitli zararları beraberinde getiren platform altyapıları arasında siyasi açıdan en kaygı verici ve kişisel olarak en hassas olanlardan biridir (Ingram vd., 2023: 21). Buna yanıt olarak MOSIP, tasarımında minimalist veri yakalama ve güçlü veri güvenliği ile mahremiyete öncelik vermiş ve bir dizi bağlayıcı olmayan katılım ilkeleri geliştirmiştir (Ingram vd., 2023: 21). MOSIP'in güvenlik ve tasarımıyla ilgili ortaya koyduğu özellikler çok sayıda ülkenin bu uygulamayı tercih etmesine yardımcı olmuştur. Örneğin MOSIP, katılımı teşvik etmek, kullanıcıları ve gizliliklerini korumak için "iyi kimlik" ilkelerine göre yönetilmektedir (O'Neil ve Rasul, 2021: 35). Böylece MOSIP, kullanıcının neyi ne zaman paylaşacağını seçmesine olanak tanıyan bir izin çerçevesi ile kullanıcı gizliliğini korumaktadır (ID4Africa, 2024). Ayrıca MOSIP kullanıcının neyi ne zaman paylaştıklarını bilmesini sağlamak ve kullanıcının kısıtlamak istediği kimlik doğrulama özelliklerini kilitlemesine olanak tanımaktadır (ID4Africa, 2024). Güvenlik açısından ise MOSIP kişisel olarak tanımlanabilir tüm bilgileri şifreler ve kullanıcının izni olmadan iç ve dış taraflarca bu bilgilere erişilemez (ID4Africa, 2024). İlave olarak MOSIP, ulusal kimlik sistemlerinin ulusal yasa ve kararlara dayalı olmasına imkân tanıyan bir sistemdir (O'Neil ve Rasul, 2021: 35). Hatta MOSIP, Uygulama Programlama Arayüzleri (Application Programming Interfaces) hakkında iyi belgeler yayınlamaktadır (UNICEF, 2023: 57). Bu tür belgeler ürünün gerçekten iyi niyetli kullanılmaya amacını taşıdığını göstermektedir.

4.5. MOSIP ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Dünya genelinde 1 milyarın üzerinde insan, haklarını korumak için gerekli olan, kamusal hizmet ve fırsatlara erişmeye imkân veren yasal kimlik kanıtlarına sahip değildir (World Bank, 2021: 3). Bu ölçekte bir kimlik boşluğu haklara ve hizmetlere erişimi engellemekte, toplumun en savunmasız kesimlerini orantısız bir şekilde etkilemekte ve gerçek ekonomik değer tam olarak ortaya çıkamamaktadır (MOSIP, 2023d). Bu nedenle mevcut kimlik açığını kapatmak amacıyla kapsayıcı kalkınmaya yönelik kapsayıcı kimlik tanımlama sistemleri hayata geçirilmektedir. Ancak bunların sadece çok azı başarıya ulaşmıştır. Özellikle satıcıya bağlılık, birlikte çalışılabilirlik eksikliği, standart olmayan protokol ve bileşenler kimlik sistemlerinin başarısını etkilemektedir. Bu açıdan MOSIP 100 milyonun üzerinde kişiye erişerek bu boşluğun azalmasına katkıda bulunmaktadır. MOSIP bireylere güvenilir bir kimlik vererek sosyal, siyasi ve ekonomik katılımı kolaylaştırmayı hedeflemektedir (Sinha vd., 2021: 10). MOSIP bireysel hakların, devlet kapasitesini ve hesap verilebilirliğin geliştirilmesinde büyük role sahiptir (Gelb ve Metz, 2017: 1). MOSIP insanların kim olduğunu tespit edilmesine katkıda bulunarak bireylerin vatandaşlık ilişkisi kurmasını sağlamaktadır (MOSIP, 2023c). MOSIP sayesinde daha güçlü bir kamu altyapısı kurulabilmekte, kurumlar arası işbirlikleri **kurulabilmekte**, bireyler şiddet ve sömürüye karşı **konulabilmekte** (çocuk işgücü, çocuk evliliği vs.), **sosyal programların** daha doğru hedeflenebilmekte ve yardımlar doğru kişilere ulaştırılabilmekte, finansal katılımı artmakta, acil durum veya felaketlerde yardımlar daha hızlı ulaşabilmekte, salgın

hastalıklarla daha iyi mücadele edilebilmekte, bireylerin eğitim öncelikleri tespit edilebilmekte, cinsiyete dayalı eşitsizliklerle daha iyi mücadele edilebilmekte, vergiler daha etkin bir şekilde toplanabilmekte, kimlik sahtekârlığıyla ve yolsuzlukla daha iyi mücadele edilebilmektedir (Sinha vd., 2021; World Bank, 2021: 5). Bu açıdan MOSIP Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 16 ve 17 numaralı hedeflerle sıkı bir ilişki içindedir (DPGA, 2024b). Daha geniş bir ifadeyle açık kaynaklı dijital kimlik sistemi olan MOSIP yoksullukla mücadelede devletlere yardımcı olmakta (Hedef 1), açlığın azaltılmasına katkıda bulunmakta (Hedef 2), daha sağlıklı ve kaliteli yaşama erişmeye yardımcı olmakta (Hedef 3), eğitim hizmetlerinin niteliğini yükseltmekte (Hedef 4), toplum cinsiyet eşitliğinin sağlanmasını desteklemekte (Hedef 5), insana yakışır iş ve ekonomik büyüme imkânlarını katkı sunmakta (Hedef 8), sanayinin, yenilikçiliğin ve altyapının gelişimini desteklemekte (Hedef 9), eşitsizliklerin azaltılmasına yardımcı olmakta (Hedef 10), güçlü kurumların inşa edilmesini ve barış ile adaleti sağlamakta (Hedef 16) ve amaçlar için ortaklıkların kurulmasını desteklemektedir (Hedef 17).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada dijital kamusal malların doğası, nitelikleri, finansman yapısı ve dijital kamu altyapısına yönelik katkısı araştırılmış ve yapılan açıklamalar ışığında dijital bir kamusal mal olan MOSIP teknolojisi incelenerek bu konudaki anlayışımız geliştirilmeye çalışılmıştır. Açık kaynak yazılımlarını, açık verileri, açık yapay zekâ modellerini, açık standartları veya açık içerikleri kapsayan dijital kamusal mallar bir yandan ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmakta öte yandan dijital kamu altyapısını güçlendirmekte ve gizliliğe ve şeffaflığa katkıda bulunmaktadır. Dijital kamusal mallar, kamusal mallar teorisinin inşa edildiği tüketimden dışlanamama ve rekabete konu olmama özellikleri üzerine kurulan mallardır. Bu tür malların tüketimi, bu mallardan sahip olunan miktarı azaltmamakta ve tüketiminden kimse hariç tutulamamaktadır. Dijital kamusal malların bu özellikleri bu tür malların farklı coğrafyalarda farklı kullanıcılar tarafından ya olduğu gibi ya da diğer dijital bileşenlerle entegre edilerek kullanılmasına imkan tanımaktadır. Başka bir ifadeyle dijital kamusal mallar her yerde geliştirilebilmekte, herkesle paylaşılabilen ve yerel bağlamlara uyarlanabilmektedir. Bu yönüyle dijital kamusal mallar ülkelerin dijital kamu altyapısı için hayati bir öneme sahiptir ve tescilli yazılımların yol açtığı satıcı bağımlılığı ve aşırı harcama gibi sorunların üstesinden gelinmesine yardımcı olmaktadır. İlave olarak bir malın kamusal bir nitelik kazanabilmesi için dışlanamama ve rekabetin olmaması özellikleri haricinde belirli şartları ve ölçütleri karşılaması gerektiği ilk defa dijital kamusal mallarda hayat bulmaktadır. Ancak dijital kamusal mallar hala finansman sorunuyla boğuşmaktadır. Bu tür malların finansmanında ilk önce devletlerin ve sonra da uluslararası kurumların yeterli sorumluluğu almaması; finansman kaynağı olarak bağışçı fonlara bağımlı olması dijital kamusal malların gelişmesinin önündeki en büyük engellerdir. Oysa dijital kamusal mallar devletlerin, vatandaşların ve özel sektörün çıkarıdır. Fakat bu noktada bir koordinasyon eksikliği söz konusudur.

Dijital kamusal malların pratikte nasıl işlediğinin ortaya konulması son derece önemlidir. Son yıllarda ortaya çıkan önemli dijital kamusal mallardan biri de MOSIP'tir. MOSIP'in açık kaynaklara ve açık standartlara sahip olması rekabete konu olmamasına ve dışlanamamasına olanak tanıyarak bu teknolojinin dijital kamusal mal olarak uygulamada kendine yer edinmesine imkân vermektedir. Ayrıca MOSIP'in modüler doğası çeşitli ülkeler ve kuruluşlar tarafından kullanılmasını beraberinde getirmekte ve bu uygulamanın küresel ölçekte kabul edilebilirliğini ortaya koymaktadır. İlave olarak MOSIP temelde birden fazla bağışçının katkılarıyla finanse edilmekte ve geleneksel kamusal mallardan farklı olarak işbirlikçi finansman modeline örnek teşkil etmektedir. Hatta MOSIP güvenliğe ve mahremiyete ilişkin kaygılarla mücadele edilmesine de destek olmaktadır. Dahası MOSIP ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşması için gerekli olan potansiyelin ortaya çıkarılmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle dijital bir kamusal mal olarak MOSIP gelişmekte olan ülkelerde kimlik tanımlamaya dayalı olarak ortaya çıkan çok sayıda soruna çözüm üretebilmektedir. Ancak MOSIP'in finansmanının bağışçıların yaptıkları katkılarla sağlanması MOSIP'in kullanımın yaygınlaşmasının önündeki en büyük engeldir. MOSIP'in daha fazla ülkeye veya kişiye erişmesi için başta devletler olmak üzere uluslararası otoriteler tarafından finanse edilmesi gerektiği kaçınılmazdır. Bu alanda uluslararası otoriteler tarafından kalkınma projeleri ekseninde verilecek destekler MOSIP'in yaygınlaşmasını katkı sağlayacaktır.

Dijitalleşme ülkelere, şirketlere, firmalara ve bireylere yeni fırsatlar ve tehditler sunan kaçınılmaz bir süreçtir. Dijitalleşme süreci içerisinde bu fırsatların piyasa mekanizması tarafından yayılması veya sorunların piyasa mekanizması tarafından çözülmesi zor görünmektedir. Özellikle yapay zekânın yarattığı tehditleri minimize etmek, dijital tekelleşmeyi sınırlandırmak, gizliliği ihlal eden verilerin toplanmasının önüne geçilmek, dijital eşitsizliği azaltmak ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine erişmek amacıyla dijital kamusal mallar bir fırsat olarak görülmektedir. Bu fırsattan daha fazla istifade edebilmek amacıyla ulusal ve küresel ölçekte yeni finansal kaynaklara ve işbirliklerine ihtiyaç vardır. Dijital kamusal malların artması ve yaygınlaşması için ulusal hükümetlerin ve uluslararası kurum ve kuruluşların bu tür malların üretiminde ve finansmanında daha fazla rol alması ve mevcut aktörler arasında gerekli koordinasyonu sağlaması gerekmektedir. Ulusal hükümetlerin ve uluslararası otoritelerin sorumluluğu üzerlerine almadıkça dijital kamusal malların yaygınlaşması ve mevcut sorunların azaltılması gayelerine ulaşılması oldukça güçtür. Özellikle dijital kamusal malların yaygınlaşmasını engelleyen finansman sorunlarını ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ancak bunların uygulanmasının önünde çok sayıda engel mevcuttur. Bu tür kaynakların koordinasyonunu sağlayan mekanizmalar mevcut değildir ve genellikle bireysel veya kurumsal açıdan tekil çabalar neticesinde bazı adımlar atılmaktadır. Ayrıca bağışçı fonların mevcudiyeti her ne kadar dijital kamusal malların finansmanına katkıda bulunuyor olsa da bu tür malların yeterli düzeyde gelişimini engellemektedir.

İlk olarak dijital kamusal malların üretiminin ve yaygınlaşmasının önündeki engelleri aşabilmek amacıyla uluslararası organizasyonlardan ziyade ulusal organizasyon ve

kurumların daha etkili işleyebileceği kanaatindeyiz. Ulusal düzeyde, uluslararası düzeyde Dijital Kamu Malları İşbirliği gibi girişimlerin hayata geçirilmesi ve bu alanda bu tür bir organizasyonun ulusal düzeyde gerekli koordinasyonu ve işbirliğini sağlaması gerekmektedir. Bu şekilde koordinasyon ve standart belirleme gücüne sahip etkin bir mekanizma dijital kamusal malların üretim ve yaygınlaşması için ulusal düzeyde katılımı artıracaktır. Özellikle ulusal hükümetlerin dijital kamusal malların üretimini teşvik eden destekler vermesi, özel kaynak havuzlu mekanizmaların oluşturulmasını teşvik etmesi, sponsorluk uygulamalarını telkin etmesi ve bunların gerekli yasal düzenlemelerle teminat altına alınması dijital kamusal malların ulusal düzeydeki gelişimini hızlandıracaktır. Ayrıca devletlerin dijital kamusal malların geliştirilme sorumluluğunu alarak bu alanda toplumsal ihtiyaçlar temelinde katılımcı dijital stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Özellikle devletler dijital kamusal malların gelişebileceği ve yayılabileceği bir yenilik ortamının oluşturmak için çaba sarf etmelidir. Son yıllarda yaşanan dijital dönüşümün büyük bir hızla gerçekleşmesi hem devletlerin hem de toplumların bu sürece hızla adapte olmasını gerektirmektedir. Bu sürecin faydalarından yararlanmak isteyen ülkeler dijital yapı ve süreçlerde önemli atılım ve değişiklikler yapmalıdır. Ülke kaynaklarının yeniden tahsisini gerektirecek bu süreçte ülkeler özellikle dijital kamusal mallara yönelik yatırımlarını hızlandırmalıdır.

İkinci olarak uluslararası düzeyde Birleşmiş Milletler'in yanında diğer uluslararası organizasyonların da dijital kamusal malların üretim ve yaygınlaşmasını daha fazla desteklemesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu tür uluslararası organizasyonların, ulusal düzeyde dijital kamusal mallarını yönlendiren yapıların oluşturulmasını desteklemesi son derece yararlı olacaktır. Uluslararası organizasyonların kalkınma projeleri aracılığıyla dijital kamusal mallara yönelik finansman desteği sağlaması bir gelir kaynağı işlevi görerek bu tür malların yaşama geçme olasılığını daha fazla artıracaktır. Bu tür bir uygulama çok sayıda ülkenin çıkarları ile uyumluluk sağlar.

Dijital kamusal malların başarılı bir şekilde nasıl üretileceğine, ölçeklendirileceğine, yönetileceğine ve uygulanacağına ilişkin bilgi ve deneyim eksikliği bulunmaktadır. Bu, dijital kamusal malların son birkaç yılda ortaya çıkan bir uygulama olmasına bağlanabilir. Özellikle dijital kamusal malların işleyişine yönelik sınırlı sayıda uygulamanın olması ve çok yıllık uygulamaların olmaması bu tür malların temelinde yatan özelliklerin kavranmasını zorlaştırabilmektedir. Dolayısıyla bu tür uygulamaların pratikteki sonuçlarına ilişkin kanıtlar da sınırlı kalmaktadır. Ayrıca hızlı teknolojik ilerleme ve gelişmeler hem teoride hem de uygulamada dijital kamusal malların temel nitelik ve özelliklerinin değişmesini de beraberinde getirmektedir. Uygulamada başarılı dijital kamusal mallar ortaya çıktıkça, bu tür malların önemi ve potansiyeli daha iyi kavranacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akyol, S. ve Ulutürk, S. (2007). Küresel Kamu Malları: Hegemonya ve İstikrarın Küresel Ekonomi Politikası *Akdeniz İİBF Dergisi*, 7(13), 62-85.
- Altınışik, İ. ve Peker, H. S. (2009). Küresel Kamusal Mallar ve Finansmanı, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(1-2), 323-332.
- Alonso, C., Bhojwani, T., Hanedar, E., Prihardini, D., Una, G. & Zhabska, K. (2023). Stacking up the Benefits Lessons from India's Digital Journey, *IMF Working Paper*, WP/23/78, International Monetary Fund.
- Ay, H. (2021). *Kamu Maliyesi*, 7. Baskı, İzmir.
- Bariş, A. & Barlas, E. (2017). Kamu Maliyesi Teorisinde Küresel Kamusal Mallar, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 129-152.
- Bartholomae, F. W. (2018). Digital Transformation, International Competition and Specialization, *CESifo Forum*, ISSN 2190-717X, ifo Institut – Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, München, 19(4), 23-28.
- Bessen, J. (2006). *Open Source Software: Free Provision of Complex Public Goods*, İçinde J. Bitzer ve P.J.H. Schröder (Eds.), *The Economics of Open Source Software Development*, 57-81, Elsevier.
- CBR (2023). Pratiksha Trust Extra-Mural Support for Transformational Aging Brain Research (EMSTAR), <https://cbr.iisc.ac.in/research/emstar/>, (Erişim Tarihi: 18.12.2023).
- Correa, C. M. (2020). Data In Legal Limbo: Ownership, Sovereignty, Or A Digital Public Goods Regime, *Research Paper 117*, South Centre.
- Callaghan, F. (2022). The challenges and opportunities of scaling digital public goods, <https://www.unglobalpulse.org/2022/05/the-challenges-and-opportunities-of-scaling-digital-public-goods/>, (Erişim Tarihi: 14.10.2023).
- Chakraborty, S., Bijapurkar, A., Gark, A. ve Bansal, S. (2021). Building India's Digital Highways: The Potential of Open Digital Ecosystems (ODEs), Omidyar Network India and Boston Consulting Group.
- Çelebi, A. K. & Yalçın, A. Z. (2008). Kamusal Mallar Teorisinin Değişimi: Bölgesel Kamusal Mallar, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(2), 1-18.
- Dasari, A., Woods, V., Zakari, K., Forney, R., Gueye, A., and Tucker, C. (2022). West Africa conference on digital public goods and cybersecurity, Cambridge Open Engage, doi:10.33774/coe-2022-tnzd
- Dedebek, E. (2017). Küresel Kamusal Malların Finansmanı, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 19-32.
- DHIS2 (2023). About DHIS2, <https://dhis2.org/about/>, (Erişim Tarihi: 15.10.2023)
- Diouf, L. D. (2021). What Are Digital Public Goods?, *FOCUS*, 4, 4-5.
- DPG Charter (2022). The Charter for Digital Public Goods, https://dial-dpg-charter-staging.s3.amazonaws.com/The_Charter_for_Digital_Public_Goods_docx_5d21aab306.pdf?updated_at=2022-09-30T15:06:31.944Z, (Erişim Tarihi: 18.11.2023).

- DPGA (2021a). Digital Public Goods Alliance 5 Year Strategy (2021-2026): Promoting digital public goods to create a more equitable world, https://digitalpublicgoods.net/DPGA_Strategy_2021-2026.pdf, (Erişim Tarihi: 12.12.2023).
- DPGA (2021b). 2021 Annual Report: Reviewing a year of digital public goods, <https://digitalpublicgoods.net/2021-DPGA-Annual-Report.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.10.2023).
- DPGA (2022). Unpacking concepts & definitions – digital public Infrastructure, building blocks, and their relation to digital public goods, <https://digitalpublicgoods.net/blog/unpacking-concepts-definitions-digital-public-infrastructure-building-blocks-and-their-relation-to-digital-public-goods/>, (Erişim Tarihi: 11.11.2023).
- DPGA (2023). Digital Public Goods Standard, <https://digitalpublicgoods.net/standard/>, (Erişim Tarihi: 11.12.2023).
- DPGA (2024a). Registry, <https://digitalpublicgoods.net/registry/>, (Erişim Tarihi: 04.05.2024).
- DPGA (2024b). Modular Open Source Identity Platform, <https://app.digitalpublicgoods.net/a/11048>, (Erişim Tarihi: 04.11.2023).
- Eaves, D., Bolte, L., Chuqulhuara, O. ve Hodlgere, S. (2022). Best Practices for the Governance of Digital Public Goods, *Policy Briefs Series*, Ash Center for Democratic Governance and Innovation Harvard Kennedy School.
- Eryiğit, B. H. (2013). Yerel Mal ve Hizmetlerin Kapsamındaki Değişmenin İktisadi Açıdan Değerlendirilmesi, *Mevzuat Dergisi*, 181.
- Gelb, A. ve Metz, A. D. (2017). Identification Revolution: Can Digital ID Be Harnessed for Development?, *CGD Brief*, Center for Global Development.
- Göker, Z. (2008). Kamusal Mallar Tanımında Farklı Görüşler, *Maliye Dergisi*, 155, 108-118.
- Goldfarb, A. ve Tucker, C. (2019). Digital Economics. *Journal of Economic Literature*, 57(1), 3-43.
- Guarda, T., Balseca, J., Garcia, K., Gonzalez J., Yagual, F. ve Castillo-Beltran, H. (2021). Digital transformation trends and innovation, İçinde IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. (Vol. 1099, No. 1, p. 012062). IOP Publishing.
- Hunter, P. (2022). How Digital Public Goods Are Bringing the \$10 Trillion Informal Economy Into the Digital Payments Loop, Open Source in Finance Forum, https://mojaloop.io/wp-content/uploads/2023/01/Mojaloop_Foundation_OSSFNyc_Dec2022-PDF.pdf, (Erişim Tarihi: 10.10.2023).
- Hume, David. 1961 [1739]. *A Treatise of Human Nature*. Garden City, NJ: Dolphin Books.
- ID4Africa (2024). Why countries need an open and affordable identity solution: The Modular Open Source Identity Platform, <https://www.id4africa.com/2019/almanac/MOSIP.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2023).

- Ingram, G., McArthur, J. W. ve Vora, P. (2022). How can digital public technologies accelerate progress on the Sustainable Development Goals?, *Brookings Global Working Paper #174*, Brookings Center for Sustainable Development.
- İşler, İ. (2021). *Kamu Ekonomisi Perspektifinden Küresel Kamusal Malların Analizi*. İçinde K. K. Razzokov, L. P. L. Cavaliere, S. Ademoğlu & A. Ahmad (Eds.), International CEO (Communication, Economics, Organization) Social Sciences Congress Proceedings E-Book, Ukraine, December 24-25, 2021.
- Jongh, M. (2021). Public goods: why government should provide them, *Ethical Annotation #8*, Ethics Institute, Utrecht University.
- Kanbur, R., Sandler, T. ve Morrison, K. M. (1999). The of Development Assistance: Common Pools and International Public Goods, *ODC Policy Essay No. 25*, https://keionline.org/misc-docs/socialgoods/Kanbur_Sandler_CommonPools_InternationalPublicGoods.pdf, (Erişim Tarihi: 15.08.2024).
- Kaul, I., Grunberg, I. & Stern, M. A. (Eds.) (1999). *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*, New York: Oxford University Press.
- Kindleberger, C. P. (1986). International public goods without international government, *The American Economic Review*, 76(1), 1-13.
- Kirmanoğlu, H., Yılmaz, B. E. & Susam, N. (2006). Maliye Teorisi'nin Çıkmazı: Küresel Kamusal Mallar (Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı), *Maliye Dergisi*, 150, 25-52.
- Krasodonski-Jones, A. ve Eaves, D. (2023). Laying the Foundation for the Future: Open Source Sustainability and the Adoption of Digital Public Goods, *T20 Policy Briefs*.
- Kuldosheva, G. (2021). Challenges And Opportunities Of Digital Transformation In The Public Sector In Transition Economies: Examination Of The Case Of Uzbekistan, *ADB Working Paper Series 1248*, Asian Development Bank Institute.
- Loebbecke, C. (2003). Digital Goods: An Economic Perspective. *Encyclopedia of Information Systems*, Vol 1, 635-647. <https://doi.org/10.1016/B0-12-227240-4/00043-5>
- Meier, C. ve Arensen, H. (2023). Co-Creating Our Digital Future: How open-source technology can expand inclusive digital public infrastructure, Digital Impact Alliance.
- Mishra, D., Kedia, M., Kanwar, S. ve Das, B. (2023). Aadhaar: Platform Or Infrastructure? Developing A Taxonomy For India's Digital Public Ecosystem, *Policy Brief 3*, ICRIER-Prosus Centre for Internet and Digital Economy.
- MOSIP (2023a). MOSIP Docs 1.1.5, <https://docs.mosip.io/1.1.5/>, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- MOSIP (2023b). Country Partners, https://mosip.io/country_partners, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- MOSIP (2023c). Home, <https://mosip.io/#1>, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).
- MOSIP (2023d). The MOSIP Project, https://www.mosip.io/mosip_project, (Erişim Tarihi: 10.12.2023).

- Nicholson, B., Nielsen, P., Sahay, S. & Sæbø, J. I. (2022a). Digital public goods platforms for development: The challenge of scaling, *The Information Society*, 38(5), 364-376.
- Nicholson, B., Nielsen, P., Sæbø, J. I. & Tavares, A. P. (2022b). *Digital Public Goods for Development: A Conspectus and Research Agenda*, İçinde Y. Zheng, P. Abbott & J. A. Robles-Flores (Eds.), Freedom and Social Inclusion in a Connected World, 17th IFIP WG 9.4 International Conference on Implications of Information and Digital Technologies for Development, ICT4D 2022, Lima, Peru, May 25–27, 2022, Proceedings.
- Norwegian Ministry of Foreign Affairs (2023). Digital transformation and development policy, Meld. St. 11 (2019–2020) *Report to the Storting* (white paper).
- OMIDYAR (2023). Who we are, <https://omidyar.com/who-we-are/>, (Erişim Tarihi: 19.10.2023)
- O’Neil, K. & Rasul, N. (2021). Co-Develop Digital Public Infrastructure for an Equitable Recovery, <https://www.rockefellerfoundation.org/wp-content/uploads/2021/08/Co-Develop-Digital-Public-Infrastructure-for-an-Equitable-Recovery-Full-Report.pdf> , (Erişim Tarihi: 21.11.2023).
- OECD (2021). Development Co-operation Report 2021: Shaping a Just Digital Transformation, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/ce08832f-en>.
- Omidyar Network (XXXX). MOSIP: Open Digital Ecosystem (ODE) Case Study, https://opendigitalecosystems.net/pdf/04_MOSIP-Case-Study_vF.pdf, (Erişim Tarihi: 01.11.2023).
- Özpençe, Ö. (2014). Dijital Kamusal Mallar, *Sosyoekonomi*, 22(22), 57-80.
- Quah, D. (2002). Digital goods and the new economy. *CEP discussion paper*, (563).
- Rayna, T. (2008). Understanding the Challenge of Digital Economy: The Nature of Digital Goods. *Communications & Strategies*, (71), 13-33.
- Rosemann, M., Anderson, M. & Lind, M. (2011). *Digital Complementary Assets*, İçinde Wei, K W, Beath, C, & Myers, M (Eds.) Proceedings of the 32nd International Conference on Information Systems, AIS Electronic Library (AISeL), <http://aisel.aisnet.org/>, 1-16.
- Royall, E. (2020). Shaping Co-creation & Collaboration in Smart Cities: A playbook for local and regional governments, United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat).
- Russpatrick, S. (2020). *Understanding Platform Ecosystems for Development: Enabling Innovation in Digital Global Public Goods Software Platforms*, İçinde: Bandi, R.K., C. R., R., Klein, S., Madon, S., Monteiro, E. (Eds) The Future of Digital Work: The Challenge of Inequality. IFIPJWC 2020, IFIP Advances in Information and Communication Technology, vol 601. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64697-4_12
- Sæbø, J. I., Nicholson, B., Nielsen, P. & Sahay, S. (2021). Digital global public goods, İçinde proceedings of the 1st Virtual Conference on Implications of Information and Digital Technologies for Development arXiv preprint arXiv:2108.09718.

- Sagasti, F. R., ve Bezanson, K. A. (2001). Financing and providing global public goods: expectations and prospects, Ministry for Foreign Affairs, Stockholm, SE.
- Sahay, S. (2019). Free and open source software as global public goods? What are the distortions and how do we address them?, *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries*, 85(4), e12080.<https://doi.org/10.1002/isd2.12080>
- Samuelson, P. (1954). The pure theory of public expenditure, *Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.
- Sekera, J. (2019). *Public Goods in Everyday Life. A GDAE Teaching Module on Social and Environmental Issues in Economics*. Global Development And Environment Institute.
- Sinha, A., Sinha, A., Katira, D., Trikanad, S. ve Paul, Y. T. (2021). *Digital ID Decision Guide*, The Center for Internet & Society.
- Smith, A. 1993 [1776]. *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. New York: Oxford University Press.
- Stürmer, M., Tiede, M., Nussbaumer, J. ve Waspi, F. (2023). *On Digital Sustainability And Digital Public Goods*. İçinde P. Jankowski, A. Höfner, M. L. Hoffmann, F. Rohde, R. Rehak, J. Graf (Eds.) *Shaping Digital Transformation for a Sustainable Society. Contributions from Bits & Bäume*. Technische Universität Berlin. 72-75. <https://doi.org/10.14279/depositonce-17526>.
- Sukumar, A. M. (2021). Designing Digital Public Goods and Playgrounds in India: The Need for Theoretical and Contextual Analysis, <https://research.ispirt.in/articles/Designing-Digital-Public-Goods>. Accessed on January 2023.
- Susam, N. (2008). Kamu Maliyesinde Sınır Ötesi Bir Kavram: Küresel Kamusal Mallar, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1-2), 277-303.
- Susam, N. (2019). *Kamu Maliyesi: Temel Kavram ve Esaslar*, 3. Baskı, İstanbul: Beta.
- Şare, A. & Tekeli, R. (2017). Küresel Kamusal Mallar Yaklaşımıyla Karayolu Trafik Güvenliğine Yönelik Hizmetler, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 180-200.
- Şimşek, S. (2014). Kamu Mallarının Özel Mülkiyete Konu Olmaması İlkesinin Mülkiyet Hukukuna Yansımaları, *Sayıştay Dergisi*, 92, 93-115.
- Tekin, A. & Vural. İ. Y. (2004). Global Kamusal Malların Finansman Aracı Olarak Global Vergi Önerileri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 323-337.
- UIDAI (2023). About Aadhaar, <https://www.uidai.gov.in/en/16-english-uk/aapka-aadhaar/14-what-is-aadhaar.html>, (Erişim Tarihi: 17.10.2023).
- UNDP (2023). Digital Public Goods for the SDGs Emerging Insights on Sustainability, Replicability & Partnerships: Five Case Studies, The United Nations Development Programme, New York.
- UNICEF (2023). Public Goods Toolkit, version v0.1.13. <https://unicef.github.io/publicgoods-toolkit/>, (Erişim Tarihi: 14.11.2023).

- United Nations (2020). Roadmap for Digital Cooperation—Report of the Secretary-General, https://www.un.org/en/content/digital-cooperation-roadmap/assets/pdf/Roadmap_for_Digital_Cooperation_EN.pdf, (Erişim Tarihi: 12.10.2023).
- Van den Berg, R. D. (2011). Evaluation in the context of global public goods. *Evaluation*, 17(4), 405-415.
- Yavan, S. (2016). Çevre Küresel Kamusal Malının Finansmanına Alternatif Bir Yöntem: Uluslararası Sosyal Regülasyonlar, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50(1), 1-25.
- Yıldız, M. & Eser, L. Y. (2023). Küresel Kamusal Malların Finansmanı İçin Küresel Vergi Önerileri Gerçekçi mi?, *İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 38-55.
- Yılmaz, B. E. (2010). Barış ve Güvenlik: Küresel Kamu Malı Olarak Sunumu ve Finansman Mekanizmaları, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 137-158.
- Yılmaz, G. A. (2013). *Kamu Maliyesi Ders Notları*, 4. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Wasko, M. M., Teigland, R. ve Faraj, S. (2009). The provision of online public goods: Examining social structure in an electronic network of practice, *Decision Support Systems*, 47(3), 254-265.
- World Bank (2019). *Open Source for Global Public Goods*, International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, Washington DC.
- World Bank (2021). Principles on Identification for Sustainable Development: Toward the Digital Age, *Working Paper*, 112614, Washington, D.C., World Bank Group.
- World Bank (2023). *Digital Public Goods. For Disaster Risk Reduction In A Changing Climate*, International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. Washington DC.

ANGLO-SAKSONLARIN HIRİSTİYANLAŞMASINDA ROMA-KELT GELENEĞİ REKABETİ *

ROMAN-CELTIC TRADITION COMPETITION IN THE ANGLO-SAXONS' CONVERSION TO CHRISTIANITY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Halil YAVAŞ**

Öz:

Bu çalışmada Anglo-Saksonların Hıristiyanlığa geçme sürecinde Roma Kilisesi ile Kelt Kilisesi arasındaki rekabet ele alınmış ve konuyla alakalı muhtelif tartışmalara değinilmiştir. Bunların başında, Anglo-Saksonların Hıristiyanlığı kabul etmesinde Augustinus'un yöntemlerinin etkisi gelmektedir. Onun metotlarının Keltler ile Roma misyonerleri arasındaki gerilime etkisi üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Buna bağlı olarak Augustinus'un misyonerlik faaliyetlerinin başarısı sorgulanmıştır. Fakat onun yardımcıları Mellitus ve Paulinus'un bu hususta kat ettikleri mesafe göz ardı edilmemiştir. Özellikle Hıristiyanlığın Northumbria'da yayılmasında Paulinus'un çalışmalarının önemi ele alınmıştır. Sonrasında Anglo-Saksonlar arasında Hıristiyanlığın yayılmasındaki gerilemenin sebepleri üzerinde durulmuş ve 664'teki veba salgınının buna etkisi incelenmiştir. Sözünü ettiğimiz bu dönem Roma ve Kelt gelenekleri arasındaki rekabetin en üst noktaya taşındığı süreç olmuştur. Nitekim Whitby Sinodunda bu anlaşmazlığın Roma lehine çözülmeye başladığını görmekteyiz. Bir de burada Benedikten tarikatının katkısına değinilmiştir. Yaygın kanaate göre Anglo-Saksonların Hıristiyanlaştırılması bu tarikat ile ilişkilendirilse de bununla ilgili soru işaretleri ele alınmıştır. İki kültür arasındaki siyasi çatışmayı iyi değerlendirebilmek için VII. yüzyılda bölgede etkili olan bazı piskopos ve misyonerler hakkında malumat verilmiştir. Çalışmamızda öncelikli kaynağımız Aziz Bede'nin Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum isimli eseri olmuştur. Fakat bu kaynaktan istifade edilirken, onun Keltlere karşı olumsuz bir yaklaşıma sahip olduğunu hep dikkatimizde tuttuk.

Anahtar Kelimeler: Roma, Kelt, Augustinus, Gregorius, Bede, Hıristiyanlık

Abstract:

This study examines the competition between the Roman Church and the Celtic Church during the Anglo-Saxons' conversion to Christianity, and various related discussions are addressed. The most important of these is the influence of Augustine's methods on the Anglo-Saxons' acceptance of Christianity. Evaluations have been made regarding the impact of his methods on the tension between the Celts and Roman missionaries. In connection with this, the success of Augustine's missionary activities has been questioned. However, the progress made by his assistants Mellitus and Paulinus in this regard has not been ignored. In particular has been given to the importance of Paulinus's work in the spread of Christianity in Northumbria. Afterwards, the reasons for the decline in the spread of Christianity among the Anglo-Saxons have been discussed, and the impact of the plague in 664 on this situation has been examined. This period we are talking about was the period in which the competition between Roman and Celtic traditions reached its peak. Indeed, we see that this disagreement began to be resolved in favor of Rome at the Synod of Whitby. The contribution of the Benedictine order is also mentioned here. Although, according to popular belief, the Christianization of the Anglo-Saxons with this order, the related doubts have been addressed. In order to better evaluate the political conflict between the two cultures, information has been provided about some bishops and missionaries who were influential in the region during the seventh century. Our primary source in our study has been Saint Bede's Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum. However, while benefiting from this source, we have always kept in mind that he had a negative attitude towards the Celts.

Keywords: Roma, Celt, Augustinus, Gregorius, Bede, Christianity

* Makale Geliş Tarihi: 25.05.2024

Makale Kabul Tarihi: 03.09.2024

** Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, halil.yavas@yahoo.com.tr, orcid.org/0000-0001-5642-0141.

GİRİŞ

V. yüzyıl başlarında Britanya'ya gelen Anglo-Saksonların Hıristiyanlaştırılmasına ancak VI. yüzyılın sonunda kurumsal bir şekilde başlanmıştır. Bazı araştırmacılar Kelt kilisesinin bu halk üzerine muhtelif misyonerlik faaliyetlerinin olduğunu ifade etse de başka araştırmacılar Keltler ile Anglo-Saksonlar arasındaki uzun süren çatışmaların bunu engelleyen unsur olduğunu dile getirmişlerdir. Böylece ancak VI. yüzyıl sonunda Papa Büyük Gregorius'un (ö. 604) girişimleriyle bu hususta büyük bir misyonerlik hareketi başlatılabilmektedir. Bu makale işte bu süreçten sonraki bazı tartışmalar üzerinden ilerleyecektir. Çalışmamızın merkezinde Anglo-Saksonların Hıristiyanlaşma sürecinde Roma ve Kelt kiliseleri arasındaki rekabet yer aldığı için konun sınırlandırılması açısından mümkün merteye Augustine öncesine gitmemeyi tercih ettik. Bunun içindir ki St. Patricius (ö. 461) ve St. Columba (ö. 579)¹ gibi Kelt misyonerliğinin iki önemli isminin faaliyetlerine girmemeyi uygun gördük. Ayrıca bu misyonerlerin çalışmalarını ele almış Türkçe bir makalenin² olmasının bu tercihimizde etkisi vardır. Çalışmamızı, Roma-Kelt gelenekleri arasındaki rekabetin, Roma tarafının üstünlük kurmaya başladığı VIII. yüzyıl başlarında sonlandırdık. Bu makalede Anglo-Saksonların yaşadığı coğrafya ele alınacağı için yine bu sınırlandırmanın bir devamı olarak bugünkü Galler, İrlanda ve İskoçya'daki misyonerlik faaliyetlerine değinmemeye özen gösterdik. Yani özet olarak makalemiz dönem açısından VII. yüzyıl ile mekân açısından ise bugünkü İngiltere devletinin bulunduğu ve o dönem Anglo-Saksonların yaşadığı bölge ile sınırlı tutulmuştur.

Konuyla alakalı en önemli dönem kaynağımız şüphesiz Bede'nin (ö. 735) İngiliz Halkının *Kilise Tarihi* (Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum) isimli eseri olmuştur. Bede'ye göre eserinin amacı, Anglo-Sakson halkının Tanrının müjdesini iletme için seçilmiş bir kavim olduğunu ortaya koymak ve bu halkın Roma Hıristiyanlığını kabul etmesinin tarihsel sürecini nakletmektir. Çalışmasını VIII. yüzyılın ilk yarısında Northumbria'daki çeşitli manastırlarda yazan Bede, Roma – Kelt gelenekleri arasındaki Paskalya tarihi tartışması ve Whitby Sinodu (664) üzerinde çok durmuştur. Bede, Keltlerin Roma uygulamalarını tatbik etmemeleri hasebiyle onları sert şekilde tenkit etmesine rağmen, İrlandalı keşişlerin Anglo-Saksonların Hıristiyanlaştırılmasında oynadıkları rolü kabul etmiştir (Lawrence, 2015: 56). Bede'nin süreç hakkındaki malumatları ağırlıklı olarak Papa Büyük Gregorius'un otuz kadar mektubuna dayanmaktadır. Lakin anlaşıldığı kadarıyla bu mektupların tamamı kullanılmadığı gibi bunlardan elde edilen bilgiler birebir değil, yorumlanarak nakledilmiştir (Blair, 1971: 72).

¹ Romalılaşmış bir Britanyalı olan St. Patricius'un (ö. 461), İrlanda'nın Hıristiyanlaştırılması sürecini başlatan kişi olduğu düşünülmektedir. Onun başlattığı bu hareket St. Columba ve St. Aidan ile güçlü bir şekilde devam etmiştir. Bkz. (Güzeldal, 2022: 164) Patricius'un haleflerinden olan Columba ise İskoçya'nın Hıristiyanlaştırılmasında büyük katışı olmuştur. Küçük yaşlardan itibaren manastır eğitimi almış olup bu düşünlülüğü hasebiyle Colum Cille (kilisenin güvercini) lakabını almıştır. 563'te 12 arkadaşıyla birlikte Iona adasında kurduğu manastır yüzyıllar boyunca bölgenin önemli manevi bir merkezi olmuştur. Öyle ki bu manastırda oluşturulan ilkeler, Lindisfarne başta olmak üzere diğer bölgelerde sonradan kurulan yeni manastırlara da aktarılmıştır. Bkz. (Güzeldal, 2022: 160-161)

² Yasin Güzeldal. (2022). "Britanya ve Batı Avrupa'nın Hıristiyanlaşmasında Kelt Manastır Misyonerliğinin Rolü". Oksident 4/2. ss. 147-172.

Bede'nin eserinin önemi mutlak olmakla birlikte bu hususta yapılan modern çalışmalardan da söz etmekte fayda vardır. Bunlardan birincisi Cuthbert Butler'ın 1919'da yayınlanan *Benedictine Monachism*'i, Benedikten yaşamı ve yönetimine dair önemli bir eserdir (Foot, 2006: 25). David Knowles, fetih öncesinde Anglo-Sakson manastırcılığının en önemli tarihçilerinden kabul edilmektedir. Fakat Knowles'ın, Bede zamanındaki Anglo-Sakson din adamlarının gerçekte olmasa da ruhen Benedikten tarikatına mensup olduklarını iddia etmeye çalıştıklarını hatırdı tutmak icap eder. Erken dönem Anglo-Sakson manastır maneviyatının doğasına ilişkin en değerli isim ise Henry Mayr-Harting kabul edilmektedir. Thomas Allison'ın VIII. yüzyıldaki Anglo-Sakson dini yaşamına ilişkin incelemesi o dönemdeki manastır yaşamının birçok yönünü çağdaş yazışmaların perspektifinden değerlendirmiştir. Manastırcılığın ötesinde Anglo-Sakson kilisesinin tarihi hususunda Margaret Deanesly ve John Godfrey'in çalışmaları dikkate değerdir (Foot, 2006: 26). Çok fazla olmamakla beraber konuyla ilgili Türkiye'de de önemli çalışmalar yürütülmüştür. Özellikle Yasin Güzeldal'ın "Britanya ve Batı Avrupa'nın Hıristiyanlaşmasında Kelt Manastır Misyonerliğinin Rolü" başlıklı makalesi çalışmamızla yakından ilgilidir. Batı Hıristiyanlığıyla alakalı çok sayıda eser ortaya koyan İsmail Taşpınar, Papa Büyük Gregorius hakkındaki eseriyle tanıdığımız Mustafa Furkan Dinleyici istifade ettiğimiz diğer isimler arasında yer almaktadır.

1. AUGUSTİNUS'UN BRİTANYA'DAKİ FAALİYETLERİ

V. yüzyılın ilk yarısında Romalıların Britanya'dan çekilmeleri sonrasında Britanyalılar ve Anglo-Saksonlar arasındaki düşmanlık yüzyıllarca sürerken aynı dönemde iki halk arasında kaynaşma yaşanmıştır (Logan, 2005: 52). Fakat önceden de söz ettiğimiz üzere Anglo-Saksonların Hıristiyanlıkla tanışmalarının kurumsal anlamda VI. yüzyıl sonlarında yaşandığına inanılmaktadır. Kent Kralı Aethelbert (ö. 616), Merovenj Kralı Charibert'in (ö.567) kızı Bertha (ö.601) ile evlenmiştir. Bertha Ada'ya gelirken Tours'dan Liudhard (ö. 590'lar) adında bir piskopos getirmiştir. Akabinde Liudhard, Aethelbert'in başkenti Canterbury'de, Tours'un ünlü azizi St Martin adına bir kilise inşa etmiş ve orada ibadetlere başlamıştır (Thacker: 479).

Anglo-Saksonların Hıristiyanlık ile tanışmasının Kraliçe Bertha'nın girişimiyle gerçekleştiğine inanılsa da yaygın kanaate göre asıl Hıristiyanlaştırılma süreci, Papa Büyük Gregorius'un, Augustinus'u bölgeye göndermesiyle yaşandığı iddia edilmektedir. 710'larda Britanya'nın kuzeyindeki Whitby Manastırı'ndaki isimsiz bir keşiş veya rahibe tarafından nakledilen ve Bede'nin de eserinde yer verdiği anlatıya göre Gregorius'un Britanya'ya ilgisi daha papa olmadan evveline dayanmaktadır. Söz konusu anlatıya göre Gregorius, papa olmadan önce, Roma'ya gelen sarışın gençleri görmüş ve onlara nereden geldiklerini sormuştur. Onlar, kendilerine 'Angle' denildiğini ifade etmişlerdir. Gregorius, bu kelimenin Latince melek anlamındaki angelus sözcüğü ile yakınlığından yola çıkarak *Tanrı'nın melekleri* şeklinde kelime oyunu yaparak karşılık vermiştir. Devamında onlara krallarının ismini sorunca onlar da 'Aelli' diye yanıt vermişler. Bunun üzerine Gregorius, yine kelime benzerliğinden faydalanarak eski ahitte yer alan İbranice kökenli Alleluia (*Tanrı'ya övgüler*) kelimesini kullanarak *Alleluia orada duyulmalı* demiştir. Daha sonra adama kabilesinin

ismini sorduğunda ‘Deiri’ yanıtını almıştır. Bu kez Gregorius yine bir kelime oyunu yaparak “*De ira” eruti, et ad misericordiam Christi vocati.* (“Gazaptan” kurtarılıp İsa’nın merhametine çağrılacaklar) şeklinde yanıt vermiştir (Venerabilis Bede, 1738: 2/1, 97). Bu karşılaşmanın ardından Gregorius, bu halkı Hıristiyanlaştırmanın kendisi için bir fırsat olduğunu düşünmüş ve dönemin Papası I. Benedictus’a (ö. 579) gidip kendisini misyon için görevlendirmesini ısrarla talep etmiştir. Papa bunu kabul etmiş ve Gregorius yola çıkmıştır. Lakin Roma halkı bu durumdan çok rahatsız olmuş ve Papa Benedictus’a gidip görevi iptal etmesini istemişlerdir. Nitekim ısrarlara dayanamayan Papa, Gregorius’a haber göndererek geri dönmesini söylemiştir (Dinleyici, 2023: 56).

Sonrasında Gregorius bu kavmi unutmamış ve papa olduktan sonra 595’in Eylül ayında Galya’daki köle pazarından on yedi on sekiz yaşlarında Anglo-Sakson gençlerin satın alınıp Roma’ya gönderilmesini istemiştir. Amacı onları Roma’daki manastırlarda eğitip, akabinde yine kendi ülkelerine göndererek misyonerlik yaptırmaktır (Logan, 2005: 51). Bede’nin bu nakline yer vermekle birlikte bu tip anlatıların ne derece gerçek olduğunun sorgulanması gerekmektedir. Bunların misyon hareketlerinin başlangıcını yüceltirmeye yönelik nakiller olduğu düşünülmektedir (Dinleyici, 2023: 57). Sonuç olarak kendisi de bir keşiş ve manastır kurucusu olan Gregorius³, amacını gerçekleştirmek için Roma’daki Caelian Tepesi’nin üzerinde kurduğu St. Andreas manastırının başrahibi Augustinus ve arkadaşlarını 596 yılında Britanya’ya göndermeye karar vermiştir. Aslında Augustinus’un ve yanındakilerin bu yolculuğa çıkmaya pek cesaretleri yoktur ama Papa onları ikna etmiştir (Venerabilis Bede, 1738: 1/23, 50). Bu cesaretsizliğin sebebinin, yukarıdaki anlatıya göre Gregorius’un meleklerle benzettiği halkın aslında insan kanına düşkün yamyam bir topluluk olduğu söylentileridir (Dinleyici, 2023: 58).

Yolculuklarına başlayan Augustinus ve ekibi deniz yoluyla Marsilya’ya, oradan günümüz Fransa’sındaki Vienne, Loire ve Tours’a ulaşmışlardır. 597 yılında Kent krallığının kontrolündeki Thanet’e çıkmışlar ve bir süre burayı üs olarak kullanmışlardır. Kent Kralı Aethelbert’in gücü ve karısı Bertha’nın Hıristiyan oluşu, Augustinus’un burayı hareket noktası seçmesinde etkili olmuştur (Venerabilis Bede, 1738: 1/25, 53). Devamında Aethelbert’in davetiyle Canterbury’ye yerleşen Augustinus çalışmalarını buradan yoğun bir şekilde yürütmüştür. 597 veya 598’de muhtemelen Galya başpiskoposu tarafından piskopos olarak kutsanmıştır (Thacker: 479). Augustinus ve arkadaşları “Yüce Kurtarıcı” adına Canterbury’de bir katedral inşa etmenin yanı sıra, şehrin dışında Aziz Petrus ve Paulus’a adanmış bir manastır tesis etmişlerdir. Böylece Roma’daki Lateran ve Vatikan kiliselerini burada yaşatmışlardır (Lawrence, 2015: 50).

³ Aslında Gregorius’un Papalık kimliğinden önce onun manastır kurucusu bir keşiş kimliği gelmektedir. Daha Konstantinopolis’e elçi olarak vazifelendirilmeden evvel evini satıp manastır kurmuştur. Konstantinopolis’ten döndükten sonra da hemen bu manastıra geri dönmüştür. Fakat onun almış olduğu eğitimi değerlendirmek isteyen Roma kilisesi ve Roma şehri onun münzevi bir yaşam sürdürmesine pek müsaade etmemiştir. Dahası Gregorius din ve devlet vazifelerini gayet dengeli bir şekilde birlikte sürdürmeden yana olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dinleyici, 2023: 212-215).

Augustinus'un ilk çalışmaları o kadar iyi gitmiştir ki Papa Büyük Gregorius, Temmuz 598'de İskenderiye patriğine yazdığı mektupta şöyle demektedir. "...dünyanın bir köşesinde şimdiye kadar inançsızca sopalara ve taşlara taparak yaşayan Anglo-Sakson milletine sizin dualarınızın yardımıyla ve Tanrı'nın yönlendirmesiyle vaaz vermesi için manastırdan bir keşiş gönderdim. Benim iznimle piskopos yapıldı. Şimdi onun çalışmasıyla ilgili bana mektuplar ulaştı... Geçen Noel bayramında 10.000'den fazla Anglo-Sakson'un vaftiz edildiği bildirilmektedir." Buradaki 10.000 rakamının kesin bir sayıyı ifade etmenin ötesinde çokluk anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. İşte bu süreçte Hıristiyan olanlardan birisi de Kral Aethelbert'tir. Onun din değiştirdiği tarih tam olarak bilinmese de 601 yılında gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Başka yerlerde olduğu gibi⁴ Britanya'da da kralın din değiştirmesini genellikle kabile aristokrasisinin din değiştirmesi izlemiştir (Logan, 2005: 52).

601 yılına gelindiğinde Mellitus (ö. 624), Justus (ö. 627) ve Paulinus (ö. 644) isimli din adamları liderliğindeki ikinci bir misyoner grubu, muhtelif malzemelerle birlikte Roma'dan Britanya'ya gönderilmiştir (Venerabilis Bede, 1738: 1/29, 76; Thacker: 480). Gregorius, sonrasında aynı yıl Mellitus'a yazdığı mektupta misyonerlere, paganları Hıristiyan yaşam tarzına alıştırma süreci hakkında talimatlar vermiştir. Buna göre onların tapınaklarının yıkılmamasını emretmiş fakat içlerindeki putların imha edilmesini tembihlemeyi ihmal etmemiştir. Şeytanlar adına kurban keseceklerine, Tanrı'ya şükran için sığırların kesilebildiği Hıristiyan bayramlarının kutlanması uygulamasını yerleştiren demiştir (Venerabilis Bede, 1738: 1/30, 79-80). Anladığımız kadarıyla Gregorius, pagan inanca ait unsurları kaldırmak yerine, Hıristiyanlığa kanalize ederek süreci kolaylaştırmak istemiştir. Bunun benzerinin İsa sonrasında Yabancılar Havarisi Paulus tarafından da tatbik edildiği bilinmektedir. Augustinus, sonradan gelmiş olan Mellitus ile Justus'u ilk yardımcı piskopos olarak kutsamış ve ilkini Essex'e ikincisini ise Kent'in batısına göndermiştir. Aethelbert'in yeğeni Essex Kralı Saebert (ö. 616), hızla efendisini takip etmiş ve 604'te Londra'da bir piskoposluk kurmuştur (Venerabilis Bede, 1738: 1/29, 76; Thacker: 480). Augustinus, Paulinus'u ise Northumbria Krallığındaki kilisenin temellerini atmak üzere York'a göndermiştir (Taunton, 1897: 5). Kendisi ise otoritesinin nişanesi olarak, Pallium⁵ alıp Londra merkezli güneyde on iki piskoposluk tesis etmiştir. Augustinus, ölümünden sonra kuzeyde York'ta, Londra'dan tamamen bağımsız ikinci bir başpiskoposluk kurulmasını planlanmış lakin bu düşüncesi hiçbir zaman tam anlamıyla uygulanamamıştır (Thacker: 480). Bu arada o dönem Londra'nın ıssız bir yer olup batısında küçük bir Anglo-Sakson yerleşim yeri bulunduğunu bilmekte fayda vardır. Nitekim bu yerleşim yeri ancak VII. yüzyılda önem kazanmaya başlamıştır (Logan, 2005: 53).

⁴ Örneğin Ruslar, Knez Vladimir'in Hıristiyan olmasından sonra bu dini hızla benimsemişler veya benimsemek zorunda kalmışlardır. (The Russian Primary Chronicle (Povest' vremennykh let (PVL), 1953: 97)

⁵ Pallium, V. yüzyıldan itibaren Roma'da papalara verilen bir tür dış kıyafettir. VIII. yüzyıla geldiğinde diğer metropollerdeki başpiskoposlara da verilmiştir. Başlangıçta İmparator tarafından verilen onursal bir alamet iken sonrasında dini bir anlam kazanmıştır. Sonrasında papalar tarafından hem diplomatik hem de dini bir alamet olarak kullanılmıştır. Bkz. (Bury, 1926: 34)

Her ne kadar Gregorius hem Augustinus'u görevlendirirken hem de sonrasında gönderdiği din adamlarına yazdığı mektuplarda hoşgörü üzerine bir strateji uygulamasını öğütlemişse de bunun tam anlamıyla tatbik edildiğini söylemek zordur. En azından Ada'daki mevcut Briton (Kelt) Hıristiyanlara⁶ karşı takındığı tutumla ilgili sorunlar olduğu düşünülmektedir. Britonlar açısından bakıldığında, kendilerini topraklarından kovmaya çalışan ve insanlarını katleden "kafir" Anglo-Saksonları Hıristiyanlaştırmak pek de uygun değildir (Daly, 1965: 107). Bunun içindir ki Britonlar, nefret ettikleri Anglo-Saksonları Hıristiyanlaştırmaya çalışan Augustinus'un çağrısına kulak asmamışlardır (Taunton, 1897: 5). Öte yandan Augustinus, bölgedeki Briton Hıristiyanlara yönelik kibir ve küçümseme şeklinde yorumlanabilecek bir tutum sergilemiştir. Hatta onların yanına geldikten sonra azarlar bir üslup ile paganların niçin hala Hıristiyanlaştırılmadıklarının hesabını sormuştur (Logan, 2005: 54). Papa Gregorius'un da aynı kanaatte olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Britanya'daki misyon çalışmalarına siyasi destek arayışında hep Merovenj Krallığını muhatap almıştır. Anglo-Saksonların Hıristiyanlaştırılmasına yardım etmeyi reddeden *sacerdotes e vicino* (çevredeki rahipler) diye tanımladığı Britonlara karşı şüpheci tutumu onu bu arayışa itmiştir (Wood, 1999: 69). Aslında Gregorius'un Merovenj Krallığıyla ilişkisi gergin bir vaziyettir. Onun Britanya'daki faaliyetleri sonrasında Ada'nın Merovenjlere karşı Gregorius ile birlikte hareket edeceği düşüncesi doğmaması için Papa, bölgedeki misyonerlik çalışması konusunda onlarla iletişimde olmuştur. Amacının sadece Ada'daki daha fazla insanın hakikate ulaştırılması olduğunu ifade etmiştir (Dinleyici, 2023:60). Sonraları Bede'nin de benzer kanaatleri ortaya koyduğu görülmektedir. Nitekim Britonlara karşı nefret duyan Bede de onları pagan Anglo-Saksonları din değiştirmeye yöneltme görevlerini yerine getirmemekle itham etmiştir (Thacker: 486). Augustinus ayrıca onları, Paskalya'yı Romalılardan farklı bir tarihte kutladıkları için sertçe tenkit etmiştir. Muhtemelen onun bu tutumunun da etkisiyle Britonlar Augustinus'a teslim olmamışlardır. Bede'nin bildirdiğine göre onlar, gökten gelecek bir işaret beklemişlerdir. Bu beklenti üzerine Augustinus'un, kör bir adamı iyileştirdiğini iddia ederek bunu bir işaret olarak sunmuşlardır. Lakin söz konusu kör adamın bir Sakson olması olayın inandırıcılığı açısından Britonları pek etkilememiştir. Akabinde yedi piskoposun yanı sıra çok sayıda din adamının icabet edeceği bir toplantı planlanmıştır. Britonlar toplantıya gitmeden evvel saygın bir münzeviden fikir almışlar ve o, Augustinus eğer gerçekten bir "Tanrı adamı" ise onu takip edin demiştir. Bunu nasıl anlayacaklarına gelince, "buluşma yerine Augustinus'tan sonra gidin, eğer siz gittiğinizde o ayağa kalkarsa bilin ki o Tanrı'dandır. Çünkü alçakgönüllüdür" demiştir. Britonlar oraya vardıklarında Augustinus ayağa kalkmayınca ona inanmamışlar ve taleplerini reddetmişlerdir. Bu duruma çok öfkelenen Augustinus onların yok olacağıyla ilgili çeşitli kehanetlerde bulunmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Bede, söz konusu olayın naklinde Augustinus lehine kanaat belirtmektedir. Nitekim Bangor'da yüzlerce silahsız Briton'un öldürüldüğünü belirten bir nakilde bunu keyif ile işlemektedir (Venerabilis Bede,

⁶ İrlanda'nın Hıristiyanlığı çok erken dönemlerde tanıdığıyla alakalı malumatlar olmakla birlikte daha yoğun bir şekilde St. Patricius'un misyonerlik faaliyetleri neticesinde İrlanda ve Britanya'da bu din yayılmaya başlamıştır. Sonrasında Columba onun çalışmalarını iletmiş ve Augustinus'tan önce Hıristiyanlık büyük bir Kelt nüfusu tarafından kabul görmüştür. Bkz. (Güzeldal, 2022: 153)

1738: 2/2, 101; Logan, 2005: 55). Bu yaklaşımlardan yola çıkarak Augustinus'un bir misyonerden ziyade güçlenmekte olan papalık otoritesinin sömürge memuru gibi bir intiba uyandırdığını tahmin etmekteyiz. Yaygın kanaate göre Augustinus'un tesis ettiği Roma geleneğinin Benedikten Kurallarını⁷ benimsediği ileri sürülmektedir. Fakat buna karşı çıkan araştırmacılar mevcuttur. Lawrence, Caelian Tepesi'ndeki St Andreas ve Roma'daki diğer manastırların tamamının o dönem için Benedikten Kurallarını benimsediği fikrine katılmamaktadır. Ona göre VII. yüzyıldaki Roma manastırları eklektik bir yapıda olup, bazıları Aziz Basil⁸ (ö. 379) geleneğini izleyen Helen topluluklarıdır (Lawrence, 2015: 52).

Augustinus'un gelişinden sonraki bir nesil içinde misyon neredeyse başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 616'da Aethelbert'in, birkaç ay sonra da yeğeni Saebert'in ölmesiyle birlikte yönetime gelen pagan krallar Hıristiyanlık karşıtı bir politika geliştirmeye başlamışlardır (Venerabilis Bede, 1738: 2/5, 109). Hatta Hıristiyanlığa geçen bazı kişilerde pagan geleneklerini muhafaza etme temayülü baş göstermiştir. Örneğin Kent'te vaftiz edilen Essex Kralı Raedwald (ö. 625), ibadethanelerde hem İsa'ya hem de eski tanrılara kurban sunmak için birer sunak daha bulundurmıştır. Kral Raedwald ölünce paganlara ait bir mezarlıkta Sutton Hoo mezar gemisinde defnedildiği iddia edilmektedir. Eğer bu iddia doğruysa söz konusu mezarda, üzerinde SAULOS ve PAULOS yazıları olan iki gümüş kaşık ve muhtemelen haç desenli gümüş kâseler dışında onun Hıristiyan inancına mensup olduğuna dair hiçbir alamet bulunmamaktadır. Kent ve Essex'in paganizme dönmesiyle birlikte, geri kalan üç Hıristiyan piskopos (Canterbury'li Laurence (ö. 619), Justus (ö. 627) ve Mellitus (ö. 624)) görev yerlerinden ayrılmaya karar vermişlerdir. Justus ve Mellitus Galya'ya giderken Laurence, Canterbury'de kalmıştır. Bede'nin anlattığına göre o sırada Kent'in pagan inanca mensup yeni kralı mucizevi bir şekilde vaftizi kabul edince diğer iki piskopos da geri çağırılmıştır (Deanesly, 1963: 67; Logan, 2005: 54). Augustinus'un ölümünden sonra bölge hakkında paganizme yönelik bu dönüşte onun söz konusu üstenci yaklaşımının etkisi ne boyuttadır sorgulamak gerekir.

2. NORTHUMBRIA'DA HRİSTİYANLIK

Hıristiyanlık, Britanya'nın güneyine Augustinus ile birlikte etkili bir giriş yaparken, kuzeyde iki kanaldan ilerlemiştir. Bunlardan birincisi güneyden gelmiş olup büyük oranda başarısız kalmışken, İrlanda kaynaklı olan ikincisi, şaşırtıcı bir başarı ortaya koymuştur.

⁷ St. Benedictus (ö. 573) tarafından Monte Cassino manastırı için geliştirilip sonrasında zamanla Avrupa'nın tamamına yayılan bir dizi kurallardır. Keşişlerin ibadetleri, yemek yemeleri, konuşmaları, çalışmaları, uymaları gibi günlük hayatla ilgili bu kurallar, Doğu manastırlarının, Batı'ya uymayan aşırı çileciliklerinin revize edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Söz konusu kuralların sade ve kısa oluşu onları daha anlaşılır kılmıştır ki bu durum Avrupa'da yayılmasını kolaylaştıran etmenler arasında yer almaktadır. Öyle ki X. yüzyıla gelindiğinde Cluny tarikatının etkisiyle tüm Avrupa'ya yayılmış ve günümüze kadar da bu hakimiyetini muhafaza etmiştir (Güzeldal, 2021: 231-233).

⁸ Kapadokya'da yaşamış olan Basil, Pachomius (ö. 346) kurallarını esas almakla birlikte kendisi yeni bir manastır sistemi tesis etmiştir. Pachomius'un kalabalık manastır yapılanmasının aksine, manastırları küçültmüştür. Yine Pachomius'tan farklı olarak kent veya yerleşim yerlerine yakın manastırlar kurmuştur. Böylece keşişler, hayır işleri yaparak içtimai yaşamın bir parçası haline gelmişlerdir. Ayrıca iyi bir Hıristiyan olarak topluma örnek olmayı hedeflemişlerdir. Öte yandan Pachomius'un kurallarından olan keşişin itaatkârlığı mevzusunda hassas davranmayı ihmal etmemiştir (Ülgen, 1920: 60).

Northumbria Kralı (bretwalda)⁹ Edwin, Aethelbert'in kızı Aethelburh (ö. 647) ile 625'te evlendikten sonra Hıristiyan olmuş ve akabinde Hıristiyanlık bölgede dikkate değer bir başarı elde etmiştir (Thacker: 480). Bu prenses, 601'de Papa Gregorius tarafından Canterbury'ye gönderilen Paulinus'u da yanına alarak kuzeye götürmüştür. Bir piskopos olarak kutsanan Paulinus çalışmalarına başladıktan kısa süre sonra olumlu neticeler elde etmiştir (Daly, 1965: 104). Öyle ki Kral Edwin bile Hıristiyan olmuştur. Bede, onun Hıristiyan olma süreciyle ilgili malumat vermektedir. Buna göre Edwin, kızı Eanfled'in sağlıklı bir şekilde doğması sonrasında Piskopos Paulinus'un yanındayken kendi pagan tanrılarına şükretmiştir. Bunun üzerine Paulinus ona, aslında bu doğumun, kraliçenin dualarına yanıt olarak İsa tarafından bir hediye olarak sunulduğunu söylemiştir. Bede'nin iddiasına göre Kral bundan çok etkilenmiş ve Hıristiyan olmayı düşünmeye başlamıştır (Venerabilis Bede, 1738: 2/9, 121-122). Daha sonra, konseyini oluşturan önde gelen kişilerle istişarede bulunmuştur. Sonunda Hıristiyan olmaya karar vermiş ve halkın büyük bir kısmıyla birlikte vaftiz olmuştur. Kral daha sonra York'u piskoposluk makamı olarak Paulinus'a vermiş ve sonraki altı yıl boyunca Paulinus misyonerlik çalışması yürütmüştür (Daly, 1965: 105).

Tüm bu gelişmelere rağmen Northumbria Kilisesi'ni büyük bir yıkım beklemektedir. Galler'de Gwynedd bölgesinin Hıristiyan Kralı Cadwalla (ö. 634), Anglo-Saksonlar ile mücadelesinde Hıristiyan karşıtı Mercia Kralı Penda (ö. 655) ile ittifak kurmuştur. Edwin bu ittifaka karşı 633'te Hatfield'da yaptığı savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür. Devamında ülke yağmalanmış, bir yıl boyunca Penda ve Cadwalla'nın işgali altında kalmıştır. Bu sırada Paulinus, Kraliçe ve çocukları Kent'e kaçmışlardır. Sonrasında Krallık iç karmaşanın hâkim olduğu bir döneme girmiştir (Venerabilis Bede, 1738: 2/20, 3/1, 151-155). Böylece güneyden Paulinus aracılığıyla başlamış olan Northumbria'daki misyon çalışması akamete uğramıştır.

Devamında o sırada ülkenin kuzeyinde sürgünde yaşayan hanedan mensuplarından Oswald (ö. 642) gücünü toparlayıp Gwynedd Kralı Cadwalla'a karşı savaşa girişmiş ve 634'te onu yenip öldürmüştür. Dindar bir Hıristiyan olan Oswald, hükümdarlığı boyunca halkının Hıristiyanlaşması için gayret etmiştir (Venerabilis Bede, 1738: 3/2, 157). O, İrlandalılar tarafından vaftiz edilmiş ve büyütülmüştür. Ülkesinde çalışmalar yapması için St. Columba tarafından kurulan ve bölgede çok etkili olan Iona manastırından misyoner talebinde bulunmuştur (Daly, 1965: 107). İşte Oswald'ın bu davet üzerine Aidan (ö. 651) isimli bir keşiş, 635'te Iona'dan Northumbria'ya gitmiştir. Oswald, piskoposluk merkezi olarak kullanması için Aidan'a, ülkenin doğu kıyısında yer alan Lindisfarne adasında yer tahsis etmiştir. Bu olayla birlikte Northumbria'nın Hıristiyanlaşmasında ikinci girişim başlamıştır. Aidan, Kral Oswald'ın desteğiyle Kelt geleneğine göre bölgede yoğun misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. Papa onun mütevazı yaşamını, dünya malına ve

⁹ Anglo-Sakson Kroniklerinden anladığımız kadarıyla Eski İngilizcedeki bu sözcük, Britanya'daki Anglo-Sakson topluluklarının krallarına verilen bir unvandır. Şu ana kadar Anglo-Sakson Kroniklerinden daha eski bir kullanıma rastlanılmamıştır. Bu kronikte 827 yılı hakkında malumat verirken bu unvanı kullanmıştır (Anglo-Saxon Chronicle: 44).

pahalı hediyelere değer vermemesini takdirle karşılamıştır (Güzeldal, 2022: 164). Bede, Lindisfarne topluluğunu Papa Gregorius'un tavsiye ettiği ölçülerde örnek bir manastır olarak tanımlamaktadır. Aidan ve haleflerinin idaresindeki Northumbria'daki manastır geleneği güçlü bir şekilde yerleşmiş ve Northumbria krallarının yardımıyla 640'larda Wessex'e, 650'lerde Mercia ve Essex'e tanıtılmıştır (Thacker: 481). Aidan'ın ardından yerine Finan (ö. 661) geçmiştir (Venerabilis Bede, 1738: 3/28, 4/1, 234-242; Skene, 1877: 163). Aynı dönemde Iona manastırı Britanya'nın kuzeyinde yoğunlaşmıştır. Güneyde ise başka yerlerden gelen İrlandalı misyonerler tarafından bir dizi Kelt manastırı kurulmuştur. Columba gibi hayatını İsa sevgisi uğruna bir hacı-misyoner (peregritanus)¹⁰ olarak geçirmeye yemin eden İrlandalı keşiş Fursey (ö. 650), Essex Kralı Sigebert (ö. 653) tarafından karşılanmış ve ona Suffolk'ta Roma döneminden kalma Burgh Kalesini tahsis etmiştir. O, bu kalede bir manastır inşa etmiştir. Benzer şekilde Wessex'te Malmesbury'de de bir Kelt manastırı kurulmuştur (Lawrence, 2015: 52). Sigebert'in bu teşviklerinden sonra Hıristiyanlığın bölgede kalıcı hale geldiğine inanılır. Suffolk'ta bulunan Dommoc'ta kurulan piskoposluğa, St. Felix (ö. 648) bölgenin ilk piskoposu olarak atanmıştır (Pestell, 2004: 20).

Britanya'da Hıristiyanlaştırma hususunda bu gelişmeler yaşanmakla birlikte Roma ve Kelt gelenekleri arasındaki farklılıklar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kelt geleneği, yani Aidan ve keşişlerinin Lindisfarne'da kurdukları manastır sistemi çilecilik ve tövbe üzerine kuruludur. Bu geleneğe bağlı olarak Kıta'daki misyonerlik çalışmalarıyla tanınan Columbanus (ö. 615), yazmış olduğu *Regula Monachorum* isimli eseriyle söz konusu sistemi yazılı hale getirmiştir (Güzeldal, 2022: 165). Aidan'ın devam ettirdiği Kelt geleneği Doğu'nun hermetizminden etkilenmişken, Benedikten Kurallarının tatbik edildiği Roma geleneği kenobitizme (ortak yaşam)¹¹ ve komünal yaşama önem vermiştir (Burton, 1994: 2). Farklılık bununla sınırlı olmayıp muhtelif ibadet ve geleneklerde de ayrışma yaşanmıştır ki bunların başında Paskalya tarihi, tonsur şekli ve vaftiz töreni gelmektedir. Üçüncü madde ile alakalı tartışmanın muhteviyatı hakkında pek bir malumat bulunmamaktadır (Logan, 2005: 56). Tonsura gelince Romalılar başın üst kısmını tıraş edip İsa'nın başına yerleştirilen dikenli teli simgeleştirmek isterlerken, Keltler saçın sadece ön kısmını hilal şeklinde kesip arkasını uzatmışlardır (Milman, 1864: 197). Aslında tonsur da çok fazla sorun teşkil etmeyip tartışma daha ziyade Paskalya'nın tarihi üzerinden çıkmıştır. Batıda genel olarak 325 İznik Konsili ile Paskalya'nın hafta içi değil de Pazar günü kutlanması kararlaştırılarak Yahudiler ile net bir şekilde ayrılmıştır (Dvornik, 1990: 7). Buna rağmen sonrasında Viktoryan, Dionisyen ve Kelt-84 diye isimlendirilen üç farklı Paskalya tarihi hesaplaması ortaya çıkmıştır. Roma bunlardan Dionysius'un hesaplamasına göre kutlama yaparken Kelt

¹⁰ Patricius'tan beri Kelt misyonerlerinin en önemli yöntemlerinden birisi olan hacı-misyonerler (peregritanus) muhtelif seyahatler yapmakta ve buldukları yerin halkıyla iyi iletişim kurmaktadırlar. Onların kültürlerini öğrenip bunu inançlarına uyarlayarak halka yakın olmaktadır. Ayrıca misyon bölgesindeki yöneticiler ve soyluların Hıristiyan olması için özel çaba göstermişlerdir (Güzeldal, 2022: 153).

¹¹ Bu manastır şekli ilk olarak Pachomius (ö. 346) tarafından Thebaid çölünde tatbik edilmeye başlanmıştır. Roma ordusunda bir asker olan Pachomius görevi sırasında gördüğü Hıristiyanlardan etkilenmiş ve kendisi de o dine geçmiştir. Devamında Mısır'da gördüğü birçok keşiş gibi yaşamaya başlamış. Fakat asker olduğu dönemde öğrenmiş olduğu disiplinli ve birlikte hareket etmeye merkeze alan yaşam şeklini yeni hayatında tatbik etmiş ve 320'lerde Thebaid'de komünal bir manastır yaşamı tesis etmiştir (Güzeldal, 2021: 36).

Kilisesi, sonraları araştırmacıların Kelt-84¹² diye tanımladığı hesaplamaya sadık kalmıştır (Güzeldal, 2023: 608-611). Keltlere göre Paskalya tarihinin değiştirilmesi atalarının öğretilerine sadakatsizlik anlamına gelmektedir (Stenton, 1947: 125). Böylece Romalı misyonerlerin dönüştürdüğü Hıristiyanlar ile İrlandalı misyonerlerin dönüştürdüğü Hıristiyanlar arasında da farklılıklar ortaya çıkmıştır (Daly, 1965: 106). Sonuç olarak bu sorunların çözümü için Kral Oswy (ö. 670) 664 yılında Whitby’de bir Sinod toplamıştır. Roma geleneğini, Piskopos Agilbert (ö. 673) ile ona bağlı olan ve Aidan zamanında Lindisfarne’da yaşamış Wilfrid (ö. 709) temsil etmişlerdir (Thacker: 481). Roma yanlıları arasında yer alan bir diğer isim Northumbria Kralı Oswy’nin, babasına bağlı olarak Deira’yı yöneten hırslı oğlu Ealhfrith’dir. Görünüşe göre Ealhfrith’in amacı babasından bir dereceye kadar bağımsızlık kazanmak iken Wilfrid’in maksadı Kıta geleneklerini empoze etmektir. Kelt geleneği yanlılarının başında ise Lindisfarne’ın İrlandalı piskoposu Colman (ö. 675) ile Whitby’nin başrahibi ve o zamanlar hem erkek hem de kadınlardan oluşan manastır topluluklarını yöneten soylu kadınlardan Hilda (ö. 680) yer almaktadır (Logan, 2005: 57). Her iki tarafın asıl teorisyenleri Hilda ve Wilfrid olmuşlardır. Hilda’nın bulunduğu Whitby hem entelektüel bir merkez hem de pastoral faaliyetlerin odak noktası olarak çileci Kelt manastır geleneğine sadık kalmıştır. Wilfrid ise tamamen Benedikten Kurallarına dayanan bir Anglo-Sakson manastırı organize etmeye çalışmıştır (Lawrence, 2015: 53; Eddius Stephanus, 1927: 99).

Toplantıda Roma geleneğini isteyenler ile Kelt geleneğini isteyenler arasında yoğun bir tartışma yaşanmıştır. Özetlemek gerekirse Kelt Hıristiyanları St. Yuhanna, Romalılar ise St. Petrus’un uygulamasını tatbik ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Colman, St. Columba (ö. 597) ve haleflerinin son derece dindar bir kişi olmaları hasebiyle yanlış bir takvime göre Paskalya’yı kutlamayacağını ileri sürmüştür. Wilfrid ise Petrus gibi güçlü bir referans varken ona inanılarak Paskalya konusunda birlik sağlanmasını ve bunun aynı zamanda bir inanç meselesi olduğunu savunmuştur. Ayrıca Hıristiyan dünyasının büyük bir kesiminde Dionysius hesaplamasının zaten tatbik edildiğini ifade etmiştir. (Güzeldal, 2023: 617) Toplantıya başkanlık eden Kral Oswy, son kararı oradaki din adamlarının oylamasına bırakmayıp kendisi vermiş ve Roma geleneği lehine tercih belirtmiştir (Logan, 2005: 58). Akabinde mağlup olan Colman, keşişleriyle birlikte Northumbria’dan ayrılmıştır (Thacker: 481). Tuhaf bir şekilde Colman, Whitby Sinod’undan sonra Lindisfarne’ı terk ettiğinde, otuz Anglo-Sakson keşiş de onunla birlikte gitmiş ve kısa süre sonra İrlanda’nın batı kıyısındaki bir adada kendi manastırlarını kurmuşlardır (Logan, 2005: 62). Bu sinodda sorunun çözümünde, Iona’da Kelt geleneğinde yetişmiş olan o zamanki Lindisfarne piskoposu Cuthbert’in (ö. 687) Roma’nın görüşünü benimsemesinin önemli etkisi olmuştur. Bununla birlikte o, ölene kadar birçok hususta Kelt geleneğine sadık kalmayı sürdürmüştür (Colgrave, 1969: viii). Öte yandan Roma geleneğinin baskın gelmesinin kökeninde daha derin yapısal farklılıkların yattığını düşünmekteyiz. Şöyle ki Roma’nın daha dışa açık ve

¹² Bu hesaplamaların teknik ayrıntılarıyla ilgili Bkz. Yasin Güzeldal (2023). “Paskalya’nın Tarihlendirilmesi Problemi: Hesaplama Yöntemleri, Farklılıklar ve Tartışmalar” Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 23/2. ss. 601-622.

sosyal olan Benedikten Kuralları'nın hâkim olduğu manastır anlayışının, Kelt geleneğinin çileci yöntemi karşısında üstünlük kurması kaçınılmaz olmuştur.

3. ANGLO-SAKSON MİSYONUNUNDA ROMA GELENEĞİ GALİBİYETİ

Whitby Sinodu'ndan hemen sonraki yıllarda Anglo-Sakson kilisesi büyük bir örgütsel krizle karşı karşıya kalmıştır. Çünkü 664'te korkunç bir veba salgını yaşanmış ve Britanya'yı kasıp kavurmuştur (Thacker: 481). Birçok din adamı ve keşiş kaçmış, bazı bölgelerde paganizme dönüş tehlikesi ortaya çıkmıştır. Örneğin Essex Piskoposu Cedd, söz konusu salgında ölünce cemaati tamamen dağılmıştır. Piskoposlar, yeni Hıristiyanlaştırılanların dinden dönmelerini önlemek için çaba gösterse de durum kritik bir hal almıştır. Canterbury Başpiskoposu Deusdedit salgında öldükten sonra bir süre lidersiz kalmış ve akabinde Wighard (ö. 666) seçilmiştir. Kısa süre sonra o da aynı şekilde vebadan ölünce yönetim Papa Vitalianus'a (ö. 672) devredilmiştir (Daly, 1965: 109). Sonrasında Vitalianus, Grekçe konuşan Tarsuslu St. Theodore'u (ö. 690) Canterbury'nin başpiskoposu olarak atamış ve ona yardımcı olması amacıyla Napoli yakınlarındaki bir manastırın başrahibi Hadrian'ı (ö. 710) görevlendirilmiştir. Frenk topraklarındaki siyasi kargaşadan dolayı Theodore, biraz gecikmeli olarak 669'un Mayıs ayında Britanya'ya ulaşabilmiştir (Burton, 1994: 2).

Britanya'ya geldikten sonra hızlıca faaliyetlerine başlayan Theodore kısa zamanda sonuç almış ve 672'de Anglo-Sakson kilisesini yeniden organize etmeyi başarmıştır. Nitekim o yıl bir sinod toplamış ve bir dizi yasa çıkarmıştır (Daly, 1965: 110). Theodore, çökmekte olan Canterbury kilisesine enerji vermiş ve onun başpiskoposluk yapısını yeniden şekillendirmiştir. 679'a geldiğinde artık kendisini Canterbury Kilisesi başpiskoposu değil, Britanya başpiskoposu olarak tanıtmıştır. O Anglo-Saksonların havarisi şeklinde görülen Büyük Gregorius kültürünü desteklemiştir. Fakat paradoksal bir şekilde Gregorius'un istediği gibi Britanya'da iki bağımsız piskoposluk planı yerine tek yapı tesis etmiştir. İlginçtir ki bunu yaparken yine Gregorius'un prestijinden yararlanmışır. Başka değişikliklere de gitmiş ve o zamana kadar her büyük krallık için bir ya da en fazla iki piskopos ilkesine göre örgütlenmiş olan sistemi değiştirmiştir (Thacker: 482). Bu süreçte Essex'in son piskoposu Bisi'nin (Bifus) sakatlığının ardından bölgeyi iki piskoposluğa ayırmıştır. Bunlardan birincisi Aecci'nin yönetimi altında Dommoc'ta, diğeri ise Bedwin'in¹³ yönetimi altında Elmham'dadır (Pestell, 2004: 20). Bu doğru keşiş, yirmi üç yıl boyunca Anglo-Sakson kilisesini öyle güzel yönetmiş ve örgütlemiştir ki kilisenin ikinci kurucusu olarak anılmış ve Canterbury başpiskoposlarının belki de en büyüğü kabul edilmiştir. Aynı zamanda Kıta'ya, Orta Çağ Hıristiyanlığının oluşumu üzerinde büyük etki bırakan misyonerler yetiştirmiştir ki bunların başında Boniface (ö. 754) gelmektedir (Daly, 1965: 110). Özellikle Antakya teolojisine hâkim eğitimcilerin nezaretinde, başta Wessex ve Northumbria'da olmak üzere birçok bölgede başarılı öğrencilerin eğitim gördüğü piskoposluklara ait muhtelif okullar kurmuştur (Stevenson, 1995: 1-3). Theodore'un ekibinde yer alan Biscop (ö. 690) bölgede iz bırakmış olan bir diğer keşiştir. Biscop, yirmi beş yaşındayken her şeyi bırakıp Roma'ya

¹³ Bisi, Aecci ve Bedwin'in ölüm tarihleri net olarak bilinmemektedir.

gitmiş ve bir süre Lerins'te kaldıktan sonra burada manastır yemini etmiştir. 669'da Theodore ile birlikte Britanya'ya dönüp Canterbury'deki St. Petrus ve St. Paulus manastırının başına getirilmiştir. 674'te Northumbria'da Wear'ın kuzey kıyısında Kral Ecgfrith tarafından kendisine verilen araziye büyük bir manastır yapmıştır. Birkaç yıl sonra, Tyne'daki Jarrow'da bir kardeş manastır inşa etmiştir. Biscop'ın, bu manastırları Petrus ve Paulus'a adanması, onların Roma'yla manevi ve kültürel yakınlığının açıkça ortaya koymaktadır (Thompson, 1935 84; Taunton, 1897: 7).

Theodore'un yönetim anlayışı onu o dönemin Britanya'sında bir diğer etkili din adamı olan Wilfrid ile anlaşmazlığa düşürmüştür. Krallara yakınlığıyla tanınan Wilfrid, kuzeyde Bernicia'dan güneyde Mercia'ya ve Sussex'e yayılan manastır ailesinin kurucusu olarak piskoposluk kavramlarına bağlı kalmıştır. Görev yeri York'u, Northumbria piskoposluğunun merkezi haline getirdiği 670'lerde kariyerinin zirvesindedir. Northumbria Kralı Ecgfrith'in (ö. 685) eşi Kraliçe Aethelthryth'in (ö. 679) desteğiyle büyük Hexham Manastırını kurmuştur. Ancak 678'de Kral Ecgfrith ile anlaşmazlığa düştükten sonra Northumbria'dan kovulmuştur. Nitekim bu fırsatı değerlendiren Theodore, onun piskoposluğunu üç bölmeştir. Wilfrid buna şiddetle mukavemet etmiş ve bunu tersine çevirmek için papanın desteğini almak üzere bizzat Roma'ya gitmiştir. Dönüşünde, hâlâ pagan inanca sahip Sussex ve Wight Adası'nı Hıristiyanlaştırmak maksadıyla güneye gitmiş ve burada Wessex Kralı Caedwalla'nın (ö.689) şiddetli saldırılarına maruz kalmıştır. Wilfrid ancak Theodore'un 690'da ölümü sonrasında kısa süreliğine York'a dönebilmiş ama yeniden kovulunca Mercia Kralı Aethelred'e (ö. 704'ten sonra) sığınmıştır. Sonrasında bu inişli çıkışlı yaşamı 710'da Hexham piskoposu olarak ölene kadar devam etmiştir (Thacker: 482; Eddius Stephanus, 1927: 33-38).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hıristiyanlığın Anglo-Saksonlar arasında yayılması hususunda en önemli kaynak olarak Bede'nin ve Roma yanlısı diğer isimlerin olması hasebiyle Roma-Kelt rekabetini çok sağlıklı bir şekilde değerlendirebildiğimizi söylemekte zorlanmaktayız. Bu anlatıların, Papa Gregorius tarafından Britanya'ya gönderilen Augustinus'un misyonunun etkisini abartırken, selefleri olan Kelt keşişlerinin çalışmalarını eksik naklettiklerini düşünmekteyiz. Öte yandan tarihsel olarak doğruluğu sorgulanmakla birlikte söz konusu nakiller, Anglo-Saksonların kendilerini kurtardığını düşündükleri Gregorius'a sadık kalmaları için kâfi gelmiştir. Nitekim sonraki süreçte bütün minnetarlıklarını Gregorius ve Augustinus'a gösterdiklerini görmekteyiz.

Kaynaklar ve öne çıkan isimler hususundaki bu şerhi düştükten sonra Keltler ile Anglo-Saksonlar arasındaki dini temelli görünen anlaşmazlıklar üzerinden bazı değerlendirmelerde bulunabiliriz. Öncelikle bu uyumsuzluğun kökeninde siyasi ve kültürel etkenler olduğunu ifade edebiliriz. Zaten Cermen kavimlerinin (Angıl, Sakson, Jut) V. yüzyıl başlarında Britanya'nın güneydoğusunu işgal ettiklerinden beri her iki topluluk arasında süregelen bir çatışma hali bulunmaktaydı. Buna bir de Anglo-Saksonların Roma Kilisesinin de desteğiyle üstenci bir tutum takınmaları eklenince mevcut uyuşmazlık dini alanda da sert bir şekilde

sürmüştür. Bede, her iki toplulukta dini tartışmaların yaşanmasından 60-70 yıl sonra yazdığı eserinde Anglo-Saksonlar ve Roma'dan yana tavrını net bir şekilde koyarak misyonerlik faaliyetlerini yapmadıkları hususunda Keltleri tenkit etmiştir. Öyle ki Augustinus, Britanya'ya geldikten sonra ilk başlarda önemli başarılar elde etmiş olsa da onun üstenci tavrının da etkisiyle Kelt Hıristiyanlarının desteğini yanına alamamasının bir neticesi olarak daha ziyade siyasi desteklerle misyonu sürdürebilmiştir. Fakat Kent Kralı Aethelbert'in ölümü sonrasında bu destek ortadan kalkınca henüz halka sirayet etmemiş olan Hıristiyanlık Anglo-Saksonlar arasında zayıflamıştır. Kuzeyde Northumbria'ya baktığımızda orada da benzer bir tablonun yaşandığını söyleyebiliriz. Paulinus'un çalışmalarını yürüttüğü bu Krallıkta güneyde olduğu gibi krallar ve soylular üzerinden halka ulaşmaya çalışan bir yöntem sergilenmiştir. Burada özellikle Kral Edwin'in desteğiyle misyon çalışmalarını sürdürmüştür. Fakat Romalı misyonerler Kelt Hıristiyanları yanlarına çekmemenin bedelini burada da ödemişlerdir. Şöyle ki Northumbria'nın yeni Hıristiyan kralına karşı bir Kelt krallığı olan Hıristiyan Gwynedd Kralı Cadwalla, pagan bir kral olan Mercia Kralı Penda ile ittifak kurarak saldırdığını gördük. Akabinde yaşanan siyasi karmaşanın Kent'teki gibi misyonerlik çalışmalarında büyük bir aksamaya sebep olması, Hıristiyanlığın burada yerleşmediğinin en açık delilidir. Fakat Northumbria'da son olarak göreve gelen Kral Oswald farklı bir yol izleyerek o topraklarda yetişmiş Kelt kökenli bir keşiş olan Aidan'ı misyonerlik çalışmalarının başına getirmiştir. İşte bu olay Anglo-Saksonlar arasında Hıristiyanlığın yayılmasında önemli bir aşama olmuştur. Akabinde VII. yüzyıl ortalarına kadar Kelt geleneğinin, Wessex, Mercia ve Essex'e tanıtıldığını görmekteyiz.

Kelt manastırları Britanya'da etkili oldukça Roma, prensipte bundan memnun kalsa da onu muhtelif dini uygulamalardan dolayı huzursuz eden noktalar olmuştur. Özellikle Paskalya bayramının günü üzerinden başlayan tartışmalar çok fazla artınca bütün sorunların çözümü için Whitby Sinodu yapılmıştır. Bu sinodda bilhassa Northumbria Kralı Oswy'nin desteğiyle Roma geleneğinin galip geldiğini gördük. Fakat Kelt geleneğinin bu denli etkili olmasına karşın Roma yanlılarının nasıl kabul gördüğüyle alakalı doyurucu bir bilgi bulunmadığını söyleyebiliriz. Whitby Sinodundan sonra yaşanan veba salgınıyla misyonerlik çalışmalarında aksamlar yaşansa da kayda değer bir gerileme olmamıştır. Nitekim Papalık tarafından gönderilen St. Theodore, Britanya'daki kiliseyi toparlamaya muvaffak olmuştur. Sonuç olarak bu sinoddan sonra Anglo-Sakson toplumu üzerindeki Roma- Kelt rekabetinden Roma galip gelmiş fakat bazı noktalarda özellikle Iona merkezli Kelt geleneği varlığını muhafaza etmiştir. Böylece bu durumun, Kıta'daki Hıristiyanların Roma'ya karşı tutumundan farklı yaklaşıma sahip bir din anlayışının Ada'da gelişmesine katkıda bulunduğunu düşünmekteyiz.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Anglo-Saxon Chronicle*. (1914). J. A. Giles (Edit.), London: G, Bell & Sons Ltd.
- Blair, P. H. (1971). *The World of Bede*, New York: St. Martin's Press.
- Burton, J. (1994). *Monastic and Religious Orders in Britain 1000-1300*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bury, J. B. (1926). *The Cambridge Medieval V*, New York: The Macmillan Company.
- Colgrave, B. (1969). *Two Lives Of Saint Cuthbert; A Life By An Anonymous Monk Of Lindisfarne And Bede's Prose Life*, New York: Greenwood Press.
- Daly, L. J. (1965). *Benedictine Monasticism*, New York: Sheed And Ward.
- Dinleyici, Mustafa Furkan (2023). *Orta Çağ Papalığının Mimarı Gregorius Magnus*, İstanbul: Ayışığıkitapları.
- Deanesly, M. (1963). *The Pre-Conquest Church in England*, London: Adam & C. Black.
- Dvornik, F. (1990). *Konsiller Tarihi*, Mehmet Aydın (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eddius Stephanus. (1927). *The Life of Bishop Wilfrid*, B. Colgrave (Edit.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Foot, S. (2006). *Monastic Life in Anglo Saxon England, C.600-900*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Güzeldal, Y. (2021). *Aziz Benedikt ve Hıristiyan Manastır Yaşamı*, İstanbul: Ayışığıkitapları.
- Güzeldal, Y. (2022). "Britanya ve Batı Avrupa'nın Hıristiyanlaşmasında Kelt Manastır Misyonerliğinin Rolü". *Oksident* 4/2. ss. 147-172.
- Güzeldal, Y. (2023). "Paskalya'nın Tarihlendirilmesi Problemi: Hesaplama Yöntemleri, Farklılıklar ve Tartışmalar" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/2. ss. 601-622.
- Lawrence, C. H. (2015). *Medieval Monasticism*, Fourth Edition, London: Routledge.
- Logan, F. D. (2005). *A History of the Church in the Middle Ages*, London: Routledge.
- Mayr-Harting, H. (1991). *The Coming of Christianity to Anglo-Saxon England*, Third Edition, London: B.T. Batsford.
- Milman, H. H. (1864). *History Of Latin Christianity II*, New York: Sheldon and Company.
- Pestell, T. (2004). *Landscapes of Monastic Foundation*, Woodbridge: The Boydell Press.
- Skene, W. F. (1877). *Celtic Scotland II*, Second Edition, Edinburgh: David Douglas.
- Stenton, F. (1947). *Anglo-Saxon England*, Third Edition, Oxford: The Clarendon Press.
- Stevenson, J. (1995). *The 'Laterculus Malalianus' and the School of Archbishop Theodore*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Taunton, E. (1897). *The English Black Monks of st. Benedict I*, Longmans, London: Green & Co..

- Thacker, A. England in the Seventh Century, *The New Cambridge Medieval History I*. Paul Fouracre (Edit.). Cambridge: Cambridge University Press., pp. 462-495.
- The Russian Primary Chronicle*. (1953). Samuel Hazzard Cross and P. Olgerd (Trans.), Massachusetts: The Medieval Academy of America.
- Thompson, A. H. (1935). *Bede, Life, Times and Writings*, Oxford: Clarendon Press.
- Ülgen, P. (2020). *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Venerabilis Bede. (1738). *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, Londini: Sumptibus Societatis.
- Wood, I. (1999). Augustine and Gaul, *St. Augustine and the conversion of England*, Richard Gameson (Edit.), Wiltshire: Sutton Publishing Limited, pp. 68-82.

SINIRSIZ SAVAŞ TEORİSİ VE ÜÇ SAVAŞ STRATEJİSİ ÇERÇEVESİNDE ÇİN'İN HİBRİT SAVAŞ YAKLAŞIMI *

CHINA'S HYBRID WARFARE APPROACH WITHIN THE FRAMEWORK OF UNRESTRICTED WARFARE THEORY AND THREE WARFARES STRATEGY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Orhan ÇİFÇİ**

Öz:

Hibrit savaş kavramı 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından güvenlik ve savaş çalışmalarında en fazla tartışılan konular arasına yerleşmiştir. Her ne kadar hibrit savaş kavramının ilk detaylı tanımlaması İsrail-Hizbullah Savaşı gözleminde yola çıkan Frank Hoffman tarafından yapılmış olsa da devam eden yıllarda özellikle Batı ve Rus askeri düşüncesindeki birçok teorisyen ve kuruluş hibrit savaş kavramı üzerine çeşitli tanımlamalarda bulunmuştur. Böylelikle hibrit savaş üzerine oldukça geniş bir literatür oluşmuştur. Ancak söz konusu literatürde Çin'in hibrit savaş kavramına olan yaklaşımı büyük oranda göz ardı edilmektedir. Bu çerçevede, çalışmanın amacı Çin'in hibrit savaş yaklaşımının teori ve pratikteki yansımalarına açıklık getirmektir. Sınırsız savaş teorisi (Unrestricted Warfare) ve üç savaş stratejisi (Three Warfares) Çin'in hibrit savaşa olan yaklaşımının iki ana bileşenini oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak çalışmada iki yaklaşım incelenerek Çin'in hibrit savaş askeri stratejisinde nasıl konumlandığı ve hangi araç, yöntem ve savaş alanlarını hibrit savaş çerçevesinde tanımladığı ortaya konmuştur. Makalenin temel argümanı Çin'in hibrit savaş yaklaşımının geleneksel savaş tanımlamasının bütün sınırlarını aşan ve politik, ekonomik ve askeri savaş metodlarının tamamını kapsayan bir savaş biçimi olduğudur. Makalede ortaya konan argümanı güçlendirmek amacıyla, sınırsız savaş ve üç savaş stratejisi çerçevesinde Çin'in Tayvan'a yönelik hibrit stratejileri incelenmiş ve her iki yaklaşımın Çin'in Tayvan stratejisinde nasıl yer edindiği açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hibrit Savaş, Sınırsız Savaş Teorisi, Üç Savaş Stratejisi, Çin, Tayvan

Abstract:

Hybrid warfare has become one of the most striking topics in the security and war studies after Russia's annexation of Crimea in 2014. Although the first thorough definition of hybrid warfare was made by Frank Hoffman, based on his observation of the Israel-Hezbollah War, in the following years, many theorists and organizations, particularly in Western and Russian military thought, have made numerous definitions on the concept of hybrid warfare. However, China's approach to hybrid warfare is mostly overlooked in the literature. The purpose of the study is to clarify the theoretical basis of China's approach to the concept of hybrid warfare. Unrestricted warfare and three warfares strategies constitute the two main components of China's understanding of hybrid warfare. This study will examine these two strategies and analyses how China positions hybrid warfare in its military strategy. The main argument of the article is that China's hybrid warfare approach goes beyond all boundaries of the traditional warfare and covers all political, economic and military warfares. In order to strengthen the argument, China's hybrid strategies towards Taiwan within the framework of unrestricted warfare and three warfare strategies are examined and how both approaches take a place in China's Taiwan strategy is explained.

Keywords: Hybrid Warfare, Unrestricted Warfare Theory, Three Warfares Strategy, China, Taiwan

* Makale Geliş Tarihi: 10.06.2024

Makale Kabul Tarihi: 20.08.2024

** Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Ana Bilim Dalı, orhan.cifci93@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5746-4258.

GİRİŞ

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından hibrit savaş akademik literatür, uluslararası medya, devletler ve uluslararası kuruluşlar nezdinde giderek popülerlik kazanan bir kavram olmuştur. Hibrit savaş kavramının ilk kapsamlı tanımlaması İsrail-Hizbullah Savaşı gözleminde yola çıkan Frank Hoffman (2007) tarafından yapılmasına rağmen devam eden yıllarda Batı ve Rus askeri düşüncesindeki teorisyenler küresel siyaset sahnesindeki farklı çatışma ve savaşları inceleyerek hibrit savaşın teorik ve kavramsal gelişimine katkı sunmuştur. Bu katkılar sonucunda hibrit savaş kavramıyla ilişkili oldukça geniş bir literatür oluşmuş ve kavram üzerine çok sayıda tanımlama ortaya konmuştur. Bu bağlamda hibrit savaş en geniş tanımıyla savaş ve barış arasındaki sınırın bulanık olduğu, devletler ve devlet dışı aktörler tarafından yürütülen ve askeri araçların yanında askeri olmayan tüm yöntem ve araçların beraber kullanıldığı bir savaş biçimi olarak tanımlanmıştır. Öte yandan, kavramın kazandığı popüleriteye karşı kavrama yöneltilecek eleştirilerin sayısı da aynı oranda artış göstermiş ve hibrit savaşın çatışma ortamında gözlemlenen yeni bir durum olmadığı ya da kavramın muğlak olduğu yönünde argümanlar üretilmiştir (Boot, 2015; Cox vd., 2012: 25-27; Friedman, 2014: 27-28; Mansoor, 2012: 1-2; Mihara, 2012: 25; Renz, 2016: 290-300; Yamaguchi, 2012: 1-5). Tüm bu tartışmalar devam ederken, 21.yüzyılda küreselleşmenin hız kesmeden artan etkisi, modern silah sistemlerinin devlet ve devlet dışı aktörler tarafından kullanımının yaygınlaşması ve teknolojik ilerlemeler savaşın doğasındaki değişikliği beraberinde getirerek hibrit savaş dikkatle göz önünde bulundurulması gereken bir olguya dönüştürmüştür. Nitekim hibrit savaş günümüzde devletlerin stratejik ve doktriner yaklaşımlarda net bir değişiklik yaratarak modern güvenlik yaklaşımlarına yeni bir kapı aralamıştır.

Akademik literatürde hibrit savaş kavramı çoğunlukla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa ve Rusya merkezli yaklaşımlar üzerinden ele alınırken, Çin'in hibrit savaş kavramına ilişkin yaklaşımları büyük ölçüde göz ardı edilmektedir. Buna rağmen, özellikle Xi Jinping yönetimiyle beraber Çin'in Asya-Pasifik'teki hegemonya mücadelesinde ve aynı zamanda Tayvan, Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi gibi bölgelerde hibrit savaş yöntemlerine başvurduğu üzerinde uzlaşılan konular arasına yerleşmiştir (Aoi vd., 2018; Cordesman, 2020; Mumford & Carlucci, 2023: 203-205; Yoon & Wonhee, 2023). Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı Çin'in hibrit savaş yaklaşımının teori ve pratikteki yansımalarına açıklama getirmektir. Sınırsız savaş teorisi (Unrestricted Warfare) ve üç savaş stratejisi (Three Warfares) Çin'in hibrit savaş yaklaşımının iki ana sütununu oluşturmaktadır. Sınırsız savaş teorisi iki Çinli askeri stratejist Qiao Liang ve Wang Xiangsui tarafından ortaya atılan bir yaklaşım olma özelliğini taşıırken, üç savaş stratejisi Çin Komünist Partisi tarafından ilan edilen stratejik bir yaklaşımdır. Bu çerçevede çalışmada, sınırsız savaş ve üç savaş yaklaşımları analiz edilerek Çin'in hibrit savaş kendi askeri stratejisinde nasıl konumlandığı ve hangi araç, yöntem ve savaş alanlarını söz konusu yaklaşımlar çerçevesinde öne çıkardığı analiz edilecektir.

Çalışmada ilk olarak güvenlik ve savaş çalışmaları literatüründe hibrit savaş üzerine yürütülen kavramsal ve teorik tartışmalar ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir. Çalışmanın

devamında Çin'in hibrit savaş yaklaşımına açıklık getirmek amacıyla Qiao Liang ve Wang Xiangsui'nin sınırsız savaş teorisi, birincil kaynak olan "Sınırsız Savaş" kitabı değerlendirilerek yapılacaktır. Sonrasında ise Çin Komünist Partisi tarafından ilan edilen ve psikolojik savaş, kamuoyu savaşı ve hukuki savaşı içinde barındıran üç savaş stratejisi incelenerek Çin'in hibrit savaş yaklaşımlarının teorik dayanağı değerlendirilecektir. Bu kapsamda çalışmada ortaya konan temel argüman Çin'in hibrit savaş yaklaşımının geleneksel savaş tanımlamasının bütün sınırlarını aşan ve politik, ekonomik ve askeri savaşların tamamını kapsayan bir savaş biçimi olduğudur. Diğer bir ifadeyle, Çin'in hibrit savaş yaklaşımının teorik temeli askeri ve askeri olmayan araçların bütününe entegre bir biçimde kullanıldığı ve geleneksel ve geleneksel olmayan tüm ortamların potansiyel bir savaş sahası olarak görüldüğü bir yaklaşım olduğudur. Makalede ortaya konan bu argümanı güçlendirmek amacıyla Çin'in sınırsız savaş teorisi ve üç savaş stratejisi çerçevesinde Tayvan'a karşı uygulamaya koyduğu hibrit stratejiler değerlendirilecektir. "Tek Çin" prensibi ve yeniden birleşme (Reunification) hedefi doğrultusunda Çin, Tayvan'ı kendi topraklarının ayrılmaz parçası olarak kabul etmektedir. Bu motivasyon doğrultusunda, özellikle Xi Jinping yönetimiyle beraber Çin'in Tayvan'a yönelik hibrit stratejileri giderek daha somut bir görünüm kazanmıştır. Sınırsız savaş teorisi ve üç savaş stratejisinin ortaya koyduğu şekilde, Xi yönetimi itibarıyla Çin Tayvan'a karşı gerek askeri araçlarını gerekse teknoloji, hukuk, psikoloji gibi çok sayıda askeri olmayan aracını aktif bir biçimde kullanmaya başlamıştır.

1. TEORİK VE KAVRAMSAL TARTIŞMALAR EKSENİNDE HİBRİT SAVAŞ

Hibrit savaş konusu 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından güvenlik ve savaş çalışmaları alanında en fazla tartışılan konular arasına yerleşmiş ve bu dönem itibarıyla kavrama ilişkin çok sayıda tanımlama ortaya konmuştur. Savaşın dönüşen doğası ve karakteristiğinin bir anlamda tezahürü olan hibrit savaş kavramının ilk kapsamlı tanımlaması Frank Hoffman tarafından yapılmıştır. Hoffman'ın yaklaşımına göre hibrit savaş hem devletler hem de devlet dışı aktörler tarafından yürütülen bir savaş biçimidir. Konvansiyonel askeri kapasitelerin yanı sıra düzensiz taktik ve oluşumların bir kombinasyonunu temsil eden hibrit savaşlarda her türden şiddet ve zorlamaya bir yöntem olarak başvurulmaktadır. Bu yönüyle hibrit savaşlar gerek fiziksel gerekse bilişsel metotlarla çatışma ortamında önemli bir etki yaratma potansiyeline sahiptir (Hoffman, 2007: 9).

21.yüzyılda hibrit savaşın giderek önem kazanması geleneksel savaşın tamamen sona erdiği ya da önemini yitirdiği anlamı taşımamaktadır. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus hibrit savaşların genel savaş doğası üzerinde radikal bir değişim yaratması ve geleneksel yapıdaki stratejik kültür ve askeri düşüncede yeni meydan okumalara neden olmasıdır. Bu anlamıyla hibrit savaş geleneksel savaş alanının ötesine geçen ve ekonomik, diplomatik, siber ve psikolojik savaşı da içine alan çok boyutlu bir strateji olma özelliği taşımaktadır (Hoffman, 2009: 34-39). Günümüz itibarıyla organize yapıdaki devlet dışı aktörlerin, devlet desteği olsun ya da olmasın, savaş yeteneği ve öldürücülüğünün giderek artması ve aynı şekilde devletlerin konvansiyonel olmayan savaş biçimlerini kullanma

eğiliminin yoğunlaşması hibrit savaşın en genel özelliğini yansıtmaktadır (Hoffman, 2009: 37-38).

Hoffman'ın hibrit savaş tanımlamasını literatürde önemli yere konumlandıran diğer bir yönü modern savaş sahasındaki düzenli ve düzensiz bileşenlere yaptığı vurgudur. Hoffman, tarihteki birçok savaşta düzenli ve düzensiz bileşenlerin yer aldığını özellikle vurgulamasına rağmen söz konusu bileşenlerin hibrit savaş formunda geçmişe nazaran farklı bir yapıya büründüğüne dikkat çekmektedir. Buna göre, geleneksel veya eski tarzdaki birçok çatışmada devletler tarafından düzenli ve düzensiz bileşenler kullanılmasına rağmen bunlar geleneksel savaş sahasında birbirlerinden tamamen ayrılmakta ve farklı yapı ve hareket alanlarında ortaya çıkmaktadır. Ancak modern dönem savaşlarda düzenli ve düzensiz bileşenler hibrit bir yapı oluşturarak aynı savaş alanında ve müşterek kuvvetler biçiminde hareket etmektedir. Dolayısıyla önceki yüzyıllardaki savaş biçimlerinin aksine hibrit savaşlarda bahse konu bileşenler birbirleriyle tamamen kaynaşmakta ve iç içe geçen bulanık bir görünüm kazanmaktadır (Hoffman, 2007: 29). Öyle ki, giderek karmaşık hale gelen bu savaş ortamında devletler konvansiyonel kuvvetlerini dahi düzensiz bir yapıya sokup yeni askeri stratejiler belirleyebilmektedir (Hoffman, 2009: 37). Bu çerçevede, hibrit savaşta en temel amaç işbirliğiyle hareket eden düzenli ve düzensiz bileşenlerin çatışmayı uzatarak, düşman birliklerinin direncini kırarak ve sahip olduğu ölümcül araçları kullanarak hedeflenen politik motivasyonu gerçeğe dönüştürmesidir (Hoffman, 2007: 29-30).

Hoffman'ın hibrit savaş yaklaşımı şüphesiz ki kavrama ilişkin kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Hibrit savaşla ilgili literatürün büyük çoğunluğu da ana tezlerini Hoffman'ın yaklaşımını destekleyecek veya onunla çelişecek şekilde oluşturmuştur. Bu kapsamda, takip eden yıllarda başta ABD, İngiltere ve Avustralya olmak üzere Batı askeri düşüncesindeki birçok uzman hibrit savaş tanımını bir adım daha ileri taşımıştır. Bu isimlerden biri olan David Kilcullen'a göre 21. yüzyılda ortaya çıkan yeni aktörler, yeni teknolojiler ve değişen savaş yöntemleri savaşın doğasındaki değişikliği hızlandırmış ve hibrit savaşları ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle hibrit savaşlar, gerek hükümetlerin gerekse hükümet dışı aktörlerin şiddet kullanımından kaçınarak veya şiddet kullanarak politik etki yaratmak amacıyla başvurduğu askeri ve askeri olmayan yöntemlerin bir kombinasyonunu temsil etmektedir (Kilcullen, 2008: 4).

Batı askeri düşüncesinin temsilcileri arasında bulunan diğer iki isim Timothy McCulloh ve Richard Johnson ise ortaya koydukları çalışmayla hibrit savaşın hem kavramsal gelişimine hem de savaş sahasındaki kullanımına ilişkin yeni çıkarımlarda bulunmaktadır. Hibrit savaşın pratikteki uygulamalarının 21.yüzyıla özgü yeni bir durum olmadığına ve tarihsel bir arka planı olduğuna dikkat çeken McCulloh ve Johnson İkinci Dünya Savaşı, Vietnam Savaşı, Körfez Savaşı ve diğer birçok tarihsel olayda hibrit savaş uygulamalarının bulunduğu altını çizmektedir. Buna göre, hibrit savaşların karakteristiği coğrafya, sosyo-kültürel koşullar, ideolojik kaygılar ve tarihsel konjonktüre göre değişiklik göstermektedir. Rakibe karşı yalnızca fiziksel değil aynı zamanda psikolojik yıpratma tekniğine dayanan hibrit savaşlar konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan araçların savaş sahasında eş zamanlı kullanımına dayanmaktadır (McCulloh & Johnson, 2013: 16-17).

Hibrit savaşın ortaya çıkışını hızlandıran nedenlerden bir diğeri şüphesiz ki küreselleşmenin dünya politikasına hızla yayılma sürecidir. Küreselleşmenin neden olduğu karşılıklı bağımlılık, etkileşim ve serbest ticaret gibi dinamikler güvenlik tehditlerine giderek daha fazla hibrit görünüm kazandırarak devletlerin ve devlet dışı aktörlerin hibrit savaş yöntemlerine başvurmasını kolaylaştırmaktadır. Küreselleşme ve hibrit savaş arasındaki nedenselliğe vurgu yapan Jeffrey Cowan'a göre küreselleşme sonucu liberal finans sisteminin dünya politikasında baskın konuma yerleşmesi, bilgi ağının genişlemesi ve teknolojik gelişmelerin hız kazanması devlet dışı aktörlerin konvansiyonel askeri kapasitelere ve kitle imha silahlarına erişimini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Bilgi paylaşımının artması neticesinde söz konusu aktörlerin bu silahların üretimini sağlayabilecek teknik bilgi ve ekipmana kolaylıkla ulaşabilmesi ise hibrit savaşın ortaya çıkışını daha fazla hızlandırmıştır (Cowan, 2009: 9-11). Öte yandan, hibrit savaşın ahlaki ve bilişsel yönüne dikkat çeken Daniel Lasica ise kriminal ve terör faaliyetlerini de hibrit savaşların bir parçası olarak yorumlanmaktadır. Bu özelliğiyle hibrit savaşları meşru bir eylem olarak görmekten kaçınan bu yaklaşım söz konusu savaş biçimini yalnızca bir strateji değil aynı zamanda bir taktik şeklinde betimlemektedir. Bu özelliğiyle hibrit savaşlar geleneksel savaşların aksine savaş sahasında çok daha hızlı ve beklenmedik bir etki yaratabilme potansiyelini ortaya koymaktadır (Lasica, 2009: 3).

Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhakının ardından hibrit savaş konusu yalnızca akademik tartışmalarla sınırlı kalmamış ve bu süreç itibarıyla çok sayıda uluslararası örgüt, hükümet ve düşünce kuruluşu da kavrama ilişkin yeni tanımlamalar ortaya koymuştur. Örneğin, NATO Rusya'nın yeni dönemde savaş sahasındaki uygulamalarını hibrit tehditler şeklinde sınıflandıran ilk aktörlerden biri olma özelliğini taşımaktadır (NATO, 2010, s.10). NATO tarafından hibrit savaş, açık ve gizli askeri aktörlerle birlikte paramiliter ve sivil unsurların entegre bir biçimde kullanıldığı bir savaş durumu olarak tanımlanmıştır (NATO, 2024). NATO'ya göre hibrit savaşlar uluslararası hukuk ve normların ihlal edildiği bir durum olma özelliğini taşımakta ve siyasi aktörlerin ideolojik mesaj vermek amacıyla savaş alanında kullandığı bir yöntem olarak yorumlanmaktadır (Lasconjarías & Larsen, 2015: 3; Reisinger & Golts, 2014: 1-3). Aynı şekilde Avrupa Birliği Savunma ve Uzay Sanayii, Amerikan Savunma Bakanlığı ya da Uluslararası Stratejik Araştırma Enstitüsü gibi otoriter kurumlar da hibrit savaşa ilişkin NATO'yla paralellik gösteren yaklaşımlar ortaya koymuştur (European Commission Defence Industry and Space, 2024; Military Balance, 2015: 5-8; The US Department of Defense, 2010: 8).

21.yüzyılda hibrit savaş üzerine yürütülen siyasi ve akademik tartışmaların yoğunlaşmasının nedeni şüphesiz ki Rusya'nın savaş sahasındaki uygulamalarının ve savaşın dönüşen paradigmasına yönelik doktriner yaklaşımlarının hızlı bir değişim sürecine girmesidir. Nitekim 21.yüzyıla girerken Rusya, savaşı yalnızca askeri güç parametreleri çerçevesinde değerlendirmekten uzaklaşmış ve savaş tanımında değişikliğe giderek kültürel, politik, ekonomik ve propaganda enstrümanlarının bir arada kullanıldığı bir durum olarak değerlendirmeye başlamıştır. Ancak burada vurgulanması gereken asıl husus Rusya'nın hibrit savaş kavramına, bu kavramın Batılı devletler tarafından üretildiği düşüncesiyle

mesafeli durmasıdır. Nitekim Rusya'nın hibrit savaş kullanımını yerine “Yeni Nesil Savaş” ve “Doğrusal Olmayan Savaş” gibi kavramları tercih ettiği gözlemlenmektedir (Wither, 2016: 80).

Hibrit savaş tartışmaları özelinde Rusya'nın ilk kapsamlı yeni nesil savaş tanımlaması Rus General Valery Gerasimov tarafından yapılmıştır. Gerasimov Doktrini olarak isimlendirilen ve Batı askeri düşüncesindeki hibrit savaş kavramsallaştırmalarıyla benzerlik taşıyan bu yaklaşım salt konvansiyonel askeri gücün desteğiyle beraber politik, ekonomik ve diğer askeri olmayan araçların birbirleriyle entegre biçimde çatışma ve savaş ortamında kullanılmasını ifade etmektedir. Bu yönüyle, askeri ve askeri olmayan araçların bir arada ve eş zamanlı kullanımını yeni nesil savaş metodu olarak belirleyen Gerasimov Doktrini'ne göre yeni nesil savaşların asıl amacı düşman üzerinde en az askeri güç fakat çok sayıda araç kullanarak politik hedefe ulaşmaktır (Fridman, 2019: 72-73). Her ne kadar Gerasimov Doktrini Rusya'nın resmî bir askeri stratejisi olmasa da geleceğe ilişkin bir savaş projeksiyonu ortaya koyması nedeniyle Rusya'nın hibrit savaş yaklaşımını anlamlandırmada önemli bir yere sahiptir (Kabernik, 2019: 59).

Gerasimov Doktrini yeni nesil savaş çerçevesinde öne çıkardığı birçok metodun geleneksel savaş yürütme biçimlerinden ayrıştığı görüşüne sahiptir. Diğer bir deyişle, Gerasimov Doktrini'nde yeni nesil savaşın askeri olmayan bileşenleri stratejik hedefe ulaşmak için askeri araçlardan daha etkili ve başarılı bir yöntem olarak gösterilmektedir. Bunun nedeni yeni nesil savaşın toplumsal kargaşa yaratarak ve açıkça şiddet kullanmadan düşmanın savaşma potansiyelini azaltmasıdır (Wither, 2016: 81).

Hibrit savaş tartışmaları ekseninde Rusya'nın yeni nesil savaş tanımlamasını yalnızca Gerasimov Doktrini ile sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Rus Albay Sergey Chekinov ve Yarbay Sergey Bogdanov yeni nesil savaş tanımlamasında Gerasimov Doktrini'nde olduğu gibi diplomatik, finansal, ekonomik ve siber araçların yeni nesil savaş anlayışının ayrılmaz parçalarını temsil ettiğini ileri sürmektedir. Diğer yaklaşımlarla kıyaslandığında, Chekinov ve Bogdanov'un yeni nesil savaş tanımlamasında iletişim teknolojileri, bilgi savaşı ve psikolojik savaş modern dönemde zafere ulaşmada başvurulan en önemli metotlar olarak gösterilmektedir (Chekinov & Bogdanov, 2013: 12-20; Fridman, 2018: 163-165). Bütün bu yönleriyle Rusya'nın bakış açısında hibrit savaşın nihai hedefi ekonomi, ideoloji, finans ve politika gibi geniş yelpazedeki metotların bir arada kullanılarak rakibin sosyo-kültürel ve toplumsal bütünlüğünde bir çöküş yaratmaktadır (Mumford ve Carlucci, 2023: 197).

Hibrit savaş kavramı özellikle Batılı devletler ve Rusya'da giderek önem kazanmasına rağmen dördüncü nesil savaş, birleşik savaş, asimetrik savaş, düşük yoğunluklu çatışma, gri alan operasyonları, refleksif kontrol/algı yönetimi ve altıncı nesil savaş gibi diğer kavramlar da literatürdeki birçok çalışmada hibrit savaş ile yakın anlamda kullanılmaktadır (Bērziņš, 2020: 359-370; Huber, 2002; Lind vd., 1989: 22-26; Najžer, 2020: 35). Ancak, hibrit savaş kavramının siyaset, askeri ve uluslararası medya gibi mecralarda kazandığı popüleriteye karşı son yıllarda kavrama yöneltilen eleştirilerin sayısı da kayda değer ölçüde artmıştır. Bu eleştiriler temel olarak hibrit savaşın 21.yüzyıla özgü yeni bir durum olmadığı, hibrit savaş

tanımlamalarının muğlak olduğu ve kavramın stratejik doğasının tartışmalı olduğu yönündedir (Murray & Mansoor, 2012). Hibrit savaşın yeni bir durum olmadığını ileri süren Peter Mansoor (2012) ve Max Boot (2015: 11-12) gibi uzmanlar Antik dönemlere kadar dayandırılabilir uzun tarihsel süreç boyunca hibrit savaş örneklerine savaş sahasında rastlandığı tezini ileri sürmektedir (Murray, 2012: 289-290). Benzer şekilde, Napolyon Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı gibi tarih sahnesindeki birçok konvansiyonel savaşta çok sayıda konvansiyonel olmayan savaş taktiğine başvurulduğu hibrit savaş tanımlamalarına yöneltilen eleştirilerden bir diğeridir (Johnson, 2017: 141-142).

Kavrama yöneltilen bütün bu eleştirilere rağmen günümüzde küreselleşmenin dünya politikasına hızla yayılması, son teknolojilerle donatılmış silah sistemlerinin savaş sahasında kullanımının yaygınlaşması ve aynı şekilde, otonom sistem, yapay zeka ve kuantum gibi yeni teknolojilerin ortaya çıkışı savaşın icra ediliş biçimindeki değişikliği somutlaştırarak hibrit savaşı güvenlik çalışmaları alanında oldukça önemli bir olguya dönüştürmektedir. Nitekim hibrit savaşın halihazırda devletlerin stratejik ve doktriner yaklaşımlarda net bir değişiklik yarattığı ve modern güvenlik yaklaşımlarında yeni bir sayfa açtığı aşikardır. Öyle ki, özellikle ABD, Çin ve Rusya gibi büyük güçlerle beraber diğer birçok devlet hibrit savaş yöntemleri üzerine her geçen gün daha fazla odaklanmakta ve bu konuyu ulusal güvenlik gündeminin öncelikleri arasına yerleştirmektedir.

2. SINIRSIZ SAVAŞ TEORİSİ

İki Çinli askeri stratejist Qiao Liang ve Wang Xiangsui tarafından ortaya atılan sınırsız savaş teorisi Çin'in hibrit savaş yaklaşımına ışık tutan önemli bir yaklaşım olma özelliğini taşımaktadır. Tıpkı Batı ve Rus merkezli yaklaşımlarda olduğu gibi sınırsız savaş teorisi de çatışma ve savaş durumunu yalnızca fiziksel ve müstakil ortamda yürütülen askeri bir durum olarak tanımlamaktan kaçınmaktadır. Bu teoriye göre, savaşın doğası politika, diplomasi, ekonomi, kültür, çevre, bilgi ağı ve çok sayıda diğer faktörün dahil olduğu ve tüm bunların da savaş sahasında aktif bir biçimde kullanıldığı bir alana doğru evrilmiştir. Bu anlamda, geleneksel savaş tanımlamasının tüm sınırlarını aşan ve meşru zeminden uzaklaşan sınırsız savaş, düşman karşısında üstünlük sağlayabilmek için silahlı kuvvetlerin yanında askeri olmayan aktörlerin, ölümcül silahların ve ölümcül olmayan tüm yöntemlerin bir arada kullanılması anlamı taşımaktadır (Liang & Xiangsui, 1999: 7).

Sınırsız savaş teorisine göre hibrit yapıdaki savaşların ortaya çıkmasındaki en temel etken modern teknolojik ilerlemelerdir. Modern çatışmalarda gelişmiş teknolojilerin bir sentez haline getirilmesi ve bu teknolojilerin bir araya getirilerek eş zamanlı kullanılması savaşın karakteristiği ve doğası üzerinde köklü değişimlere neden olmaktadır. Söz konusu teknolojik ilerlemeler silah teknolojilerinin yapısında bir devrim yaratmakta ve özellikle elektronik savaş, yüksek teknoloji savaşı ya da bilgi savaşı gibi eylemlerin yaygınlaşmasına ortam hazırlamaktadır. Böylelikle son teknolojilerle donatılan ve yeni konsept silah olarak isimlendirilen savaş araçlarının kullanımına devletler ve devlet dışı aktörler tarafından daha fazla öncelik tanınmaktadır. Elektronik silah sistemleri, bilgisayar sistemli silahlar, otonom sistemler ve yapay zeka destekli silah sistemleri gibi araçlardan oluşan yeni konsept

silahların en temel özelliği yüksek oranda fiziksel zarar yaratmaktan çok düşman üzerinde psikolojik baskı, korku ve panik yaratarak düşmanın savaşıma gücünü azaltmasıdır. Dolayısıyla bu silahlarla hedeflenen asıl motivasyon düşman üzerinde yalnızca maddi ya da fiziksel değil aynı zamanda psikolojik kayıplara neden olmaktır (Liang & Xiangsui, 1999: 20-28).

Sınırsız savaş teorisine göre teknolojik gelişmeler savaşın nedenleri üzerinde ve savaşın icra edildiği alanlarda da radikal bir değişim dinamiğini ortaya koymaktadır. Buna göre, modern teknolojik gelişmeler özellikle savaş alanındaki belirsizliği artırarak geleneksel savaş sahasını uzay, internet, elektronik ortam ve bilişsel alan gibi fiziksel olmayan ve neredeyse sonsuz olarak tanımlanabilecek bir alana doğru genişletmektedir. Bu nedenle sınırsız savaş teorisi savaş alanını ölümcüllüğün öncelikli olduğu bir mecradan daha çok “genişletilmiş bir alan” olarak tanımlamayı tercih etmektedir. Ancak bu durum geleneksel savaş alanının tamamen yok olduğu anlamına gelmemekte, tersine geleneksel ve yeni savaş alanları birbirleriyle örtüşen, kesişen ve birbirlerini tamamlayan alanlara dönüşmektedir (Liang & Xiangsui, 1999: 40-43).

Sınırsız savaş teorisi için savaş sahasındaki değişimin yansımaları savaşan aktörler üzerine de sirayet etmektedir. Önceki dönemlerin aksine hibrit savaş ortamında savaşlar yalnızca profesyonel askerlerle yürütülen bir eylem olmaktan çıkmış ve profesyonel askerlerin yanına çok sayıda aktörün de dahil olduğu bir alana dönüşmüştür. Buna göre, bilgisayar korsanı (hacker), yazılım mühendisi, borsa spekülâtörü, medya patronu veya bir köşe yazarı da dahil olmak üzere çok sayıda aktör savaşın seyrini değiştirebilecek bir görünüm kazanmıştır. Bu aktörlerin dışında terör örgütleri ve diğer devlet dışı aktörlerin savaşan aktörler arasına yerleşmesi savaş ortamında güvenlik tehditlerinin nereden gelebileceğine yönelik tahminleri daha da zorlaştırarak sınırsız savaş ortamında profesyonel ordulara karşı en büyük meydan okumalardan birine dönüşmüştür (Liang & Xiangsui, 1999: 47-48).

Savaş sahası ve savaşan aktörlere ilişkin bu değişim durumu sınırsız savaş teorisine göre “Askeri Olmayan Savaş Operasyonları” isminde yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ticaret savaşı, finansal savaş, ekolojik savaş, organize suç savaşı, kaynak savaşı, kültürel savaş, istihbarat savaşı ve ideolojik savaş gibi sayısız savaş biçimi ortaya çıkmıştır. Daha da önemlisi, hibrit savaş ortamında tüm bu savaş biçimleri devletler ve devlet dışı aktörlerin kendi arasında veya birbirlerine karşı tek başına yürütülebildiği gibi tamamı eş zamanlı olarak tek bir aktör tarafından aynı anda kullanılabilir bir hal almıştır (Liang & Xiangsui, 1999: 52-55). Savaşın bu şekliyle giderek geniş bir alana doğru yayılım göstermesi ise savaş metotları ve düşman tarafından gelebilecek tehdiye karşı alınabilecek tedbirler için yeni bir gündemi ortaya çıkarmıştır. Diğer bir ifadeyle, savaş sahasında askeri ve askeri olmayan araç ve metotların tamamının kombine edilerek bir arada kullanılması bir zorunluluk halini almıştır (Liang & Xiangsui, 1999: 119). Çünkü sınırsız savaş teorisinde herhangi bir savaşta başvurulabilecek ve her durumda işlerlik sağlayabilecek tek bir metottan bahsetmek mümkün değildir. Burada üzerinde durulan asıl husus geleneksel savaş sahasında bilinen tüm teknik, bilimsel ve psikolojik sınırların aşılması gerekliliğidir.

Dolayısıyla modern dönem hibrit savaşlarda düşman karşısında başarıya ulaşmak için savaşlar “sınırların ötesinde” ilkesiyle yürütülmelidir.

Örneğin, bir devlet herhangi bir ulusal güvenlik tehdidiyle karşı karşıya kaldığında tehde karşı yalnızca askeri araçlarla yanıt vermek yerine fiziksel ve fiziksel olmayan bütün savaş alanları kombine edebilmeli ve savaşan aktör bu alanlarda kontrol sağlayabileceği gücü elinde bulundurmalıdır. Çünkü sınırsız savaşta, tıpkı askeri alan gibi politika, ekonomi, diplomasi ve teknoloji gibi her bir parametre doğal savaş alanlarından birine dönüşmüştür (Liang & Xiangsui, 1999: 192). Aynı şekilde, hibrit savaşta tüm savaş araçlarının harmanlanarak bir arada kullanılması ayrıca önem arz etmektedir. Bu kapsamda, ekonomi, diplomasi, teknoloji ve kültür birer savaş alanı olduğu gibi aynı zamanda birer savaş aracı olarak da kullanılmaktadır. Örneğin, strateji, taktik, caydırıcılık, ittifak sistemleri, güç kullanımı ya da silah ambargoları askeri savaş araçlarının birer örneğini yansıtmaktadır. Ancak ticari yaptırımlar, ekonomik yardımlar, medya propagandası, diplomatik girişimler ve uluslararası kurumlar aracılığıyla ulus ötesi kural ve normların oluşturulması da tıpkı askeri araçlar gibi birer savaş aracı olarak kullanılır hale gelmektedir (Liang & Xiangsui, 1999: 192).

3. ÜÇ SAVAŞ STRATEJİSİ

Sınırsız savaş teorisinin yanı sıra, Çin Komünist Partisi tarafından resmi olarak ilan edilen “Üç Savaş Stratejisi” Çin'in hibrit savaş yaklaşımının bir diğer parçasını oluşturmaktadır. Üç savaş stratejisine göre modern dönemdeki savaşlarda askeri olmayan araçlar askeri operasyonların etkinliğinin artmasına giderek daha fazla yardımcı olmaktadır. Daha da önemlisi, askeri olmayan yöntemlerin doğru şekil ve zamanda kullanılması ve bu kabiliyetlerin güçlendirilmesi askeri operasyonların başarısını en üst seviyeye çıkaran yeni bir durum yaratmaktadır (Insisa, 2023: 168). Son dönem Çin askeri strateji belgeleri de üç savaş stratejisi çerçevesinde savaş dışı askeri operasyonları daha fazla stratejik fayda sağlayan, daha düşük maliyetli ve daha esnek bir yöntem olarak tanımlamaktadır (Science of Campaign, 2006; The Science of Military Strategy, 2020: 309). Bu kapsamda, Çin tarafından yayınlanan otoriter kaynaklar arasında yer alan Askeri Strateji Bilimi (The Science of Military Strategy) ve Askeri Harekat Bilimi (Science of Campaigns) belgeleri “Askeri Olmayan Savaş Operasyonları” ve “Yarı Askeri Savaş Operasyonları” isimli tanımlamalarla üç savaş stratejisinin kapsamını sınırsız savaş teorisiyle benzerlik gösterecek şekilde genişletmektedir (Fravel, 2016: 2).

Üç savaş stratejisi psikolojik savaş, kamuoyu savaşı ve hukuki savaş olmak üzere üç ayrı savaş yürütme biçiminden meydana gelmektedir. Her üç savaş biçiminin birbirlerinden bağımsız rol ve görevleri bulunmasına rağmen bunlar aynı zamanda birbirlerini tamamlayan savaş biçimleri olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, üç savaş stratejisinde psikolojik savaş, psikolojik ve bilişsel yöntemlerle düşmanın askeri gücünü caydırarak, onu şoka uğratarak ve moralini bozarak düşmanın savaş operasyonlarını yürütme yeteneğini ve direnme gücünü zayıflatmayı amaçlayan bir savaş yöntemidir. Medya araçlarıyla propaganda yürütülmesi ya da askeri tatbikatlar ile göz dağı verme, stratejik duruş gösterme

ve gelişmiş silahların sergilenmesi gibi yöntemler psikolojik savaşın birer parçasını oluşturmaktadır. Psikolojik savaş ayrıca zorlama, aldatma, kışkırtma ve kafa karışıklığı yaratma gibi yöntemlerle düşmanı yanıltmayı ve düşmanın karar alım sürecini etkilemeyi amaçlamaktadır (Lee, 2014: 203). Aynı şekilde, diplomatik baskı, yanlış anlatı ve doğruluğu bulunmayan söylentilerin yayılması üç savaş stratejisinde psikolojik savaş aracı olarak kullanılan yöntemler arasındadır (Lee, 2014: 203).

Üç savaş stratejisine göre psikolojik savaş araçlarının ekonomik, diplomatik, politik ve hukuki araçlarla bir arada kullanılması askeri caydırıcılığa katkı sunmaktadır. Nitekim bu yaklaşımda askeri ve ekonomik güç psikolojik savaşın temel dayanağını oluşturmaktadır (The Science of Military Strategy, 2013: 160). Farklı bir ifadeyle, askeri ve ekonomik gücü yeterli olmayan bir aktörün psikolojik savaş yetenekleri de sınırlı düzeyde kalmaktadır (Science of Military Campaigns, 2006: 224). Öte yandan, psikolojik savaş yöntemlerinin doğru zamanlı ve etkili bir biçimde devreye sokulabilmesi için tüm bilgi kaynakları ve medya aktif bir şekilde kullanılmalı ve bu yöntemle karşı taraf üzerinde psikolojik saldırı ve savunma kabiliyeti devreye sokulmalıdır. Kamuoyu seviyesinde yürütülen duygu aktarımı, etkili iletişim, yerel güçlerle işbirliği, caydırıcı propaganda, ideolojik düşüncüyü toplumsal düzeyde konsolide etme, ülke içinde politik eğitimi güçlendirme ve savaş alanında psikolojik avantajı sağlama gibi yöntemler psikolojik savaşın birer parçasını oluşturmaktadır (The Science of Military Strategy, 2020: 311).

Üç savaş stratejisinin diğer bir bileşeni olan kamuoyu savaşı askeri operasyonlara katkı sunmak amacıyla yürütülen bir savaş biçimidir (The US Department of Defense, 2011: 26). Ulusal ve uluslararası kamuoyu üzerinde etki yaratmayı amaçlayan bu savaş biçiminin temel motivasyonu kamuoyunu kontrol altında tutarak rakibin moralini bozmak, karşılaşılan krizi kendi lehine çevirmek ve stratejik hedeflere saldırılar düzenlemektir (Kania, 2016: 12-13). Medya araçları ve bilgi kaynaklarının kapsamlı kullanımı yoluyla kamuoyunun zamanında ve uygun bir şekilde oluşturulması üç savaş stratejisinde kamuoyu savaşının temel prensibini yansıtmaktadır (Xiaobo, 2023). Bu anlamda kamuoyu savaşı siber savaş, elektronik savaş, psikolojik savaş ve kamuoyu manipülasyonunun birleşiminden oluşan bir bilişsel etki aracıdır (Tung, 2019: 40).

Kamuoyunu yakından ilgilendiren ve ordunun imajını olumlu yönde şekillendiren konularda toplumsal konsensüsün inşa edilmesi üç savaş stratejisi çerçevesinde kamuoyu savaşının asıl hedefi olarak gösterilebilir. Bu hedef doğrultusunda bir devletin ulusal ve uluslararası alanda takip ettiği politikaları kamuoyuna eksiksiz bir biçimde aktarması gerekmektedir. Kamuoyunun oluşturulması için ulusal medya kanallarıyla yakın işbirliği kurmak, ulusal güvenliğe zarar verebilecek bilgilerin yayılmasını engellemek, geniş çaplı propaganda ve ajitasyon kampanyası yürütmek kamuoyu savaşında başvurulan yöntemler arasındadır (The Science of Military Strategy, 2020: 310). Öte yandan, kamuoyu savaşında avantaj elde etmek için herhangi bir konu hakkında bilgiyi ilk yayan taraf olmak ve yayılan bilgi doğrultusunda kamuoyunu etkili bir biçimde yönlendirmek veya kamuoyunu aldatma ve taktiksel saptırma gibi yöntemler bu savaşın yürütülme sürecinde oldukça kritik bir önem arz etmektedir (Science of Military Campaigns, 2006: 380). Geleneksel ve yeni medya

araçlarının tamamı kamuoyu savaşında kullanılan araçlardır. Ancak üç savaş stratejisine göre uluslararası örgütler, sivil kuruluşlar ve akademik toplantılar gibi çok sayıda mecra da kamuoyu savaşının yürütüldüğü kanallar arasındadır (Lee, 2014: 203).

Çin'in üç savaş stratejisinin son bileşeni ise hukuki savaştır. Bu savaş biçimi diğer aktörlere karşı hukuki üstünlüğü elde etmek amacıyla bir devletin uluslararası ve iç hukuku bir savaş aracı olarak kendi lehine kullanması anlamı taşımaktadır. Düşmanın hukuki yollarla operasyonel faaliyetlerini sınırlandırmak için başvurulmuş bir yöntem olan hukuki savaş bir devletin yürüttüğü askeri eylemlere uluslararası destek oluşturmaya ve askeri eylemlerin küresel siyasetteki yansımalarını yönetmeye yardımcı olmaktadır. Bu çerçevede, hukuki savaş icra edilirken yüksek seviyedeki siyasi kurumlar askeri operasyonlarda hukuki güçlerini örgütlemekte, askeri olmayan operasyonların karar alım sürecine hukuki tavsiyelerde bulunmakta ve askeri operasyonlara gerek ulusal gerekse uluslararası mecralarda hukuki meşruiyet zemini oluşturmaktadır. Bununla beraber, askeri operasyonların hukuki altyapısını kamuoyuna aktarmak ve düşman birliklerinin hukuk dışı eylemlerini ortaya çıkarmak da üç savaş stratejisinde ve hukuki savaş çerçevesinde başvurulmuş yöntemler arasındadır (The Science of Military Strategy, 2020: 310).

Çin'in üç savaş stratejisine göre hukuki savaşa büyük oranda fiziki savaş durumu ortaya çıkmadan önce iç ve uluslararası kamuoyunu etkilemek için başvurulmaktadır. Bu anlayış çizgisinde önleyici bir doğası bulunan hukuki savaş karşı taraf üzerinde zayıflatıcı bir etki yaratırken aynı zamanda politik hedefe ulaşmak için bütün hukuk sistemini kendi lehine kullanmak anlamına gelmektedir. Bu yönüyle hukuki savaş küresel siyaset sahnesindeki politik ve askeri eylemlere meşru zemin oluşturan bir yöntem olarak değerlendirilmeye değer olmayacaktır (Cheng, 2012: 2).

Kamuoyu savaşı, psikolojik savaş ve hukuki savaştan oluşan üç savaş stratejisi Çin'in modern dönemde hibrit savaşa olan yaklaşımını açıklamanın temel bir aracı haline dönüşmüştür. Nitekim Xi Jinping döneminin başlamasıyla gerek Çin Komünist Partisi gerekse Çin ordusu PLA bahse konu savaş yürütme biçimini siyasi ve askeri stratejisinin ana bileşenlerinden biri haline getirmiştir. Bu yönüyle üç savaş stratejisi gerek askeri gerekse askeri olmayan savaş operasyonlarını bir potada eritmesi nedeniyle karakteristik bir özellik taşımakta ve yalnızca stratejik seviyede değil aynı zamanda operasyonel ve taktik seviyede de önem arz etmektedir. Öte yandan, üç savaş stratejisindeki her üç savaş yürütme biçimi birbirilerine bağımlı ve tamamlayıcı nitelik taşıırken, bu stratejinin amacı daha çok düşmana karşı savaştan üstün gelmek ya da savaş ortamında savaş dışı operasyonların desteğiyle belirlenen hedefe ulaşmak olarak değerlendirilebilir. Bu özelliğiyle üç savaş stratejisinin entelektüel altyapısının Çinli askeri stratejist Sun Tzu'nun "Savaştan Kazan" düşüncesiyle uyum içerisinde olduğu da belirtilebilir. Bununla birlikte, üç savaş stratejisini özellikle Batılı ve Rus hibrit savaş yaklaşımlarından ayıran önemli diğer bir özelliği yalnızca sıcak bir savaş ortamında uygulanmayan, tersine barış zamanında da aktif bir biçimde başvurulmuş bir yöntem olmasıdır. Dolayısıyla üç savaş stratejisinin savaş ve barış arasındaki sınırların net olmadığı, savaşan aktörlerin ve savaş araçlarının giderek çeşitlendiği ve fiziksel zarardan çok psikolojik ve bilişsel etki yaratma amacı taşıyan bir

yöntem olduğu net bir biçimde görülmektedir. Bu özellikleriyle üç savaş stratejisinin Çin'in mevcut dış politika davranışı, ulusal güvenlik anlayışı ve büyük stratejisinde kendine giderek daha fazla yer bulduğu ve yine Çin'in stratejik kültürü ve düşüncesinde aşamalı olarak merkezi bir konum edindiği de göz ardı edilmemelidir. Öyle ki, üç savaş stratejisindeki tüm savaş yürütme biçimlerinin Çin'in hem küresel hem de bölgesel dış politika hedef ve eylemleriyle uyumlu olduğu açıkça görülmektedir.

4. SINIRSIZ SAVAŞ TEORİSİ VE ÜÇ SAVAŞ STRATEJİSİ KAPSAMINDA ÇİN'İN TAYVAN'A YÖNELİK HİBRİT STRATEJİLERİ

Sınırsız savaş teorisi ve üç savaş stratejisi Çin'in hibrit savaşa yönelik yaklaşımının temel teorik dayanağını oluşturmaktadır. Açıkça görüleceği üzere her iki yaklaşım da savaş olgusunu geleneksel tanımından oldukça uzaklaştırmakta ve hibrit savaşı askeri, politik ve ekonomik araçların bir arada kullanıldığı ve geleneksel çatışma biçiminden ayrılan bir durum olarak yorumlamaktadır. Bu çerçevede, Çin'in hibrit yaklaşımları özelinde sınırsız savaş teorisi ve üç savaş stratejisinin en net gözlemlendiği vakalardan birisi Tayvan'dır. Çin her iki yaklaşımın öngördüğü şekilde Tayvan'a karşı hem askeri ve hem askeri olmayan araçlarının kullanımına eş zamanlı olarak başvurmaktadır. Askeri araçların kullanımı hususunda Çin Tayvan Boğazı çevresinde deniz ve hava kuvvetleri yoluyla askeri varlığını ve baskısını yoğunlaştırmaktadır. Diğer taraftan Tayvan'a karşı askeri olmayan araçların kullanımına da başvuran Çin teknolojik, psikolojik, ekonomik ve hukuki araçlarını da aktif bir biçimde kullanmaktan imtina etmemektedir.

Tayvan konusu Çin'in temel ulusal çıkarlarının en önemli parçalarından birini teşkil etmekte ve Çin, Tayvan'ı kendi topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak tanımlamaktadır. Çin'in ulusal güvenlik belgelerinin neredeyse tamamında açıkça belirtildiği üzere Tayvan ile yeniden birleşme (Reunification) Çin'in nihai hedefleri arasında bulunmaktadır. Yine bu belgelerde net bir biçimde altı çizildiği gibi "Çin ulusunun yeniden canlanması" ve "Çin rüyasının gerçeğe dönüşmesi" hedefleri için Tayvan vazgeçilmez bir bölge olarak tanımlanmaktadır. Tayvan meselesine olan yaklaşımında "Tek Çin" politikası ile hareket eden Çin'in buradaki en temel motivasyonu Tayvan ile olan siyasi bağın "Tek Devlet, İki Sistem" yaklaşımı üzerine inşa edilmesidir. Bu kapsamda, Çin'in Tayvan ile birleşmesi amacına tarihi bir misyon anlayışı yüklenmekte ve bu amaç doğrultusunda Tayvan Çin'in ulusal güvenlik gündeminde belirlenen önceliklerin en üst sıralarına yerleştirilmektedir (China Defense White Paper, 2019).

Tüm bu nedenler doğrultusunda, Çin'in Tayvan'a karşı uyguladığı hibrit stratejilerindeki temel motivasyon Tayvan ile yeniden birleşme sürecinin kesintisiz devam ettirilmesi ve Tayvan'ın Çin'den bağımsız bir biçimde hareket etmesini engellemek olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Çin'in Tayvan konusundaki bu politik yaklaşımı uzun yıllara dayansa da özellikle 2013 yılında Devlet Başkanı seçilen Xi Jinping ile beraber Çin Tayvan konusunda çok daha sıkı bir politika izlemeye başlamış ve bu dönem itibarıyla Çin'in sınırsız savaş ve üç savaş stratejisi üzerine inşa ettiği yaklaşımları daha gözlemlenebilir hale gelmiştir. Dahası, Xi Jinping yönetimi ordu hiyerarşisi içerisinde

Stratejik Destek Kuvveti adıyla yeni bir departman oluşturarak bilgi operasyonları konsepti altında istihbarat, siber, elektronik ve psikolojik savaş görevlerinin yürütüldüğü operasyonları ilk kez kurumsal bir yapıya sokmuştur. Bu kuvvet Çin'in askeri operasyonlarıyla koordineli hareket ederek söz konusu operasyonlara askeri olmayan araçlarla beraber katkı sunma görevi üstlenmiş ve özellikle Tayvan'a karşı başvuru hibrit stratejileri çok daha etkili hale getirmiştir (Costello & McReynolds, 2018: 2-3)

Çin'in Tayvan Boğazı'nda aşamalı olarak askeri varlığını artırması ve burada düzenli olarak yürüttüğü askeri tatbikatlar sınırsız savaş ve üç savaş stratejisinin bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim her iki yaklaşım da geleneksel askeri gücün ve askeri araçların kullanımını göz ardı etmemekte, tersine askeri olmayan araçlarla birlikte konvansiyonel ordu kuvvetlerinin eş zamanlı kullanımını karşı tarafa üstünlük sağlamak için daha etkin bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla sınırsız savaş teorisi ve üç savaş stratejisinin öngördüğü gibi Çin Tayvan'a karşı üstün askeri kabiliyet ve yeteneklerini kullanmaktan imtina etmemektedir. Öyle ki, uzun yıllardır Tayvan karşısında geleneksel askeri yöntemlere başvuran Çin Xi Jinping yönetimiyle beraber Tayvan'a karşı askeri tatbikatlarının ölçeğini ve yoğunluğunu giderek artırmaktadır. Bu çerçevede Çin, ordu kuvvetlerine bağlı savaş uçağı ve savaş gemilerini belirli aralıklarla Tayvan Boğazı'nın orta hattından ve Tayvan'ın tek taraflı olarak ilan ettiği Hava Savunma Teşhis Bölgesi'nden (AIDZ) düzenli olarak geçirmektedir. Bölgede aralıklı olarak füze denemeleri de gerçekleştiren Çin aynı zamanda Tayvan açıklarına savaş araçlarına bir anlamda siperlik olması amacıyla insansız hava araçları, sivil uçaklar, hava balonları ve hidrografik araştırma gemilerini göndermektedir (Taiwan National Defense Report, 2023: 41). Çin ayrıca Tayvan Boğazı'nda radar, erken uyarı sistemi, bombardıman uçağı, karadan havaya füze, gemisavar seyir füzeleri gibi askeri araçlarını düzenli olarak konuşlandırmaktadır. Aynı şekilde, Tayvan Boğazı çevresinde uydu sistemleri ve insansız araçlarla yürütülen gözetleme ve istihbarat faaliyetleri Çin ordusunun bölgedeki yeni normal olarak tanımlanan bir duruma dönüşmüştür (Okada, 2021). Konvansiyonel kuvvetlerinin yanı sıra Çin nükleer füzelerinin bir kısmını da olası bir savaşta Tayvan'ı vuracak şekilde konuşlandırmıştır. Tüm bu yöntemlerle ve konvansiyonel kuvvetleriyle Tayvan Boğazı'nda askeri baskısını artıran Çin, Xi Jinping döneminde daha da somutlaşan ABD-Tayvan yakınlaşmasına cevaben askeri tatbikatlarının etkinliğini daha da yoğunlaştırmıştır.

Çin'in Tayvan'ın da coğrafi olarak konumlandığı Güney Çin Denizi üzerinde inşa ettiği yapay adalar sınırsız savaş ve üç savaş stratejisinin pratikteki bir diğer yansımasıdır. Söz konusu adaların araştırma ve kurtarma görevleri amacı taşıdığı vurgulanmasına rağmen bu adalar Güney Çin Denizi'ndeki diğer devletlerle beraber özellikle Tayvan ile olan siyasi ve askeri gerilimi giderek tırmandırmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri Çin'in bu adaları savaş uçağı, bombardıman uçağı, gemisavar füze, uçaksavar füze ve radar sistemleri ile aşamalı olarak silahlandırması ve bu yöntemle Tayvan üzerindeki askeri baskısını artırmasıdır (The Guardian, 2024). Bununla beraber, yapay adaların inşası Çin'in yalnızca askeri hedefleriyle uyum içerisinde değildir. Çin bahse konu adalar aracılığıyla Güney Çin Denizi'nde egemenlik sahasını giderek genişletmekte ve Tayvan'ın egemenlik iddia ettiği

bölgelerde siyasi ve hukuki ihtilafı derinleştirmektedir. Daha da önemlisi, Çin bu adaların silahlandırılmasının uluslararası hukukun kendisine verdiği bir hak olarak görmekte ve bu hukuki yaklaşım yoluyla buradaki askeri eylemlerini kendi bakış açısıyla meşru bir zemine dayandırmaktadır. Açıkça görüleceği üzere Çin bir taraftan yapay adaları askeri hedeflerini eyleme döktüğü bir araç olarak kullanırken, diğer taraftan söz konusu adalar Çin'in Tayvan üzerindeki siyasi, ekonomik ve hukuki baskısını da daha somut hale getirmektedir (Associated Press, 2024).

Tayvan üzerinde artan konvansiyonel askeri baskısının yanı sıra Çin burada yarı askeri ve askeri olmayan araçlarının kullanımını da giderek yaygınlaştırmaktadır. Öyle ki, tıpkı sınırsız savaş ve üç savaş stratejisinde vurgulandığı üzere askeri araçlarla mukayese edildiğinde askeri olmayan araçlar Çin tarafından Tayvan'a karşı çok daha sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Örneğin, 2021 yılında uygulamaya konulan "Sahil Güvenlik Yasası" isimli girişim Çin'in bölgesel eylemlerine hukuki dayanak oluşturan ve askeri olmayan operasyonlar arasında değerlendirilebilecek önemli bir örnektir. Bölgedeki diğer devletlerin uluslararası hukuk ihlali itirazına rağmen Çin, ilan ettiği "Sahil Güvenlik Yasası"nın uluslararası hukuk ilke ve teamüllerinin bütünüyle uyumlu olduğu iddiasında bulunmaktadır. Bu çerçevede, Çin uluslararası seviyede en büyük sahil güvenlik gücünü kurarak bunu bölgedeki birincil aktörüne dönüştürmüş durumdadır (Okada, 2021).

Öte yandan, bahse konu yasayla ilişkili olarak "Küçük Mavi Adamlar" olarak isimlendirilen ve sivil ve askeri güçlerden oluşan Deniz Milis Gücü Çin'in hibrit stratejileri bağlamında değerlendirilebilecek en önemli örneklerden bir diğeridir (Kennedy & Erickson, 2017). Çoğunlukla balıkçılık ve trol gemilerinden oluşan Deniz Milis Gücü aracılığıyla Çin, askeri deniz kuvvetlerinden ziyade Güney Çin Denizi'nde sivil ve yarı askeri güçlerini ön plana çıkaran bir politika takip ederek diğer devletlerin deniz kuvvetleriyle doğrudan karşı karşıya gelmekten ve potansiyel bir askeri krizi tırmandırmaktan kaçınmaktadır (Yoon & Wonhee, 2023: 95-96). Milis gücüyle Güney Çin Denizi üzerinde ekonomik faaliyetlere ağırlık veren Çin, bu aktörleriyle bölgede istihbarat ve gözetleme faaliyetlerini de sürdürmektedir. İleri elektronik ve askeri teknolojilerle donatılan milis gücü gemilerinin sivil personeline aynı zamanda parti ve silahlı kuvvetler tarafından politik ve askeri eğitim de sağlanmaktadır (Kraska & Monti, 2015).

Çin'in Tayvan yönelik hibrit yaklaşımlarının en belirgin örneklerinden bir diğeri hem sınırsız savaş teorisi ve hem üç savaş stratejisinin bir parçası olan hukuki savaştır. Askeri olmayan bir yöntem olarak gerek iç hukuku gerekse uluslararası hukuku Tayvan'a karşı bir araç olarak kullanan Çin, Tayvan'ın uluslararası arenada diplomatik olarak tanınmasını engellemekte ve uluslararası kuruluşlara egemen bir devlet olarak katılımının önüne geçmektedir. Bu amaç doğrultusunda Çin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeliğindeki veto gücünü kullanmaktan da imtina etmemekte ve uluslararası hukuku aynı zamanda diplomatik bir baskı aracına da dönüştürmektedir. Dolayısıyla mevcut şartlar altında Tayvan birçok uluslararası kuruluşta yalnızca gözlemci statüsünde bulunmakta olup Çin'in diplomatik ve siyasi girişimleri neticesinde herhangi üyelik sürecine dahil olamamaktadır. Söz konusu hukuki araçlar ve yoğun diplomatik baskı ile Çin, Tayvan'ın

muhtemel bir self-determinasyon hakkını kullanma potansiyelinin önüne geçmekte ve egemenlik tartışmaları çerçevesinde Tayvan'la yeniden birleşme sürecini engelleyebilecek bariyerleri ortadan kaldırmaktadır. Kaldı ki Çin, Tayvan'la ilişkilerinde diplomatik tanınırlık konusunu ve diğer hukuki meseleleri uluslararası hukuk mecrasına taşımaktan özellikle kaçınmakta ve Tayvan'ın bağımsızlığı konusunun uluslararası kamuoyunun gündemine yerleşmesine set çekmektedir. Dolayısıyla Çin, Tayvan'la olan hukuki ilişkisini ve mevcut anlaşmazlıklarını daha çok merkezi ve yerel yönetim arasındaki bir iç hukuk konusu olarak uluslararası alana aksettirmekte ve iç hukuk araçlarının tamamını merkez-yerel yönetim ilişkisi çerçevesinde dizayn etmektedir (West & Insisa, 2023: 7).

Çin Tayvan'a karşı uygulamaya koyduğu hibrit stratejilerde modern teknolojileri de aktif bir biçimde kullanmaktan çekinmemektedir. 2000'li yılların başından itibaren özellikle siber saldırıları Tayvan'a karşı bir araç olarak kullanmaya başlayan Çin'in Xi Jinping yönetimiyle beraber siber saldırının sayısını ve ölçeğini artırdığı ve bu alana her geçen gün daha fazla önem verdiği net bir biçimde gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, modern teknolojiler ekseninde Çin Tayvan'a karşı özellikle siber saldırılarını her geçen yıl artırmakta ve Tayvan'ın hem özel hem de devlet altyapısı olmak üzere askeri, savunma, iletişim, bilgi teknolojileri ve eğitim gibi çok sayıda sektörünü siber saldırılarla hedef almaktadır. Örneğin, 2023 yılında Tayvan büyük çoğunluğu Çin'den olmak üzere saniyede 15bin siber saldırıyla karşı karşıya kalmıştır. 2022 yılıyla karşılaştırıldığında bu oran yaklaşık %80'lik bir artışa tekabül etmektedir. Benzer bir şekilde, Tayvan istihbarat kaynakları, çoğunluğu Çin merkezli olmak üzere Tayvan'ın günlük yaklaşık 20 milyon siber saldırıya maruz kaldığını göstermektedir (Farmer, 2023).

Sınırsız savaş ve üç savaş stratejisi çerçevesinde Çin'in Tayvan üzerinde uygulamaya koyduğu diğer tüm araçlar gibi psikolojik savaş ve bilgi operasyonları da giderek gözlemlenebilir hale gelmektedir. Bilişsel savaş ve kamuoyu savaşı kapsamında da değerlendirilebilecek bu yöntem aracılığıyla Çin Tayvan siyaseti ve toplumu üzerinde özellikle geleneksel ve sosyal medya araçlarını aktif bir biçimde kullanmaktadır. Sosyal medya hesapları üzerinden Tayvan halkının Çin ile birleşme talebi olduğu üzerine bir anlatı yayan Çin oluşturduğu sosyal medya hesaplar üzerinden aynı şekilde Tayvan demokrasisinin kusurlu olduğu, Batılı devletlerin Tayvan'ın gerçek müttefiki olmadığı ve "Tayvanlı" adı altında bir kimliğin bulunmadığı yönünde söylemler üretmekte ve sosyal medya araçlarında bu söylemleri gündem haline getirmektedir. Çin ayrıca yine geleneksel ve yeni medya araçları ile Tayvan halkı üzerinde Tayvan'ın Çin ile birleşmesinin kaçınılmaz ve karşı konulamaz olduğu yönünde kampanyalar yürütmektedir (Applebaum, 2022).

Çin'in Tayvan'a yönelik yaklaşımı, sınırsız savaş ve üç savaş stratejisinin pratikteki en somut örneklerinden biri olma özelliğini taşımaktadır. Tayvan'ı uzun yıllardır ulusal bütünlüğünün ayrılmaz bir parçası olarak tanımlayan Çin, Tayvan ile yeniden birleşme hedefi doğrultusunda sıcak bir savaş ortamına dahil olmadan hem askeri hem askeri olmayan araçlarını aktif bir biçimde kullanmaktadır. Bu yapısıyla oldukça karmaşık ve nevi şahsına münhasır bir strateji takip eden Çin, siyasi, diplomatik, ekonomik ve kültürel araçlarını eş zamanlı olarak Tayvan'la yeniden birleşme amacı doğrultusunda uygulamaya koyarken,

açık ve örtülü geleneksel ve yeni medya araçlarını da Tayvan stratejisinin bir parçası haline getirmiştir. Bununla birlikte, Çin Tayvan'ın olası bir bağımsızlık girişiminin önüne geçmek amacıyla kendi iç hukukunun yanında uluslararası hukuk ve kuruluşları da etkili bir biçimde kullanmaya devam etmektedir. Öte yandan, askeri olmayan operasyonlarının yanında Çin Tayvan ile mukayese edildiğinde üstün askeri deniz ve hava kuvvetlerini askeri konuşlanma ve askeri tatbikat gibi metotlarla sürdürmekte ve Tayvan üzerindeki baskısını konvansiyonel askeri gücüyle daha da pekiştirmektedir. Bu çerçevede, Tayvan ile yeniden birleşme ve “Tek Çin” prensibini hayata geçirme hususunda Çin sınırsız savaş ve üç savaş stratejisini ana yöntemlerinden biri haline dönüştürdüğü açık bir biçimde gözlemlenmektedir. Her ne kadar Çin'in Tayvan'a yönelik bu tutumu uzun yıllara dayansa da Xi Jinping yönetimi bu duruşunu çok daha somut bir hale getirmiş ve bu dönem itibarıyla Çin Tayvan'a karşı uygulamaya koyduğu hibrit yöntemleri gerek sayısal gerekse niteliksel anlamda aşamalı olarak çeşitlendirmiştir. Ancak sınırsız savaş ve üç savaş stratejisi çerçevesinde Tayvan'a karşı uygulanan hibrit yöntemler yalnızca zorlayıcı yöntemler olarak sınıflandırılmamalıdır. Öyle ki, Çin siyasi, diplomatik, hukuki ve ekonomik baskı araçlarının yanı sıra kamu diplomasisi, halkla ilişkiler, eğitim faaliyetleri ve kültürel ilişkiler gibi yöntemleri de bu kapsamda zorlayıcı olmayan birer araç olarak kullanmaktadır. Bütün bu yöntemler Çin'in Tayvan politikasının ana sütunlarını oluşturmakla birlikte özellikle son dönemlerde Tayvan'ın ABD ile siyasi yakınlaşma gündemi ve Tayvan hükümetlerinin Çin'den ayrışan görüşleri Çin'in Tayvan'a karşı uyguladığı hibrit stratejilerin yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Söz konusu konjonktürün yakın ve orta vadede devam edeceği göz önünde bulundurulduğunda ise Çin'in yakın gelecekte sınırsız savaş ve üç savaş stratejisi çerçevesinde askeri kabiliyetlerini ve kamuoyu, hukuki ve psikolojik savaş gibi çeşitlilik arz eden araçlarını Tayvan'a karşı kullanmaktan imtina etmeyeceği görülmektedir. Bunun yanında, Çin'in özellikle yapay zeka, otonom sistem ve kuantum gibi modern teknolojileri askeri araçlarının yanı sıra çok sayıda sektöre hızla entegre etmesi ve bu teknolojileri hibrit yaklaşımlarının bir bileşenine dönüştürmesi Tayvan'a karşı hayata geçirilen sınırsız savaş ve üç savaş stratejilerinin ilerleyen dönemlerde daha karmaşık hale gelme durumunu da kuvvetli ihtimaller arasına yerleştirmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Güvenlik ve savaş çalışmaları literatüründe hibrit savaş konusu 21.yüzyılın en önemli gündem maddeleri arasına yerleşmiştir. Modern dönemde savaş ve çatışmanın değişen doğası ve karakteristiğinin bir anlamda tezahürü olan hibrit savaş en genel anlamıyla geleneksel savaşların tüm sınırlarını aşan, düzenli ve düzensiz birliklerin eş zamanlı olarak savaş sahasında yer aldığı ve askeri yöntemlerle birlikte sayısız politik enstrümanın kullanıldığı bir savaş biçimi olarak tanımlanmaktadır. Özellikle İsrail-Hizbullah Savaşı ve Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından çok daha fazla popülerlik kazanan hibrit savaş konusu bu savaşlar sonucunda yeni tanımlama ve kavramsallaştırmalarla karşı karşıya kalmıştır. Batı ve Rus askeri düşüncesi başta olmak üzere sayısız hibrit savaş yaklaşımı ortaya konmuş ve farklı tanımlamalardan meydana gelen oldukça geniş bir literatür ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, hibrit savaş kavramına yöneltilen eleştirilerin sayısı da zaman içinde artış

göstermiştir. Örneğin; hibrit savaş tanımlaması çerçevesinde başvuru alan araç ve yöntemlerin yeni bir durum olmadığı ve tarih sahnesindeki sayısız savaşta hibrit savaş kavramında öne çıkarılan yöntemlerin kullanıldığı yönünde eleştiriler yapılmıştır. Bununla birlikte, literatürdeki hibrit savaş tanımlamalarının muğlak olduğu ve hibrit savaşın büyük ölçekli bir askeri stratejik yaklaşım olmaktan ziyade operasyonel bir yaklaşım olduğu bu konuya yöneltilen eleştiriler arasına yerleşmiştir. Ancak bu bağlamda üzerinde durulması gereken temel konu küreselleşme, modern teknolojik ilerlemeler ve yeni silah sistemleri gibi dinamiklerin 21.yüzyılda savaşın karakteristiğinde değişime neden olarak hibrit savaşçı ciddiyetle değerlendirilmesi gereken bir olguya çevirmesidir.

21.yüzyıl büyük güçler rekabetinde yerini alan Çin'in hibrit savaşa ilişkin yaklaşımları akademik literatürün büyük oranda üzerinde durmadığı konular arasındadır. Ancak Çin'in özellikle son dönem dış politika yaklaşımı ve askeri stratejisinde hibrit savaş yöntemlerinin açıkça uygulamaya konulduğu net bir biçimde gözlemlenmektedir. Çin'in özellikle Asya-Pasifik'teki hegemonya mücadelesinde ve Tayvan, Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi gibi bölgelerde askeri ve politik enstrümanlarını kullanmaktan çekinmediği gözlemlenebilir bir duruma dönüşmüştür. Bu kapsamda sınırsız savaş teorisi ve üç savaş stratejisi Çin'in hibrit savaşa olan yaklaşımının iki ana teorik dayanağını oluşturmaktadır. Sınırsız savaş teorisi iki Çinli Albay Qiao Liang ve Wang Xiangsui tarafından oluşturulan ve modern dönemde sınırsız savaşın geleneksel savaş anlayışının bütün sınırlarını ortadan kaldırdığı tezini ileri süren bir teoridir. Her ne kadar söz konusu teori Çin'in resmi yaklaşımlarının bir parçası olmasa da hibrit savaş yaklaşımının ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle önem arz etmektedir. Öte yandan, 2003 yılında resmi olarak ilan edilen ve psikolojik, kamuoyu ve hukuki savaştan oluşan üç savaş stratejisi Çin'in hibrit savaş anlayışının öteki parçasıdır. Nihai olarak bu çalışma, söz konusu iki yaklaşımı inceleyerek Çin'in hibrit savaş kavramının teorik dayanağına açıklık getirmektedir. Buradan yola çıkarak çalışma Çin'in hibrit savaş yaklaşımının geleneksel savaş tanımlamasının bütün sınırlarını aşan ve politik (kamuoyu savaşı, diplomasi savaşı, hukuki savaş, psikolojik savaş), ekonomik (ticaret savaşı, enerji savaşı) ve askeri (istihbarat savaşı, elektronik savaş,) savaşların tamamını kapsayan bir savaş biçimi olarak yorumladığı argümanını ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ileri sürdüğü argümanı güçlendirmek amacıyla sınırsız savaş ve üç savaş stratejilerinin en net gözlemlendiği vakalardan biri olan Çin'in Tayvan'a yönelik hibrit stratejileri incelenmiştir. "Tek Çin" politikası kapsamında ve Tayvan'la yeniden birleşme sürecinde bu bölgeyi ayrılmaz bir parçası olarak gören Çin, özellikle Xi Jinping yönetimiyle beraber askeri ve askeri olmayan araçlarını Tayvan'a karşı etkin bir biçimde kullanmaya başlamıştır. Sınırsız savaş ve üç savaş stratejisinin açıkça ortaya koyduğu şekilde Çin bu dönem itibarıyla bir taraftan Tayvan üzerindeki etkisini artırmak için Tayvan'ın coğrafi çevresinde askeri varlığını artırırken, aynı şekilde burada düzenli olarak hava ve deniz kuvvetleri araçlarının dahil olduğu askeri tatbikat yürütmektedir. Ancak Çin'in Tayvan üzerindeki eylemleri yalnızca konvansiyonel askeri araçlarıyla sınırlı değildir. Tayvan karşısında başvurduğu hibrit teknikler bağlamında Çin teknoloji, ekonomi, hukuk, psikoloji ve siber saldırı gibi çok sayıda askeri olmayan aracını da kullanmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aoi, C., Futamura, M. & Patalano, A. (2018). Introduction 'Hybrid Warfare In Asia: Its Meaning And Shape', *The Pacific Review*, 31(6), 693-713.
- Applebaum, A. (2022). China's War Against Taiwan Has Already Started. *The Atlantic*, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/12/taiwan-china-disinformation-propaganda-russian-influence/672453/>, (Erişim Tarihi: 12.03.2024).
- Associated Press. (2022). China Says Military Development Of Islands Within Its Rights, <https://apnews.com/article/china-beijing-international-law-south-china-sea-4370828e295d2eec9a4804bba9940273>, (Erişim Tarihi: 11.04.2024).
- Bērziņš, J. (2020). The Theory and Practice of New Generation Warfare: The Case of Ukraine And Syria, *The Journal of Slavic Military Studies*, 33(3), 355-380.
- Boot, M. (2015). Countering Hybrid Warfare, *Armed Conflict Survey*, 1.
- Chekinov, S.G. & Bogdanov, S.A. (2013). The Nature And Content Of A New-Generation War, *Military Thought*, 4, 12-23.
- Cheng, D. (2012). *Winning Without Fighting: Chinese Public Opinion Warfare and The Need for a Robust American Response*, Washington: Heritage Foundation.
- Cheng, D. (2012). *Winning Without Fighting: Chinese Legal Warfare*, Washington: Heritage Foundation.
- China Defense White Paper. (2019). Beijing: The State Council
- Cordesman, A. (2020). *Chronology Of Possible Chinese Gray Area and Hybrid Warfare Operations*, Washington: Center for Strategic & International Studies.
- Costello J. & McReynolds J. (2018). *China's Strategic Support Force: A Force For A New Era*, Washington: National Defense University Press.
- Cowan, J. L. (2009). *A 'Full Spectrum' Air Force*, Alabama: Air War College.
- Cox, D., Thomas B. & Alex R. (2012). Why Hybrid Warfare Is Tactics Not Strategy: a Rejoinder to "Future Threats and Strategic Thinking", *Infinity Journal*, 2(2), 25-29.
- European Commission Defence Industry and Space. (2024). Hybrid Threats, https://defence-industry-space.ec.europa.eu/eu-defence-industry/hybrid-threats_en#:~:text=What%20are%20hybrid%20threats%3F,the%20threshold%20of%20formal%20warfare (Erişim Tarihi: 27.03. 2024).
- Farmer, B.M. (2023). China's Cyber Assault On Taiwan. *CBS News*. <https://www.cbsnews.com/news/china-cyber-assault-taiwan-60-minutes-2023-06-18/>, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).
- Fravel, M.T. (2016). China's Changing Approach to Military Strategy: The Science of Military Strategy from 2001 and 2013, J. McReynolds (Ed.), *The Evolution of China's Military Strategy*, içinde, Washington: Jamestown Foundation.
- Fridman, O. (2018). *Russian Hybrid Warfare: Resurgence And Politicisation*, Oxford: Oxford University Press.

- Fridman, O. (2019). A War of Definitions: Hybridity in Russia and The West, O. Fridman, V. Kabernik & J.C. Pearce (Ed.), *Hybrid Conflicts and Information Warfare: New Labels, Old Politics*, içinde (67-86), Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Friedman, B. (2014). Blurred Lines: The Myth of Guerrilla Tactics, *Infinity Journal*, 3(4), 25-28.
- Hoffman, F.G. (2007). *Conflict in The 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Virginia: Potomac Institute for Policy Studies.
- Hoffman, F.G. (2009). Hybrid Warfare And Challenges, *Joint Forces Quarterly*, 52, 34-48.
- Huber, T.M. (2002). Compound Warfare: A Conceptual Framework, T. M. Huber (Ed.), *Compound Warfare: That Fatal Knot*, içinde (1-10), Kansas: U.S. Army Command and General Staff College Press.
- Insisia, A. (2023). Hybrid After All: The ‘Grey Zone’, The ‘Hybrid Warfare’ Debate, And The PLA’s Science Of Military Strategy, *Digital Strategic Communication*, 12, 165-186.
- Johnson, R. (2017). Hybrid War And Its Countermeasures: A Critique Of The Literature, *Small Wars & Insurgencies*, 29(1), 141-163.
- Kabernik, V. (2019). The Russian Military Perspective, O. Fridman, V. Kabernik & J. C. Pearce (Ed.), *Hybrid Conflicts and Information Warfare*, içinde (43-46), Colorado: Lynne Rienner Publishers.
- Kania, E. (2016). The PLA’s Latest Strategic Thinking On The Three Warfares, *China Brief*, 16(3), 10-14.
- Kennedy. C. M. & Erickson, A.S. (2017). *China’s Third Sea Force, The People’s Armed Forces Maritime Militia: Tethered to the PLA*, Newport: U.S. Navy War College.
- Kilcullen, D. (2009). *The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars In The Midst Of A Big One*, Oxford: Oxford University Press.
- Kraska, J. & Monti, M. (2015). The Law of Naval Warfare and China’s Maritime Militia, *International Law Studies*, 91, 450-467.
- Lasconjarias, G. & Larsen J. A. (2015). Introduction. G. Lasconjarias & J.A. Larsen (Ed.), *NATO’s Response to Hybrid Threats*, içinde (1-14), Rome: DeBooks.
- Lasica, D.T. (2009). *Strategic Implications Of Hybrid War: A Theory Of Victory*, Kansas: United States Army Command and General Staff College.
- Lee, S. (2014). China’s ‘Three Warfares’: Origins, Applications, and Organizations. *Journal of Strategic Studies*, 37(2), 198-221.
- Liang, Q. & Xiangsui, W. (1999). *Unrestricted Warfare*, Beijing: PLA Literature and Arts Publishing House.
- Lind, W.S., Nightengale, K., Schmitt, J.F., Sutton, J.W. & Wilson G.I. (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, *Marine Corps Gazette*, 22-26.
- McCulloh, T. & Johnson, R. (2013). *Hybrid Warfare*, Florida: JSOU Press.

- Mansoor, P. (2012). Introduction: Hybrid Warfare in History, W. Murray & P. Mansoor (Ed.), *Hybrid warfare: Fighting Complex Opponents from The Ancient World to the Present*, içinde (1-17), Cambridge: Cambridge University Press.
- Mihara, R. (2012). Beyond Future Threats: A Business Alternative To Threat-Based Strategic Planning, *Infinity Journal*, 2(3), 25-29.
- Military Balance. (2015). Complex Crises Call for Adaptable and Durable Capabilities. *Military Balance*, 115(1), 5-8.
- Mumford, A. & Carlucci, P. (2023). Hybrid Warfare: The Continuation Of Ambiguity By Other Means, *European Journal of International Security*, 8(2), 192-216.
- Murray, W. (2012). Conclusion: What The Past Suggests. W. Murray & P. Mansoor (Ed.), *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, içinde (289-308), Cambridge: Cambridge University Press.
- Murray, W. ve Mansoor, P.R. (2012). *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to The Present*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Najzer, B. (2020). *The Hybrid Age: International Security in The Era Of Hybrid Warfare*, London: Bloomsbury Publishing.
- NATO. (2010). *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization*, Brussels: NATO.
- NATO. (2014). Wales Summit Declaration, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, (Erişim Tarihi: 20.03.2024).
- Okada, W. (2021). China's Coast Guard Law Challenges Rule-Based Order, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2021/04/chinas-coast-guard-law-challenges-rule-based-order/>, (Erişim Tarihi: 15.04.2024).
- Reisinger, H. & Golts, A. (2014). *Russia's Hybrid Warfare: Waging War Below the Radar of Traditional Collective Defence*, Rome: NATO Defense College.
- Renz, B. (2016). Russia and "Hybrid Warfare", *Contemporary Politics*, 22(3), 283-300.
- Science of Military Campaigns. (2006). (Çev. *China Aerospace Institute*). Beijing: National Defense University Press.
- Taiwan National Defense Report. (2023), Taipei: Ministry of National Defense.
- The Guardian. (2022). <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/21/china-has-fully-militarized-three-islands-in-south-china-sea-us-admiral-says>, (Erişim Tarihi: 10.04.2024).
- The Science of Military Strategy. (2013). (Çev. *China Aerospace Institute*), Beijing: Military Science Press.
- The Science of Military Strategy. (2020). (Çev. *China Aerospace Institute*), Beijing: Military Science Press.
- The US Department of Defense. (2010). *Quadrennial Defense Review*, Washington: The US Department of Defense.

- The US Department of Defense. (2011). *Military and Security Developments Involving The People's Republic of China 2011*, Washington: The US Department of Defense.
- Tung, L. (2019). Taiwan and the CCP's "Public Opinion Warfare", *Taiwan Strategist*, (2), 39-60.
- West, M.J. & Insisa, A. (2023). Reunifying Taiwan with China Through Cross-Strait Lawfare, *The China Quarterly*, 257, 1-16.
- Wither, J.K. (2016). Making Sense Of Hybrid Warfare, *Connections*, 15(2), 73-87.
- Xiaobo, L. (2023). *Language Confrontation in Cognitive Domain Operations*. (Çev. China Aerospace Institute), Alabama: China Aerospace Institute.
- Yamaguchi, N. (2012). An Unexpected Encounter with Hybrid Warfare: Japanese experience in North China, 1937–1945, W. Murray & P.R. Mansoor (Ed.), *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from The Ancient World to The Present*, içinde (1–17), Cambridge: Cambridge University Press.
- Yoon, S. & Wonhee, K. (2023). The Import Of Hybrid Activities In The South China Sea, *Journal of Indo-Pacific Affairs*, 93-101.

DEVLET AR-GE DESTEKLERİ VE YENİLİKÇİLİK İLİŞKİSİ: KURUMSAL KALİTENİN MODERATÖR ETKİSİ *

RELATIONSHIP BETWEEN GOVERNMENT R&D SUPPORTS AND INNOVATION:
MODERATING EFFECT OF INSTITUTIONAL QUALITY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Fatih ŞAHİN**

Öz:

Bu çalışmanın amacı, devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçi çıktılar üzerine etkilerini ve bu süreçte kurumsal kalitenin rolünü ortaya koymaktır. Ülke düzeyinde ikincil verilerden hareketle 38 OECD ülkesinin 2011-2020 yılları arasındaki 10 yıllık verilerinden elde edilen 380 örnekleme kurgulanan çalışmada panel regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz bulguları devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçi çıktıları kısıtlayarak ikame etkilerinin ortaya çıktığını göstermektedir. Bu olumsuz etkilerin politik istikrar, düzenleyici kalite ve yolsuzlukla mücadeleden oluşan kurumsal kalitenin zayıf olduğu durumlarda daha da güçlendiği görülmektedir. Kurumsal kalitenin yüksek düzeylerinde ise bu olumsuz etkiler ortadan kalkmakta, hatta düzenleyici kalitenin yüksek düzeylerinde tamamlayıcılık etkileri ortaya çıkarak devlet Ar-Ge destekleri yenilikçiliği olumlu yönde etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Ar-Ge Destekleri, Yenilikçilik, Politik İstikrar, Düzenleyici Kalite, Yolsuzluk

Abstract:

The aim of this study is to reveal the effects of government R&D support on innovative outputs and the role of institutional quality in this process. Panel regression analysis was used in the study, which was constructed with 380 samples obtained from 10-year data of 38 OECD countries between 2011-2020 based on country-level secondary data. The findings of the analysis show that government R&D supports have substitution effects by restricting innovative outputs. These negative effects are stronger when the institutional quality, which consists of political stability, regulatory quality and anti-corruption, is weak. At high levels of institutional quality, these negative effects disappear, and even at high levels of regulatory quality, complementary effects emerge, and government R&D supports positively affect innovation.

Keywords: R&D supports, Innovativeness, Political Stability, Regulative Quality, Corruption

* Makale Geliş Tarihi: 29.06.2024

Makale Kabul Tarihi: 29.09.2024

** Öğr. Gör. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, fatihshahin@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5515-7692.

GİRİŞ

Ar-Ge ve inovasyonun büyümenin itici güçleri olarak makro düzeyde ekonomik kalkınmanın mikro düzeyde ise firma başarısının en önemli belirleyicilerinden olduğu konusunda fikir birliği mevcuttur (Pai, 2016; Qu ve Wei, 2007). Ancak gerek bu faaliyetlerin pahalı olmaları (Guo et al., 2016) gerekse piyasa başarısızlıkları (Qu ve Wei, 2017; Chen ve Yang, 2019) nedeniyle firmalar inovasyona yeteri kadar yatırım yapmamaktadırlar. Birçok firma dış finansal destek eksikliğini bu yetersizliğin temel nedeni olarak görmektedir (David vd., 2000). Bu nedenle gelişmişlik farkı olmaksızın birçok hükümet yenilikçiliği teşvik edecek programlar geliştirmekte ve bu faaliyetleri desteklemeye çalışmaktadırlar (Cuervo-Cazurra vd., 2018; Guo vd., 2021). Bu politikalar doğrudan finansal destekler şeklinde olabileceği gibi vergi sübvansiyonları ve piyasaya bilgi sağlanması gibi dolaylı desteklere de sıklıkla başvurulmaktadır.

Firmaların yenilikçi faaliyetlerinde yetenekleri ve dış kaynaklar eşit derecede önemli olduğundan (Dunning ve Lundan, 2008) devlet Ar-Ge desteklerinin ekonomik ve teknolojik performansa ne ölçüde katkı sağladığını belirlemek önemli bir araştırma konusu olarak görülmektedir (Guo vd., 2016). Çünkü, Ar-Ge faaliyetlerine devlet müdahalesinin firma inovasyonuna etkilerine yönelik ampirik kanıtlar oldukça çelişkilidir. Bazı araştırmalar (örneğin, Castellacci ve Lie, 2015; Chen ve Yang, 2019; Czarnitzki vd., 2011) piyasa başarısızlıklarını azalttığı ve firmaların ihtiyaç duydukları dış kaynakları elde etmelerini sağladığı için devlet Ar-Ge desteklerinin inovasyon başarısını olumlu yönde etkilediğini raporlamaktadır (tamamlayıcılık etkisi). Diğer yandan, bir çok araştırmacı (örneğin, Groenewegen vd., 2021; Shu vd., 2015) ise ölü ağırlık etkisi ve ikame etkisi gibi mekanizmalarla devlet desteklerinin beklenen olumlu katkıları veremeyebileceğini ve hatta firma yenilikçiliğini kısıtlayabileceğini iddia etmektedirler.

Mevcut yazın bu heterojen bulguların arka planını incelerken genellikle sektörler arasındaki farklılıklara ve firma büyüklüğü gibi değişkenlere öncelikli ilgi göstermektedir (örneğin, Becker, 2015; Castellacci ve Lie). Bazı çalışmalar ise (örneğin, Rusten ve Overa, 2014) devlet desteklerinin türünü modellerine dahil ederek çelişkili bulguların nedenlerini araştırmaktadırlar. Bu noktada bahsedilen kısıtlı çabalar devlet Ar-Ge desteklerinin inovasyonu olumlu mu yoksa olumsuz mu etkileyeceğini açıklama noktasında önemli kazanımlar sağlasalar da bir takım kısıtlılıklar da barındırmaktadır. Çünkü bu çalışmalar örgütlerin yapı ve stratejilerini yönlendirerek (DiMaggio ve Powell, 1983; Scott, 1995) oynanan ekonomik oyunun kurallarını belirleyen (North, 1990) kurumsal çevreyi yeteri kadar dikkate almamaktadırlar. Her ne kadar devlet destekleri kurumsal çevrenin düzenleyici boyutunun bir unsuru olsa da (Scott, 1995), bu desteklerin inovasyona etkisi yolsuzluk düzeyi, düzenleyici kalite ve politik istikrar gibi kurumsal çevrenin diğer unsurlarına da oldukça duyarlı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü daha kaliteli bir kurumsal çevre, kaynakların etkin kullanımını, düşük yolsuzluk düzeyini ve destek politikalarının daha planlı ve istikrarlı bir şekilde sunumunu sağlayarak devlet desteklerinin amaçlandığı gibi yenilikçiliği teşvik etmesini güçlendirebilmektedir. Kurumsal kalitenin düşük olduğu bağlamlarda ise sunulan desteklerin etkin bir şekilde yenilikçi çıktıları

güçlendirmesi daha zor olabilecektir. Devlet desteklerinin yenilikçiliği tamamlayıcılık etkisiyle olumlu mu yoksa ikame etkisiyle olumsuz mu etkileyeceğini incelerken modellerine kurumsal çevrenin bu dinamiklerini dahil eden az sayıda çalışmanın (örneğin, Bianchini vd., 2019; Chen ve Yang, 2019) ise daha çok tek bir ülkenin alt kurumsal bağlamlarına odaklandıkları görülmektedir.

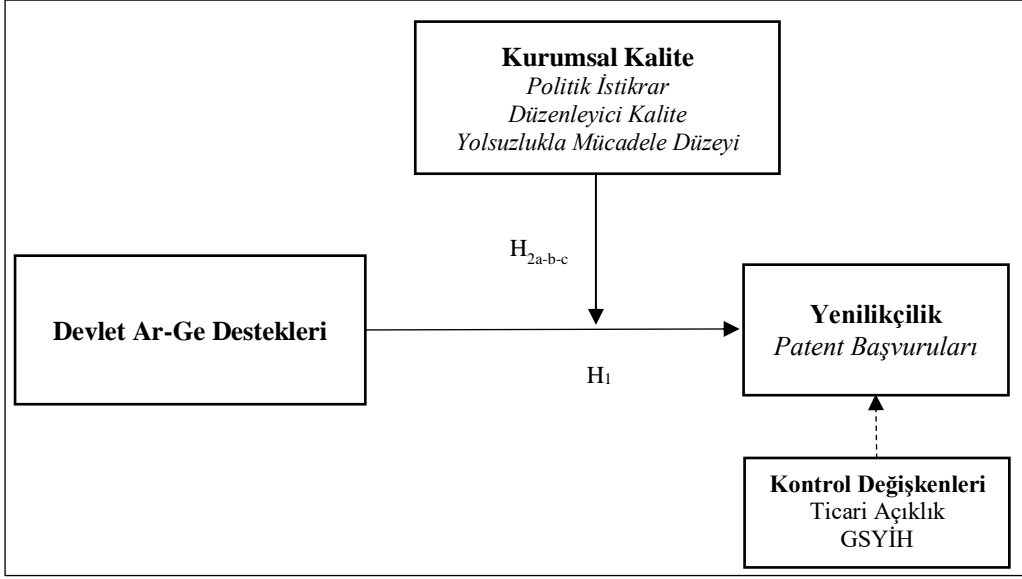
İlgili yazındaki bir diğer kısıtlılık ise bu zamana kadar gerçekleştirilen ampirik çalışmaların benzer kurumsal kalite düzeylerine sahip ABD, Birleşik Krallık ve İsveç gibi ülkelere oldukça odaklanırken daha az gelişmiş ülkelerde ise nispeten az sayıda çalışmanın gerçekleştirildiğidir (Teng vd., 2020). Bu çalışmaların ise genellikle Çin kökenli çalışmalar olması (örneğin, Chen ve Yang, 2019; Dai ve Chapman, 2022) özellikle dikkat çekicidir.

Yukarıda sunulan kısıtlardan yola çıkarak bu çalışmanın amacı devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik üzerine etkilerinde kurumsal kalitenin yordayıcı rolünü ortaya koymaktır. Bunu yaparken OECD ülkelerinin 10 yıllık panel verilerini kullanarak mevcut yazında halen tartışma konusu olan tamamlayıcılık etkileri ve ikame etkilerini daha geniş bir perspektifle açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylesi bir araştırmanın ne tür kurumsal bağlamlarda devlet desteklerinin istenilen inovasyon performansına yol açabileceğini ortaya koyarak mevcut yazına önemli teorik katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, yalnızca gelişmiş ülkeleri değil gelişmekte olan ülkeleri de içeren veri seti ile mevcut yazının çoğunlukla gelişmiş ülkeleri önceliklendiren bakış açılarının ötesine geçerek mevcut çalışmanın önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. Son olarak bu çalışmada yolsuzluk düzeyi, düzenleyici kalite ve politik istikrar gibi kurumsal çevrenin göz ardı edilen unsurlarına odaklanarak mevcut yazındaki bir takım boşlukların doldurulması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte politika yapıcılarının firmalara sunduğu Ar-Ge desteklerinin beklenen olumlu inovasyon etkilerine yol açabilmesi için kurumsal çevrenin hangi boyutlarında iyileştirmeler yapmaları gerektiğini ortaya çıkararak uygulayıcı katkılar sağlanacağı da söylenebilir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

Devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik çıktılarını hangi yönde etkilediğini ve kurumsal kalitenin söz konusu ilişkideki yordayıcı rolünü inceleyen bu çalışma yeni kurumsal kuramı merkezine alan bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Çalışma kapsamında uluslararası işletmecilik ve stratejik yönetim yazınında sıklıkla kullanılan (örneğin, Dunning ve Lundan, 2008; Okan vd., 2020) North'un (1990) kurum sınıflandırmasından hareket edilerek formal kurumlara odaklanılmaktadır. Bu kapsamda mevcut çalışmanın bağımsız ve moderatör değişkenlerini çalışmanın ele aldığı sorunsalı açıkladığı düşünülen formal kurumsal çevrenin unsurları oluşturmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Araştırma Modeli

1.1. Devlet Ar-Ge Destekleri ve Yenilikçilik Performansı

Ar-Ge ve yenilikçilik büyük ekonomik ve sosyal faydaları nedeniyle kalkınmanın en önemli belirleyicilerinden birisi olarak görülmektedir. Hükümetler ise piyasa başarısızlıklarını hafifletmek ve firmaların bu faaliyetlere yatırımlarını teşvik etmek amacıyla Ar-Ge faaliyetlerine çeşitli düzeylerde destekler sunmaktadırlar (Martin ve Scott, 2000; Dai ve Chapman, 2022). Çünkü özel örgütler için Ar-Ge faaliyetleri oldukça pahalı olabilmekte ve bu faaliyetleri sürdürmek için içsel kaynaklara olduğu kadar dışsal kaynaklara da ihtiyaç duymaktadırlar (Qu ve Wei, 2007; Şahin, 2022). Bu noktada bahsedilen destekler, devlet kurumlarının firmaların inovasyon faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla bir bölge veya ülke genelinde özel firmalara ne düzeyde destek sağladığıdır (Sheng vd., 2011; Shu vd., 2015).

Söz konusu destekler doğrudan finansal yardımlar şeklinde sunulabildiği gibi Türkiye’de gözlendiği şekliyle Ar-Ge merkezlerinin kurulmasını teşvik etmek (Şahin, 2022) ve vergi sübvansiyonları (Dai vd., 2020) gibi dolaylı desteklerden de oluşabilmektedir. Her ne kadar bu destekler firmaların inovasyon performanslarını artırmak ve onları daha yenilikçi faaliyetlere teşvik etmek amacıyla sunulsa da istenilen sonuçların elde edileceği garantisi bulunmamaktadır. Mevcut yazında yer alan karşıt görüşler bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Bu farklı görüşlerden ilki tamamlayıcılık etkisi olarak adlandırılmaktadır ve bu görüşe göre Ar-Ge destekleri, firmaların yenilikçilik için ihtiyaç duydukları kaynaklara erişimlerini kolaylaştırarak olumlu yenilikçilik çıktılarının ortaya çıkmasını sağlayabilmektedir. Öncelikle Ar-Ge vergi teşviği ve indirimleri gibi politikalar Ar-Ge maliyetlerini azaltabilmektedir (Hall, 2002; Dai ve Chapman, 2022). Firmaların Ar-Ge maliyetlerini düşüren ve onların dış bilgi kaynaklarına erişimlerinde bir köprü vazifesi görebilen devlet

destekleri, aktarılan dış bilginin özümsemesini kolaylaştırarak yenilikçiliği güçlü bir şekilde yönlendirmektedir (Guo vd., 2021). Mevcut yazındaki birçok çalışma vergi teşviklerinin ilave Ar-Ge faaliyetlerine yol açtığını ortaya koyarak tamamlayıcılık etkilerini desteklemektedir (örneğin, Agrawal vd., 2020; Chen ve Yang, 2019; Dominguez ve Mayrhofer, 2017; Guceri ve Liu, 2019).

Mevcut yazındaki diğer bakış açısı ikame etkisi olarak adlandırılmakta ve devlet Ar-Ge desteklerinin yerel firmaların inovasyon performanslarını olumsuz yönde etkilemesini ifade etmektedir. Bu olumsuz etkilerin arka planını hem devlet kurumları hem de özel firmalar gözünden ayrı ayrı değerlendirmek doğru olacaktır. İlk olarak, devlet kurumları bilgi açısından dezavantajlıdır ve Ar-Ge desteklerini talep eden firmaların gerçek niyetini önceden tespit etmek oldukça zordur. Farklı bir ifadeyle hangi projelerin veya firmaların yenilikçilik açısından umut vadecici olduğunu belirlemek zordur (Chen vd., 2020). Bu mümkün olsa bile destek verildikten sonra, bu doğrudan veya dolaylı Ar-Ge yardımlarının izlenmesi zor olacağından (Howell, 2017) etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının garantisi bulunmamaktadır (Dai ve Chapman, 2022). Bu durum ölü ağırlık etkisi olarak adlandırılan sorunun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ölü ağırlık etkisi, devlet desteklerinin, bu desteklere ihtiyaç duymayan firmalara harcanmasını ve dolayısıyla kaynakların etkin olmayan bir şekilde kullanılmasını ifade ederek (Nguyen vd., 2024) inovasyon başarısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Groenewegen vd., 2021).

İkinci olarak, gerçek bir yenilikçi kaygıya sahip olmayan bir firma bu desteklerden yararlanmak istediğinde devlet destekleri, özel firma inovasyonunun yerini alabilmektedir. İkame etkisi olarak adlandırılan bu durum, doğrudan ve dolaylı devlet desteklerinin verimsiz firmaların hayatta kalmasını sağlayarak olumsuz etkilere neden olduğunu ifade etmektedir (Damijan vd., 2005; Nguyen vd., 2024). İkame etkisiyle normalde hayatta kalmaması gereken verimsiz firmaların hayatta kalmasını ve hatta büyümesini teşvik ederek Ar-Ge desteklerini amacından uzaklaştırabilmektedir (Acemoğlu vd., 2013). İkame etkisi yalnızca düşük profilli firmalar için ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmemektedir. Ar-Ge faaliyetlerinde hem iç hem de dış kaynak kullanımı, yani kaynak çeşitlendirmesinin bir sınırının olduğu iddia edilmektedir (Guo vd., 2021). Buna göre, Ar-Ge stratejilerinde kaynak çeşitlendirmesi arttıkça karmaşıklık ve dönüşüm içerisinden kurum içi maliyetler artabilmektedir (Roberson vd., 2017). Bu karmaşıklık ile karşı karşıya kalan yüksek profilli firmalar zamanla kurum içi Ar-Ge faaliyetlerini terk edebilmekte (Zuniga-Vicente vd., 2014) ve devlet Ar-Ge desteklerine bağımlılık geliştirebilmektedirler. Bu bağımlılık devlet Ar-Ge desteklerini beklenen tamamlayıcılık etkisinden uzaklaştırabilir. Dahası, özellikle doğrudan finansal desteklerin, özel Ar-Ge faaliyetleriyle elde edecekleri kazanımları kolay yoldan desteklerle sağlayan özel firmaların Schumpeterci yaratıcı yıkım süreçlerini de engelleyerek ülke içerisindeki yenilikçi faaliyetleri kısıtladığı da söylenebilir (Devereux vd., 2020).

Yukarıda sunulan tartışmalardan yola çıkarak devlet Ar-Ge desteklerinin inovasyon performansına etkilerinin tamamlayıcılık etkisiyle olumlu mu yoksa ikame etkisiyle olumsuz mu gerçekleşeceğini öngörmek oldukça zordur. Bu çalışmada, devlet Ar-Ge

desteklerinin çalkantılı ve sürekli değişen çevre koşullarında firmalar tarafından stratejik olarak tercih edileceği ve bu nedenle özel Ar-Ge faaliyetlerinin yerini alacağı düşüncesiyle ikame etkilerini güçlendireceği beklenmektedir. Dolayısıyla aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir;

H₁: Devlet Ar-Ge destekleri arttıkça patent başvuruları azalacaktır.

1.2. Kurumsal Kalite ve Devlet Ar-Ge Desteklerinin İnovasyon Etkisi

Kurumsal kuram, örgütleri yerleşik oldukları toplumsal ve sosyal bağlamla ilişkilendirerek (DiMaggio ve Powell, 1983), kurumların örgütlerin yapı ve stratejilerini biçimlendirdiklerini ifade etmektedir (Meyer ve Rowan, 1977; North, 1990; Scott, 1995). Benzer kurumsal bağlamlara gömülü örgütler, bu biçimlendirme süreci sonucunda yapı ve stratejileri açısından eşbiçimci hale gelmektedirler (DiMaggio ve Powell, 1983). Kurumsal kuramın merkezinde yer alan kurumları sınıflandırmak için birçok farklı form bulunmasına rağmen (örneğin, Russo, 2001; Scott, 1995), bu makalede çalışmanın sorunsalı ve amacına uygun olması nedeniyle North (1990)'un formal ve informal kurum sınıflandırması kullanılmaktadır.

Formal kurumlar bireysel ve örgütsel davranışı etkileyen devlet müdahaleleri, politikalar ve kurallardan oluşmaktadır (Scott, 1995) ve genellikle devlet kurumları tarafından yaratılan destek ve kısıtları içermektedir (North, 1990; Okan vd., 2020). Bu çalışma, devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik performansı üzerine etkilerinde kurumsal çevrenin düzenleyici etkilerini incelediği için kurumların formal boyutuna odaklanmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Formal kurumlar, yasalar, politik sistem, eğitim sistemi ve yolsuzluk gibi boyutları içermektedir (North, 1990). Bu çalışma kapsamında ise hem yenilikçilik hem de devlet desteklerinin etkinliği konusunda belirleyici olabilecekleri düşüncesiyle politik istikrar, düzenleyici kalite ve yolsuzlukla mücadele düzeyi, formal kurumsal çevrenin boyutları olarak tercih edilmiştir.

İdeal bir dünyada devlet tarafından sağlanan Ar-Ge desteklerinin belirsizliği azaltarak, sermaye kısıtlamalarına cevap olarak ve piyasa başarısızlıklarını azaltarak firmaların inovasyon faaliyetlerine katkı sağlaması beklenmektedir (Fang vd., 2018). Ancak burada bahsedilen ideal dünyanın ön şartlarından birisi de yüksek düzeyde bir kurumsal kalitedir. Bahsedilen kurumsal kalite öncelikle inovasyonla ilişkili maliyetleri ve belirsizliği artırarak inovasyon verimliliğini düşürebilir (Qu ve Wei, 2017). Böylesi bağlamlarda firmaların, devlet tarafından sunulan teşvik politikalarının stratejik nedenlerle amacı dışında kullanılması için daha geniş nedenleri olabilmektedir. Buna karşılık kurumsal kalitenin daha yüksek olduğu bağlamlarda ise mevcut durumda firmaların karşılaştıkları belirsizlikler ve riskler düşük olacağı için Ar-Ge gibi uzun vadeli faaliyetlere odaklanmaları daha kolay olabilecek (Şahin, 2022) ve dönüşüm içerisinde devlet Ar-Ge destekleri beklenildiği gibi tamamlayıcı bir etki göstererek yenilikçilik performansını artırabilecektir (Qu ve Wei, 2017).

H₂: Devlet destekleri ile inovasyon performansı arasındaki ilişkide kurumsal kalite düzenleyici rol oynayacaktır. Kurumsal kalitenin yüksek düzeylerinde devlet destekleri ile inovasyon performansı arasındaki negatif yönlü ilişki zayıflayacaktır. Kurumsal kalitenin düşük düzeylerinde ise bu negatif yönlü ilişki daha da güçlenecektir.

Kurumsal çevrenin ilk boyutu olarak ele alınan politik istikrar, hem bağlamdaki firmaların yenilikçiliğe yönelik algılarını hem de sunulan desteklerin kapsam ve içeriğini doğrudan etkileyebilmesi nedeniyle özellikle önemli görülmektedir. İstikrarsız bir politik ortamda firmalar, devlet desteklerine yönelik kalıcı beklentiler göstermekten uzaklaşabilmektedir (Becker, 2015). Dolayısıyla istikrarsız politik ortamların gözlemlendiği ülkelerde firmalar desteklerden faydalandıklarında, bu destekleri uzun vadeli ve istikrar isteyen Ar-Ge faaliyetleri yerine ticari faaliyetlerinde kullanma ihtimalleri daha güçlü olabilecektir. Bunun yanında, istikrarsız bir politik ortam, devlet kurumlarının Ar-Ge destekleri gibi politikalarının sürekli olarak değişebilmesine neden olacağından, devletin sunduğu doğrudan ve dolaylı desteklerin amacı kapsamında kullanılıp kullanılmadığını denetleme imkanını da düşürebilecektir. Dolayısıyla ölü ağırlık etkisi ve ikame etkisi gibi olumsuz mekanizmaların böylesi bağlamlarda gözlenme ihtimali daha yüksek olabilecektir.

Politik istikrarın yüksek olduğu bağlamlarda ise firmalar yenilikçi faaliyetlere daha rahat bir şekilde yatırım yapabilmektedirler (Feng ve Johansson, 2017). Çünkü bu faaliyetler uzun vadeli bakış açısı gerektirdiği için politik istikrara oldukça duyarlıdır (Krammer, 2016). Politik istikrar Ar-Ge teşviklerinin de istikrarlı bir şekilde sunulmasını sağlayacağından (Chen ve Yang, 2019) böylesi bağlamlarda devlet Ar-Ge desteklerinin tamamlayıcı bir etkiyle yenilikçi çıktıları güçlendirmesi beklenebilmektedir;

H_{2a}: Politik istikrarın yüksek düzeylerinde devlet destekleri ile inovasyon performansı arasındaki negatif yönlü ilişki zayıflayacaktır. Politik istikrarın düşük düzeylerinde ise bu negatif yönlü ilişki daha da güçlenecektir.

Formal kurumsal çevrenin bir diğer boyutu ise düzenleyici kalitedir. Düzenleyici kalitenin düşük olduğu bağlamlarda firmalar inovatif faaliyetler konusunda daha muhafazakâr davranabilmektedirler. Çünkü zayıf düzenleyici kalite belirsizlikleri ve kısa vadeli bakış açısını teşvik ederek firmaları yenilikçi faaliyetlerden uzaklaştırabilmektedir (Şahin, 2022). Dahası, düzenleyici kalitenin düşük olduğu bağlamlarda devlet tarafından sunulan desteklerin izlenmesini sağlayacak düzenlemeler de sorunlu olabileceği için desteklerin amacı dışında kullanımına izin verecek kurumsal boşlukların doğması daha muhtemel olabilecektir. Çünkü devlet kurumları tarafından sunulan destek ve teşviklerin etkin bir şekilde denetlenmesi kurumsal boşlukların daha geniş olduğu bağlamlarda oldukça zordur (Jourdan ve Kivleniece, 2017). Düzenleyici kalitenin düşük olduğu bağlamlarda hem bu riskleri artması hem de desteklerin sunulacağı doğru firmaların belirlenmesinin zorlaşmasıyla (Chen vd., 2020) destekler beklenen etkileri göstermekten uzaklaşabilmektedir. Daha güçlü düzenleyici kalite ise firmaların uzun vadeli bakış açılarını teşvik ederek içsel inovasyon faaliyetlerine yapılacak yatırımlar için uygun bir kurumsal ortamı garanti altına alabilecektir. Bu durumda halihazırda Ar-Ge gibi inovatif faaliyetleri

gerçekleştiren firmalar, devlet desteklerini bu içsel faaliyetlerine ikame etmek yerine tamamlayıcı motivasyonla kullanma eğilimi gösterebilecektir.

H_{2b}: Düzenleyici kalitenin yüksek düzeylerinde devlet destekleri ile inovasyon performansı arasındaki negatif yönlü ilişki zayıflayacaktır. Düzenleyici kalitenin düşük düzeylerinde ise bu negatif yönlü ilişki daha da güçlenecektir.

Devlet Ar-Ge desteklerinin inovasyon başarısı üzerine etkilerini incelerken dikkate alınması gereken bir diğer formal kurum, yolsuzlukla mücadele düzeyidir. İdeal durumda, yani yozlaşmanın olmadığı bir ülkede devlet kurumları desteklenecek firmaları belirlerken liyakata, yani firma yeteneklerine göre tercih yapmaktadırlar (Bertrand vd., 2007). Ancak yüksek düzeyde yolsuzluğun gözlemlendiği bağlamlarda devlet kurumları politik ve ailevi bağları liyakatın önünde tutabilmektedirler. Bu bağlamlarda kendi özel çıkarlarını ve statükoyu korumaya çalışan gruplar, yenilikçi kaygılar barındırmazlar bile devlet Ar-Ge desteklerinden faydalanabilmektedirler (Anokhin ve Schulze, 2009; Bianchini vd., 2019). Böylelikle hem devlet desteğine ihtiyaç duymayan (Nguyen vd., 2024) hem de bu destekleri hak etmeyen firmalar (Bianchini vd., 2019) desteklerden faydalanarak ölü ağırlık etkisinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedirler (Groenewegen vd., 2021). Yolsuzluk kaynaklı bu olumsuz etkiler ise desteklerin tamamlayıcılık etkisini zayıflatabilmektedir. Dahası yolsuzluğun yüksek olduğu bağlamlarda firmaların karşılaştıkları işlem maliyetleri artacağından rant arama davranışı desteklenebilir ve bu durum dönüşüm içerisinde yenilikçi potansiyeli yüksek olan firmalar için caydırıcı olabilmektedir (Bianchini vd., 2019; Rodrik vd., 2004). Yolsuzluğun kontrolünün yüksek olduğu ülkelerde ise gerek bu caydırıcı etkilerin ortaya çıkma ihtimali azalacağından gerekse desteklerin uygun firmalara aktarımı daha mümkün olacağından devlet desteklerinin tamamlayıcı etkiyle yenilikçi çıktılarını güçlendirmesi beklenebilmektedir.

H_{2c}: Yolsuzluğun kontrolünün yüksek düzeylerinde devlet destekleri ile inovasyon performansı arasındaki negatif yönlü ilişki zayıflayacaktır. Yolsuzluğun kontrolünün düşük düzeylerinde ise bu negatif yönlü ilişki daha da güçlenecektir.

2. ARAŞTIRMA TASARIMI

2.1. Örneklem

Bu çalışmada ülke düzeyinde veriler kullanılarak hipotezler test edilmiştir. Çalışmanın amacı çerçevesinde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımı yapılmaksızın devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik üzerine etkileri incelendiği için her iki ülke grubunu içeren bir örneklem tercih edilmiştir. Bu kısıtı karşılayan birçok veri seti bulunmasına rağmen, hem ülke düzeyinde devlet kurumlarının sunduğu Ar-Ge destekleri verisinin nadir olması hem de zaman uzanımlı veri setinin her kaynaktan elde edilememesi nedeniyle nispeten geniş kapsamlı veri setlerini kullanmak mümkün olmamaktadır. Bu çalışmada ilgili verilerin zaman uzanımlı bir şekilde elde edilebilmesi nedeniyle Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) veri tabanında yer alan ülkeler araştırmaya dahil edilmiştir. Verilerin elde edilmesi sürecinde çeşitli veri kaynaklarından verilerine ulaşamayan ülkeler örneklem dışı bırakılmıştır. Sonuç itibarıyla 38 ülke araştırma örneğine dahil edilmiş olup, bu ülkelerin

2011-2020 yılları arasındaki 10 yıllık panel verileri kullanılarak 380 gözlem araştırmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın kapsamının 2020 yılında sona erdirilmesinin nedeni, bu yıldan itibaren araştırma kapsamında incelenen değişkenlerin elde edildiği verilerin istikrarsız bir şekilde sunulmasıdır.

2.2. Değişkenler ve Ölçümleme

Bağımlı Değişken: Ülkelerin yenilikçilik çıktılarını temsil eden değişken olarak patent başvuruları kullanılmıştır. İlgili yazında yenilikçiliği ölçümlemek için sıklıkla kullanılan (örneğin, İlhan-Nas vd., 2021) patent başvuruları için veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Patent başvuru sayısı, ülkenin yenilikçi kapasitesi veya kurumsal kalitesi gibi değişkenlerden farklı olarak coğrafi büyüklük ve nüfus gibi ölçütlere de duyarlı olabileceğinden bu değişken, her yıl için ülkede faaliyet gösteren firma sayısına oranlanarak ölçümlenmiştir.

Bağımsız Değişken: Bu çalışmanın bağımsız değişkeni devlet Ar-Ge destekleridir. Bu değişken OECD Ar-Ge teşvikleri veri tabanında bulunan “Ar-Ge vergi indirimleri yoluyla dolaylı Ar-Ge teşvikleri” verilerinden elde edilmiştir. Söz konusu veriler, devlet kurumlarının özel sektörün Ar-Ge faaliyetlerini teşvik etmek için uyguladıkları vergi indirimleri ve sübvansiyonlarını temsil etmektedir. Bu değişken ABD dolarının cinsinden uygulanan desteklerin GSYİH’ya oranlanmasıyla ölçümlenmiştir.

Moderatör Değişkenler: Bu çalışmanın temel iddiası, devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik çıktıları üzerine etkilerinin ülkedeki kurumsal kalitenin düzeyine göre farklılaşacağıdır. Bu noktada kurumsal kalite çalışmanın moderatör değişkenini temsil etmektedir. Bu değişkeni ölçümlemek için ilgili yazında sıklıkla kullanılan ve mevcut çalışmanın sorunsal kapsamında kurumsal kaliteyi en iyi şekilde temsil ettiği düşünülen *politik istikrar, düzenleyici kalite ve yolsuzlukla mücadele düzeyi* değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler, Dünya Bankası tarafından her yıl yayınlanan “Dünya Yönetişim Göstergeleri” veri setinden elde edilmiştir. Bu değişkenler +2,5 ile -2,5 arasında olacak şekilde ölçümlenmektedir. Değişkenlerin yüksek düzeyleri sırasıyla daha istikrarlı bir politik çevreyi, daha kaliteyi düzenleyici kurumları ve daha güçlü yolsuzlukla mücadeleyi temsil etmektedir.

Kontrol Değişkenleri: Araştırma modelindeki ilişki örüntüleri dikkate alınarak devlet desteklerinin yenilikçilik çıktıları üzerine etkilerini yönlendireceği düşünülen *ticari açıklık ve GSYİH* değişkenleri kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmişlerdir. Her iki değişken de Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Ticari açıklık değişkeni, bir ülkede gerçekleştirilen yıllık ihracat ve ithalatın GSYİH’e oranlanmasıyla ölçümlenmektedir.

2.3. Verilerin Analizi ve Hipotezlerin Testi

Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezler panel regresyon analizi ile test edilmiştir. Moderatör hipotezlerin testi için öncül çalışmalarda da kullanılan (Okan vd., 2020) Baron ve Kenny (1986) ile Aiken ve West (1991)’in önerdikleri analiz prosedürü takip edilmiştir.

Bu prosedüre göre moderatör etkilerin kanıtlanabilmesi için bağımsız değişken ile moderatör değişkenin çarpımıyla elde edilen etkileşim değişkeninin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olması gerekmektedir. Söz konusu ön şartın sağlandığı modeller için devlet Ar-Ge desteklerinin patent başvuruları üzerindeki etkisinin kurumsal kalitenin (politik istikrar, düzenleyici kalite ve yolsuzlukla mücadele düzeyi) yüksek (+1sd) ve düşük (-1sd) düzeylerinde nasıl şekillendiğini ortaya koyabilmek adına basit eğilim analizi uygulanmış (Aiken ve West, 1991) ve ilişkiler grafiksel olarak gösterilmiştir.

Panel regresyon modelinin tahmininden önce kullanılan verilerin durağanlıklarının test edilmesi için Levin, Lin ve Chu (2002) tarafından önerilen LLC birim kök testi uygulanmış ve değişkenlerin seviyede durağan oldukları görülmüştür. Kullanılacak panel regresyon modelinin seçimi yapılırken Hausman testi uygulanmış ve katsayılar arasındaki farkın sistematik olduğunu öne süren H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre model seçiminde sabit etkiler tahmincisinin kullanılması uygun görülmüştür. Bununla birlikte veri setinde sabit birim ve/veya zaman etkilerinin varlığının sınanması için F testi uygulanmıştır (Dücan, 2016). Bu testler sonucunda birim etki ve zaman etkilerin dahil edildiği sabit etkiler modeli kullanılmıştır.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda modellerde değişen varyans, birimler arası korelasyon ve otokorelasyon sorunlarının var olduğu tespit edilmiş ve bu sorunları çözdüğü iddia edilen (Tatoğlu, 2018) “Driscoll/Kraay dirençli tahmincisi” tüm testler için kullanılmıştır.

Analiz sürecinde istatistiki sağlamlığın test edilmesi için çeşitli teknikler kullanılmıştır. İlk olarak çoklu doğrusal bağlantı sorununu ortadan kaldıracı olarak bağımsız değişkenler ve moderatör değişkenler merkezileştirilerek analize dahil edilmişlerdir. Ek olarak çoklu doğrusal bağlantı probleminin ortaya çıkmaması için değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarının 0,80’den büyük olmaması gerektiği ifade edilmektedir (Okan vd., 2020). Tablo 1’de sunulan değerler incelendiğinde mevcut çalışmada çoklu doğrusal bağlantı probleminin ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

Değişkenler ^a	1	2	3	4	5	6	7
Ortalama	,089	-,000	,513	,970	,901	,994	33427,1
s.d.	,171	,078	,681	,826	,952	,555	19689,1
min.	,000	-,070	-1,79	-2,50	-1,69	,233	5332,7
max.	,863	,235	1,64	2,05	2,40	3,22	102913,5
1-Patent Başvuruları	1						
2-Devlet Ar-Ge Destekleri	,171**	1					
3-Politik İstikrar	,075	,159**	1				
4-Düzenleyici Kalite	-,188**	,148**	,184**	1			
5-Yolsuzlukla Mücadele	,106*	,202**	,612**	,668**	1		
6-Ticari Açıklık	-,343**	-,051	,374**	-,068	,010	1	
7-GSYİH	,279**	,379**	,512**	,378**	,765**	-,074	1

+p<,10; * p <,05; ** p <,01

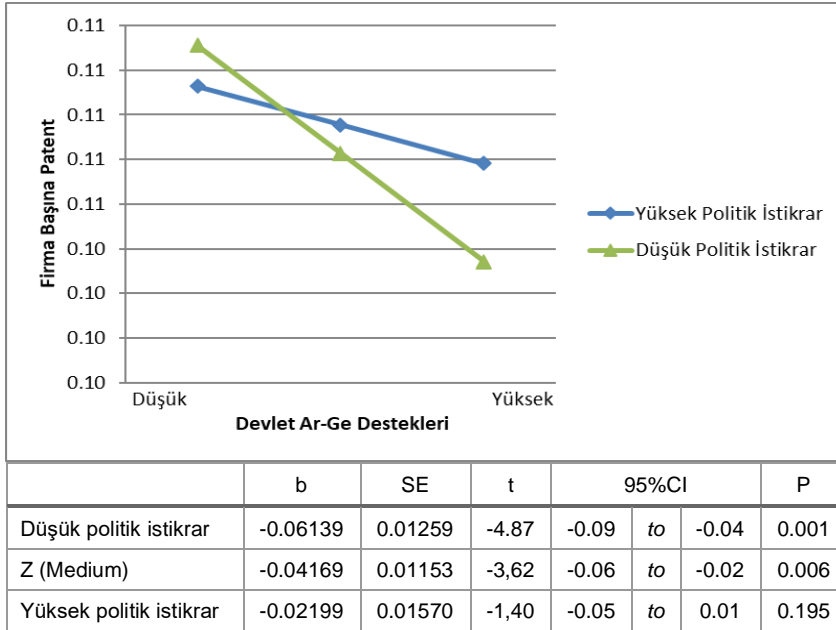
Hipotezlerin test edilmesi için uygulanan çoklu doğrusal regresyon analizleri Tablo 2’de özetlenmektedir. Tablo incelendiğinde tüm modellerde (model1-model 5) devlet Ar-Ge desteklerinin firma başına düşen patent başvuruları üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir ($\beta=-,041$; $p<,01$). Bu bulgulardan yola çıkarak *Devlet Ar-Ge destekleri arttıkça patent başvuruları azalacaktır* şeklinde ifade edilen H_1 hipotezi desteklenmektedir. Tabloda ayrıca araştırma kapsamında kontrol değişkeni olarak modele dahil edilen ticari açıklığın firma başına düşen patent başvuruları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönde etkili olduğu ortaya çıkmaktadır ($\beta=-,001$; $p<,01$). Bulgulara göre, diğer kontrol değişkeni olan GSYİH’nin ise patent başvuruları üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı söylenebilir ($p>,10$).

Tablo 2. Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Firma Başına Patent Başvuruları				
	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Bağımsız Değişkenler					
Devlet Ar-Ge Destekleri	-,041**	-,039**	-,041**	-,067**	-,044**
Düzenleyici Değişken					
Politik İstikrar		,001	,001		
Düzenleyici Kalite		,002		,003	
Yolsuzlukla Mücadele		-,009*			-,009*
Etkileşim Etkileri					
Devlet Ar-Ge Destekleri x Politik İstikrar			,028*		
Devlet Ar-Ge Destekleri x Düzenleyici Kalite				,107**	
Devlet Ar-Ge Destekleri x Yolsuzlukla Mücadele					,021*
Kontrol Değişkenleri					
Ticari Açıklık	-,001**	-,001**	-,001**	-,000**	-,000**
GSYİH	,000	,000	,000	,000	,000
Sabit	,109**	,110**	,109**	,100**	,108**
F	20,34**	107,18**	250,53**	115,54**	142,82**
R ² (within)	,056	,065	,066	,104	,067
N	380	380	380	380	380

Araştırma sürecinin sonraki adımında ise çalışmanın moderatör değişkeni olan kurumsal kaliteyi temsilen politik istikrar, düzenleyici kalite ve yolsuzlukla mücadele düzeyi modele dahil edilmiştir (Model 2). Bu değişkenlerden politik istikrar ve düzenleyici kalitenin firma başına düşen patent başvuruları üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkiye sahip olmadıkları görülmektedir ($p>,10$). Model 3’ten itibaren ise bağımsız değişken ve moderatör değişkenlerin çarpımından elde edilen etkileşim değişkenleri modele dahil edilmiştir (tablo 2: Model 3 – Model 5). İlk olarak, devlet Ar-Ge destekleriyle politik istikrar etkileşiminin firma başına patent başvuruları üzerinde (model 3) istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü etkili olduğu ortaya çıkmaktadır ($\beta=,028$; $p<,05$). Model 4’te ise araştırmanın

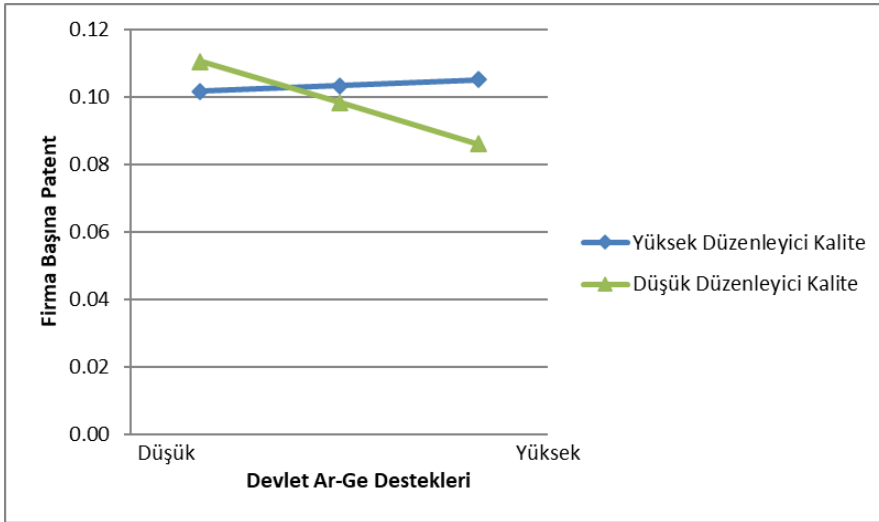
bir diğer moderatör değişkeni olan düzenleyici kalite ile devlet Ar-Ge destekleri etkileşiminin firma başına patent başvuruları üzerindeki etkileri sunulmaktadır. Söz konusu etkilerin istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir ($\beta=,107$; $p<,01$). Son olarak model 5 incelendiğinde de yolsuzlukla mücadele ile devlet Ar-Ge destekleri değişkenlerinin çarpımıyla elde edilen etkileşim değişkeninin firma başına patent başvuruları üzerindeki etkisinin yine istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu söylenebilmektedir ($\beta=,021$; $p<,10$). Etkileşim etkilerinin anlamlı olduğu bu modeller için Aiken ve West (1991) takip edilerek grafikler elde edilmiş ve regresyon doğrularının anlamlılıkları test edilmiştir (Grafik 1- Grafik 3).

Grafik 1. Devlet Ar-Ge Destekleri ile Patent Başvuruları İlişkisinde Politik İstikrarın Moderatör Etkisi

Grafik incelendiğinde politik istikrarın düşük düzeylerinde devlet Ar-Ge desteklerinin firma başına patent sayıları üzerindeki etkilerinin anlamlı ve negatif yönlü ($\beta=-,061$; $p<,01$) olduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanında politik istikrarın yüksek düzeylerinde ise söz konusu etkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı ortaya çıkmaktadır ($p>,10$). Regresyon doğruları yorumlandığında, politik istikrarın düşük düzeylerinde devlet Ar-Ge destekleri ile firma başına patent başvuruları arasındaki negatif yönlü ilişkinin güçlendiği, politik istikrarın yüksek düzeylerinde ise negatif yönlü bu ilişkinin gücünün zayıfladığı söylenebilmektedir. Bu durum, politik istikrarın düşük olduğu ülkelerde devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçiliği engellediği şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu bulgulardan yola çıkarak, *politik istikrarın yüksek düzeylerinde devlet destekleri ile inovasyon performansı arasındaki negatif yönlü ilişki zayıflayacaktır. Politik istikrarın düşük düzeylerinde ise bu negatif yönlü ilişki daha da güçlenecektir* şeklinde geliştirilen H_{2a} hipotezi desteklenmektedir.

Grafik 2’de ise devlet Ar-Ge destekleri ile firma başına patent başvuruları arasındaki ilişkide düzenleyici kalitenin moderatör etkileri gösterilmektedir. Grafiğe göre söz konusu moderatör etki düzenleyici kalitenin düşük düzeyleri için istatistiki olarak anlamlı ve negatif yönlü iken ($\beta=-,015$; $p<,01$), yüksek düzeyleri için ise istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlüdür ($\beta=,021$; $p<,05$). Buna göre, devlet Ar-Ge destekleri ve firma başına patent başvuruları arasındaki negatif yönlü ilişkinin düzenleyici kalitenin düşük olduğu ülkelerde güçlendiği, düzenleyici kalitenin yüksek olduğu ülkelerde ise negatif yönlü bu ilişkinin pozitif yönlü bir ilişkiye döndüğü ortaya çıkmaktadır. Bu bulgular *düzenleyici kalitenin yüksek düzeylerinde devlet destekleri ile inovasyon performansı arasındaki negatif yönlü ilişki zayıflayacaktır. Düzenleyici kalitenin düşük düzeylerinde ise bu negatif yönlü ilişki daha da güçlenecektir* şeklinde ifade edilen H_{2b} hipotezinin desteklendiğini göstermektedir.

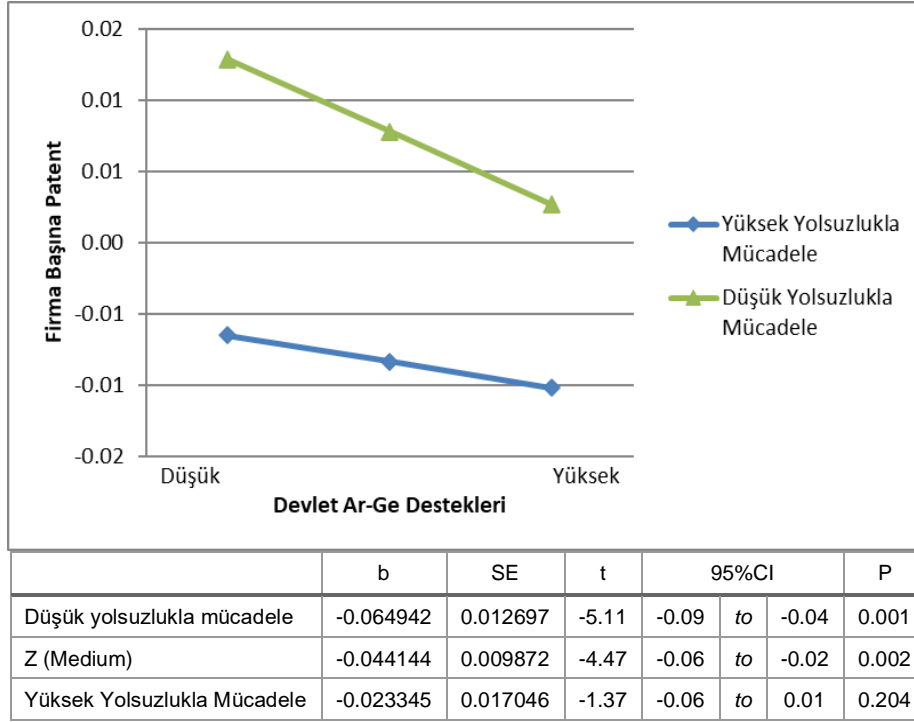

	b	SE	t	95%CI		P
Düşük düzenleyici kalite	-0.155605	0.03349	-4.65	-0.22	to -0.09	0.001
Z (Medium)	-0.067103	0.01546	-4.34	-0.10	to -0.04	0.002
Yüksek düzenleyici kalite	0.021400	0.00897	2.38	0.00	to 0.04	0.041

Grafik 2. Devlet Ar-Ge Destekleri ile Patent Başvuruları İlişkisinde Düzenleyici Kalitenin Moderatör Etkisi

Araştırmanın son moderatör değişkenini temsil eden yolsuzlukla mücadele düzeyinin devlet Ar-Ge destekleri ile firma başına patent başvuruları arasındaki ilişkide moderatör etkileri sunulmaktadır. Yolsuzlukla mücadelenin düşük düzeyleri için anlamlı ve negatif yönlü olan bu moderatör etki ($\beta=-,06$; $p<,01$), yüksek düzeyleri için ise istatistiki olarak anlamsızdır ($p>,10$). Grafikte sunulan eğimler incelenerek söz konusu bulgular yorumlandığında, devlet Ar-Ge destekleri ile firma başına patent sayıları arasındaki negatif yönlü ilişki yolsuzlukla mücadele düzeyi zayıfladıkça güçlenmektedir. Yolsuzlukla mücadelenin güçlü olduğu ülkelerde ise söz konusu negatif yönlü ilişkinin zayıfladığı söylenebilmektedir. Buna göre, yolsuzluğun kontrolünün yüksek düzeylerinde devlet

destekleri ile inovasyon performansı arasındaki negatif yönlü ilişki zayıflayacaktır. Yolsuzluğun kontrolünün düşük düzeylerinde ise bu negatif yönlü ilişki daha da güçlenecektir şeklinde geliştirilen araştırma hipotezi de desteklenmektedir.

Grafik 3. Devlet Ar-Ge Destekleri ile Patent Başvuruları İlişkisinde Yolsuzlukla Mücadelenin Moderatör Etkisi

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma devlet kurumları tarafından sunulan Ar-ge desteklerinin yenilikçilik üzerine etkilerini yazındaki kısıtlılıklardan yola çıkarak kurumsal kuram perspektifiyle açıklamayı amaçlamaktadır. Ülke düzeyinde ikincil veriler kullanılarak gerçekleştirilen çalışmada OECD üyesi 38 ülkenin 2011-2020 yılları arasındaki 10 yıllık veri seti yardımıyla panel regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Mevcut yazında devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik üzerine etkilerinin hangi yönde olduğu konusunda henüz bir fikir birliğine varılmamış olması ve söz konusu ilişkide örgütlerin yapı ve stratejilerini belirleyen kurumsal çevrenin yeteri kadar modellere dahil edilmemiş olması bu çalışmanın en önemli motivasyonunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın iddiası, devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik çıktılarındaki etkilerinin kurumsal kalitenin düzeyi tarafından şekilleneceğidir.

Analiz bulguları ilk olarak devlet desteklerinin inovasyon performansı üzerinde olumsuz etkiler gösterdiğini ortaya koyarak mevcut yazındaki bakış açılarından birisi olan *ikame etkileri* ve *ölü ağırlık etkilerinin* OECD ülkeleri özelindeki varlığını kanıtlamaktadır.

Bu sonuçlar, devlet desteklerinin örgütleri ataletle sürükleyerek, bu desteklerin aslında ihtiyacı olmayan örgütlere sunularak ve devlet desteklerinin içsel Ar-Ge faaliyetlerinin yerini alarak inovasyon çıktılarını kısıtladığını öne süren öncül çalışmalarla (örneğin, Devereux vd., 2020; Groenewegen vd., 2021) tutarlılık göstermektedir. Öte yandan, bu desteklerin dışsal kaynak erişimi sağlayarak içsel Ar-Ge faaliyetlerini destekleyeceğini ve inovasyon başarısını artıracaklarını ifade eden tamamlayıcılık hipotezinin (Chen ve Yang, 2019) ise aksine bulgular elde edilmiştir.

Çalışmanın ufuk açıcı bulgularından birisi de kurumsal kalitenin devlet Ar-Ge destekleri ile yenilikçilik performansı arasındaki ilişkide moderatör etkisinde ortaya çıkmaktadır. Kurumsal kalitenin belirleyicilerinden ilki olan politik istikrar değerlendirildiğinde, politik istikrarın düşük düzeylerinde devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik üzerindeki olumsuz, ölü ağırlık etkilerinin güçlendiği görülmektedir. Politik istikrarın yüksek düzeylerinde ise söz konusu bu olumsuz etkilerin zayıflayarak ortadan kalktığı ortaya çıkmaktadır. Ancak yine de politik istikrarın yüksek düzeylerinde tamamlayıcılık etkilerinin ortaya çıkmadığı da söylenmelidir. Bu sonuçlara göre istikrarsız bir politik çevre, devlet Ar-Ge desteklerinin amaçlandığı gibi yenilikçi çıktıları artırmasını kısıtlamaktadır. Bulgular, istikrarsız bir politik çevrede firmaların desteklere yönelik kalıcı beklentiler göstermekten (Becker, 2015) ve böylesi bağlamlarda firmaların uzun vadeli bakış açısı gerektiren yenilikçi faaliyetlerden uzaklaşarak (Chen ve Yang, 2019) desteklerin etkinliğinin azalacağını ve ikame etkilerinin ortaya çıkacağını iddia eden öncül çalışmaları desteklemektedir.

Kurumsal kalitenin bir diğer belirleyicisi olarak modele dahil edilen düzenleyici kalitenin moderatör etkilerine yönelik bulgular ise özellikle ilgi çekicidir. Bulgulara göre, devlet Ar-Ge destekleri ile yenilikçilik çıktıları arasındaki negatif yönlü ilişki düzenleyici kalitenin düşük olduğu bağlamlarda daha güçlü hale gelirken, düzenleyici kalitenin yüksek olduğu bağlamlarda ise yön değiştirerek yerini tamamlayıcılık etkilerine bırakmaktadır. Bulgular yorumlandığında, sunulan devlet Ar-Ge desteklerinin etkin bir şekilde yenilikçi çıktıları teşvik edebilmesi için kaliteli bir düzenleyici çerçeveye desteklenmesi gerektiği söylenebilmektedir. Bu sonuçlar Şahin (2022) tarafından Türkiye otomotiv sanayi bağlamında gerçekleştirilen çalışmanın bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Sonuç itibarıyla düzenleyici kalite, desteklerin etkin bir şekilde izlenerek ölü ağırlık ve ikame etkilerinin ortaya çıkmamasını sağlıyor gibi görülmektedir.

Son olarak, yolsuzlukla mücadelenin moderatör etkilerine yönelik bulgular da diğer formal kurumlar ile benzer ilişki örüntüleri göstermektedir. Yolsuzlukla mücadelenin düşük düzeylerinde ölüm ağırlık ve ikame etkileri ortaya çıkarak devlet Ar-Ge desteklerinin yenilikçilik üzerindeki negatif etkilerinin güçlendiği görülmektedir. Yolsuzlukla mücadelenin yüksek düzeylerinde ise bu olumsuz etkiler zayıflamaktadır. Bu sonuçlar, yolsuzluğun kurumsallaştığı bağlamlarda devlet desteklerinin sunulmasında liyakat yerine politik ve ailevi bağların önceliklendirilerek yenilikçi kaygılara sahip olmayan firmalar tarafından bu desteklerin etkin olmayan bir şekilde kullanılabildiğini göstermektedir.

Sonuçlar, Bianchini vd. (2019) ile Bertrand vd. (2007)'nin bu yöndeki iddialarını destekler niteliktedir.

OECD ülkelerinin 10 yıllık panel veri setiyle gerçekleştirilen bu çalışmanın yukarıda sunulan bulguları bir takım teorik ve uygulayıcı katkılar sağlamaktadır. Öncelikle, ilgili yazında uzun yıllardır tartışılan ve henüz fikir birliğine varılamamış iki farklı bakış açısını kurumsal kuramın argümanlarıyla açıklayarak mevcut yazına katkı sağlanmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse bu çalışma, devlet Ar-Ge desteklerinin firmaların içsel Ar-Ge faaliyetlerinin yerini alarak veya doğru firmalara sunulmayarak olumsuz etkilere neden olacağını ifade eden ölü ağırlık ve ikame etkilerinin yalnızca kurumsal kalitenin düşük düzeylerinde ortaya çıktığını göstererek söz konusu tartışmaya farklı bir bakış açısı getirmektedir. Kurumsal kalitenin yüksek düzeylerinde, özellikle düzenleyici kalitenin yüksek olduğu bağlamlarda ise istenilen tamamlayıcılık etkilerinin ortaya çıkabilmesine yönelik ampirik kanıtlar tamamlayıcılık-ikame etkisi görüşlerine yönelik tartışmaların kurumsal çevrenin kalitesine göre ele alınması gerektiğini kanıtlayarak önemli teorik katkılar sağlamaktadır.

Uygulayıcılar açısından değerlendirildiğinde ise devlet kurumları özel sektörün yenilikçi faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla destekler sunmaktadırlar. Ancak bu desteklerin amacına ulaşabilmesi için yalnızca bu politikaların devreye sokulmasının yeterli olmayacağı görülmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre destek politikaları kaliteli bir kurumsal çevre olmaksızın sunulduğunda amaçtan uzaklaşıldığını ve hatta kaynakların etkin olmayan bir şekilde kullanılması nedeniyle ekonomik büyümeyi engellendiğini söylemek doğru olacaktır. Bu nedenle devlet kurumlarının firmaların Ar-Ge faaliyetlerini desteklerken bir yandan da politik istikrarı yükseltecek önlemler alması gerekmektedir. Çünkü mevcut çalışmanın bulguları istikrarlı politik çevrelerin sunulan desteklerin etkin bir şekilde yenilikçi çıktılara dönüşmesinde önemli rol oynadığını göstermektedir. Formal kurumların diğer unsurlarını temsil eden düzenleyici kalite ve yolsuzlukla mücadele düzeyi için de benzer önlemlerin alınması gerekmektedir. Desteklerin etkin bir şekilde amaçlarına ulaşabilmesi için düzenleyici kalitenin ve yolsuzlukla etkin mücadelenin garanti altına alınması, politika yapıcıların önceliklendirmesi gereken hususlar olarak görülmektedir.

Mevcut çalışma yukarıda özetlenen teorik ve uygulayıcı katkılarının yanında bir takım kısıtlılıklar da barındırmaktadır. İlk olarak bu çalışma mevcut yazındaki boşluğa cevap vermek amacıyla ülke düzeyinde ikincil verilerden hareketle kurgulanmıştır. Böylesi bir çaba mevcut yazındaki tartışmalara daha geniş perspektiften bakabilmek açısından önemli kazanımlara yol açsa da gelecek çalışmalarda konunun firma düzeyinde ve arka plan etkilerini ortaya koyacak şekilde incelemesinin önemli teorik katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir. İkinci olarak bu çalışmada mevcut yazındaki fikir ayrılıklarını açıklamaya çalışırken uygun bir teorik çerçeve olduğu düşüncesiyle kurumsal kuramın argümanlarıyla model geliştirilmiştir. Bunun yanında gelecek çalışmaların mevcut sorunsalı ele alırken sosyal ağ kuramı ve kaynak bağımlılığı yaklaşımı gibi açıklayıcı olabilecek diğer teorik çerçevelere göre modellerini geliştirmelerinin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D., Akcigit, U., Alp, H., Bloom, N., & Kerr, W. (2018). Innovation, reallocation, and growth. *American Economic Review*, 108(11), 3450-3491.
- Agrawal, A., Rosell, C., & Simcoe, T. (2020). Tax credits and small firm R&D spending. *American Economic Journal: Economic Policy*, 12(2), 1-21.
- Aiken, L. S., West, S. G., & Reno, R. R. (1991). *Multiple regression: Testing and interpreting interactions*. Sage.
- Anokhin, S., & Schulze, W. S. (2009). Entrepreneurship, innovation, and corruption. *Journal of business venturing*, 24(5), 465-476.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*, 51(6), 1173.
- Becker, B. (2015). Public R&D policies and private R&D investment: A survey of the empirical evidence. *Journal of economic surveys*, 29(5), 917-942.
- Bertrand, M., Djankov, S., Hanna, R., & Mullainathan, S. (2007). Obtaining a driver's license in India: an experimental approach to studying corruption. *The Quarterly Journal of Economics*, 122(4), 1639-1676.
- Bianchini, S., Llerena, P., & Martino, R. (2019). The impact of R&D subsidies under different institutional frameworks. *Structural change and economic dynamics*, 50, 65-78.
- Castellacci, F., & Lie, C. M. (2015). Do the effects of R&D tax credits vary across industries? A meta-regression analysis. *Research Policy*, 44(4), 819-832.
- Chen, L., & Yang, W. (2019). R&D tax credits and firm innovation: Evidence from China. *Technological Forecasting and Social Change*, 146, 233-241.
- Chen, Y., Wang, Y., Hu, D., & Zhou, Z. (2020). Government R&D subsidies, information asymmetry, and the role of foreign investors: Evidence from a quasi-natural experiment on the shanghai-Hong Kong stock connect. *Technological forecasting and social change*, 158, 120162.
- Cuervo-Cazurra, A., Nieto, M. J., & Rodríguez, A. (2018). The impact of R&D sources on new product development: Sources of funds and the diversity versus control of knowledge debate. *Long Range Planning*, 51(5), 649-665.
- Czarnitzki, D., Hanel, P., & Rosa, J. M. (2011). Evaluating the impact of R&D tax credits on innovation: A microeconomic study on Canadian firms. *Research policy*, 40(2), 217-229.
- David, P. A., Hall, B. H., & Toole, A. A. (2000). Is public R&D a complement or substitute for private R&D? A review of the econometric evidence. *Research policy*, 29(4-5), 497-529.
- Dai, X., Verreyne, M. L., Wang, J. H., & He, Y. (2020). The behavioral additionality effects of a tax incentive program on firms' composition of R&D investment. *R&D Management*, 50(4), 510-521.

- Dai, X., & Chapman, G. (2022). R&D tax incentives and innovation: Examining the role of programme design in China. *Technovation*, 113, 102419.
- Damijan, J. P., Jaklic, A., & Rojec, M. (2005). Do external knowledge spillovers induce firms' innovations. *Evidence from Slovenia. Icos Discussion Papers*, 15605.
- Devereux, M. P., Güçeri, İ., Simmler, M., & Tam, E. H. (2020). Discretionary fiscal responses to the COVID-19 pandemic. *Oxford Review of Economic Policy*, 36(Supplement_1), S225-S241.
- DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American sociological review*, 48(2), 147-160.
- Dominguez, N., & Mayrhofer, U. (2017). Internationalization stages of traditional SMEs: Increasing, decreasing and re-increasing commitment to foreign markets. *International Business Review*, 26(6), 1051-1063.
- Dunning, J. H., & Lundan, S. M. (2008). *Multinational enterprises and the global economy*. Edward Elgar Publishing.
- Dücan, E. (2016). Türkiye'de iç göçün sosyo-ekonomik nedenlerinin bölgesel analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 167-183.
- Fang, L., Lerner, J., Wu, C., & Zhang, Q. (2018). *Corruption, government subsidies, and innovation: Evidence from China* (No. w25098). National Bureau of Economic Research.
- Feng, X., & Johansson, A. C. (2017). *Political uncertainty and innovation in china*. Stockholm school of economics Asia working paper series
- Groenewegen, J., Hardeman, S., & Stam, E. (2021). Does COVID-19 state aid reach the right firms? COVID-19 state aid, turnover expectations, uncertainty and management practices. *Journal of Business Venturing Insights*, 16, e00262.
- Guceri, I., & Liu, L. (2019). Effectiveness of fiscal incentives for R&D: Quasi-experimental evidence. *American Economic Journal: Economic Policy*, 11(1), 266-291.
- Guo, D., Guo, Y., & Jiang, K. (2016). Government-subsidized R&D and firm innovation: Evidence from China. *Research policy*, 45(6), 1129-1144.
- Guo, R., Ning, L., & Chen, K. (2022). How do human capital and R&D structure facilitate FDI knowledge spillovers to local firm innovation? A panel threshold approach. *The Journal of Technology Transfer*, 47(6), 1921-1947.
- Hall, B. H. (2002). The financing of research and development. *Oxford review of economic policy*, 18(1), 35-51.
- Howell, S. T. (2017). Financing innovation: Evidence from R&D grants. *American economic review*, 107(4), 1136-1164.
- Ilhan-Nas, T., Okan, T., & Sahin, F. (2021). *Doğrudan yabancı sermaye yatırım kaynaklı teknolojik yayımların Türk imalat sanayiindeki yerel firmaların yenilik ve Ar-Ge gelişimleri üzerindeki etkileri*, TUBITAK 1003- R&D project (No: 117K787).

- Jourdan, J., & Kivleniece, I. (2017). Too much of a good thing? The dual effect of public sponsorship on organizational performance. *Academy of Management Journal*, 60(1), 55-77.
- Krammer, S. (2016). Coping with political instability: Firm innovation in sub-Saharan Africa. In *9th Model-based Evidence on Innovation and Development MEIDE Conference*.
- Martin, S., & Scott, J. T. (2000). The nature of innovation market failure and the design of public support for private innovation. *Research policy*, 29(4-5), 437-447.
- Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American journal of sociology*, 83(2), 340-363.
- Nguyen, H. T., Vu, T. T. D., Nguyen, H. M., & Nguyen, D. B. P. (2024). SMEs' innovation and government support during the COVID-19 pandemic. *Journal of Asian Business and Economic Studies*.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Okan, T., İlhan-Nas, T., & Şahin, F. (2020). Gelişmekte olan ülkelerden kaçış temelli uluslararasılaşma: Kurumsal bir perspektif, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16(1-2), 54-86.
- Pai, M. K. (2016). The technical progress and resilience in productivity growth of korea's growth-leading industries. *Asian Economic Papers*, 15(2), 167-191.
- Qu, Y., & Wei, Y. (2017). The role of domestic institutions and FDI on innovation—Evidence from Chinese firms. *Asian Economic Papers*, 16(2), 55-76.
- Roberson, Q., Holmes IV, O., & Perry, J. L. (2017). Transforming research on diversity and firm performance: A dynamic capabilities perspective. *Academy of Management Annals*, 11(1), 189-216.
- Rodrik, D., Subramanian, A., & Trebbi, F. (2004). Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of economic growth*, 9, 131-165.
- Rusten, G., & Overå, R. (2014). Local and global geographies of innovation: Structures, processes, and geographical contexts from a firm perspective. *Growth and Change*, 45(3), 403-411.
- Scott, W.R. (1995). *Institutions and Organizations*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- Sheng, S., Zhou, K. Z., & Li, J. J. (2011). The effects of business and political ties on firm performance: Evidence from China. *Journal of Marketing*, 75(1), 1-15.
- Shu, C., Wang, Q., Gao, S., & Liu, C. (2015). Firm patenting, innovations, and government institutional support as a double-edged sword. *Journal of Product Innovation Management*, 32(2), 290-305.
- Şahin, F. (2022). *Dikey yayılımların yerel kurumsal bağlamı: Türkiye otomotiv sanayii örneği*, PhD Thesis, Karadeniz Technical University, Trabzon

- Teng, T., Zhang, Y., Si, Y., Chen, J., & Cao, X. (2020). Government support and firm innovation performance in Chinese science and technology parks: The perspective of firm and sub-park heterogeneity. *Growth and Change*, 51(2), 749-770.
- Zúñiga-Vicente, J. Á., Alonso-Borrego, C., Forcadell, F. J., & Galán, J. I. (2014). Assessing the effect of public subsidies on firm R&D investment: a survey. *Journal of economic surveys*, 28(1), 36-67.

BİST KONAKLAMA SEKTÖRÜNDEKİ İŞLETMELERİN FİNANSAL PERFORMANSLARININ CRITIC MULTIMOORA VE DEMATEL TOPSİS YÖNTEMLERİ İLE İNCELENMESİ *

EXAMINING THE FINANCIAL PERFORMANCE OF BUSINESSES IN THE BIST ACCOMMODATION SECTOR WITH CRITIC MULTIMOORA AND DEMATEL TOPSIS METHODS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Gamze Ayça KAYA **

Öz:

Turizm sektörü; savaşlar, terör, ekonomik ve siyasi durumlar, döviz artışları, yüksek enerji maliyetleri ve salgın hastalıklar gibi faktörlerden etkilenebilmektedir. Turizm sektörünün ülke ekonomilerine katkıları nedeniyle önemli sektörler arasında yer aldığı kabul edilmektedir. Bu çalışmanın amacı, BİST konaklama sektöründeki işletmelerin finansal performanslarını analiz etmektir. Ayrıca, Türkiye’de konaklama işletmelerinin mevcut durumu ve turizm sektörünün Türkiye ekonomisine katkıları çeşitli kurumlar tarafından yayınlanan istatistiksel veriler ile incelenmiştir. Çalışmada, BİST konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin 2018 – 2022 yılları arasındaki beş yıllık finansal verileri incelenmiştir. Toplam on bir işletmenin verileri ile kaldıraç oranı, alacak, stok ve aktif devir hızı, özsermaye kârlılığı, net kâr ve esas faaliyet kâr marjı oranları hesaplanmıştır. Bu hesaplanan finansal oranlar üzerinde, CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA ve DEMATEL ağırlıklı TOPSİS yöntemleri uygulanmıştır. Sonrasında, her iki yöntem göze analiz sonuçları karşılaştırılmıştır. Analiz sonucunda, BİST konaklama işletmelerinin finansal performans sıralamasında 2018, 2020 yıllarında farklılık, 2019, 2021 ve 2022 yıllarında analiz sonuçlarının aynı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, Critic Multimoora, Dematel TOPSİS, BİST Konaklama Sektörü

Abstract:

Tourism sector; it can be affected by factors such as wars, terrorism, economic and political situations, foreign exchange increases, high energy costs and epidemics. It is accepted that the tourism sector is among the important sectors due to its contributions to the country's economies. The aim of this study is to analyze the financial performance of the enterprises in the BIST accommodation sector. In addition, the current situation of accommodation establishments in Türkiye and the contributions of the tourism sector to the Turkish economy had been examined with statistical data published by various institutions. In the study, were examined five-year financial data of companies operating in the BIST accommodation sector between 2018 and 2022. With the data of eleven enterprises, leverage ratio, receivables, inventory and asset turnover, return on equity, net profit and operating profit margin ratios were calculated. CRITIC - weighted MULTIMOORA and DEMATEL - weighted TOPSİS methods were applied on these calculated financial ratios. Afterwards, the analysis results were compared according to both methods. As a result of the analysis, it was concluded that there was a difference in the financial performance rankings of BIST accommodation businesses in 2018, 2020 the analysis results were the same in 2019, 2021 and 2022.

Keywords: Financial Performance, Critic Multimoora, Dematel TOPSİS, BIST Accommodation Sector

* Makale Geliş Tarihi: 05.07.2024

Makale Kabul Tarihi: 17.10.2024

** Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, gamzeayca@firat.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4780-5389.

GİRİŞ

Turizm sektörü; savaşlar, terör, ekonomik ve siyasi durumlar, döviz artışları, yüksek enerji maliyetleri ve salgın hastalıklar gibi faktörlerden etkilenmektedir. Ayrıca, turizm sektörünün oldukça kırılgan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Turizm, bir sistem olarak incelendiğinde turist gönderen bölge, ulaşım ve turist kabul eden bölge olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır (Kozak vd., 2023: 65). Turizm sektörünün; yüksek yatırım gerektirmesi, mevsimsel olarak ya da bütün yıl hizmette bulunması, tüketici tercihlerinin değişmesi, hizmet üretim odaklı, kalite kontrol sorunu, heterojen, soyut, eşzamanlı üretim ve tüketim, emek yoğun olması, turizm arzının değişkenlik göstermesi, kısa vadede artırılamaması ve talep dalgalanmalarından etkilenebilmesi gibi özellikleri bulunmaktadır (Kozak, 2012: 51 – 53). Turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin yüksek yatırım, sabit maliyet gerektirmesi ve uygun koşullarda kredi edinememe gibi finansal sorunları bulunmaktadır. Faizin ve enflasyon oranının yüksek olması ve döviz kurlarındaki dalgalanmalar da turizm sektörünü olumsuz olarak etkilemektedir.

Turizm yatırımları, turistlerin konaklama, yeme – içme, dinlenme ve eğlence ihtiyaçlarını karşılayan tesis, arazi ve teçhizatların tamamıdır. Turizm yatırımlarının uzun vadeli olması ve gayrimenkul vergisi, sigorta, faiz giderleri, kredilerin anapara ödemeleri, zorunlu sermaye artırımı gibi unsurlardan oluşan toplam sabit maliyetleri gerektirmesi ve işletme gelirlerinin ipotekli borçların anapara ve faiz ödemelerinin en az iki katı olması gerekliliği gibi finansal sorunları bulunmaktadır (Akay vd., 2015: 28 - 29).

Turizm sektörü, milli geliri, istihdamı ve ödemeler dengesini olumlu olarak etkileyerek ülkelere döviz geliri sağlamaktadır. Dünya genelinde turizm sektörünün Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)'ya katkısı, 2019'da 10 trilyon dolar, 2020'de 4,8 trilyon dolar, 2021'de 5,8 trilyon dolar, 2022'de 7,7 trilyon dolar ve 2023'te 9,5 trilyon dolardır (<https://www.statista.com/statistics/>, Erişim Tarihi: 24.04.2024). Türkiye'nin 2019 yılında turizm ekonomisi 78,2 milyar dolar, dünya geneli içerisindeki payı %0,81 ve 2021 yılında ise turizm ekonomisi 59,3 milyar dolar ve dünya geneli içerisindeki payı %1,02'dir (İstikbal, 2022: 14). Bu veriler incelendiğinde, turizm sektörünün ülke ekonomileri açısından önemli olduğu görülmektedir.

Ülke ekonomilerinde turizm sektörünün önemli etkileri bulunmaktadır. En önemlisi, dış ticaret geliridir. Dış ticaret açığı olan ülkeler için dış turizm gelirleri büyük önem taşımaktadır (Medetoğlu vd., 2023: 358). Turizm sektöründeki işletmelerin başarılı olabilmeleri, uygun varlık ve finansman yapıları ile yatırım yapmalarına, varlıklarını etkin kullanmalarına, gider – maliyet kontrolüne ve nakit akışlarını artırarak firma değerlerini artırmalarına bağlı olmaktadır (Karadeniz vd., 2016: 50).

Turizmin ülke ekonomisine, kamu gelirene, milli gelire ve GSYİH'ya katkıları nedeniyle önemli sektörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenlerle çalışmada, Borsa İstanbul (BİST)'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin finansal performansları incelenmiş ve yöntemler arasında sıralama açısından farklılık olup olmadığı

araştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, BİST konaklama sektöründeki işletmelerin finansal performanslarını CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA, DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemleri ile belirleyerek her iki yönteme göre finansal performans sıralaması yapmak ve yöntemler arasındaki benzerlikleri, farklılıkları ortaya çıkarmaktır. Çalışmada, BİST konaklama sektöründe faaliyet gösteren dokuz konaklama işletmesinin finansal verileri analiz edilmiş, kaldıraç oranı, alacak, stok, aktif devir hızı, özsermaye kârlılığı, net kâr ve esas faaliyet kâr marjı oranları kullanılmıştır.

1. TÜRKİYE'DE KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN MEVCUT DURUMU VE TURİZM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKILARI

Turizm sektörünün konaklama, yiyecek – içecek, seyahat acentesi ve tur operatörlüğü, spor, eğlence ve dinlence faaliyetleri gibi alt sektörleri bulunmaktadır. Konaklama sektörü de turizm sektörünün alt sektörleri arasında yer almaktadır. Turizm sektörünün gelişimi, bazı unsurlardan etkilenebilmektedir.

Boş zamanın artması, ücretli tatil hakkı, teknolojik gelişmeler, gelir düzeyinin artması, kentleşme, nüfus artışı, ömrün uzaması, sosyal güvenlik, seyahat özgürlüğü, turizm bilincinin oluşması, kültür ve eğitim düzeyinin artması turizmin gelişmesini etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır (Kozak, 2012: 41 – 44). Türkiye’de konaklama işletmelerinin mevcut durumu çeşitli kurumlar tarafından yayımlanan istatistiksel veriler ile incelenmiştir.

Dünya Turizm Örgütü’ne göre; Türkiye’ye gelen turist sayısı 2019’da 51,747, 2020’de 15,971 ve 2021’de 30,039 bindir (<https://www.unwto.org/tourism-statistics/key-tourism-statistics>, Erişim Tarihi: 29.12.2023). Bu rakamlar incelendiğinde, 2020 yılında Covid – 19 nedeniyle Türkiye’ye gelen turist sayısında azalma olduğu belirlenmiştir.

Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) ve Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın istatistik verilerine göre, ülkemize gelen yabancı ziyaretçi değişim oranı 2023 yılında 2022 yılına göre % 10,42 oranında ve 2023 yılında 2019 yılına göre ise % 9,21 oranında artmıştır. 2023 yılında ülkemize en çok ziyaretçi gönderen ilk beş ülke sırasıyla; Rusya, Almanya, İngiltere, Bulgaristan ve İran’dır. 2023 yılında 2022 yılına göre ülkemize gelen yabancı ziyaretçi değişim oranı; Antalya için % 15,07, Muğla için % 11,23, İstanbul için % 8,44 ve İzmir için % 2,01 artışla gerçekleşmiştir (<https://www.tursab.org.tr/e-dergi?pdf=/assets/assets/uploads/yillar-ziyaret/2023/tursab-istatistik-aralik-2023-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 26.04.2024).

Turizm sektörü için yapılan turizm yatırımları önemli olmakla birlikte turizmin dış ödemeler dengesi, ulusal gelir ve istihdam üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Turizmin dış ödemeler dengesi üzerine etkileri döviz girişi ve çıkışı olmak üzere iki yönlüdür. Turistlerin gittikleri ülkelere satın aldıkları eşyalar, tüketim malları gibi alışverişler de ek ihracatı oluşturmaktadır. Bir bölgeye gelen turist, sadece konaklama, yeme – içme için değil alışveriş, ulaştırma, eğlence, müze, sanat galerileri, spor merkezleri ve tarihi eserler için de

para harcamaktadır. Bu harcamalar ise turizm gelirini oluşturmaktadır. Turizm sektörü, emek yoğun özelliğe sahip olduğundan tüketim harcamaları, turizm sektörüne doğrudan ve dolaylı olarak istihdam olanakları sağlamaktadır (Kozak vd., 2023: 112 – 115). İş ve İşçi Bulma Kurumu (İŞKUR)’un 2023 yılının IV. Çeyrek verilerine göre Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri’nde çalışan sayısı 1.274.129’dur ve aynı sektördeki açık iş oranı ise % 0,8’dir (<https://media.iskur.gov.tr/79580/4-ceyrek-sonuc-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 30.04.2024). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisine olan katkıları, çeşitli kurumlar tarafından yayınlanan istatistik verileri ile incelenmiştir.

Türkiye Seyahat ve Turizm sektörünün GSYİH’ye katkısı 2019’da %11 (693,3 milyar TL veya 78,2 milyar ABD Doları) iken 2020’de % 5,1’e (327,2 milyar TL veya 36,9 milyar ABD Doları) düşmüş ve % 52,8’lik bir azalış olmuştur. World Travel & Tourism Council (WTTC)’in 2021 yılı raporuna göre, turizm sektörünün GSYİH’ya katkısı bir önceki yıla göre %60,6 artarak 525,5 milyar TL’ye (59,3 milyar ABD Doları) ulaşmıştır (<https://wttc.org/>, Erişim Tarihi: 30.12.2023). Turizm ve seyahatin Türkiye’deki GSYİH’ya toplam katkısı, 2019’da 1.430,4 milyar, 2020’de 249,1 milyar, 2021’de 525,5 milyar, 2022’de 1.698,7 milyar ve 2023’te 1.732 milyar TL’dir (<https://www.statista.com/statistics/>, Erişim Tarihi: 30.12.2023).

2023 yılında turizm geliri geçen yılın aynı çeyreğine göre, Ocak – Mart dönemi (I. Çeyrek) için %32,3, Nisan – Haziran dönemi (II. Çeyrek) için %23,1 ve Temmuz – Eylül dönemi (III. Çeyrek) için %13,1 ve Ekim – Aralık dönemi (IV. Çeyrek) için % 6,8 oranında artmıştır (<https://data.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 22.05.2024). Yıllık turizm geliri 12 aylık değişim oranları, 2020 / 2019 için %- 61,9, 2021 / 2020 için %103,6, 2022 / 2021 için %54 ve 2023 / 2022 için %16,9 olarak gerçekleşmiştir (<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>, Erişim Tarihi: 24.04.2024).

Turizm gelirlerinin ihracata oranı (milyon dolar); 2019’da %21,5, 2020’de %8,7, 2021’de %13,4 ve 2022’de %18,2’dir. Turizm giderlerinin ithalata oranı (milyon dolar); 2019’da %2,1, 2020’de %0,5, 2021’de %0,7 ve 2022’de %1,2’dir (<https://www.tursab.org.tr/turizm-geliri/ithalat-ihracat-icindeki-payi-2022>, Erişim Tarihi: 26.04.2024).

2. LİTERATÜR

ÇKKV, alternatifler arasından en iyi ve akılcı olanın seçilmesini sağlayan yöntemlerdir. İşletmelerin finansal performanslarının incelenmesinde ÇKKV yöntemleri kullanılmaktadır. ÇKKV yöntemleri farklı sektörlerde yatırımcılar, kreditorler vs. gibi işletme ilgilileri tarafından sıklıkla uygulanmaktadır. Bu yöntemleri kullanarak yazılan makaleler incelendiğinde, CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA ve DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemlerinin birlikte uygulanarak analiz sonuçlarının karşılaştırıldığı bir çalışmanın olmadığı belirlenmiştir. Bu çalışma, bahsedilen eksikliği tamamlayarak çalışmaya özgün değer sağlamaktadır. Bu yöntemlerin birlikte uygulanarak finansal performans sıralaması açısından farklılıkların ya da benzerliklerin olup olmadığı araştırılmış ve iki yönteme göre elde edilen analiz sonuçları karşılaştırılmıştır.

Her iki yöntemle göre işlem adımları uygulanarak analiz sonuçlarının elde edilmesi, sonuçların karşılaştırılması, daha önce birlikte uygulanarak karşılaştırmanın yapılmadığı CRITIC ve DEMATEL yöntemlerine göre finansal performans sıralamasında farklılıkların ya da benzerliklerin belirlenmesi (Tablo 9 ve açıklamaları) ve dolayısıyla bu yönüyle araştırmanın bir farklılık oluşturması, yöntem seçimindeki farklılıkların sıralamada da değişikliğe neden olabileceği sonucuna ulaşılması, analiz sonuçlarının bu sektörde faaliyet gösteren yöneticilere, yatırımcılara ve bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara bilgi sağlaması açısından bu araştırma literatüre katkı sağlamaktadır.

2019 yılında Covid – 19’un ortaya çıkmasıyla turizm sektörü olumsuz olarak etkilenmiştir. Bahar ve İlal (2020), Covid – 19’un turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkisini incelemiş ve sonuç olarak Covid – 19’un turizm sektöründe istihdam, gelir kayıplarına neden olduğunu belirlemiştir. Acar (2020), Covid – 19’un turizm faaliyetlerine etkisini incelemiş ve çalışmasının sonucunda, Covid – 19’un turizm sektörünü olumsuz olarak etkilediğini, ülke ekonomilerine uzun vadede zararlar vereceğini belirtmiştir. Çakır ve Barakazı (2020), Covid – 19 salgınının turizm sektörüne etkisini incelemiş ve sonuç olarak turizm faaliyetlerinin azaldığını, ülkelerin vergi ile finansal danışmanlık, destekleyici paketlerle turizm sektörünü desteklediklerini belirlemiştir. Kılıç (2020), salgının BİST sektör getirileri üzerindeki etkisini incelemiş ve turizm, tekstil sektörlerinde negatif getirilerin gerçekleştiğini tespit etmiştir. Napierała vd. (2020), Covid – 19’un Polonya’daki en büyük şehirler gibi daha çok kentsel bölgelerde belirgin olduğunu, turizm gelirlerini etkilediğini, Rababah vd. (2020), Covid – 19 salgınından en çok küçük, orta ölçekli işletmelerin etkilendiğini ve finansal performansta keskin düşüşlerin gerçekleştiğini, Sheel (2020), ABD’de Covid – 19 salgınının en çok otel endüstrisini etkilediğini ve gelirlerin rekor seviyede düştüğünü belirtmiştir. Kutay ve Tektüfekçi (2021) ise Covid – 19’un turizm endeksindeki işletmeleri önemli düzeyde etkilediğini ifade etmiştir.

Özdemir ve Akçakanat (2021), BİST turizm ve havayolu sektörlerinde faaliyet gösteren on beş işletmenin 2018 - 2019 tüm çeyrek, 2020 ilk üç çeyrek dönem verilerini cari oran, satışlardaki değişim oranı, esas faaliyet kâr marjı, net kâr marjı, özsermaye kârlılığı ve finansal kaldıraç oranları ile analiz etmiştir. Satışlardaki değişim, esas faaliyet kâr marjı ve özsermaye kârlılığı oranlarında hem altı hem de dokuz aylık sonuçlarda, net kâr marjında ise sadece altı aylık sonuçlarda Covid-19 öncesi döneme göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Karadeniz vd. (2022), Covid – 19 salgınının konaklama ve yiyecek – içecek işletmelerinin finansal performansına etkisini incelemiştir. 2019 – 2020 yıllarına ilişkin konaklama, yiyecek – içecek sektöründe faaliyet gösteren mikro, küçük, orta, büyük işletmelerin konsolide bilançolarına ve gelir tablolarına ait veriler üzerinde oran analizi (cari, asit – test, nakit, kaldıraç, kısa vadeli, uzun vadeli kaldıraç, stok, alacak ve aktif devir hızı, aktif, özkaynak kârlılık ve net kâr marjı oranları) yapmıştır. Ancak analizin sonucunda, likidite açısından Covid – 19 salgınının işletmelerin performanslarında ölçek bazında önemli değişkenlik göstermediği belirlenmiştir.

Bu çalışmada, Özdemir ve Akçakanat (2021)'in ve Karadeniz vd. (2022)'nin çalışmalarında da kullanılan kaldıraç oranı, alacak, stok, aktif devir hızı oranı, özsermaye kârlılığı, net kâr marjı ve esas faaliyet kâr marjı oranları kullanılmıştır. Covid – 19'un BİST konaklama sektöründeki işletmelere etkisini belirlemek amacıyla 2018 – 2022 yıllarına ilişkin yüzde değişim oranları hesaplanmış ve elde edilen sonuçlar EK 1'de gösterilmiştir.

EK 1 incelendiğinde, kaldıraç oranlarının ve yabancı kaynak borçlanmalarının azaldığı görülmektedir. Alacak, stok, aktif devir hızı gibi faaliyet oranlarının, özsermaye kârlılığı, net kâr ve esas faaliyet kâr marjı gibi kârlılık oranlarının negatif ve yüzde değişim oranlarının azalış eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Sadece TEKTU işletmesinin kârlılık oranlarının pozitif ve yüksek olduğu görülmektedir. 2019/2020 döneminde Covid – 19 nedeniyle işletmelerin çoğunluğunda oranların yüzde değişimleri negatif ve azalış eğilimindedir. MULTIMOORA, MOORA, TOPSIS sıralama ve CRITIC, DEMATEL ağırlıklandırma yöntemleri ile ilgili yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

Karaatlı vd. (2016), yirmi üç şeker fabrikasının finansal performansını DEMATEL TOPSIS, Ömürbek ve Özcan (2016), BİST sigorta işletmelerinin finansal performansını MULTIMOORA yöntemleri ile incelemiştir. Metin vd. (2017), BİST enerji işletmelerinin finansal performansını TOPSIS, MOORA, Atukalp (2018), özel sermayeli mevduat bankalarının finansal performansını MULTIMOORA, Ege ve Yaman (2018), BİST çimento – beton işletmelerinin finansal performansını TOPSIS, MOORA, Karaoğlan ve Şahin (2018), BİST Kimya, Petrol, Plastik Endeksi'nde (XKMYA) yer alan işletmelerin finansal performansını VIKOR, TOPSIS, Gri İlişkisel Analiz (GRA) ve MOORA yöntemleri ile analiz etmiştir.

Atukalp (2019), BİST çimento işletmelerinin finansal performansını MULTIMOORA, Arsu ve Ayçin (2020), BİST oteller ve lokantalar sektöründeki on bir işletmenin verilerini MACBETH, EDAS, Basset vd. (2020), Mısır'daki on çelik işletmesinin finansal performansını AHP, VIKOR ve TOPSIS yöntemleri ile analiz etmiştir. Gümüş vd. (2020), BİST gayrimenkul yatırım ortaklığı işletmelerinin finansal performansını TOPSIS, MOORA yöntemleri ile karşılaştırmış, Nguyen vd. (2020), Vietnam Menkul Kıymet Borsasındaki altı sektörün finansal performansını GRA, TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile incelemiştir. Arslan ve Yücel (2021), BİST savunma sanayi sektöründeki Aselsan işletmesinin finansal performansını GRA ve MULTIMOORA yöntemleri ile karşılaştırmıştır.

Djimesah vd. (2023), Gana'da kitle fonlama platformlarının finansal performansını MULTIMOORA, EDAS, Medetoğlu vd. (2023), BİST konaklama sektöründe yer alan dokuz işletmenin 2017 – 2021 yılları arasındaki verilerini COPRAS, WASPAS, Onocak (2023), BİST konaklama işletmelerinin finansal performansını CRITIC ağırlıklı TOPSIS yöntemleri ile değerlendirmiştir. Süslü ve Hızlıer (2023), BİST spor endeksindeki işletmelerin finansal performansını CRITIC tabanlı MULTIMOORA ve TOPSIS yöntemleri ile karşılaştırmıştır. Şenol (2023), BİST 100 işletmelerinin nakit akış profillerini belirlemiş ve CRITIC tabanlı MOORA yöntemi ile incelemiştir. Zhou vd. (2024), Çin'de

MULTIMOORA ve ağırlıkların ölçülmesinde kullanılan SWARA yöntemleri ile açık deniz rüzgâr enerjisi santrali yer seçimini belirlemiştir.

Bu çalışmalar incelendiğinde; MULTIMOORA, MOORA, TOPSIS sıralama, CRITIC, DEMATEL ağırlıklandırma yöntemleri ile ilgili yazılan makalelerin az sayıda, MULTIMOORA, TOPSIS yöntemlerini birlikte uygulayan çalışmanın bir adet ve MOORA, TOPSIS yöntemlerini birlikte uygulayan çalışmaların ise beş adet olduğu görülmektedir. Genellikle işletmelerin beş yıllık verilerinin incelendiği belirlenmiş ve bu nedenle, bu çalışmada da 2018 – 2022 yılları arasındaki beş yılın verileri analiz edilmiştir. Ayrıca, incelenen dönemlerin, işletme sayılarının, uygulanan yöntemlerin yeterli olduğu görülmektedir. Araştırma sırasında 2023 yılının verileri yayınlanmadığından 2022 yılına kadar olan beş yıllık veriler esas alınarak hesaplamalar yapılmıştır.

3. ANALİZ

Bu kısımda, araştırmanın veri seti, yöntemi ve bulgular açıklanmıştır. Araştırmanın veri seti kısmında, BİST konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin kodları, kullanılan oranlar, yöntem kısmında ise MULTIMOORA, TOPSIS sıralama yöntemleri ve CRITIC, DEMATEL ağırlıklandırma yöntemleri açıklanmıştır. Ayrıca, kullanılan formüllere ve işlem adımlarına ilişkin bilgilere de yöntem kısmında yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Veri Seti

Araştırmanın veri seti, BİST konaklama sektöründe faaliyet gösteren işletmelere ait finansal bilgilerden, oranlardan ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'ndan yararlanılarak oluşturulmuştur. İşletmelerin BİST'deki kodları: AYCES, AVTUR, KSTUR, MAALT, MARTI, MERIT, PKENT, TEKUTU ve ULAS'dır.

Çalışmada kullanılan oranlar ve kriter yönleri literatür incelemesi ile belirlenmiştir. Kriter yönleri ya da ağırlıkları, kriterlerin birbirlerine göre önem derecelerini göstermektedir. BİST konaklama sektöründeki işletmeler için kullanılan finansal oranlar ve kriter yönleri Tablo 1'de açıklanmaktadır.

Tablo 1: Kullanılan Finansal Oranlar ve Kriter Yönleri

Kodlar	Oranlar	Formüller	Kriter Yönleri	Literatür
KR 1	Kaldıraç Oranı	Toplam Borçlar / Toplam Pasifler	Min.	Metin vd. (2017), Atukalp (2018), Ege ve Yaman (2018), Karaoğlan ve Şahin (2018), Gümüş vd. (2020), Arslan ve Yücel (2021), Karadeniz vd. (2022), Süslü ve Hızlılar (2023).
KR 2	Alacak Devir Hızı	Net Satışlar / Kısa Vadeli Ticari Alacaklar	Maks.	Metin vd. (2017), Atukalp (2018), Ege ve Yaman (2018), Karaoğlan ve Şahin (2018), Gümüş vd. (2020), Arslan ve Yücel (2021), Karadeniz vd. (2022).
KR 3	Stok Devir Hızı	Satılan Ticari Mal Maliyeti / Stoklar	Maks.	Ege ve Yaman (2018), Karaoğlan ve Şahin (2018), Arslan ve Yücel (2021), Karadeniz vd. (2022).
KR 4	Aktif Devir Hızı	Net Satışlar / Toplam Aktifler	Maks.	Atukalp (2018), Karadeniz vd. (2022), Onocak (2023).

Kodlar	Oranlar	Formüller	Kriter Yönleri	Literatür
KR 5	Özsermaye Kârlılığı	Dönem Net Kârı / Özkaynaklar	Maks.	Ömürbek ve Özcan (2016), Metin vd. (2017), Atukalp (2018), Ege ve Yaman (2018), Karaoğlan ve Şahin (2018), Gümüş vd. (2020), Karadeniz vd. (2022), Onocak (2023).
KR 6	Net Kâr Marjı	Dönem Net Kârı / Net Satışlar	Maks.	Ömürbek ve Özcan (2016), Karaoğlan ve Şahin (2018), Gümüş vd. (2020), Karadeniz vd. (2022), Onocak (2023).
KR 7	Esas Faaliyet Kâr Marjı	Esas Faaliyet Kârı / Net Satışlar	Maks.	Karaoğlan ve Şahin (2018), Arslan ve Yücel (2021), Onocak (2023).

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemi olarak CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA ve DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Bulgular kısmında ilk önce CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA ve sonrasında DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemine ilişkin sonuçlar açıklandığından sırasıyla MULTIMOORA, TOPSIS sıralama yöntemleri ve CRITIC, DEMATEL ağırlıklandırma yöntemleri açıklanmıştır.

MULTIMOORA, ilk olarak Brauers ve Zavadskas (2012) tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu yöntemde amaç, en fazla önemli ve değerli alternatifleri belirleyerek karar vericilere en uygun alternatifin belirlenmesini sağlamaktır (Arslankaya ve Göraltay, 2019: 30 – 31). MULTIMOORA, oran ve referans noktası yöntemlerinden oluşan MOORA yöntemine tam çarpım formunun eklenmesi ile oluşturulmuştur (Demir vd., 2021: 360).

MOORA yöntemi; oran yöntemi, referans noktası ve MOORA tam çarpım formu olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır (Baležentis vd., 2010: 585; Brauers ve Zavadskas, 2012: 8). Oran yönteminde (Metin vd., 2017: 383; Karaoğlan ve Şahin, 2018: 70):

$$1. \text{ Karar matrisi oluşturulur: } X = [X_{11} \dots X_{m1} \dots \dots \dots X_{1p} \dots \dots X_{mp}]$$

$$2. \text{ Normalize matris oluşturulur: } X_{ij}^* = X_{ij} / \sqrt{\sum_{i=1}^m X_{ij}^2}$$

3. Kriterlerin performans değerleri bulunur:

$Y_i^* = \sum_{j=1}^g X_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n X_{ij}^*$ $j = 1, 2, \dots, g$ fayda kriterleri, $j = g + 1, g + 2, \dots, n$ maliyet kriterleridir.

$$4. \text{ Toplam değerler hesaplanır: } Y_i^* = \sum_{j=1}^g W_j X_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n W_j X_{ij}^*$$

Referans noktası yönteminde, İlk üç adım MOORA oran yöntemi ile aynıdır. Sonrasında şu hesaplamalar yapılır (Süslü ve Hızlıer, 2023: 115):

$$4. \text{ Sapmalar belirlenir: } d_{ij} = |r_j - x_{ij}^*|$$

5. Sıralama elde edilir: $(j)^{\min} [(i)^{\max} |r_i - N x_{ij}|]$ $i = 1, 2, \dots, n$ hedefler, $j = 1, 2, \dots, m$ alternatiflerdir. MOORA tam çarpım formunda (Atukalp, 2019: 221);

$$6. A_j = \prod_{i=1}^g X_{ij} \quad B_j = \prod_{i=g+1}^n X_{ij} \quad U_j = A_j / B_j \text{ 'dir.}$$

MULTIMOORA yönteminde ise MOORA yönteminin oran, referans noktası, tam çarpım formu sonuçlarının bir arada değerlendirilmesi ve baskınlık karşılaştırması ile yapılmaktadır (Atukalp, 2019: 221; Süslü ve Hızlılar, 2023: 115).

TOPSIS yönteminde alternatifler, pozitif ve negatif ideal çözüm olarak değerlendirilmektedir. Pozitif ideal çözüme en kısa ve negatif ideal çözüme en uzak mesafedeki karar seçeneği belirlenmektedir (Demir vd., 2021: 258). TOPSIS yönteminin süreci şu adımlardan oluşmaktadır (Metin vd., 2017: 381; Süslü ve Hızlılar, 2023: 116 – 117):

1. Karar matrisi oluşturulur: $A_{ij} = [a_{11} a_{12} \dots a_{1n} \dots a_{1n} a_{2n} \dots a_{mn}]$

2. Normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur: $n_{ij} = a_{ij} / \sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}$ $i = 1, \dots, m$ $j = 1, \dots, p$

$N_{ij} = [n_{11} n_{12} \dots n_{12} n_{22} \dots n_{m2} \dots n_{1p} n_{2p} \dots n_{mp}]$

3. Ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulur: $V_{ij} = [w_1 n_{11} w_1 n_{21} \dots w_1 n_{m1} \dots w_2 n_{12} w_2 n_{22} \dots w_2 n_{m2} \dots w_1 n_{1p} w_2 n_{2p} \dots w_p n_{mp}]$

4. Pozitif ve negatif ideal çözüm belirlenir:

$A^* = \{j^{\max} v_{ij} | j\}$ $A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$

$A^- = \{i^{\min} v_{ij} | j\}$ $A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$

5. Pozitif ve negatif ideal noktalara uzaklık hesaplanır:

$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$

$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$

6. İdeal çözüme göreli yakınlık belirlenir: $C_i^* = S_i^- / S_i^* + S_i^*$

CRITIC, Diakoulaki vd. tarafından 1995'te geliştirilmiştir. ÇKKV yöntemlerinde kriterlerin objektif ağırlıklarının belirlenmesinde kullanılan ağırlıklandırma yöntemidir. Subjektif sonuçlardan ziyade kriterlerin standart sapmaları ve kriterler arası korelasyonun birlikte kullanıldığı objektif bir ağırlıklandırma yöntemidir. Beş aşamadan oluşmaktadır (Süslü ve Hızlılar, 2023: 113; Şenol, 2023: 235 - 236):

1. Karar matrisi oluşturulur:

$X = [X_{11} X_{21} : X_{m1} X_{12} X_{22} : X_{m2} \dots \dots \dots X_{1n} X_{2n} : X_{mn}]$

2. Normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur:

$r_{ij} = X_{ij} - X_j^{\min} / X_j^{\max} - X_j^{\min} \dots \dots j=1, 2, \dots, n$ (Maks.)

$r_{ij} = X_j^{\max} - X_{ij} / X_j^{\max} - X_j^{\min} \dots \dots j=1, 2, \dots, n$ (Min.)

3. İlişki katsayı matrisi oluşturulur:

$P_{jk} = \sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j) \cdot (r_{ik} - \bar{r}_k) / \sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \cdot \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}$

$j, k = 1, 2, \dots, n$ 'dir.

4. C_j değerleri hesaplanmaktadır.

$C_j = \sigma_j \cdot \sum_{k=1}^n (1 - P_{jk})$ $j=1, 2, \dots, n$

$$\sigma_j = \sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 / m - 1}$$

5. Kriterlerin ağırlık değerleri w_j saptanır.

$$w_j = w_j / \sum_{i=1}^m c_k \quad j, k = 1, 2, \dots, n$$

DEMATEL, 1972’de karmaşık ve zor problemler için Cenevre Battelle Memorial Enstitüsü, Bilim ve İnsan İlişkileri programı tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu yöntem ile kriterler arasındaki ilişkiler tam olarak belirlenerek kriterlerin diğer kriterler tarafından etkilendiğini ya da diğer kriterleri etkileyen kriter olup olmadığı kolaylıkla bulunabilmektedir (Arslankaya ve Göraltay, 2019: 36). DEMATEL yönteminde uygulanması gereken adımlar şu şekildedir (Aksakal ve Dağdeviren, 2010: 907; Karaatlı vd., 2016: 51 – 52; Demir vd., 2021: 61 – 62; Derse, 2022: 705):

1. Direkt ilişki matrisi (A_{mn}) oluşturulur.

$$A_{mn} = [a_{11} \dots a_{1n} \dots a_{m1} \dots a_{mn}]$$

2. Doğrudan ya da direkt ilişki matrisi normalize edilir. Direkt ilişki matrisi (A), satırdaki ve sütundaki en küçük değer (k) olarak adlandırılmaktadır. $M = k \times A$ ’dır.

3. Toplam ilişki matrisi (S) elde edilir.

$$S = M + M^2 + M^3 + \dots = \sum_{i=1}^{\infty} M^i = M (I - M)^{-1}$$

4. Gönderici ve alıcı grubu (etkileyen ya da etkilenen grup) hesaplanır. S matrisindeki sütunların toplamı (R) ve S matrisindeki satırların toplamı (D) olarak adlandırılmaktadır.

$$S = [S_{i,j}]_{m \times n} \quad i, j \in \{1, 2, 3, \dots, n\}$$

$$D = \sum_{j=1}^n S_{i,j}$$

$$R = \sum_{i=1}^m S_{i,j}$$

$D_i - R_i = i$. kriterin diğer kriterlerle ilişkisidir. $D_i - R_i > 0$ ise i . kriter etkileyen, $D_i - R_i < 0$ ise i . kriter etkilenen olarak yorumlanır.

5. İlişki haritası ve etki diyagramı çizilir: İlişki haritası ve etki diyagramının çizimi için eşik değerler (α) ve etkileyen – etkilenen kriterler bulunur. Toplam ilişki matrisinde eşik değerinden küçük elemanların yerine 0 yazılır ve ilgili kriterin etkisi göz ardı edilir. Eşik değere göre düzenlenen toplam ilişki matrisi ($T_{(\alpha)}$) elde edilir. $(D_i + R_i)$ değerleri yatay, $(D_i - R_i)$ değerleri düşey ekseninde olacak biçimde etki diyagramı çizilir.

6. Kriterlerin önem dereceleri ya da ağırlıkları W_i hesaplanır.

$$W_i = \{(D_i + R_i)^2 + (D_i - R_i)^2\}^{1/2}$$

$$W_i = W_i / \sum_{j=1}^n W_j$$

3.3. Bulgular

Araştırmada, BİST’te faaliyet gösteren dokuz konaklama işletmesinin finansal verileri incelenerek 2018 – 2022 yılları arasında beş yılın finansal oranları üzerinde CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA, DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemleri uygulanmıştır. MULTIMOORA yönteminde ağırlıklar CRITIC ile hesaplanmıştır. BİST konaklama

işletmelerinin CRITIC ile hesaplanan kriter ağırlıkları Tablo 2’de açıklanmaktadır.

Tablo 2: CRITIC ile Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

W_j	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7
2018	0,118	0,094	0,076	0,115	0,297	0,088	0,212
2019	0,150	0,151	0,060	0,076	0,210	0,068	0,285
2020	0,088	0,140	0,075	0,108	0,101	0,103	0,385
2021	0,150	0,139	0,100	0,101	0,156	0,136	0,219
2022	0,122	0,152	0,098	0,122	0,185	0,113	0,207

CRITIC yönteminde kriter ağırlıkları $w_j = w_j / \sum_{i=1}^m c_k$ formülü ile hesaplanmaktadır. Tablo 2’deki veriler, kriterlerin ağırlıklarını ya da kriterlerin önem derecelerini göstermektedir. Tablo 2 incelendiğinde; konaklama işletmeleri için 2018 yılında KR 5 - Özsermaye Kârlılığı (0,297) ve 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında KR 7 - Esas Faaliyet Kâr Marjı (0,285; 0,385; 0,219; 0,207) kriterlerinin en önemli kriterler olduğu belirlenmiştir. CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA yöntemine göre kriterlerin standart sapmaları Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3: CRITIC Ağırlıklı MULTIMOORA Yöntemine Göre Kriterlerin Standart Sapmaları

Kriterler	KR 1	KR 2	KR 3	KR 4	KR 5	KR 6	KR 7
2018	0,314	0,331	0,314	0,333	1,344	0,439	0,598
2019	0,308	0,325	0,312	0,329	1,194	0,381	0,489
2020	0,321	0,414	0,325	0,314	0,335	0,475	1,405
2021	0,357	0,331	0,325	0,331	0,407	0,452	0,522
2022	0,279	0,321	0,326	0,418	0,379	0,360	0,668

Normalleştirilmiş matrisler kullanılarak kriterlerin standart sapmaları, CRITIC yönteminde $\sigma_j = \sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 / m - 1}$ formülü kullanılarak hesaplanmaktadır. Tablo 3’deki veriler, kriterlerin standart sapmalarını (σ_j) göstermektedir.

Madic ve Radovanovic (2015), standart sapma değeri yüksek, korelasyon katsayı değerleri düşük olarak tespit edilen kriterlerin yüksek C_j değerine sahip ve en yüksek öneme sahip kriterler olduğunu belirtmiştir. C_j ’nin bulunabilmesi için standart sapma değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA yöntemine göre BİST konaklama işletmelerinin finansal performans sıralaması Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: CRITIC Ağırlıklı MULTIMOORA Yöntemine Göre Finansal Performans Sıralaması

İşletmelerin Kodları	MOORA-ORAN	MOORA-REFERANS	MOORA-TAM ÇARPIM	MULTIMOORA
2018 Yılı				
AYCES	5	4	4	4
AVTUR	3	6	9	6
KSTUR	9	9	3	7
MAALT	2	2	2	2
MARTI	8	7	7	8
MERIT	7	8	8	9

İşletmelerin Kodları	MOORA-ORAN	MOORA-REFERANS	MOORA-TAM ÇARPIM	MULTIMOORA
PKENT	6	5	5	5
TEKTU	1	1	1	1
ULAS	4	3	5	3
2019 Yılı				
AYCES	4	2	4	3
AVTUR	5	9	9	9
KSTUR	9	8	3	6
MAALT	3	3	2	2
MARTI	8	6	7	7
MERIT	6	7	8	7
PKENT	7	5	5	5
TEKTU	1	1	1	1
ULAS	2	4	5	4
2020 Yılı				
AYCES	6	8	8	8
AVTUR	2	6	9	5
KSTUR	7	7	6	7
MAALT	3	2	1	2
MARTI	8	5	5	6
MERIT	4	2	1	3
PKENT	5	4	1	4
TEKTU	9	9	7	9
ULAS	1	1	1	1
2021 Yılı				
AYCES	6	2	3	3
AVTUR	3	8	9	8
KSTUR	9	9	8	9
MAALT	2	3	2	2
MARTI	8	3	4	5
MERIT	5	7	5	7
PKENT	7	3	5	5
TEKTU	1	1	1	1
ULAS	4	3	5	4
2022 Yılı				
AYCES	6	2	3	3
AVTUR	7	9	9	9
KSTUR	9	4	4	6
MAALT	2	3	2	2
MARTI	7	4	8	8
MERIT	3	7	5	5
PKENT	5	8	5	7
TEKTU	1	1	1	1
ULAS	4	4	5	4

Tablo 4 incelendiğinde, CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA yönteminde BİST konaklama işletmelerinin finansal performans sıralamasına göre 2018’de, 2019’da, 2021’de, 2022’de TEKUTU ve 2020’de ULAS işletmelerinin birinci sırada yer aldıkları belirlenmiştir.

BİST konaklama işletmelerinin finansal verileri üzerinde DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemi de uygulanmıştır. DEMATEL yöntemine göre D_i , R_i , $D_i + R_i$ ve $D_i - R_i$ değerlerine ilişkin veriler Tablo 5’de açıklanmaktadır.

Tablo 5: DEMATEL Yöntemine Göre D_i , R_i , $D_i + R_i$ ve $D_i - R_i$ Değerlerine İlişkin Veriler

D _i , R _i , D _i + R _i ve D _i - R _i Değerlerine İlişkin Veriler					
Yıllar		D _i	R _i	D _i + R _i	D _i - R _i
2018 – 2022	KR1	0,000	0,000	0,000	0,000
	KR2’den KR 7’a kadar	-1,000	-1,000	-2,000	0,000
Toplam İlişki Matrisinin Ortalaması		-0,099			

D - R değeri, pozitif değerlere sahip kriterlerin (gönderici olarak adlandırılan kriterler), diğer kriterler üzerinde daha yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir. D - R’si negatif olan kriterler (alıcı olarak adlandırılan kriterler) ise diğer kriterlerden daha fazla etkilenirler. D + R değeri, herhangi bir kriterin diğer kriterler ile arasındaki ilişkisini göstermektedir. D + R değeri yüksek olan kriterler, diğer kriterlerle daha fazla ilişkilidir ve düşük olanlar diğerleriyle daha az ilişkilidir (Aksakal ve Dağdeviren, 2010: 908; Karaatlı vd., 2016: 52). Buna göre, KR 1 – Kaldıraç Oranı kriteri etkileyendir ve diğer kriterlerle daha fazla ilişkilidir. Değerleri negatif olan KR 2 – KR 7 kriterleri etkilenendir ve KR 1 – Kaldıraç Oranı kriterinden etkilenirler. BİST konaklama işletmelerinin DEMATEL ile hesaplanan kriter ağırlıkları Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6: DEMATEL ile Hesaplanan Kriter Ağırlıkları

W _j	W1	W2	W3	W4	W5	W6	W7
2018 – 2022	0,000	0,167	0,167	0,167	0,167	0,167	0,167

DEMATEL yönteminin 6. adımındaki $W_i = \{(D_i + R_i)^2 + (D_i - R_i)^2\}^{1/2}$ ve $W_i = W_1 / \sum_{j=1}^n W_j$ formülleri ile kriter ağırlıkları hesaplanmaktadır. Tablo 6’daki veriler, kriterlerin ağırlıklarını yani kriterlerin önem derecelerini göstermektedir. DEMATEL ağırlıklandırma yöntemine göre 2018 – 2022 yılları arasında KR 1 – Kaldıraç Oranı hariç diğer kriterlerin önem dereceleri birbirine eşittir. Ayrıca, bu kriterler, kaldıraç oranına göre daha önemlidir. DEMATEL Ağırlıklı TOPSIS yöntemine göre kriterlerin pozitif (A^+) ve negatif (A^-) ideal çözüm değerleri Tablo 7’de açıklanmaktadır.

Tablo 7: DEMATEL Ağırlıklı TOPSIS Yöntemine Göre Kriterlerin Pozitif (A^+) ve Negatif (A^-) İdeal Çözüm Değerleri

Yıllar		KR 1	KR 2	KR 3	KR 4	KR 5	KR 6	KR 7
2018	A^+	0,000	0,139	0,155	0,141	0,044	0,132	0,096
	A^-	0,000	0,000	0,000	0,000	-0,157	-0,075	-0,097
2019	A^+	0,000	0,165	0,155	0,149	0,049	0,145	0,106
	A^-	0,000	0,000	0,000	0,000	-0,149	-0,038	-0,042

Yıllar		KR 1	KR 2	KR 3	KR 4	KR 5	KR 6	KR 7
2020	A ⁺	0,000	0,115	0,164	0,161	0,159	0,121	0,036
	A ⁻	0,000	0,000	0,000	0,000	-0,013	-0,096	-0,147
2021	A ⁺	0,000	0,167	0,165	0,152	0,092	0,117	0,105
	A ⁻	0,000	0,000	0,000	0,000	-0,016	-0,030	-0,054
2022	A ⁺	0,000	0,149	0,166	0,121	0,094	0,135	0,087
	A ⁻	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	-0,104

TOPSIS yönteminin 4. adımındaki pozitif (A⁺) ve negatif (A⁻) ideal çözüm değerleri, $A^+ = \{j^{\max} v_{ij} | j\}$ ve $A^- = \{i^{\min} v_{ij} | j\}$ formülleri ile hesaplanmaktadır. Tablo 7’de, A⁺ ve A⁻ değerleri gösterilmektedir. A⁺ ve A⁻ değerleri hesaplanmadan 5. Adımdaki S_i⁺ ve S_i⁻ değerleri hesaplanamamaktadır. Bu nedenle, pozitif ve negatif ideal çözüm değerleri hesaplandıktan sonra pozitif ve negatif ideal noktalara uzaklık yani S_i⁺, S_i⁻ ve C_i⁺ değerleri elde edilmiştir. DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemine göre BİST konaklama işletmelerinin finansal performans sıralaması Tablo 8’de açıklanmaktadır.

Tablo 8: DEMATEL Ağırlıklı TOPSIS Yöntemine Göre Finansal Performans Sıralaması

İşletmeler	C _i ⁺	Sıralama
2018 Yılı		
AYCES	0,466	5
AVTUR	0,659	1
KSTUR	0,257	9
MAALT	0,580	3
MARTI	0,328	8
MERIT	0,390	7
PKENT	0,401	6
TEKTU	0,596	2
ULAS	0,506	4
2019 Yılı		
AYCES	0,375	6
AVTUR	0,539	2
KSTUR	0,143	9
MAALT	0,508	3
MARTI	0,305	8
MERIT	0,397	5
PKENT	0,316	7
TEKTU	0,582	1
ULAS	0,453	4
2020 Yılı		
AYCES	0,367	7
AVTUR	0,575	1
KSTUR	0,488	2
MAALT	0,446	3
MARTI	0,240	9
MERIT	0,385	5
PKENT	0,369	6
TEKTU	0,323	8
ULAS	0,422	4

İşletmeler	C _i *	Sıralama
2021 Yılı		
AYCES	0,297	6
AVTUR	0,462	2
KSTUR	0,222	8
MAALT	0,460	3
MARTI	0,139	9
MERIT	0,355	4
PKENT	0,282	7
TEKTU	0,490	1
ULAS	0,338	5
2022 Yılı		
AYCES	0,318	6
AVTUR	0,421	3
KSTUR	0,266	9
MAALT	0,464	2
MARTI	0,307	7
MERIT	0,389	4
PKENT	0,307	7
TEKTU	0,578	1
ULAS	0,376	5

Tablo 8 incelendiğinde, DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yönteminde BİST konaklama işletmelerinin finansal performans sıralamasına göre, 2018’de, 2020’de AVTUR, 2019’da, 2021’de ve 2022’de TEKTU işletmelerinin birinci sırada yer aldıkları görülmektedir. CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA ve DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemlerinin analiz sonuçlarına göre birinci sırada yer alan işletmelerin karşılaştırılması Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9: Yöntemlere Göre Birinci Sırada Yer Alan İşletmelerin Karşılaştırılması

Yıllar	CRITIC Ağırlıklı MULTIMOORA	DEMATEL Ağırlıklı TOPSIS
2018	TEKTU	AVTUR
2019	TEKTU	TEKTU
2020	ULAS	AVTUR
2021	TEKTU	TEKTU
2022	TEKTU	TEKTU

Tablo 9’a göre, iki yöntem arasında BİST konaklama işletmelerinin finansal performans sıralamasında 2018 ve 2020 yıllarında farklılık olduğu belirlenmiştir. Ağırlıklandırma yöntemlerinde kullanılan formüllerin farklı olması, finansal performans sıralamasında farklılıklar ortaya çıkarabilmektedir. Ayrıca, CRITIC yönteminde KR 5 - Özsermaye Kârlılığı (0,297), KR 7 - Esas Faaliyet Kâr Marjı (0,285; 0,385; 0,219; 0,207) oranlarının diğer oranlara göre, DEMATEL yönteminde KR 2 - KR 7 oranlarının KR 1 – Kaldıraç Oranı’na göre daha önemli ve yüksek olması bu farklılığa neden olmuştur. BİST konaklama işletmelerinde 2019, 2021 ve 2022 yıllarında analiz sonuçları aynıdır.

Yöntemler arasındaki farklılıklar ve benzerlikler finansal olarak incelenmiştir. Karadeniz ve Kahiloğulları (2013)'na göre, konaklama işletmeleri için en önemli oranlar; nakit, cari, kaldıraç, alacak devir hızı, brüt kârlılık, faaliyet kârlılık ve net kâr marjı oranlarıdır. Finansal performans analizi yapabilmek için nakit ve cari oran kriter yönlerinin maksimum olarak alınması gerekmektedir. Bu oranların kriter yönlerinin maksimum olarak alınması da işletmelerde atıl kapasiteye neden olacağından bu iki finansal oran kriter olarak kullanılmamıştır. Esas faaliyet kâr marjı, işletmelerin esas faaliyetlerindeki başarısını ve sürdürülebilirliklerini, özsermaye kârlılığı, işletmelerin özsermayesinden elde ettikleri kârı göstermektedir. Bu finansal oranlar konaklama işletmeleri için önemlidir. CRITIC ağırlıklı yöntemle göre bu oranların kriter ağırlıkları ya da önem dereceleri diğer oranlara göre daha yüksektir. Kriter ağırlıklarının farklı olması yöntemler arasında performans farklılığına neden olmakla birlikte genel itibariyle performans sıralaması açısından çok önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Kârlılığı yüksek ve finansal açıdan iyi durumda olan işletmenin (TEKTU) finansal performans sıralamasında da birinci sırada yer aldığı görülmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, literatür araştırması ile belirlenen kaldıraç oranı, alacak, stok ve aktif devir hızı, özsermaye kârlılığı, net kâr ve esas faaliyet kâr marjı oranları kriter olarak kullanılarak BİST konaklama işletmelerinin finansal performansı incelenmiştir. Dokuz konaklama işletmesinin 2018 – 2022 yılları arasındaki beş yıllık verileri ile finansal oranlar hesaplanmış, sonrasında bu veriler ile CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA, DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemi uygulanmış ve analiz sonuçları karşılaştırılmıştır. CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA yöntemine göre; BİST konaklama işletmelerinin finansal performans sıralamasına göre 2018'de, 2019'da, 2021'de, 2022'de TEKTU ve 2020'de ULAS işletmelerinin birinci sırada yer aldıkları, DEMATEL ağırlıklı TOPSIS yöntemine göre; 2018'de, 2020'de AVTUR, 2019'da, 2021'de ve 2022'de TEKTU işletmelerinin birinci sırada yer aldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

CRITIC ve DEMATEL yöntemlerine göre konaklama işletmelerinde 2018 ve 2020 yıllarında finansal performans farklılıklarının olduğu görülmektedir. Bu farklılığın sebebi, kriterlerin önem derecelerinin farklı olmasıdır. CRITIC yöntemine göre, konaklama işletmeleri için KR 5 - Özsermaye Kârlılığı ve KR 7 - Esas Faaliyet Kâr Marjı kriterleri diğer kriterlere göre daha önemlidir. DEMATEL yöntemine göre, konaklama işletmeleri için KR 1 – Kaldıraç Oranı hariç diğer kriterlerin önem dereceleri birbirine eşittir ve bu kriterler, kaldıraç oranına göre daha önemlidir.

BİST konaklama işletmelerinin karşılaştırılan analiz sonuçlarına göre, finansal performans sıralamasında bazı yıllar için farklılık ve yılların çoğunluğunda sıralamanın benzer olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmada, önceki çalışmalardan farklı ÇKKV yöntemlerinin (CRITIC ağırlıklı MULTIMOORA ve DEMATEL ağırlıklı TOPSIS) birlikte uygulanmasına ve bazı yıllarda sıralamada farklılıklar olduğunun belirlenmesine rağmen

yılların çoğunluğunda analiz sonuçlarının benzer olması nedeni ile elde edilen sonuçların literatürdeki çalışmalarla uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İki yönetime göre hesaplanan kriter ağırlıklarının, işlem adımlarının farklı olması ve farklı formüllerin kullanılması gibi faktörler, finansal performans sıralamasında farklılığa neden olmuştur. Tercih edilen yöntemlerdeki farklılık, finansal performans sıralamasında da değişikliğe neden olabilmektedir.

Covid – 19’un BİST konaklama işletmelerine etkisini belirlemek amacıyla 2018 – 2022 yıllarına ilişkin yüzde değişim oranları hesaplanmıştır. Buna göre; Covid – 19 döneminde yani 2019/2020 yıllarında (kaldıraç oranı, alacak, stok ve aktif devir hızı, özsermaye kârlılığı, net kâr ve esas faaliyet kâr marjı oranları) yüzde değişimlerin azaldığı, çoğunluğunun negatif olduğu, konaklama işletmeleri içerisinde TEKTU işletmesi hariç kârlılık oranlarının düştüğü belirlenmiştir.

Bu araştırmanın literatüre katkısı, iki yönetime göre işlem adımlarının uygulanarak analiz sonuçlarının elde edilmesi, sonrasında karşılaştırma yapılarak işletmelerin finansal performans sıralamasındaki farklılıkların, benzerliklerin tespit edilmesi, CRITIC, DEMATEL gibi ağırlıklandırma yöntemlerinin uygulandığı çalışmaların çok az olması nedeniyle bahsedilen yöntemlerle yapılan bu araştırmanın farklılık oluşturması ve tercih edilen yöntemin işletmelerin finansal performans sıralamasında değişikliğe neden olabileceğinin belirlenmesidir. Ayrıca, BİST konaklama sektöründeki işletmelerle ilgili olarak elde edilen analiz sonuçları ile yöneticilere ve yatırımcılara bilgi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, analiz sonuçlarının hem literatüre hem de bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2020). “Yeni Koronavirüs (COVID-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 7 – 21, doi: 10.32572/guntad.703410.
- Akay, B., Sancar, M. F., Uslu, A. & Öztürk, B. (2015). “Turizm İşletmelerinin Finansal Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Journal of Recreation and Tourism Research*, JRTR, 2 (2), 27 – 33.
- Aksakal, E. & Dağdeviren, M. (2010). “Anp ve Dematel Yöntemleri İle Personel Seçimi Problemine Bütünleşik Bir Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 905 – 913.
- Arslan, H. M. & Yücel, S. (2021). “Gri İlişkisel Analiz ve MULTİMOORA Yöntemleri ile Borsa İstanbul’da İşlem Gören Savunma Sanayi Sektörünün Finansal Performansının Değerlendirilmesi”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 36 – 57.
- Arslankaya, S. & Göraltay, K. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinde Güncel Yaklaşımlar*, Ankara: İksad Yayınevi.
- Arsu, T. & Ayçin, E. (2020). “BİST Lokanta ve Oteller Sektöründeki Turizm İşletmelerinin Finansal Performanslarının MACBETH ve EDAS Yöntemleri ile İncelenmesi”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Özel Sayı*, 156 – 178, e – ISSN 2667 – 405X.
- Atukalp, M. E. (2018). “Özel Sermayeli Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının İncelenmesi: Türkiye Örneği”, *GJEBS (Global Journal of Economics and Business Studies)*, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 7 (14), 38 - 52.
- Atukalp, M. E. (2019). “Borsa İstanbul’da İşlem Gören Çimento Firmalarının Finansal Performansının Analizi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (81), 213 - 230.
- Bahar, O. & İlal, N. Ç. (2020). “Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, IJŞER, 6 (1), 125 – 139, doi: 10.24289/ijsser.728121.
- Baležentis, A., Baležentis, T. & Valkauskas, R. (2010). “Evaluating Situation of Lithuania in the European Union: Structural Indicators and MULTIMOORA Method”, *Technological and Economic Development of Economy*, 16 (4), 578 - 602.
- Basset, M. A., Ding, W., Mohamed, R. & Metawa, N. (2020). “An Integrated Plithogenic MCDM Approach for Financial Performance Evaluation of Manufacturing Industries”, *Risk Management*, 22, 192 – 218.
- Brauers, W. K. M. & Zavadskas, E. K. (2012). “Robustness of MULTIMOORA: A Method for Multi - Objective Optimization”, *Informatica*, 23 (1), 1 - 25.
- Bulğurcu, B. (2019). “Çok Nitelikli Fayda Teorisi ile CRITIC Yöntem Entegrasyonu: Akıllı Teknoloji Tercih Örneği”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi – International Journal of Society Researches*, OPUS, 13 (9), 1932 – 1957.
- Çakır, P. & Barakazı, M. (2020). “Koronavirüs Sürecinin Turizm Sektörüne Etkisi ve Salgına Karşı Alınan Tedbirler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (3), 313 – 332, doi: 10.18037/ausbd.801802.

- Demir, G., Özyalçın, A. T. & Bircan, H. (2021). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ve ÇKKV Yazılımı İle Problem Çözümü, 1. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Derse, O. (2022). “Dematel Tabanlı Topsis Yöntemi ve Küme Kapsama Modeli İle Afet Lojistiği İçin Depo Yeri Seçimi: Ege Bölgesi Örneği”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ) Mühendislik Bilimleri Dergisi, 25 (4), 702 - 713.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. & Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights In Multiple Criteria Problems: The Critic Method. Computers & Operations Research, 22 (7), 763 - 770.
- Djimesah, I. E., Zhao, H., Okine, A. N. D., Duah, E., Mireku, K. K., Wilson, K. & Budu, A. (2023). “What Factor is Essential in Successful Crowdfunding: A MULTIMOORA-EDAS Approach to Explore Factors that Influence The Success of Crowdfunding Campaigns”, Kybernetes, Emerald Publishing Limited, 0368-492X, doi: 10.1108/K-05-2023-0893.
- Ege, İ. & Yaman, S. (2018). “TOPSIS ve MOORA Yöntemleri İle Ölçülen Finansal Performansın Pay Getirilerine Etkisi: BİST Çimento-Beton İşletmeleri Üzerine Bir Panel Veri Uygulaması”, Injosos AI - Farabi International Journal On Social Sciences, AI -Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (1), 75 – 96.
- Gümüş, U. T., Öziç, H. C. & Çıbık, E. (2020). “BİST’de İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı İşletmelerinin Finansal Performanslarının ÇKKV Yöntemleri İle Karşılaştırılması”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (1), 90 – 100.
- İstikbal, D. (2022). Türkiye’nin Turizm Ekonomisi Kazanımlar ve Beklentiler, Sayı: 380, İstanbul: SETA Yayınları.
- Karaatlı, M., Ömürbek, N., Işık, E. & Yılmaz, E. (2016). “Performans Değerlemede DEMATEL ve Bulanık TOPSIS Uygulaması”, Ege Akademik Bakış, 16 (1), 49 – 64.
- Karadeniz, E. & Kahiloğulları, S. (2013). “Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Finansal Oranların Kullanımı: Akdeniz Bölgesi’nde Bir Araştırma”, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 10 (3), 84 – 106.
- Karadeniz, E., Dalak, S., Beyazgül, M. & Günay, F. (2016). “Turizm Alt Sektörlerinin Finansal Performanslarının Oran Yöntemiyle Karşılaştırmalı Analizi”, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi, (49), 49 - 68.
- Karadeniz, E., İskenderoğlu, Ö. & Helvacı, İ. (2022). “Covid-19 Salgınının Konaklama ve Yiyecek – İçecek İşletmelerinin Finansal Performansına Etkisinin Ölçek Temelinde Analizi”, Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, Journal of Travel and Hospitality Business, 19 (2), 162 – 177.
- Karamahmutoğlu, K. M. (2022). “Covid-19’un Sektörlerin Finansal Performansına Etkisinin Oran Analizi Yöntemi ile İncelenmesi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 95, 35 - 56.
- Karaoğlan, S. & Şahin, S. (2018). “BİST XKMYA İşletmelerinin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Ölçümü ve Yöntemlerin Karşılaştırılması”, Ege Akademik Bakış, 18 (1), 63 – 80.
- Kılıç, Y. (2020). “Borsa İstanbul’da Covid-19 (Koronavirüs) Etkisi”, Journal of Emerging Economies and Policy, 5 (1), 66 – 77.

- Kozak, N., Kozak, M. A. & Kozak, M. (2023). Genel Turizm İlkeler – Kavramlar, 25. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, N. (2012). Genel Turizm Bilgisi, (Editör) Meryem Akoğlan Kozak, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2472, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1443, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Kutay, N. & Tektüfekçi, F. (2021). “Covid-19 Salgın Sürecinde Borsa İstanbul Turizm Endeksi İşletmeleri Finansal Tabloları ve Bağımsız Denetçi Raporları Üzerinde Etkinin Bütüncül Yaklaşımla İncelenmesi”, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, Özel Sayı, 73-97, doi: 10.30625/ijctr.955217.
- Madic, M. & Radovanovic, M. (2015). Ranking of Some Most Commonly Used Non-Traditional Machining Process Using ROV and CRITIC Methods, *U.P.B. Sci. Bull. Series D.*, 77 (2), 193 - 204.
- Medetoğlu, B., Kavas, Y. B., Öztürk, M. & Türkay, K. (2023). “BİST Konaklama Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performanslarının Copras ve Waspas Yöntemleriyle Ölçümü”, *Akademik Hassasiyetler*, 10 (22), 357 - 376.
- Metin, S., Yaman, S. & Korkmaz, T. (2017). “Finansal Performansın TOPSIS ve MOORA Yöntemleri İle Belirlenmesi: BİST Enerji Firmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama”, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 371 – 394.
- Napierała T., Napierała, K. L. & Burski, R. (2020). “Impact of Geographic Distribution of COVID-19 Cases on Hotels’ Performances: Case of Polish Cities”, *Sustainability*. 12, 4697, doi: 10.3390/su12114697.
- Nguyen, P. H., Tsai, J. F., Kumar G, Venkata A. & Hu, Y. C. (2020). “Stock Investment of Agriculture Companies in the Vietnam Stock Exchange Market: An AHP Integrated with GRA-TOPSIS-MOORA Approaches”, *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7, 113 – 121.
- Onocak, D. (2023). “BİST’te İşlem Gören Konaklama İşletmelerinin Finansal Performanslarının CRITIC Ağırlıklandırılmış TOPSIS Yöntemine Göre Değerlendirilmesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (97), 79 - 98.
- Ömürbek, N. & Özcan, A. (2016). “BİST’de İşlem Gören Sigorta Şirketlerinin MULTIMOORA Yöntemiyle Performans Ölçümü”, *IJBEMP (International Journal of Business, Economics and Management Perspectives)*, Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi, 1 (2), 64 - 75.
- Özdemir, O. & Akçakanat, Ö. (2021). “Covid-19 Pandemisinin Turizm ve Havayolu Sektörlerine Mali Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, *Mali Çözüm Dergisi*, 31, 89 - 120.
- Rababah, A., Al - Haddad, L., Sial, M. S., Chunmei, Z. & Cherian, J. (2020). “Analyzing The Effects of COVID-19 Pandemic on The Financial Performance of Chinese Listed Companies”, *Journal of Public Affairs*, 20 (4), e2440, doi: 10.1002/pa.2440.
- Sheel, A. (2020). "Hotel Industry Performance in 2019-2020, COVID-19 Impact, and The JHFM Index", *Journal of Hospitality Financial Management*, 28 (2), 81 – 83, <https://doi.org/10.7275/7m54-0b48>.

- Süslü, C. & Hızher, S. S. (2023). “CRITIC Tabanlı MULTIMOORA ve TOPSIS Yöntemleri İle Finansal Performans Analizi: BİST Spor Endeksi Şirketleri Üzerine Bir Çalışma”, *İşletme*, 4 (1), 109 - 129.
- Şenol, H. (2023). “BİST 100 İşletmelerinde Nakit Akış Profillerinin Tespiti ve CRITIC Tabanlı MOORA Yöntemine Göre Finansal Performanslarının İncelenmesi”, *IJOESS, International Journal of Eurasia Social Sciences*, 14 (51), 228 – 257.
- Zhou, Q., Ye, C. & Geng, X. (2024). “A Decision Framework of Offshore Wind Power Station Site Selection Using a MULTIMOORA Method under Pythagorean Hesitant Fuzzy Environment”, *Ocean Engineering*, 291, 116416, 1 – 15, <https://doi.org/10.1016/j.oceaneng.2023.116416>.
- <https://www.statista.com/statistics/>, Erişim Tarihi: 24.04.2024.
- <https://www.unwto.org/tourism-statistics/key-tourism-statistics>, Erişim Tarihi: 29.12.2023.
- <https://www.tursab.org.tr/e-dergi?pdf=/assets/assets/uploads/yillar-ziyaret/2023/tursab-istatistik-aralik-2023-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 26.04.2024.
- <https://media.iskur.gov.tr/79580/4-ceyrek-sonuc-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 30.04.2024.
- <https://wttc.org/>, Erişim Tarihi: 30.12.2023.
- <https://www.statista.com/statistics/>, Erişim Tarihi: 30.12.2023.
- <https://data.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 22.05.2024.
- <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html>, Erişim Tarihi: 24.04.2024.
- <https://www.tursab.org.tr/turizm-geliri/ithalat-ihracat-icindeki-payi-2022>, Erişim Tarihi: 26.04.2024.

EK 1

BİST Konaklama İşletmeleri İçin Kullanılan Finansal Oranların Yüzde Değişimi (%)

Kriterler	KR 1	KR 2	KR 3	KR 4	KR 5	KR 6	KR 7
AYCES							
2018/2019	-14,17	85,71	12,85	-13,23	266,18	340,62	60,74
2019/2020	6,83	117,79	32,35	-52,16	-489,46	-899,81	-320,80
2020/2021	-23,72	-70,35	-36,46	19,70	-161,48	-154,75	-180,06
2021/2022	-14,53	30,34	-7,19	-37,23	-80,40	-67,88	-72,34
MAALT							
2018/2019	-12,36	9,48	19,37	-0,88	3,79	19,39	140,84
2019/2020	-13,40	-39,89	37,62	-5,54	-18,33	-3,45	44,11
2020/2021	-17,30	-33,41	35,50	-21,96	85,81	165,94	-35,90
2021/2022	5,94	-2,16	-1,64	-25,53	-25,75	-3,25	241,45
MARTI							
2018/2019	3,66	364,20	72,29	7,90	-48,80	-25,09	-24,33
2019/2020	-4,84	-62,21	-55,37	-66,19	-182,80	-266,89	-431,07
2020/2021	-27,13	1058,05	5,94	-1,70	-53,63	-93,03	-30,03
2021/2022	-41,33	-95,45	2,37	30,83	-82,48	206,85	-110,83
PKENT							
2018/2019	-37,50	125,55	-36,27	58,59	-38,58	-39,39	-12,62
2019/2020	4,27	-60,44	-63,48	-65,10	-109,23	-125,76	-144,70
2020/2021	-37,39	162,60	144,07	21,76	-1254,57	-1276,42	-370,06
2021/2022	-2,16	263,00	-43,23	23,06	-3,00	-20,62	8,00
TEKTU							
2018/2019	10,87	65,49	156,36	42,90	-17,30	-44,41	-59,29
2019/2020	21,01	-82,89	-9,58	-57,82	34,39	190,65	413,87
2020/2021	13,36	324,12	16,23	31,03	21,56	-14,09	-107,39
2021/2022	-29,54	16,52	-41,78	-26,79	-343,35	-498,98	-392,52
AVTUR							
2018/2019	-28,83	-52,18	16,98	3,41	168,22	173,52	-76,62
2019/2020	-6,61	-100,00	-41,48	-41,48	-67,01	-43,15	-105,73
2020/2021	-6,69	-17,47		-15,62	847,79	1032,13	-611,80
2021/2022	-4,81	93,49		-8,69	72,47	89,88	244,75
ULAS							
2018/2019	-24,60				-195,20		
2019/2020	-30,97				-552,40		
2020/2021	101,28				145,12		
2021/2022	-23,98				6,06		
KSTUR							
2018/2019	-55,68	1573,97	45,01	32,10	-13,60	-27,81	-7,38
2019/2020	-31,90	-83,63	-92,22	-88,53	-89,16	-3,19	-396,26
2020/2021	-2,91	2268,44	532,14	254,87	733,32	135,17	-114,33
2021/2022	354,92	-95,73	69,42	167,34	112,99	-33,96	172,48
MERIT							
2018/2019	-33,74	-68,31		33,81	-17,03	-34,49	61,81
2019/2020	-30,14	365,36		-66,06	-66,90	0,62	-33,89
2020/2021	-36,39	-71,31		-87,61	-91,82	-32,24	36,05
2021/2022	13,03	146,70		208,79	206,78	-1,22	-0,13

ENERJİ POLİTİKASI ÜZERİNDEN TÜRKİYE'NİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KALKINMA HEDEFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

EVALUATION OF TURKEY'S SUSTAINABILITY AND DEVELOPMENT GOALS
THROUGH ITS ENERGY POLICY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Azime TELLİ**
Arda ÖZKAN***

Öz:

Türkiye Cumhuriyeti'nin enerji politikası tarihsel olarak arz güvenliğinin sağlanması üzerine temellendirilmiştir. Enerjide fosil yakıtlara ve ithalata bağımlı olmasının yarattığı tehdide karşı son dönemde yerli ve yenilenebilir enerji politikalarına yönelerek sürdürülebilirlik unsuru ön plana çıkarılmıştır. Türkiye, 2053 yılında dünyanın en büyük on ekonomisi arasına girmeyi hedeflemekte olup, bu durum sürdürülebilirlik ve kalkınma arasında açmazı yol açmaktadır. Türkiye, Paris İklim Şartı'na taraf ülke olarak Birinci Ulusal Katkı Beyanı'nda 2053 yılına kadar karbon nötr hedefine ulaşılacağını açıklamıştır. Halen, enerji talebi açısından dünya sıralamasında ilk 20 ülke arasında yer alırken sera gazı emisyonuna en fazla sebebiyet veren devletler arasında 16. sıradadır. Gelişmekte olan Türkiye'nin kişi başı emisyon oranları her geçen gün artmakta olup sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılması bu duruma bağlı olarak daha da önem kazanmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin uluslararası enerji politikasının taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ve BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda analiz edilerek güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koymaktır. Türkiye'nin küresel karbon emisyonu salınımına tarihsel olarak katkı oranı %1'in altında olsa da jeopolitik konumu dolayısıyla iklim değişikliğinden en fazla etkilenen devletler arasındadır. Bu nedenle yeşil kalkınma politikaları konusunda daha kararlı stratejiler izlemesi önem taşımaktadır. Bu durumdan yola çıkarak içerik analizi yönteminin kullanılacağı çalışmada, Türkiye'nin karbon nötr hedefine ulaşması için mevcut politikalarında güçlendirilmesi gereken noktalar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Enerji Politikası, Sürdürülebilirlik, Yeşil Enerji, Enerji Açmazı

Abstract:

The energy policy of the Republic of Turkey has historically based on ensuring supply security. However, in response to the threats posed by fossil fuel dependence and energy imports, there has been a recent shift towards emphasizing sustainability through domestic and renewable energy policies. Turkey aims to become one of the world's ten largest economies by 2053, which has created a dilemma between sustainability and development. As a signatory to the Paris Agreement, Turkey has committed to achieving carbon neutrality by 2053, as stated in its First National Determined Contribution. Currently, Turkey ranks among the top 20 countries in energy consumption and is 16th in terms of countries with the highest greenhouse gas emissions. Developing Turkey's per capita emission rates are increasing day by day and achieving sustainability targets becomes even more important. This study aims to analyze Turkey's international energy policy in light of its international agreements and the UN Sustainable Development Goals. The study seeks to identify the strengths and weaknesses of Turkey's current policies in order to achieve its carbon neutrality target. Although Turkey's historical contribution to global greenhouse gas emissions is less than 1%, its geographical location makes it one of the countries most affected by climate change. Therefore, this content analysis study will identify areas where Turkey's current policies need to be strengthened to achieve its carbon neutrality target.

Keywords: Turkey, Energy Policy, Sustainability, Green Energy, Energy Trilemma

* Makale Geliş Tarihi: 05.07.2024

Makale Kabul Tarihi: 29.08.2024

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı, azimetelli@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2484-6196.

*** Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Lojistik Yönetimi Bölümü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı, ardaozkan83@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0001-6369-0748 (Sorumlu Yazar).

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yüz yılını geride bırakırken ikinci yüz yıla ilişkin hedeflerini küresel ölçekte bir güç sahibi olma amacı doğrultusunda şekillendirmiştir. 21. yüzyılda ekonomik güvenlik unsurunun artan önemine bağlı olarak cumhuriyetin ilk yüz yılında sağlanan kazanımların daha ileriye taşınmasına yönelik bu hedefler arasında sürdürülebilir kalkınma öne çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yüzyılından farklı olarak klasik kalkınma politikalarının terk edilerek yeşil büyüme stratejilerinin benimsenmesine dayanan bu politika aynı zamanda Türkiye'nin uluslararası enerji politikasını da yakından etkilemektedir. Türkiye'nin enerji politikasında 21. yüzyılda önemli değişiklikler söz konusu olup arz güvenliğinin sağlanmasının ötesinde enerji jeopolitiğinde anahtar ülkelerden biri olma ve yeşil enerji dönüşümünün sağlanması bu noktada öne çıkmaktadır. Büyümekte olan dinamik ekonomisi, artan nüfusu ve kentleşme oranına bağlı olarak enerji talebinin artış eğiliminde olması Türkiye açısından arz güvenliği ve sürdürülebilirlik unsurları arasında dengenin sağlanmasını daha da kırılgan bir hale getirmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yüzyılda ortalama büyüme oranı % 4.7 (Ozatay, 2023) olup kalkınmakta olan bir ülke olmasına bağlı olarak toplam enerji talebi artış hızı oldukça yüksek olarak gerçekleşmiştir. Büyüyen ekonomisi ve dinamik nüfusuyla ülkenin enerji talebi 2021 yılında 159,5 milyon ton eşdeğer petrol (TEP) düzeyine erişmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022). Dünyanın en çok enerji talep eden ülkeleri arasında Türkiye, 18. sırada (Statista, 2023) yer almakta olup küresel karbon emisyon salınımında payı ise % 1 düzeyinde bulunmaktadır. Türkiye'nin karbon emisyonunun % 71,3 gibi oldukça önemli bir bölümü enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin enerji politikasında son 10 yılda hem küresel eğilimlerin hem de üst üste yaşanan jeopolitik krizlerin de etkisiyle enerji dönüşümü sürecine ağırlık verilerek sürdürülebilirlik unsuru hiç olmadığı kadar ön plana çıkmıştır. Fosil yakıtlardan yeşil enerji kaynaklarına geçiş konusunda ülke son dönemde önemli adımlar atmış olmakla birlikte, enerji politikası hedefleri arasında kalkınma ve sürdürülebilirlik dengesinin sağlanması açısından bir ikilem olduğu dikkat çekmektedir. Türkiye'nin enerji politikasının, sürdürülebilirlik ve kalkınma hedefleri ile ne derecede uyumlu olduğunu değerlendirmek için yeşil enerji kaynaklarına yönelik yatırım oranının artış eğilimi, enerji verimliliğinin geliştirilmesi politikalarının yaygınlaşma hızı, sıfır emisyon hedefi için belirlenen yol haritası, enerji arz güvenliğinin desteklenmesi için kaynak çeşitlendirme eğilimi ile çevresel etkilerin değerlendirilmesi gibi noktaların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu çalışmanın temel hipotezi, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalar ve üye olduğu uluslararası örgütlerin, ülkenin sürdürülebilir politikalara yönelmesi üzerinde olumlu yönde etkisinin olduğudur. Araştırmanın bir diğer hipotezi ise yeşil enerji dönüşümün hızlandırılmasının Türkiye'nin kalkınma ve sürdürülebilirlik ikilemini aşmasına olumlu yönde katkı sağlayacağıdır. Çalışmada araştırma yöntemi olarak içerik analizi seçilmiş olup, Türkiye'nin enerji politikasına ilişkin resmi metin ve beyanatların yanı sıra ülkenin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar üzerinden sürdürülebilirlik ve kalkınma dengesini nasıl sağlamayı hedeflediği analiz edilecektir. Çalışmanın birinci bölümünde sürdürülebilir

kalkınma ve enerji politikaları konusu işlenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin uluslararası enerji stratejisi ortaya konulurken, üçüncü bölümde sürdürülebilir politikalar izlemesi üzerinde ciddi derecede etkisi olan uluslararası antlaşmalar ve örgütler ele alınacaktır. Dördüncü bölümde Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma politikası enerji güvenliği üzerinden analiz edilerek, sonuç kısmında cumhuriyetin ikinci yüzyılında sürdürülebilirlik ve kalkınma dengesinin sağlanması açısından izlenmesi gereken politikalara ilişkin çıkarım ve tavsiyelere yer verilecektir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AÇISINDAN ENERJİ POLİTİKALARININ ROLÜ

Gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme imkânından ödün vermeksizin bugünün ihtiyaçlarının karşılanabildiği bir kalkınma modeli olarak sürdürülebilir kalkınma, yirminci yüzyılın sonlarına doğru uluslararası toplumun gündemine girerek, 1990'lı yıllarda imzalanan uluslararası sözleşmelerle uluslararası sistemin tamamını kapsayan bir eylem planı haline gelmiştir. Devletlerin sosyo-ekonomik gelişme hedeflerinde ortak paydayı "*sürdürülebilirlik*" olarak belirleyen sürdürülebilir kalkınma anlayışında temel amaç, yaşam koşullarının ve doğal kaynakların ekosisteme zarar vermeden insan ihtiyaçlarının karşılandığı bir dünyaya sahip olmaktır. Ekonomik büyümenin hangi aşamadan sonra çevre felaketlerine sebebiyet verdiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, çevresel bozulmaların genellikle geri döndürülemez nitelikte olması bu konuda dengenin yakalanmasını zorunlu kılmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında en önemli argümanlardan biri sorunların, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile bütünsel bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliğidir. Sürdürülebilir kalkınma yoluyla yaşam standartlarının iyileştirilmesi ve üretim faaliyetlerinin geliştirilebilmesi, nüfus artışı ve iktisadi büyüme nedeniyle giderek artan enerji ihtiyacının karşılanmasını zorunlu kılmaktadır (Seydioğulları, 2013: 19). Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji arz güvenliği gibi konular sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada çözüm bekleyen sorunlar arasında yer almaktadır. Nitekim, kalkınmanın sürdürülebilirliği fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılmasını gerektirmektedir. Çözüme katkı sağlayabilecek alternatif enerji türlerinin geliştirilmesi ve yaygın bir şekilde kullanılmasına, yasal ve idari düzenlemeler, piyasa yapısı gibi koşullar zaman zaman çeşitli düzeylerde engel oluşturabilmektedir. Bu nedenle, yenilenebilir enerji teknolojilerinin kamu politikaları ile desteklenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Şanlı ve Armağan, 2017: 93).

Bir ülkenin nüfusu arttığında ve ekonomisi geliştiğinde kullanılan enerji miktarı artmakta ve enerjinin sürdürülebilir olması gerekmektedir. Enerji politikasının sürdürülebilirlik odaklı hale gelmesinde yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik ve ağırlık verilmesi gereklidir. Yenilenebilir enerji kaynakları, tabiatın kendi döngüsü içerisinde varlığını devam ettiren enerji üretimi yoluyla hem erişilebilirlik hem de sürdürülebilirlik unsurunu birlikte sağlamaktadır. Bu dönüşümü, bugünkü ve gelecekteki nesiller için yaşanabilir çevresel koşullarda gerçekleştirmeyi içeren

sürdürülebilirlik, bir yandan farklı türleriyle enerjinin arz güvenliği ve çevre duyarlılığı ile temin edilmesi ve girdi olarak kullanımını, diğer yandan enerjiyi sadece gelişmiş ülkeler için değil, aynı zamanda düşük ve orta gelirli ülke vatandaşları için de yeterince ve makul maliyetle erişilebilir kılmayı gerektirmektedir (Alancıoğlu, ve Bayraktutan, 2021: 212). Maliyet açısından rekabet gücü artan yenilenebilir enerjiler, özellikle güneş ve rüzgar enerjisi, dünya çapında güç sistemlerini hızla dönüştürürken bir yandan da ileriye dönük pazar tasarımı ve politika çerçevelerinde reformlara ihtiyaç ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu önlemler, hem yenilenebilir kapasitelerine yeni ilaveler hem de emre amadelik düzeyleri değişken olan yenilenebilir enerji kaynaklarının yüksek paylarını güvenilir ve uygun maliyetli bir şekilde mevcut alt yapıya entegre etmek için gereken güç sistemi esnekliğine uygun ölçekte yatırım sağlamak açısından önemlidir (The World Bank, 2019: 75).

Toplumsal yaşamın sürdürülebilmesi için zorunlu bir unsur olan enerji kaynaklarına ilişkin politikalar belirlenirken geçmişten farklı olarak günümüzde enerjinin sağlanacağı kaynaklar, bu kaynakların istikrarlı olması, üretim ve tüketim aşamalarındaki verimlilik, çevresel sonuçları gibi birtakım faktörlerin aynı anda dikkate alınması gerekmektedir. Nitekim, enerji politikaları, siyasal, ekonomik, sosyal ve ekolojik birçok faktörle ilişkilidir ve politikaların öncelikli olarak bu çerçevede oluşturulması gereklidir (Pearson, 2011: 1). Enerji kaynakları, sürdürülebilir kalkınma anlayışının 3 temel unsuru olan iktisadi büyüme, sosyal denge ve çevrenin korunması ile ilgili amaçların başarılı olmasında önemlidir. Bu yüzden, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili çalışmaların kapsamı içerisinde yer alan enerji ve tüketiminin ekonomiye, sosyal hayata ve çevresel alana zarar verilmeden yerine getirilmesi hedefi öne çıkmaktadır. Bu açıdan sürdürülebilir enerji politikası, tüm birincil enerji kaynaklarından elde edilen üretiminin temiz teknolojiler kullanılarak yüksek verimlilikle yerine getirilmesini, fosil yakıtların çevre dostu teknolojilerle geliştirilmesi, yenilenemez yakıtların yerine alternatif enerji kaynaklarının kullanılmasını, bir döngü içerisinde atık olarak meydana gelen enerjinin başka bir döngüde girdi olarak kullanılmasını içeren ve bu durumu da iktisadi büyüme olarak entegre eden bir kavram olarak ifade edilmektedir (Öymen ve Ömeroğlu, 2020: 1071).

Çevre sorunlarının yol açtığı felaketler, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması konusunda milli, istikrarlı ve yeşil enerji kaynaklarına yönelmenin önemini ortaya koyduğu için yenilenebilir enerji kaynakları da ön plana çıkmaya başlamıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ile ithalat açığının devletler üzerinde yarattığı baskı azaltılarak daha sürdürülebilir bir kalkınma modeli oluşturulabilir (Oskay, 2014: 77). 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ısınma gibi çevre sorunları ve peş peşe gelen ekonomik krizlerine bağlı olarak sürdürülebilir kalkınma çerçevesi altında düşük karbonlu ekonomi, yeşil ekonomi, yeşil büyüme, sürdürülebilir üretim ve tüketim gibi kavramları ortaya çıkarmıştır. Çevresel

iyileşmelere katkıda bulunan mal ve hizmetlerin yatırım ve tüketimini önceliklendiren yeşil ekonomi modeli, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasına temel oluştururken gelir artışı, istihdam, ekonomik gelişme ve fakirliğin azaltılması konularına da katkıda bulunacağına dayanmaktadır. Fakat yeşil ekonomi kavramının genel olarak neyi içerdiği net olarak belirlenmediği gibi, üzerinde anlaşma sağlanmış bir tanım da bulunmadığı için devletler kendine özgü şartları çerçevesinde özel tanımları ortaya koymaktadır (BM Türkiye, tarih yok). Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'na göre, yeşil ekonomi, bir yandan birtakım ekolojik kısıtları ve çevresel riskleri asgari düzeye indirirken, diğer taraftan da toplumların refahını da artıran bir model olarak ifade edilmektedir (BM, tarih yok).

Küresel ısınmayla mücadele ve kalkınma hedefleri arasında denge bulmayı amaçlayan, 2015 yılı BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde kabul edilen “Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi” belgesinde ifade bulan 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA) devletlerin politikalarına yön vermektedir. Bu amaçlar arasında 7. amaç olarak belirlenen “Herkes için erişilebilir, güvenli, sürdürülebilir ve modern enerjinin sağlanması” hedefinin temel unsuru olan yenilenebilir enerji, temel hizmetlere erişim olanaklarını kolaylaştıran, enerji tüketiminden kaynaklanan olumsuz sonuçları azaltan, yeni istihdam ve sanayi imkanları sağlayan, diğer amaçlara ulaşılmasında önemli roller üstlenen bir eylem planıdır. Türkiye, SKA'ları doğrultusunda kalkınma politikasını şekillendirmekte olup bu noktada Avrupa Birliği (AB) ile devam eden tam üyelik süreci ve iki taraf arasındaki yüksek ticaret hacmine bağlı olarak AB'nin 2019 yılında açıkladığı Yeşil Mutabakat ilkelerini de benimsemiştir. Türkiye'nin Avrupa Yeşil Mutabakatı'na (AYM) uyum sağlanmasına yönelik olarak açıkladığı eylem planı yukarıda bahsedilen önceliklerle uyumlu bir politika izlenmesine dayanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021).

2. TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ENERJİ STRATEJİSİ'NİN DÖNÜŞÜMÜNDE ETKİLİ OLAN UNSURLAR

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun henüz ilk yüzyılına geride bırakmakta olan dinamik bir ülkedir. Bir yandan kalkınma ve büyüme hamlesi devam etmekte olan ülkenin artan nüfusu ve şehirleşme oranı enerji talebinin de ekonomik ve jeopolitik krizler ile Covid-19 gibi istisnai dönemler hariç istikrarlı olarak artış yönlü olmasına yol açmaktadır. Dünyanın en zengin fosil rezervlerine komşu olmasına rağmen Türkiye'nin yenilenemez enerji kaynak rezervleri kendi ihtiyacını karşılamamanın oldukça uzağındadır. Fosil enerji kaynakları bakımından yoksul ülkeler grubunda yer alan Türkiye'nin bu duruma rağmen fosil kaynaklara bağımlılık oranı %84 (Euronews, 2023) olup bu durum ülkenin enerji politikasının en kırılgan noktalarından birini oluşturmaktadır. Ülkenin enerji politikasının en hassas noktası ise fosil yakıtların ithalinde dışa bağımlılık oranının ortalama % 70 gibi oldukça yüksek bir oranda olmasına bağlı olarak ülkenin en önemli dış açık kalemini enerji ithalatının oluşturmasıdır. Maliyet avantajı nedeni ile pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan

ülke gibi fosil kaynaklara dayalı kalkınma hamlesini benimseyen Türkiye'nin enerji politikası açısından 21. yüzyıl önemli bir meydan okuma olmuştur. Bir yandan küresel ısınmanın etkilerinin her geçen gün daha hissedilir olmasının yarattığı sürdürülebilirlik kaygısı bir yandan da fosil yakıt piyasalarını doğrudan etkileyen jeopolitik krizler Türkiye'nin enerji politikasının 20. yüzyılda belirlenen fosil kaynaklara dayalı yaklaşımla sürdürülmesini imkânsız hale getirmiştir. Bu duruma bağlı olarak, 21. yüzyılla birlikte yenilenebilir enerji ve sürdürülebilirlik olgusu ülkenin enerji politikasını şekillendirmeye başlamıştır.

Türkiye'nin enerji arz güvenliğine dayalı enerji politikasına öncelik vermesi talep ülkesi olmasının doğal bir sonucu olarak aslında bir tercihten öte zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye açısından mevcut durumuna bağlı olarak uzun yıllar boyunca enerji arz güvenliğinin sağlanması başlıca öncelik olmuştur. Türkiye'nin bu çabalarını değerlendirmek için Dünya Enerji Konseyi (World Energy Council - WEC) tarafından geliştirilen üçlü enerji açmazı endeksi (*energy trilemma index*) kullanılabilir. Bahse konu endeks devletlerin enerji sistemlerini inceleyerek performanslarının sürdürülebilirlik ve büyüme ikilemi açısından değerlendirmesine uygun veriler sağlamaktadır. WEC'in 2021 yılı verilerine göre; 125 ülke arasında 44. sırada yer alan Türkiye bu konumu başka bir Balkan ülkesi olan Karadağ ile paylaşmaktadır (World Energy Council, 2022: 32). Aynı endeksin 2022 yılı verilerine göre ise Türkiye, 41. sıraya yükselmiş, ancak 2023 yılında sıralamada gerileyerek 46. sıraya düşmüştür (WEC, 2023: 77).

21. yüzyılda değişen enerji güvenliği anlayışına bağlı olarak geliştirilen üçlü enerji açmazı endeksi "*enerji güvenliği, enerji adaleti ve sürdürülebilirlik*" unsurları üzerinden ülkelerin enerji politikalarını değerlendirmektedir. Bu endeks kapsamında Türkiye'nin son 10 yıllık performansının olumlu yönde ilerlediği kabul edilmektedir. Türkiye'nin enerji stratejisinde yer alan amaçlar çerçevesinde enerji karmasında yenilenebilir kaynakların geliştirilmesi ve kaynak çeşitlendirmesi yapılması söz konusudur. Bu gelişmeler sadece enerji arz güvenliğini değil çevresel sürdürülebilirlik açısından da önemli iyileşmeler sağlanmasına katkı sunmuştur. WEC tarafından geliştirilen bir diğer indeks ülkelerin etkin enerji dönüşüm süreçleri konusunda yıllık olarak durumlarını ortaya koymaktadır. Etkili Enerji Dönüşümünün Teşvik Edilmesi 2023 Raporu'nda (WEC, 2023: 12) Türkiye, değerlendirmesi yapılan 120 ülke arasında 65. sırada yer almaktadır. Listenin ilk on sırasında çoğunlukla Avrupa ülkelerinin yer alması raporda "*mevcut ve gelişmekte olan Avrupa*" ülkeleri kategorisinde yer alan Türkiye'nin AB üyelik ve taraflar arasındaki ticaret potansiyelinin geliştirilmesinde bu durumun anlamlı iyileşmeler sağlanmaması durumunda handikap oluşturacağı açıktır. Bahse konu kategoride Türkiye, Bulgaristan ve Romanya gibi komşu ülkelerin oldukça gerisinde kalırken durumu Türkiye'den kötü olan grup ülkeleri ise görece küçük ekonomilere sahip olan Karadağ, Makedonya ve Moldavya'dır. Türkiye'nin 2023'te yaşanan depremden etkilenen elektrik şebekesinin toparlanmasında yaşanan sorunlar mücbir sebeplerden kaynaklanacak durumlara daha hazırlıklı olunması gerektiğini ortaya koyarken sürdürülebilirlik açısından bölgesel gelişmişlik farklarının dengelenmesi de önem taşımaktadır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji dönüşümünün etkinliğinin son 3 yıllık

sürdürülebilirlik indikatörü üzerinden yapılan değerlendirmesinde en güçlü yan olarak hiçbir alanda negatif gelişme yaşanmaması öne çıkmaktadır. Son üç yıllık performansla göre Türkiye enerji yoğunluğu, karbon emisyonu yoğunluğu, gayrisafi hasıla başına karbon salınımı ve elektrik enerjisine erişimde daha iyi performans sergilerken yenilenebilir enerji kapasitesinde performansı düşük kalmıştır (WEC, Fostering Effective, 2023: 28). Aynı rapora göre Türkiye'nin enerji dönüşüm indeksinde 2014-2023 yılları arasında 3 puan düzeyinde pozitif iyileşme sağlanmış olup kapasite artışının sağlanmadığı iki dönem Covid-19 ve 2023 yılında meydana gelen depremlerdir. Bu durum da krizlerin enerji güvenliği üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır (WEC, Fostering Effective, 2023: 63).

Gelişmekte olan ekonomiler arasında olan Türkiye, gelişmiş 20 ekonomi (G-20) listesinin son sıralarında yer almaktadır. Dünya genelinde enerji talebi sıralamasında ilk 20 ülke arasında yer alan Türkiye, sera gazı emisyonunu açısından da sıralamada 16. durumdadır. Türkiye'nin emisyon oranlarının gelişmiş ülkelere oranla düşük olması bir avantaj olmakla birlikte öte yandan ekonomisi gelişmeye devam ettiği için her geçen gün kişi başı emisyon oranlarının artacağı tahmin edilmektedir (World Wildlife Fund (WWF), tarih yok). Türkiye'nin karbon emisyonu henüz zirve noktasına ulaşmamış olup emisyon azaltılmasına yönelik izlediği politikalar artış hızını yavaşlatmak açısından önem taşımaktadır. Paris İklim Şartı'nın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) onaylanmasıyla birlikte Türkiye, anlaşma şartları doğrultusunda net sıfır emisyon hedefini açıklamıştır. Dünyanın net sıfır emisyon hedefine 2050 yılına kadar ulaşmasına yönelik Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency - IEA) tarafından ortaya konan senaryoya rağmen Türkiye, bu hedef için 2053 yılını referans almıştır.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalayan ülkeler 1995 yılından bu yana her yıl düzenlenen Taraflar Konferanslarında (*Conference of the Parties-COP*) bir araya gelerek iklim kriziyle mücadele konusunda değerlendirmeler yapmaktadır. 2024 yılında gerçekleştirilen 28. Taraflar Konferansı (COP 28), dünya ekosisteminin sürdürülebilirliği açısından iklim değişikliği başta olmak üzere pek çok meydan okumanın söz konusu olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Konferans'ın Küresel Durum Değerlendirmesi başlığı altında enerji dönüşümü bağlamında önemli kararlar alınmıştır:

- Yenilenebilir enerji kapasitesini 3 katına çıkarmak,
- Enerji verimliliğini 2 katına çıkarmak,
- 2050'nin ortalarına kadar düşük ve sıfır karbonlu yakıtları kullanan net sıfır emisyonlu enerji sistemlerine ilişkin çabaları hızlandırmak,
- Enerji sektöründe hidrokarbon yakıtlardan uzaklaşmayı 2050 yılına kadar adil, düzenli ve eşit bir şekilde hızlandırmak,
- Karbon yakalama ve diğer azaltım teknolojilerinin hızlandırılması,
- Karbondioksit dışı emisyonların küresel olarak azaltılmasının hızlandırılması,
- Düşük ve sıfır emisyonlu ulaşım araçlarının teşvik edilmesi,

- Enerji yoksulluğuna hitap etmeyen verimsiz fosil yakıt sübvansiyonlarının kaldırılması veya enerji dönüşümünün mümkün olan en kısa sürede gerçekleştirilmesi,

COP 28'de, yukarıda belirtilen küresel hedeflere ek olarak, geçiş dönemi yakıtlarının enerji güvenliğini sağlamanın yanı sıra enerji dönüşümünü hızlandırma konusunda da rol oynayabileceği kabul edilmiştir. Ulusal katkı beyanlarıyla ilgili olarak, ülkelerden bir sonraki beyanlarında daha azimli olmaları istenmiştir. Ülkelerin ulusal beyanların uzun vadeli düşük sera gazı emisyonlu kalkınma stratejileriyle uyumlu hale getirilmesinin önemi vurgulanmıştır (COP28, 2023). Türkiye, COP 28'de imzaya açılan Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Üzerine Küresel Taahhüt'e imza atmayan az sayıda ülkeden biridir. Fosil yakıt bağımlılığının yüksek olmasına rağmen *2030 yılına kadar dünya genelinde yenilenebilir enerji kapasitesini ve enerji verimliliğini sırasıyla iki ve üç katına çıkarmayı hedefleyen belgeyi imzalamaması Türkiye'nin fosilden çıkış senaryosuna dair endişeleri artıran bir durum olarak değerlendirilmektedir (BBC, 2023).*

Türkiye, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne 2004 yılında taraf olurken Kyoto Protokolü'ne de 2009 yılında taraf olmuştur. Türkiye, küresel ısınmayla mücadele konusunda uluslararası girişimlere destek olma konusunda öncü ülkeler arasında yer alırken 2016 yılında taraf olduğu Paris Anlaşması'nı gelişmiş ülkeler arasında en sonuncu olarak kendine özgü durumundan dolayı ancak 2021 yılında iç hukukun bir parçası haline getirmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nı (SKA) destekleyen bu gelişmelere bağlı olarak 2015 yılında niyet edilmiş Birinci Ulusal Katkı Beyanı'nı açıklayan Türkiye, 2022'de gerçekleştirilen COP 27'de, Paris Anlaşması'nın iç hukukun bir parçası gelmiş olmasına bağlı olarak güncellenmiş Birinci Ulusal Katkı Beyanı'nı açıklamıştır (TC Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Ulusal Katkı Beyanı, 2022). Buna göre, emisyon salınımının 2038 yılında zirve noktasını ulaşması beklenmektedir. Kişi başı salınımın zirve yapmasının ardından 15 yıllık süre içinde karbon nötr hedefine ulaşılması yönünde resmi senaryo ortaya konulmuştur (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2022). 2053 yılına kadar net sıfır emisyon hedefine ulaşmayı amaçlayan Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesinin yanı sıra fosil yakıtlardan çıkış takvimini de netleştirmesi gerekmektedir.

Dünya karbon emisyon salınımında enerji kaynaklarının payı % 75 düzeyinde olup bu alanda sağlanacak iyileştirmeler iklim değişikliğiyle mücadele açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin birincil ve ikincil enerji karmasında yenilenebilir enerji kaynaklarının payını hızla artırmaya yönelik politikalar izlemesi sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Türkiye, enerji arz güvenliğini güvence altına almak için bir yandan da ithal yakıtlara olan bağımlılığı azaltmaya yönelmiş olup mücadelede enerji dönüşümü ve enerji verimliliği iki önemli unsur olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'nin uluslararası enerji stratejisinde yer alan ikincil enerji üretiminde yenilenebilir ve yerli kaynakların geliştirilmesi amacı üzerinden bir değerlendirme yapıldığında enerji karmasının çeşitlenmesinin olumlu etkisine rağmen toplam elektrik talebinin artış trendinin uzun vadede de genel olarak koruması bir tehdit olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Söz konusu dönemde, 2001, 2009 ve 2019 yılları haricinde talep hep artış yönlü olmuştur. Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma stratejisi dünyanın ilk 10 ekonomisi arasına girmek üzere şekillendirilmiş olup bu duruma bağlı olarak enerji talebinin artış eğiliminin korunacağı açıktır.

Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'nin de ikincil enerji talebi artış yönündedir. Türkiye'nin kurulu elektrik gücü kapasitesindeki artış devam etmekte olup Mart 2024 tarihi itibarıyla toplam kurulu güç kapasitesi 107.959 megawatt (MW) düzeyine erişmiştir (T.C. Enerji Bakanlığı, 2024). Kurulu güç kapasitesinin enerji kaynakları açısından dağılımında ise doğalgaz birinci sıradaki yerini korumuştur. Toplam kurulu gücün kaynaklara göre dağılımı ise sırasıyla şu şekilde gerçekleşmiştir: Hidrolik enerji %29,6; Doğal gaz % 23,2; Kömür % 20,2; Rüzgâr % 11,2; Güneş, % 11,7; Jeotermal % 1,6 ve Diğer kaynaklar ise % 2,5'tur (Enerji Ajansı, 2024). Elektrik enerji üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının ilgili dönemde % 44.6 seviyesinde gerçekleşirken bu oran % 30 olan dünya ortalamasının oldukça üstündedir (AA Energy, 2024). Rüzgar ve güneş enerji santrallerinde dünya genelinde 12. sırada, Avrupa genelinde 5. sıradadır. Ayrıca bu alanlarda sahip olduğu ciddi potansiyel sayesinde jeotermal ve hidrolik kurulu kapasite açısından Avrupa ülkeleri arasında sırasıyla birinci ve ikinci konumunda bulunan Türkiye, 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kapasitesini % 47 düzeyine ulaştırmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin mevcut zengin yenilenebilir enerji potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda bu hedef ulaşılabilir olmakla birlikte halen ikincil enerji karmasında fosil yakıtların birinci sırada yer alması endişe yaratmaktadır. Türkiye'nin 2023 yılında kömür kaynaklı elektrik üretimi 118 TWh ile tarihi zirveye ulaşırken bu üretim ile Türkiye, Polonya'yı geride bırakarak Avrupa'da kömürden en çok elektrik üretimi yapan ikinci ülke durumuna gelmiştir (EMBER, 2024: 3). Bu durum ülkenin sürdürülebilirlik ve büyüme ikilemini göstermesi açısından da dikkat çekicidir. Ulusal Enerji Planı hedeflerine göre Türkiye, 2030 yılına kadar yenilenebilir enerji kaynakları konusunda şu kurulu güç hedeflerine ulaşmayı planlamaktadır: 33 GW güneş enerjisinde, 18 GW rüzgâr enerjisinde, 35 GW hidroelektrik enerjide ve 4,8 GW ise nükleer enerjide. Ülkenin enerji karmasına nükleerin dahil olması yeşil büyüme politikasının genişletilmesi ve yenilenebilir kurulu güç kapasitesinde yaşanan anlık dalgalanmaların dengelenmesi açısından önem taşımaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu yüksek yenilenebilir enerji kapasitesi ve yenilenebilir enerji maliyetlerinde yaşanan olumlu gelişmeler dikkate alındığında yenilenebilir enerjide hızlı bir büyüme beklenmektedir.

Türkiye'nin öncelikleri arasında en önemli yatırım ve ticaret ortaklarından olan AB'nin sürdürülebilirlik temelli Yeşil Mutabakatına uyum sağlanması da bulunmaktadır. Bu amaca yönelik olarak 2021 yılında açıklanan eylem planında, ülkenin kalkınma hedeflerine yeşil ekonomiye dayalı stratejilerle ulaşılmasına vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda, yeşil ekonomi için enerji ve kaynak verimliliğinin artırılması ve emisyonların azaltılması öne çıkan unsurlar arasında yer almıştır. Türkiye, ayrıca bu çabalarını destekler şekilde emisyon salınımında yüksek payı olan çimento, demir-çelik, gübre, petro-kimya gibi sektörlerde başta yeşil hidrojen olmak üzere hidrojen kullanımını hızla artırmaya yönelik yol haritasını da açıklamıştır. Bahse konu adımlar bütünsel olarak ele alındığında amacın ülke

ekonomisinin rekabet gücünü artıracak şekilde büyümesine katkı sağlayarak BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'na (SKA) uyum sağlanması olduğu görülmektedir.

Küresel sera gazı emisyonlarına Türkiye'nin tarihsel katkısı %1 düzeyinin altındadır. Ancak, jeopolitik konumu sebebiyle Türkiye küresel iklim değişikliği sorunundan en fazla etkilenen devletler arasında yer almaktadır. Ülke ekonomisi henüz gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmamış olup büyümeye bağlı olarak karbon salınımında artış zirve noktasına kadar devam edecektir. Bunun yanı sıra bölge ülkelerinin de Türkiye ile benzer bir süreçte olmasına bağlı olarak hem ulusal hem de bölgesel düzeyde izlenen iklim değişikliğiyle mücadelede politikasının en kırılgan noktası olarak bu iki unsurlar öne çıkmaktadır. Türkiye, dünyanın en büyük enerji arz ve talep ülkeleri arasındaki stratejik konumuna bağlı olarak tarihsel olarak, arz güvenliği ve enerji ticaretinde kilit ülke olmaya yönelik bir enerji diplomasisi izlemiştir. Ancak artan yenilenebilir enerji yatırımları Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma amaçlarının yanı sıra enerji arz güvenliğini de olumlu yönde destekleyecektir. Bu çerçevede, Türkiye'nin enerji dönüşümünde bölgesinde bir yumuşak güç unsuru haline gelme potansiyeli oldukça yüksektir. Bu potansiyelde sahip olduğu enerji kaynakları kadar taraf olduğu uluslararası antlaşmalar ve uluslararası kuruluşlara üyeliklerinin Türkiye'nin yeşil büyüme modeline yönelmesini destekleyici gücü bu noktada önemli bir etkidir. Türkiye'nin 2053 net sıfır emisyon hedefine ulaşmasının önünde halen ciddi engeller bulunmakla birlikte küresel düzeyde enerji dönüşümünde yaşanan çarpıcı gelişmelerin olumlu yansımalarının olması beklenmektedir.

Türkiye'nin ortalama büyüme oranı 1923 yılından bu yana %4,7 düzeyinde olup kalkınma süreci devam etmektedir. Ekonomik büyümenin en önemli bileşenlerinden biri enerji arzı olup Türkiye'nin kuruluş aşamasından itibaren enerjide dışa bağımlılığı söz konusudur. Türk ekonomisinin ithal fosil yakıtlara bağımlı olması üretim maliyetleri ve dış açığı olumsuz etkilemesinin yanı sıra sürdürülebilir büyüme açısından da tehdit oluşturmaktadır. Türkiye'nin enerjide %70'ler düzeyindeki yüksek dışa bağımlılık düzeyi yerli ve milli kaynaklara yönelik politikaların izlenmesinden olumlu yönde etkilenmiştir. Enerjide dışa bağımlılık düzeyi 2022 yılında %67,8 düzeyine gerilemiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023). Türkiye, enerji talebinin dörtte üçünden fazlası ithal fosil yakıtlarla karşılamaktadır. Türkiye'nin 2022 yılı ulusal enerji denge tablosuna göre birincil enerji arzı içinde fosil yakıtların payı %83, ithal enerji kaynakları içindeki payı ise %79 olarak gerçekleşmiştir (Shura, 2024: 7). Kaynak bazında değerlendirilme yapıldığında ham petrolün %91, doğal gazın %99 ve kömürün %56 oranında ithal edildiği görülmektedir. Yüksek ithalat bağımlılığı 2053 yılında sıfır bağımlılık hedefine ulaşılması açısından enerji dönüşümünün önemi bir kez daha görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci yüzyılında izlediği kalkınma politikaları ikinci yüzyıla ilişkin yeni hedefler doğrultusunda ciddi ölçüde değişme eğilimine girmiştir. Cumhuriyetin ilk yüzyılından farklı olarak ikinci yüzyılın büyüme modeli sürdürülebilirlik odaklıdır. Türkiye, 2053 yılında dünyanın en büyük ilk 10 ekonomisi, satın alma gücü paritesine göre ise ilk 5 ekonomisi arasında olmayı hedeflenmektedir (Dünya, 2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin 12. Kalkınma Planı'nda yer alan 2053 vizyonunda sürdürülebilirlik temelli

büyümeye vurgu yapılmış olup enerji dönüşümü sağlanarak sıfır emisyon hedefine ulaşılabileceği yer almaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). İkinci yüzyıl için belirlenen hedeflerinin kesişme noktasında yeşil büyüme bulunmakta olup enerji dönüşümünün kararlı bir şekilde hayata geçirilmesi bahse konu hedeflere ulaşılmasında stratejik unsur olarak öne çıkmaktadır.

3. ULUSLARARASI SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK YÖNETİŞİMİNİN TÜRKİYE'NİN BÜYÜME POLİTİKASINA ETKİLERİ

Küresel ısınmayla mücadelenin uluslararası iş birliğini zorunlu kılmasına bağlı olarak pek çok ülkenin bu anlamdaki politikaları bu durumdan etkilenmektedir. Gelişmiş ülkeler öncülüğünde iklim krizlerine karşı oluşturulan uluslararası kamuoyu ve yönetim modeli ulusal politikaların şekillendirilmesinde bazen yol gösterici bazen de baskı unsuru olmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin sürdürülebilirlik politikasının şekillenmesinde üye olduğu uluslararası örgütler ve taraf olduğu sözleşmelerin etkisi olduğu görülmektedir. Küresel çapta BM tarafından yürütülen çalışmaların yanı sıra Türkiye'nin de aday ülke olarak müzakerelere devam ettiği AB bu anlamda öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra uluslararası sivil toplum örgütlerinin de ulusal çevre politikaları üzerinde etkisi olmakla birlikte bu çalışmada konuya devletler düzeyinde yaklaşılabilecektir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması adına ve küresel ısınma ile mücadele amacıyla uluslararası sistem tarafından atılan adımlar, AB'nin 2019 sonunda açıkladığı Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ile hız kazanmıştır. 2050 yılında ilk iklim-nötr kıta olma amacını ortaya koyan AB, bu yaklaşımla yeni bir kalkınma stratejisi benimsediğini ve bütün stratejilerini iklim değişikliği çerçevesinde uygulayacağını somut olarak ortaya koymuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, tarih yok). Gümrük Birliği kapsamında AB üyeleri ile yoğun ticari ilişkileri olan Türkiye, Ortak Pazar'ın ardından Birliğin giriştiği en büyük adıma uyum sağlamak üzere Yeşil Mutabakat Eylem Planı'nı 2021 yılında açıklamıştır. Eylem Planında AB'nin politika öncelikleri doğrultusunda öne çıkan başlıklar şu şekildedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021) :

- Sınırdaki karbon düzenlemeleri,
- Yeşil ve döngüsel bir ekonomi,
- Yeşil finansman,
- Sürdürülebilir tarım,
- Sürdürülebilir akıllı ulaşım,
- Temiz, ekonomik ve güvenli enerji arzı,
- İklim değişikliği ile mücadele,
- Diplomasi,
- Bilinçlendirme ve bilgilendirme faaliyetleri.

İklim değişikliğinin şiddetlenen etkilerine bağlı olarak Paris İklim Şartı ve onun tetiklediği AYM ile başlayan ekonomilerde yeşil dönüşüm süreci Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Türkiye'nin en büyük ticaret ve yatırım ortağı olan AB, 2050 yılına ilişkin karbonsuz ekonomi yol haritasını AYM kapsamında çizmiş olup en önemli

bileşenlerinden biri de döngüsel ekonomidir. AB, 2020 yılında açıkladığı Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı'nın temel amacı sürdürülebilir tüketim ve kullanılan kaynakların AB ekonomisinde mümkün olduğunca uzun süre tutulmasıdır (TUSIAD, 2021). Avrupa Komisyonu tarafından 2021 yılında yayınlanan 55'e Uyum Paketi de (European Commission, 2021) bu kapsamdaki çabaların bir devamı olup bu başlıklar birlikte ele alındığında yeşil dönüşüm ve net-sıfır emisyon konularının Türkiye açısından da bir zorunluluk haline geldiği görülmektedir. Bahsedilen uyum paketi orta vadede 2030 yılına kadar emisyon oranlarını %55 azaltmayı, 2035 yılına kadar da fosille çalışan araçların yasaklanmasını hedeflemekte olup bu durum Türkiye'yi doğrudan etkilemektedir.

Küresel ısınmadaki artışa bağlı olarak çevresel tahribatın artması sera gazı emisyonlarının azaltılması ihtiyacını şiddetlendirmektedir. Paris İklim Şartı'na taraf devletlerin "*Ulusal Katkı Beyanları*"nı hazırlayarak küresel ısınma artış oranını 2 derece, tercihen ise 1.5 derece ile sınırlandıracak biçimde adım atılması konusunda uzlaşmıştır. Türkiye, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) üyesi olduğu için gelişmiş ülkeler arasında yer almakla birlikte anlaşmadan doğan yükümlülüklerinin gelişmekte olan ülkeler düzeyinde olmasını talep etmiştir. Bundan dolayı Türkiye'nin anlaşmayı onaylaması bir müddet gecikmiş, yükümlülüklerini yerine getirmesi için katkı sağlanması sonrasında diğer G-20 ülkelerinden daha geç olarak anlaşmayı iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir. Bu süreçte Türkiye, Ulusal Katkı Beyanı'nı ilk olarak niyet şeklinde hazırlayarak 2030 yılına kadar emisyonlarını %21 azaltacağını beyan ederken 2022 yılında açıklanan güncellenmiş Ulusal Katkı Beyanı'nda bu oranı %41 olarak ciddi düzeyde revize etmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2022).

Türkiye, Akdeniz coğrafyasında bulunmasına bağlı olarak iklim değişikliği sorununun etkilerine karşı kırılgan devletler arasında yer almaktadır. Dünya Bankası, Türkiye'nin iklim değişikliğinin etkilerine yoğun bir şekilde maruz kalmasının beklendiğini ifade etmektedir (The World Bank, 2022). Diğer OECD ülkeleri ortalama olarak daha az kırılganlık gösterirken, Türkiye'nin gelecek senelerde öncelikle su ve gıdaya erişimde çok ciddi sorunlar yaşayacağı tahmin edilmektedir. BM Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'ne (*Intergovernmental Panel on Climate Change-IPCC*) göre Akdeniz Havzası, iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek bölgelerden biri olup bu bölgede bulunan Türkiye'de 2018'den itibaren iklim sorunları kaynaklı afetlerin sayılarında belirgin bir artış gözlenmiştir. İklim değişikliğine bağlı olarak ülke genelinde artması öngörülen doğal afetler; orman yangınları, fırtınalar, seller, dolu, sıcak hava dalgaları, heyelan ve çığ olarak sıralanırken İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030) ile bu alandaki çabaların koordineli bir şekilde yürütülmesine yönelik ciddi bir adım atmıştır. İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı'nda yenilenebilir enerji kullanımının en üst düzeye çıkartılması, enerji verimliliğinin tüm sektörlerde yaygınlaştırılması başta olmak üzere 49 strateji ve 260 eylem belirlemiştir. Raporda, uluslararası gelişmeler de göz önünde bulundurularak, Türkiye'nin büyüme öncelikleri ve sosyal, ekonomik ve çevresel konuları dengeli biçimde ele alınıp sürdürülebilir kalkınma yolunda ilerleyeceğine vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte, ülkenin ulusal imkânları ve kendine özgü koşulları ile iklim

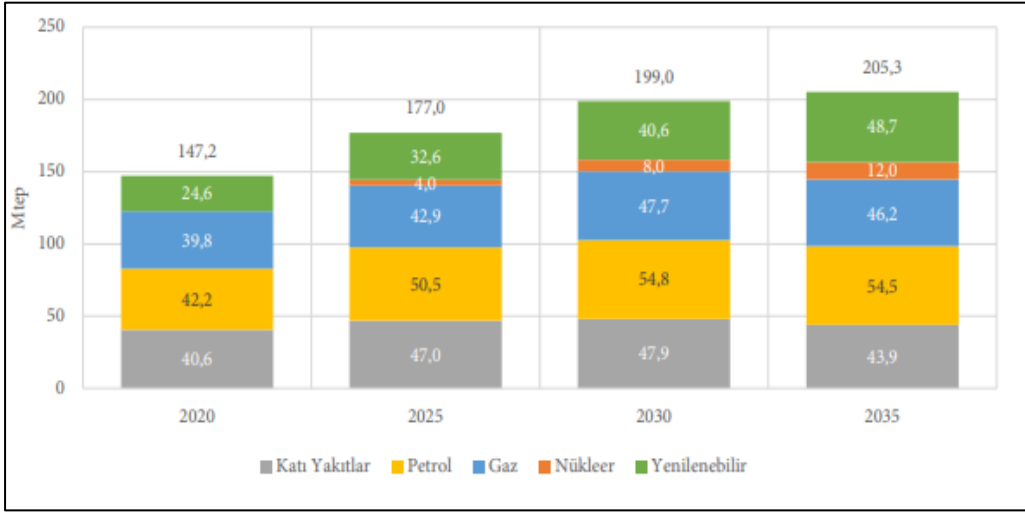
değişikliğiyle mücadeleye ilişkin küresel çabalara katkıda bulunacağı da açık olarak belirtilmiştir (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim, 2024).

Küresel ısınmanın ana kaynaklarından olan karbon emisyonunda en büyük etken enerji sektörüdür. Bu doğrultuda IEA, küresel çapta iklim kriziyle mücadele etmek için 2050 yılında net sıfır emisyon hedefini belirlemiştir (IEA, 2021). AB de buna paralel olarak 2050 sıfır emisyon hedefini benimserken Türkiye bu hedefe 2053 yılında ulaşacağını açıklamıştır. Türkiye'nin ikincil enerji üretiminde düşük karbonlu teknolojilere geçiş yönünde ciddi adımlar söz konusu olmakla birlikte ülkenin nihai toplam enerji tüketiminde, ikincil enerjisi yaklaşık %20 paya sahiptir. Öte yandan ağırlıklı olarak fosil yakıtlardan elektrik enerjisi elde edilmeye devam ediliyor olması sıfır emisyon hedefine ulaşılmasında en büyük handikapı oluşturmaktadır.

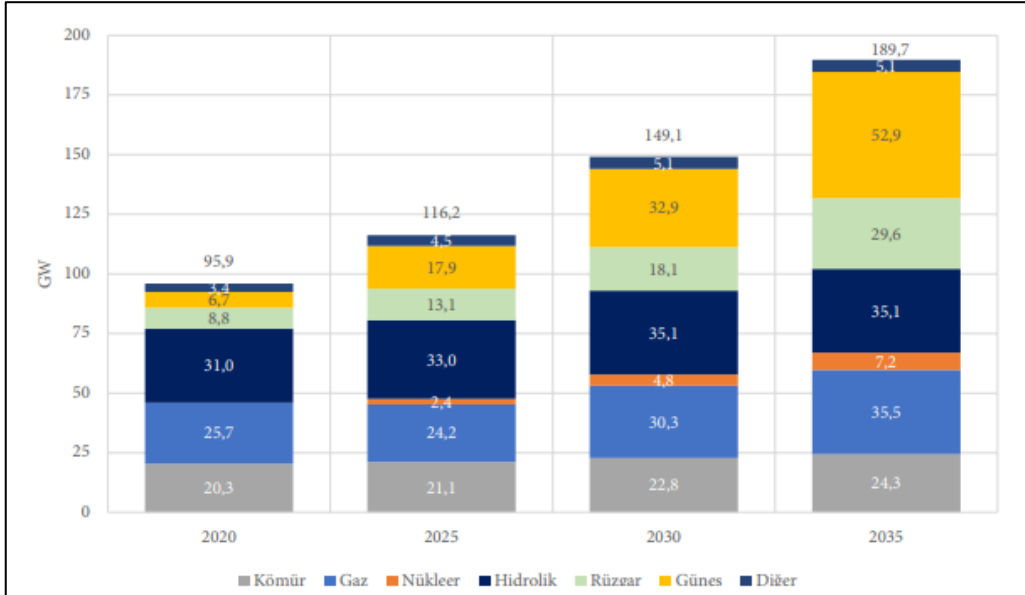
4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN HEDEFLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'nin 2020-2035 yılları arasını kapsayan Ulusal Enerji Planı'nın temel amacı karbon nötr hedefine ulaşılmasıdır. Türkiye'nin birincil enerji tüketimi 2020'de 147,2 Mtep olarak gerçekleşmiş olup bu oranın 2035 yılına kadar 205,3 Mtep'e yükselmesi beklenmektedir. Yıllık ortalama %3,1 oranında artış gösteren 2000-2020 dönemindeki birincil enerji tüketiminin, 2020-2035 döneminde %2,2 düzeyinde artması öngörülmektedir. 2020 yılında 1,7 tep/kişisi olan kişi başı birincil enerji tüketiminin 15 yılın sonunda 2,1 tep/kişisi düzeyine çıkması beklenmektedir. Öte yandan, %16,7 olan birincil enerji tüketimi içindeki yenilenebilir enerji kaynaklarının payının ise 2020 yılında %23,7 düzeyine yükselmesi planlanmaktadır. Ayrıca, ülkenin enerji karmasında payı 0 olan nükleer enerji payının 2035 yılına kadar %5,9'luk düzeye ulaşması hedeflenmektedir. 2020 yılında %83,3 olan fosil kaynakların payının 2035 yılına kadar %70,4 düzeyine gerileyeceği öngörülmüştür. Buna göre, kömürün payı %21,4'e inerken, petrolün payının %26,5, doğal gazın payının %22,5 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 19).

Ulusal Enerji Planı'nın ikincil enerji senaryosu talep artışı beklentisine göre şekillendirilmiştir. Buna göre, elektrik tüketimi 510,5 TWh düzeyine ulaşacak ve nihai toplam enerji tüketimi içindeki payı %24,9 düzeyinde gerçekleşecektir. Elektrik kurulu gücü 2035 yılında 189,7 GW olacak olup bu toplam içinde güneşin payının 52,9 GW, rüzgârın payının 29,6 GW, nükleerin payının 7,2 GW olması beklenmektedir. Devreye alınması öngörülen kapasite 96,9 GW olurken kesintili yenilenebilir enerji kaynaklarının payı %34,2'ye, yenilenebilir enerji kaynaklarının payı %54,7'ye yükselmektedir. (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: v-vi);

Grafik 1: Kaynaklara Göre Birincil Enerji Tüketimi (2020-2035)

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 19.

Grafik 2: Kaynaklara Göre Kurulu Güç (2020-2035)

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 3.

Ulusal Enerji Planı'na göre, kömür santrallerinin %34,5 olan ikincil enerji üretiminde payının yıllar içinde azalması hedeflenmiştir. İlk etapta 2030 yılına kadar 1,7 GW yerli kömür santralının sisteme dahil olacağı öngörülmüş, ithal kömür santralleri konusunda tahmin yapılmamıştır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 15). Kömür santrallerinden elektrik üretiminde elde edilen konumun geleceği ile ilgili ısı üretim ve elektrik sektörü için geçerli olacak karbon fiyatları önemli rol oynayacaktır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 25). Son dönemde geçiş yakıtı olarak kabul edilen doğal

gaz, emisyon oranlarının azaltılması ve kesintili yenilenebilir enerji santrallerinin sistemde oluşturabileceği dengesizliğin yönetilmesinde kritik bir role sahiptir. Bu noktada, yaklaşık 10 GW yeni doğal gaz kombine çevrim santrali yatırımının 2035 yılına kadar devreye alınabileceği varsayılmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 16).

2035 yılına kadar kesintili yenilenebilir enerji kaynaklarının ikincil enerji üretiminde %11,7 olan payı kademeli olarak %34,3'e yükselmesi planlanmaktadır. Yine 2035'e kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının ikincil enerji karmasındaki %42,4 olan payı ise %54,8'e çıkmaktadır. Kurulu güç içerisinde hala en büyük paya sahip olan hidroelektrik santrallerin payı, toplam elektrik üretimindeki artışın etkisiyle ve maksimum kurulu güç potansiyeline yaklaşmış olmaları dolayısıyla 2035 yılında %17,3 düzeyinde kalacaktır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 24). Ayrıca, emisyon azaltımını sağlayabilmek için nihai sektörlerde kullanılan doğal gazın sentetik metan ve hidrojen gibi diğer temiz yakıtlarla karıştırılmasına yönelik çabalara başlanmış olup doğal gaz karışımı içindeki hidrojenin payının 2035'te %3,5 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 16).

Ulusal Enerji Eylem Planı'nda 2053 net sıfır emisyon hedefine yönelik öngörüler arasında en dikkat çeken birincil enerji talebinin artış hızının yavaşlayacak olmasıdır. Buna göre, yıllık ortalama %3,1 oranında artış gösteren 2000-2020 dönemindeki birincil enerji tüketiminin, 2020-2053 döneminde ise %1,5 düzeyinde artış göstermesi beklenmektedir. Türkiye'nin, 1,7 tep/kişi olan kişi başı birincil enerji talebinin 2053 yılında 2,4 tep/kişi düzeyine çıkacağı tahmin edilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının birincil enerji talebindeki payı 2020 yılında %16,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranda radikal bir artış hızı yakalanarak 2053'e kadar %50 düzeyine erişilmesi hedeflenmektedir. Enerji karmasında payı halen 0 olan nükleer enerji ise 2053'te %29,3'lük paya ulaşacağı tahmin edilmektedir. Birincil enerji talebindeki payı 2020 yılında %83,3 olan fosil kaynak payının ise 2053 yılında %20,8 düzeyine gerilemesi beklenmekte olup kömürün payı %3,6'ya, petrolün payı %5,6'ya, doğal gazın payı ise %11,7'ye gerileyecektir. 2020 yılında 105,5 Mtep olan nihai enerji tüketiminin 2053 yılına kadar yıllık ortalama %1,3 oranında artış göstermesi beklenmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 29). Ulusal Enerji Planı, yenilenebilir enerji yatırımları açısından iyimser bir görünüm sergilerken toplam enerji talebinde artış ivmesinin devam edecek olması yeşil büyüme politikası açısından önemli bir meydan okuma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal Enerji Planı tahminleri doğrultusunda 2020 yılında ikincil enerji karması içinde %42,4 olan yenilenebilir enerji kaynakları payının 2053 yılına kadar %69,1'e çıkması beklenmekte olup bu durum yeşil büyüme stratejisiyle oldukça uyumludur. Elektrik üretimi içinde 2020 yılında %11,7 orana sahip olan kesintili yenilenebilir enerji kaynaklarının payının ise 2053 yılına kadar kademeli olarak %61,4'e yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu değerler, AB'nin 2050 yılı referans senaryo çalışmasındaki yenilenebilir enerji kaynaklarının payı ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) ve Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) gibi kuruluşların öngörülerıyla uyum göstermektedir. Mevcut durumda toplam kurulu güç içinde en fazla paya sahip olan hidroelektrik santrallerin payının maksimum kurulu güç potansiyeline

yaklaşmış olması ve diğer kaynaklardan elektrik enerji üretimindeki artışın etkisiyle uzun dönemde %10'un altına gerilemesi öngörülmektedir. Toplam elektrik üretimine 2020 yılında üretime %23,1 oranında katkı sağlayan doğal gaz santrallerinin payında da uzun dönemde düşüş beklenmektedir. Kömür ve petrole oranla daha düşük emisyon oranına sahip olan doğal gaz aynı zamanda yenilenebilir enerji üretiminde yaşanılacak mevsimler dalgalanmalarının dengelenmesi açısından da önemlidir. Ancak Türkiye'nin doğal gazda ithalata bağımlı olmasına bağlı olarak jeopolitik krizlerin etkisiyle doğal gaz kaynaklı elektrik üretimi gerilerken sürdürülebilirlik hedeflerine tezat olarak kömürün payında artış meydana gelmiştir. Ulusal Enerji Planı'nda kömürden çıkış senaryosu yer almadığı gibi mevcut senaryolara göre 2053 yılına kadar kömür kullanımının azalarak da olsa varlığını koruduğu görülmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 29-30). Türkiye'nin sahip olduğu kömür santrallerinin bir kısmının eski teknolojiye sahip olmasının yanı sıra kömürden çıkış takviminin belirsiz olması da mevcut santrallerin ekonomik ömürlerini tamamlamadan önce yeşil büyüme hedeflerine ulaşılması açısından devre dışına alınması konusunda iyimser beklentilere izin vermemektedir.

Türkiye'nin sürdürülebilir büyüme hedefleri açısından yenilenebilir enerji dönüşümüne verilen öncelik olumlu olmakla birlikte kömür santrallerinden çıkış tarihi belirlenmemiştir. Ulusal Enerji Planı'nda bu santrallerin teknik ömürleri doluncaya kadar üretime katkıları azalsa da devrede kalmaya ve rezerv kapasite ile sisteme esneklik katkısı sunması planlandığı belirtilmekte olup bu durum karbon salınımının azaltılması açısından tehdit oluşturmaktadır. Enerji arz güvenliğini önceleyen bu yaklaşım sıfır emisyon hedefine ulaşılması açısından tehdit olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan toplam üretim içinde kesintili kaynakların hedeflenen ve gerçekleşen payına bağlı olarak, nükleer enerji santrali kapasitesinin yıllar içinde değişkenlik göstermekle birlikte kurulu güçteki payının %8,4'e ulaşması öngörülmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022: 31). Türkiye'nin enerji karmasına nükleerin dahil olmasıyla birlikte fosilden çıkışın kısmen hızlanması ve kesintili yenilenebilir enerji kaynaklarının oluşturduğu şebeke dengesizliklerinin azaltılması söz konusu olacaktır.

Türkiye'nin enerji talebinin gelişmekte olan ekonomiye bağlı olarak 2030 yılına kadar artarken bu noktadan sonra toplumsal refah ve ekonomik büyümenin artmasına rağmen, enerji verimliliği ve elektrifikasyonun etkisiyle azalma eğilimine girmesi beklenmektedir. Buna göre, net sıfır hedefi için belirlenen 2053 yılına gelindiğinde talebin 2020 yılı düzeyine yakın gerçekleşmesi beklenmektedir. Üstelik bu dönemde ülke ekonomisinin yıllık ortalama %3,3 büyüyeceği öngörülmektedir. Bu noktada enerji verimliliğindeki artış ve yeşil enerji temelli bir elektrik sistemi sayesinde toplumsal refah ve ekonomik büyümeden fedakârlık etmeden Türkiye'nin net sıfır emisyon hedefine ulaşması olasılık dahilindedir. Ayrıca enerji dönüşümünün sağlanması sayesinde enerjide dışa bağımlılık oranının ortalama %70 olan oldukça yüksek düzeyden 2053'te %9 gibi oldukça düşük bir düzeye gerilemesi de hem jeopolitik hem de jeoekonomik bir kazanım olacaktır (Shura Enerji Dönüşüm Merkezi, 2023). Ancak bu noktada Türkiye'nin enerji dönüşümü politikalarından taviz vermemesi ve fosil yakıtlardan çıkış takvimini bir an önce netleştirerek harekete geçilmesi önem taşımaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Raporu'na göre Türkiye, 166 ülke arasında 72. sırada yer almakta olup, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı'na ulaşma düzeyine göre yapılan değerlendirmede notu 100 üzerinden 70.47'dir (Sachs vd., 2024). SKA arasında 7. olan erişilebilir (makul maliyet) ve temiz enerji açısından Türkiye'nin yakaladığı ivme orta düzeyde iyileşme olarak değerlendirilirken 13. amaç olan iklim eylemi açısından ise gerileme olduğu tespitine yer verilmiştir. Türkiye'nin büyüme ve sürdürülebilirlik ikilemi açısından oldukça kırılgan olan durumu rapor verileri ile de ortaya konulmuştur. Türkiye'nin politika önceliği vermesi gereken alanları da ortaya koyan rapora göre 9. amaç olan sanayi, yenilikçilik ve altyapı konusunda SKA hedefine ulaşmaya yakın olan Türkiye, 8. amaç olan insana yakışır iş ve ekonomik büyüme açısından orta düzeyde ilerleme sağlarken 12. amaç olan sorumlu üretim ve tüketim konusunda gerileme göstermiştir. SKA'lara 2030 yılında erişilmesi amaçlanırken Türkiye henüz 17 amaçtan hiçbirinde hedefe ulaşamamıştır. Enerji politikası açısından konuya yaklaşılabilecek olursa ilgili 7. amaç kapsamında Türkiye'nin enerjiye erişim konusunda durumu oldukça güçlü iken tüm olumlu gelişmelere rağmen enerji dönüşümünün önünde ciddi engeller olduğu görülmektedir. Yenilenebilir enerji yatırımlarının artış hızının hedeflere ulaşılması için gereken düzeyin oldukça gerisinde olması Türkiye'nin büyüme ve sürdürülebilirlik ikileminde hem sıkıştığı noktayı hem de aslında çıkış noktasını göstermektedir.

SONUÇ

Küresel sistemin yeni yüzyılda karşı karşıya kaldığı meydan okumalar uluslararası ve ulusal politikalarda ciddi dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin uluslararası enerji politikası da 21. yüzyılın değişen jeoekonomik ve jeopolitik koşulları doğrultusunda önemli değişimlerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin devam eden artan enerji talebinin yarattığı baskı nedeniyle enerji arz güvenliğine öncelik veren politikalar önceliğini korunmuş olmakla birlikte fosil yakıtlara bağımlı yapının sürdürülebilir kalkınma anlayışı doğrultusunda dönüştürülmesine ağırlık verilmiştir. Türkiye'nin enerji güvenliği açısından yüksek ithalat bağımlılığı ve fosil yakıt bağımlılığının oluşturduğu tehditlerin ortadan kaldırılması noktasında milli kaynaklara dayalı enerji dönüşüm süreçleri öne çıkmıştır. Yeşil enerji dönüşümü bir yandan sürdürülebilir kalkınmanın ana bileşeni olurken bir yandan da jeopolitik ve jeoekonomik krizlerin fosil yakıtlara dayalı enerji pazarı üzerinde yarattığı kırılganlığın azaltılması noktasında da önem taşımaktadır.

Gelişmiş 20 ekonomi arasında yer alan Türkiye, kalkınma hamlesini tamamlayarak 2053 yılında ilk 10 ekonomi arasına girmeyi hedeflemektedir. Türkiye, OECD üyesi olmakla birlikte ekonomik büyüme süreci halen devam eden bir ülke olmasına bağlı olarak kalkınma ve sürdürülebilirlik ikileminden hemen hemen her alanda olduğu gibi enerji politikası açısından da etkilenmektedir. Türkiye'nin 2053 yılına kadar yılda % 3.3 oranında büyümeye devam etmesi beklenirken bu sürecin sürdürülebilirlik temelli olması küresel ısınmayla mücadele açısından hayati değerdedir. Bu noktada küresel ısınmanın sonuçlarından doğrudan etkilenen, yakın gelecekte daha büyük iklim felaketleriyle karşılaşması söz konusu olan Türkiye enerji politikası açısından ciddi bir meydan okuma ile karşı karşıyadır. Fosil enerji kaynaklarına bağımlı büyüme modelini benimseyen Türkiye'nin sahip olduğu yenilenebilir enerji potansiyeli, yeşil kalkınma modeline geçme konusunda en büyük avantajıdır.

Türkiye'nin net sıfır emisyonlu bir ekonomiye geçişini sağlayacak ve enerjide dışa bağımlı olması durumunu azaltacak en önemli bileşen yeşil enerji kaynaklarıdır. Kyoto Protokolü'nün yanı sıra Paris İklim Şartı'na da taraf olan Türkiye, IEA'nın 2050 karbon nötr hedefine paralel olarak, 2053 yılına kadar sıfır emisyon hedefine ulaşmayı planlamaktadır. Türkiye'nin karbon emisyon salınımı henüz zirve noktasına ulaşmamış olup büyümeye bağlı olarak artışın devam edeceği öngörülmektedir. Bu noktada Türkiye'nin yenilenebilir enerji dönüşümünü hızlandırması ve uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerine bağlı kalması hedeflerine daha erken ulaşmasını da sağlayacaktır. Küresel sera gazı emisyonları miktarının yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü enerji alanı kaynaklı enerji sektöründe dönüşüm hızının artması küresel ısınmayla mücadele açısından hayati önemdedir. İklim değişikliğiyle küresel düzeyde iş birliği olmadan mücadele etmek imkansızken uluslararası anlaşmalar ve örgütler bu noktada çekici güç unsuru haline gelmiş durumdadır.

Türkiye enerjide dışa bağımlı bir ülke olarak uluslararası enerji politikasında arz güvenliğine ağırlık vermektedir. Bununla birlikte sahip olduğu yenilenebilir enerji potansiyelini değerlendirmeye yönelik son yirmi yılda önemli adımlar atılmıştır. Türkiye, yenilenebilir enerji yatırımları açısından dünya sıralamasında ilk 6 sırada yer almasına rağmen halen mevcut potansiyelini değerlendirmenin uzağındadır. Ancak, hem devam eden AB tam üyelik müzakereleri hem 2040 yılında karbon nötr ilk kıta olmayı amaçlayan AB ile yatırım ve ticaret ortaklığının olması başta olmak üzere BM, OECD gibi uluslararası örgüt üyeliklerin getirdiği yükümlülükler Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma ve enerji dönüşümüne yönelmesinde önemli birer itki kaynağıdır. Uluslararası örgütlerden sağlanan finansman ve alt yapı desteğinin yanı sıra bağlayıcı düzenlemelerin gün geçtikçe çoğalması Türkiye'nin bu yöndeki girişimleri üzerinde hızlandıran etkisi yapmaktadır. Bu süreçte, Türkiye'nin en büyük handikabı, AB ve OECD'nin belirlediği gelişmiş ülke standartlarına büyüme ve kentleşmenin halen devam ettiği bir süreçte ulaşmanın yarattığı zorluklardır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Çalışmanın giriş ve literatür bölümü Arda ÖZKAN tarafından, verilerin toplanması ve ampirik uygulamanın gerçekleştirilmesi Azime TELLİ tarafından, sonuç bölümü ise her iki yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- AA Energy (2024, 8 Mayıs). *Dünya Elektrik Üretiminde Yenilenebilirin Payı İlk Kez Yüzde 30'u Aştı, Türkiye Yüzde 42'ye Ulaştı*, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dunya-elektrik-uretiminde-yenilenebilirin-payi-ilk-kez-yuzde-30u-asti-turkiyede-yuzde-42ye-ulasti/3213124> (Erişim Tarihi: 1 Ocak 2024).
- Alancioğlu, E. & Bayraktutan, Y. (2021). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Enerji, Farklı Perspektiflerden Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. Burcu Yavuz Tiftikçigil (Ed.), Ankara: Nobel.
- BBC (2023, 4 Aralık). *Türkiye'nin İmzacı Olmadığı Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Taahhüdü Nedir?*, <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-dunya-67577409> (Erişim Tarihi: 11 Temmuz 2023).
- BM Türkiye (tarih yok). *Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*, <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023).
- BM (tarih yok). *BM Çevre Programı*. <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-cevre-programi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2023).
- COP28 (2023). <https://unfccc.int/cop28> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2023).
- Dünya (2023, 22 Ekim). *Hükümetin Hedefi: Türkiye 2053'te En Büyük 10 Ekonomi Arasında Olacak*. <https://www.dunya.com/ekonomi/hukümetin-hedefi-turkiye-2053te-en-buyuk-10-ekonomi-arasinda-olacak-haberi-708545> (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2023).
- Enerji Ajansı (2024, 1 Haziran). *2024 Mayıs Ayı Kurulu Güç Raporunu Yayımladı*, TEİAŞ, <https://enerjiajansi.com.tr/teias-2024-mayis-ayi-kurulu-guc-raporunu-yayimladi/#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%202024%20May%C4%B1s%20ay%C4%B1nda,g%C3%BCc%C3%BC%20110.033%20MW'a%20ula%C5%9Ft%C4%B1.&text=T%C3%BCrkiye%20Elektrik%20C4%B0letim%20A.%C5%9E,de%2014.8> (Erişim Tarihi: 30 Haziran 2024).
- EMBER (2024, 12 Mart). *Türkiye Elektrik Görünümü 2024*, <https://ember-energy.org/app/uploads/2024/03/Turkiye-Elektrik-Gorunumu-2024.pdf> (Erişim Tarihi: 25 Haziran 2024).
- Euronews (2023, 5 Şubat). *Enerjide Fosil Yakıtlara Bağımlılık: AB'de Yüzde 70, Türkiye'de Yüzde 84*, <https://tr.euronews.com/2023/02/05/enerjide-fosil-yakitlara-bagimlilik-abde-yuzde-70-turkiyede-yuzde-84#:~:text=Euronews%20live%20stream-.Enerjide%20fosil%20yak%C4%B1tlara%20ba%C4%9Ft%C4%B1ml%C4%B1l%C4%B1k%3A%20AB'de%20y%C3%BCzde,70%2C%20T%C3%BCrkiye'de%20> (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2023).
- European Commission (2021, 14 Temmuz). *'Fit for 55': Delivering the EU's 2030 Climate Target on the Way to Climate Neutrality*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021DC0550&from=EN> (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2023).
- IEA (2021). *Net Zero by 2050*. Paris: OECD/IEA, https://iea.blob.core.windows.net/assets/deebef5d-0c34-4539-9d0c-10b13d840027/NetZeroby2050-ARoadmapfortheGlobalEnergySector_CORR.pdf (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2023).

- Ozaday, F. (2023, Ekim). *İkinci Yüzyıla Girerken Büyüme Performansımızı Nasıl Geliştirebiliriz?*, https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2023/notlar/ikinci_yuzyila_girerken_buyume_performansimizi_nasil_gelistirebiliriz.pdf (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2023).
- Oskay C. (2014). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Rüzgar Enerjisinin Önemi ve Türkiye'de Rüzgar Enerjisi Yatırımlarına Yönelik Teşvikler, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7 (1), 76-94.
- Öymen, G. & Ömeroğlu, M. (2020). Yenilenebilir Enerjinin Sürdürülebilirlik Üzerindeki Rolü, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (39), 1069-1087.
- Pearson, C. S. (2011). *Economics and the Challenge of Global Warming*, Cambridge: Cambridge Press.
- Sachs, J. D., Guillaume Lafortune & Grayson Fuller. (2024). Sustainable Development Report 2024, Dublin: Dublin University Press.
- Seydioğulları, H. S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji, *Planlama Dergisi*, 23 (1), 19-25.
- Shura (2024). *Türkiye Enerji Dönüşümü Görünümü 2023*. Sabancı Üniversitesi, <https://shura.org.tr/wp-content/uploads/2024/04/SHURA-2024-04-Rapor-outlook-2023-rev.pdf> (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2023).
- Shura Enerji Dönüşüm Merkezi (2023, 2 Şubat). *Türkiye'nin 2053 Net Sıfır Hedefi Ulaşılabilir*, <https://shura.org.tr/wp-content/uploads/2023/02/SHURA-2023-02-Net-Zero-2053-Basin-Bulteni.pdf> (Erişim Tarihi: 21 Kasım 2023).
- Statista (2023). *Primary Energy Consumption Worldwide in 2022, By Country*, <https://www.statista.com/statistics/263455/primary-energy-consumption-of-selected-countries/> (Erişim Tarihi: 16 Kasım 2023).
- Şanlı, İ.D. & Armağan, R. (2017). Sürdürülebilir Kalkınma Perspektifinden Yenilenebilir Enerji: Kamu Politikalarının Gerekliği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8 (19), 93-109.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023) *Onikinci Kalkınma Planı (2024-2028)*, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_17112023.pdf (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2024).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/03/Surdurulebilir-Kalkinma-Amaclari-Degerlendirme-Raporu_13_12_2019-WEB.pdf (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023).
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2022). *T.C. Güncellenmiş Birinci Ulusal Katkı Beyanı*, <https://www.iklim.gov.tr/db/turkce/haberler/files/T%C3%BCrkiye%20Cumhuriyeti%20G%C3%BCncellenmi%C5%9F%20Birinci%20Ulusal%20Katk%C4%B1%20Beyan%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2023).
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2024). *İklim Değişikliği Azaltım Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2030)*, <https://iklim.gov.tr/db/turkce/icerikler/files/%C4%B0klim%20De%C4%9Fi%C5%9>

Fikli% C4% 9Fi% 20Azalt% C4% B1m% 20Stratejisi% 20ve% 20Eylem% 20Plan% C4% B1% 20(2024-2030).pdf (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2024).

- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2022, 15 Kasım). *2021 Yılı Ulusal Enerji Denge Tabloları*, <https://enerji.gov.tr/duyuru-detay?id=20299> (Erişim Tarihi: 16 Aralık 2023).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2022). *Türkiye Ulusal Enerji Planı 2022*, https://enerji.gov.tr/Media/Dizin/EIGM/tr/Raporlar/TUEP/T% C3% BCrkiye_Ulusal_Enerji_Plan%C4%B1.pdf (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2023).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023, 22 Aralık). *Enerjide Dışa Bağımlılık Azaldı*, <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21208> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2023).
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2024). *Elektrik*, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> (Erişim Tarihi: 28 Haziran 2024).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021). *Yeşil Mutabakat Eylem Planı 2021*, <https://ticaret.gov.tr/data/60f1200013b876eb28421b23/MUTABAKAT% 20YE% C5 % 9E% C4% B0L.pdf> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2023).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (tarih yok). *Yeşil Mutabakat*, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/yesil-mutabakat/genel-bilgi> (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023).
- The World Bank (2022, 13 Haziran). *Key Highlights: Country Climate and Development Report for Türkiye*, <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/brief/key-highlights-country-climate-and-development-report-for-turkiye> (Erişim Tarihi: 20 Kasım 2023).
- The World Bank (2019). *Tracking SDG7: The Energy Progress Report*, <https://www.worldbank.org/en/topic/energy/publication/tracking-sdg7-the-energy-progress-report-2019> (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023).
- TUSİAD (2021). *Avrupa Yeşil Mutabakatı Döngüsel Ekonomi Eylem Planı Türk İş Dünyasına Neler Getirecek?*, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10790-avrupa-yesil-mutabakati-dongusel-ekonomi-eylem-planı-turk-is-dunyasina-neler-getirecek> (Erişim Tarihi: 23 Haziran 2024).
- Türkiye Elektrik İletimi A.Ş. (TEİAŞ) (2022). *Kurulu Güç Raporları*, <https://www.teias.gov.tr/kurulu-guc-raporlari> (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2023).
- WEC (2022). *World Energy Trilemma Index 2022*. Wales: WEC.
- WEC (2023). *Fostering Effective Energy Transition 2023*. Wales: WEC.
- WEC (2023). *World Energy Trilemma Index 2023*. Wales: WEC.
- World Wildlife Found (WWF) (tarih yok). *Dünya'yı en çok hangi ülkeler kirletiyor?, Türkiye listede kaçınıcı sırada?*, <https://www.wwf.org.tr/?11300/Paris-Anlamasi-Onaylandi-Turkiyenin-Iklim-Politikasinda-Yeni-bir-Donem-Basliyor> (Erişim Tarihi: 15 Kasım 2023).
- World Energy Council (2022). *World Energy Trilemma Index 2022*, World Energy Council, https://www.worldenergy.org/assets/downloads/World_Energy_Trilemma_Index_2022.pdf?v=1669842216 (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2023).

DEPREM FELAKETİNDE KAMU DİPLOMASİSİ: TÜRKİYE'DEKİ AVRUPA BİRLİĞİ BÜYÜKELÇİLİKLERİ ÖRNEĞİ *

PUBLIC DIPLOMACY IN THE EARTHQUAKE DISASTER: THE CASE OF THE EUROPEAN UNION EMBASSIES IN TÜRKİYE

Araştırma Makalesi
Research Paper

Kurthan DEMİR**

Öz:

Yeni iletişim teknolojilerinin sağladığı olanaklar ve küreselleşen dünya sisteminin etkisiyle klasik diplomasi anlayışında önemli değişimler yaşanmaktadır. Klasik diplomasi faaliyetlerinin dışında kalan ancak günümüzde ihtiyaç duyulan uygulamalar için de kamu diplomasisi yaklaşımı öne çıkmaktadır. Büyükelçilikler yeni sistem içerisinde şekillenen kamu diplomasisi anlayışında, başat aktörlerden birisine dönüşmüşlerdir. Aynı zamanda, büyükelçilerin kamu diplomasisi uygulama sahalarından olan insani diplomasi ve dijital diplomasi konularında da yetkinliklerinin bulunması beklenmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı Türkiye'de bulunan Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin büyükelçiliklerinin X.com hesapları üzerinden 6 Şubat depremleri sonrası yürüttükleri kamu diplomasisi faaliyetlerinin insani ve dijital diplomasi özelinde incelenmesidir. Bu çalışmada ülkelerin 6 Şubat depremleri sonrası gerçekleştirdikleri yardım faaliyetlerinin yansımaları, büyükelçiliklerin X.com hesaplarında hem insani hem de dijital diplomasi perspektifinden ele alınarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında veriler, belge incelemesi yöntemi kullanılarak elde edilmiş ve içerik analizi tekniği kullanılarak sonuca ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda, büyükelçiliklerin yarısına yakınının X.com hesaplarının bulunmadığı ve dijital diplomasi bağlamında performans gösteremedikleri anlaşılmıştır. X.com hesapları bulunan büyükelçiliklerin ise gerçekleştirdikleri insani yardımları sosyal medya hesaplarından kamu ile paylaşarak iyi niyete dayalı çalışmalarını daha görünür hale getirdikleri ve kamu diplomasisi çerçevesinden değerlendirildiğinde temel düzeyde yeterlilik sağladıkları düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Kamu Diplomasisi, Dijital Diplomasi, İnsani Diplomasi, Sosyal Medya, Deprem

Abstract:

There are significant changes in the understanding of classical diplomacy due to the opportunities provided by new communication technologies and the influence of the globalizing world system. The public diplomacy approach also stands out for applications that are outside of classical diplomacy activities but are needed today. Embassies have become one of the leading actors in the understanding of public diplomacy shaped within the new system. At the same time, ambassadors are expected to be competent in humanitarian diplomacy and digital diplomacy, which are public diplomacy application areas. In this context, the aim of the study is to examine the public diplomacy activities carried out by the embassies of the European Union member states in Türkiye after the February 6 earthquakes through their X.com accounts, specifically in terms of humanitarian and digital diplomacy. The reflections of the aid activities carried out by the countries after the February 6 earthquakes were tried to be analyzed from both the humanitarian and digital diplomacy perspectives in the X.com accounts of the embassies. Within the scope of the study, data was obtained using the document review method and the result was reached using the content analysis technique. As a result of the research, it was understood that nearly half of the embassies do not have X.com accounts and cannot perform in the context of digital diplomacy. Embassies with X.com accounts, on the other hand, share their humanitarian aid activities with the public through their social media accounts, making their goodwill-based efforts more visible and providing a basic level of competence when evaluated within the framework of public diplomacy.

Keywords: Diplomacy, Public Diplomacy, Digital Diplomacy, Humanitarian Diplomacy, Social Media, Earthquake

* Makale Geliş Tarihi: 07.06.2024

Makale Kabul Tarihi: 25.09.2024

** Öğretim Görevlisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı, kurthan.demir@nisantasi.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8067-9356.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında diplomasi pratiklerinde önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Yeni uluslararası sistem askeri güçten ziyade, kültürel ilişkilerin ve karşılıklı iletişimin önemini artırmaktadır. Devletler arası ilişkilerdeki bu yeni anlayış, ülkelerin dış politikalarını kurgularken sosyal ve kültürel değerler konusunda daha etkin yaklaşımlarda bulunmalarını gerekli kılmıştır (Özkan, 2014: 2). Bu gerekliliklerin sonucu olarak da kamu diplomasisi kavramı ortaya çıkmıştır. Kamu diplomasisi, diplomasiyi sadece devletler arasında gerçekleştirilen iletişim faaliyetleri olmaktan çıkarmıştır. Kamu diplomasisi ile birlikte devletlerden yabancı ülke vatandaşlarına ulaşılacak bir yol inşa edilmiştir. Bu yolun temel bileşenleri ise iyi niyet, yardımlaşma ve paylaşımcılık gibi insani değerler olmuştur.

Kamu diplomasisi, ülkelerin sahip oldukları değerler ile uzun soluklu ilişkiler kurmaları temelinde şekillenir. Kamu diplomasisi faaliyetlerini hayata geçirilebilmek için çok çeşitli yöntemler vardır ve bunlara örnek olarak “kültür sanat etkinlikleri, müzik, bilim, yemek kültürü, sağlık ve turizm” gibi alanlardaki faaliyetler sıralanabilir (Sancar, 2017: 91). Bu faaliyetlerin dijital dünyadaki yansımaları ise dijital diplomasi özelinde ele alınabilir. Sosyal medya ortamları dijital diplomasi uygulamaları için sıkça başvurulan kaynaklardır. Hızlı ve aracsız bir iletişim ortamı sunan sosyal medya ortamları günümüzde hem genel mesajların iletimi hem de olağanüstü durumlarda gelişen krizlere ilişkin görüşlerin paylaşımı konusunda siyasi aktörlerin yoğun olarak kullandığı iletişim teknolojileri arasında yer alır.

Kamu diplomasisi uygulamaları içerisinde yer alan alanlardan bir diğeri de insani diplomasi. İnsani diplomasi, dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan ve insanların zarar gördüğü, savaş ya da doğal afet gibi olağanüstü durumlarda krizlerden etkilenen insanlar için uygun yaşam koşullarının sağlanması ve bu uygun yaşam koşullarının sürekli hale getirilmesi adına yürütülen tüm çalışmaları ve uluslararası iş birliğini ifade eder (İletişim Başkanlığı, 2022: 23). İyi niyet ve yardımlaşmaya dayalı insani diplomasi uygulamalarını başarı ile hayata geçirebilen devletlerin de kamu diplomasisi çerçevesinden değerlendirildiğinde olumlu girişimlerde buldukları söylenebilmektedir.

Çalışmanın kuramsal temelini kamu diplomasisi oluşturmaktadır. Bu nedenle çalışma kapsamında ilk olarak kamu diplomasisi kavramı açıklanmıştır. Daha sonra ise kamu diplomasisinin uygulama alanları içerisinde yer alan dijital diplomasi ve insani diplomasi kavramlarına değinilmiştir. Bu kavramların detaylandırılmasının nedeni ise çalışmada büyükelçiliklerin X.com hesaplarından gerçekleştirdikleri paylaşımların hem dijital diplomasi hem de insani diplomasi ile ilişkili olmasıdır. Böylece çalışmanın kuramsal kısmında kamu diplomasisi, dijital diplomasi ve insani diplomasi kavramları açıklanarak bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma kısmında ise Avrupa Birliği’ne (AB) üye ülkelerin 6 Şubat depremleri sonrasında gerçekleştirdikleri yardım faaliyetleri, kamu diplomasisi çerçevesinden incelenmiştir. Araştırmada belge taraması yöntemiyle elde edilen veriler nicel içerik analizi yöntemiyle incelenerek sonuçlara ulaşılmıştır. Bu bağlamda büyükelçiliklerin X.com hesaplarının genel görünümü, deprem sonrası paylaşımlarının konuları ve içerikleri, büyükelçiliklerin X.com hesaplarından aldıkları etkileşim incelenmiş

ve sonuç olarak büyükelçiliklerin deprem sonrası gerçekleştirdikleri yardım faaliyetleri, insani diplomasi ve dijital diplomasi özelinde analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. KAMU DİPLOMASİSİ

Diplomasi kelimesinin kökeni Antik Yunancadaki “diploma” sözcüğüdür. Diploma kelimesinin anlamı ise “ikiye katlamak”tır. Antik Yunanlar, devletin resmi işlemlerinde kullanılan evrakların katlanma biçimi nedeniyle, bu evrakları diploma olarak isimlendirmişlerdir. Diplomasi kavramı 18. yüzyıl başlarına kadar belgelerin yazılmasını, saklanmasını ve çözümlenmesini meslek olarak yapan insanların işlerini belirtmek için “belgeleri inceleme bilimi” şeklinde bir anlam ile kullanılmıştır. Diplomasi kelimesinin günümüzdeki kullanım anlamına kavuşması ise 18. yüzyılın sonlarında olmuş ve diplomasi kavramı, devletler arası ilişkilerde uygulanan yöntem ve pratikleri ifade eder hale gelmiştir (Ünal Erzen, 2014: 6). Diplomasi kavramı 18. yüzyıldaki anlamıyla günümüzde kullanılmaya devam ettiği gibi çağın getirdiği yenilikler ile birlikte çeşitli kavramlarla da bütünleşerek yeni alanlarda kullanılmaktadır.

1950’li yıllarda Soğuk Savaş sebebiyle hükümetlerin yabancı kamuları ikna etme ve tesir oluşturma çabaları çeşitli kamu diplomasisi uygulamalarının hayata geçirilmesine sebep olmuştur. Bu dönemde kamu diplomasisi faaliyetleri askeri, ekonomik ve politik sert güç unsurlarını tamamlayan enstrümanlardan biri olarak ele alınmıştır (Köksoy, 2015: 82). Soğuk Savaş’ın baş aktörleri Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kamu diplomasisini, istihbarat faaliyetleri ve örtülü propaganda için de kullanmaya çalışmışlardır. Açık şekilde ifade edilmesi ya da yürütülmesi mümkün olmayan siyasi gündemlerini kamu diplomasi uygulamalarına iliştiyerek yabancı toplumlar üzerinde tesir oluşturmaya çabalamışlardır (Lord, 1998: 51-52). ABD’nin soğuk savaş dönemindeki en önemli kamu diplomasi kurumu 1953 yılında kurulan *Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı (United States Information Agency-USIA)* olmuştur. USIA’in ABD’nin SSCB propagandası ile mücadelesindeki yeri son derece kritiktir. Sadece propaganda ve bilgi iletme faaliyetleri ile sınırlı kalmayan USIA, Amerikan kamu diplomasisi politikalarının merkezinde yer almıştır. USIA’in hayata geçirdiği uygulamalarının yanı sıra ABD, Hollywood sinemasını da kamu diplomasisi bağlamında etkili şekilde kullanmıştır. Ayrıca, bu dönemde, ünlü sanatçılar, uluslararası yayın yapan radyo ve televizyon kanalları da Amerikan kamu diplomasisine yoğun olarak hizmet etmişlerdir. ABD için Soğuk Savaş dönemindeki bir diğer önemli kamu diplomasisi uygulaması ise *Fulbright Bursları* olmuştur. Bu burs programıyla çok sayıda yabancı öğrenci ABD’de eğitim alma ve bu uzak ülkeyi tanıma imkânı bulmuştur. Eğitimlerini tamamlan öğrenciler ABD ve kendi ülkeleri arasında ortak anlayışların geliştirilmesine katkı sunmuşlardır (Ekşi, 2018:213-214).

Soğuk Savaş süresince SSCB ise yabancı toplumlar özelinde olumlu imaj oluşturmak için büyük yatırımlar gerçekleştirmiş, sanat, spor, radyo yayınları ve uluslararası yayıncılık faaliyetleri aracılığıyla yabancı toplumları cezbetmeye çalışmıştır (Cull, 2008:45). Aynı zamanda, SSCB’nin ilk uzay uydusu Sputnik’i başarılı şekilde fırlatması Sovyet

teknolojisinin başarısını göstermek adına son derece önemliydi. Sanatta ise bale gösterileri ve senfoni orkestralarının konserleri geniş halk kitlelerinin beğenisini kazanmıştır. Spora da ciddi yatırımlar yapan SSCB olimpiyatlarda madalya kazanan çok sayıda sporcu yetiştirerek bu alanda da en dikkat çeken ülkelerden birisi olmuştur. Ancak SSCB'nin başarılı kamu diplomasisi uygulamaları kendisine belirli ölçüde çekicilik sağlasa da ABD'den dünyaya yayılan popüler kültür kadar etkili olamamıştır (Nye, 2004: 73-75). SSCB'nin kamu diplomasisi uygulamaları gelişmekte olan ülkeler üzerinde kısa süreli pozitif bir etki oluşturmuşsa da 1980'lerde ülkenin ekonomik yönden yaşadığı problemler ile birlikte iç ve dış işlerinde yaşadığı siyasi sorunlar ABD karşısında geride kalmasına neden olmuştur (Cull, 2008:45). Soğuk Savaş ikliminin etkisini kaybetmesi ile uluslararası ilişkilerde yumuşama eğilimi öne çıkınca sosyal ve kültürel konulara olan ilginin artması kamu diplomasisi uygulamalarını daha önemli ve bağımsız hale getirmiştir. (Köksoy, 2015: 82). Kamu diplomasi kavramı da bu dönemde artan önemiyle birlikte kavramsallaşarak literatüre girmiştir.

Halkla ilişkiler ve uluslararası ilişkilerin temas ettiği noktada yer alan kamu diplomasisi kavramı ilk defa 1965 yılında ABD diplomatlarından Edmund Gullion tarafından ortaya atılmıştır. Gullion kamu diplomasisi kavramını propagandanın alternatifi olarak kullanmıştır. Gullion'a göre kamu diplomasisi yabancı ülke vatandaşlarını etkileyebilmek adına yürütülen faaliyetleri ifade eden bir kavramdır (Yağmurlu, 2019: 1269). Ancak kamu diplomasisi, propaganda ile eş anlamlı değildir ve propagandadan daha fazlasını ifade etmektedir. Aynı zamanda, kamu diplomasisi çalışmalarını sadece halkla ilişkiler kampanyası olarak değerlendirmek de doğru bir yaklaşım değildir (Nye, 2008: 101). Kamu diplomasisi, halkla ilişkiler, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, diplomasi, siyasi pazarlama, hukuk ve barış çalışmaları alanlarının hepsinden beslenmekte ve tüm bu alanların unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır (Arceneaux, 2022: 427). Klasik diplomasideki devlet ciddiyeti ve resmi yapı kamu diplomasisinde yer almamaktadır. Bir diğer anlatım ile devletten devlete yönelik ilişkiler yerini devletten kamuya, sivil topluma ve toplumun farklı kesimlerine yönelik yürütülen faaliyetler ile birlikte olumlu algı oluşturmak çabalarına bırakmıştır. Diplomasi ile kamu diplomasisinin hedefleri, bu nedenle, farklıdır. Diplomaside devletin iletişimi diğer devlet yöneticileriyle olduğu halde, kamu diplomasisinde devletin hedefi başka bir devletin kamusudur (İnceç, 2022: 21-22).

Kamu diplomasisi açık iletişim temelli ve yönetişime dayalı bir yapıya sahiptir. Doğruluk ve güvenilirlik kamu diplomasisi faaliyetlerini sürdürülebilir bir konuma getirmektedir. Kamu diplomasisi uygulamalar, ilişkiler, imajlar ve mesajlar üzerinden hareket ederek üç zaman kalıbı içerisinde şekillenmektedir. Buna göre, birinci kalıp günlük haber akışlarıdır. İkinci kalıp yüksek değerli politikalar üzerine orta vadeli kampanyalardır. Üçüncü ve son kalıp ise uzun vadeli anlaşmalardır (Gregory, 2008: 276). Ayrıca belirtmek gerekir ki kamu diplomasisi kendi değerlerini sadece yabancı toplumlara anlatma süreci değildir. Yabancı toplumlara dinlemek, yaklaşımlarını anlamak ve gerekiyorsa kendi politikalarını onların görüşleriyle ortak bir zemine oturtmak için düzenlemek veya yenilemek süreçlerini de içermektedir (Cull, 2009: 12). Çünkü kamu diplomasisinin nihai

görevi yabancı toplumlarda pozitif bir algı oluşturarak ilgili ülkenin yönetici kesimini olumlu anlamda etkilemektedir. Kamu diplomasisi, bu bakımdan resmi devlet politikası olma özelliği taşımaktadır.

Bu noktada aşağıda resmi devlet politikası olarak değerlendirilebilecek kamu diplomasisinin uygulama alanları olan dijital diplomasi ile insani diplomasi konularına yer vermek, teorikten uygulamaya geçiş aşamasının anlatımı açısından önem taşımaktadır.

1.1. Kamu Diplomasisinin Uygulama Alanı Olarak Dijital Diplomasi

Klasik diplomasi anlayışı, yeni iletişim teknolojileri ve değişen dünya düzeninin de etkisiyle yeni boyutlar kazanmış ve çeşitlenmiştir. Yaşanan değişiklikler, aynı zamanda, kamu diplomasisi uygulamalarında da yeniliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İnternet ve sosyal medya günlük hayatta olduğu gibi diplomatik faaliyetlerde de paradigma değişiminin önünü açmıştır. Yaşanan değişimler, politika uygulamalarının dijital ortamlar üzerinden sürdürülebilmesini içeren “dijital diplomasi” kavramının ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Seyidov ve Artan Özorun, 2021: 144-145). Dijital diplomasi, devletlerin diplomatik hedeflerini gerçekleştirebilmek, imaj ve itibarlarını proaktif bir şekilde yönetebilmek için dijital teknolojileri kullanması olarak tanımlanabilmektedir. Dijital diplomasi uygulamaları temel olarak iki merkezden yürütülmektedir. Bunlardan birincisi dışişleri bakanlığı ve ikincisi ise ülkelerini yurt dışında temsil eden büyükelçiliklerdir. Dışişleri bakanlıkları ile büyükelçilikler, ülkelerinin yabancı kamulara yönelik mesajlarını, dijital dünyanın sağladığı olanaklardan yararlanarak yerel halkın tarihi, kültürü ve değerleri ile bütünleştirebilmektedir. Böylece söz konusu mesajların yabancı kamular tarafından daha kolay benimsenmesi sağlanabilmektedir (Adesina, 2017:3). Dijital diplomasi pratikleri arasında internet sitesi ve sosyal medya ortamlarının kullanımları, e-posta yönetimi ve online (çevrim içi) video görüşmeleri gibi yaklaşımlar bulunmaktadır (Çağlayan ve Pelenk Özel, 2021: 245). Bu anlatım çerçevesinde değerlendirildiğinde kamu diplomasisinin uygulama alanlarından birisine dönüşen dijital diplomasi, internet ve ona bağlı teknolojiler üzerinden diplomatik faaliyetlerin yürütülmesi süreci olarak tanımlanabilmektedir. Kamu diplomasisinde devletlerin kendilerini ifade edebilmeleri, görüşlerini kendi pencerelerinden sunabilmeleri, olumlu çalışmalarını geniş kitlelere anlatabilmeleri son derece önemlidir. İnternet ve sosyal medya gibi teknolojiler de devletlerin kendilerini yabancı ülke vatandaşlarına dolaysız şekilde anlatabilmeleri için büyük olanaklar sunmaktadır. Devletler kendi mesajlarını iletmenin yanı sıra hitap ettikleri toplumun fikirlerini ve olaylara yaklaşımlarını da internet ve sosyal medya üzerinden kolayca öğrenerek, ona göre tutumlarını oluşturabilme olanağına sahiptirler. Bu nedenle günümüzde devletler, internet ve sosyal medya üzerinden hem kendi vatandaşları hem de etkilemeye çalıştıkları yabancı ülke vatandaşları ile iletişimlerini arttırabilmek için çalışmalar yürütmektedirler (Salihi, 2021: 548). Sosyal medya kullanımının sunduğu ortam, kamu diplomasisi çalışmalarının tek taraflı iletişim sürecinden ziyade karşılıklı etkileşime dönüşmesini sağlamıştır. Bu nedenle uygulayıcılar hedef kitlelerine aktardıkları bilgi ile gönderici konumundayken, onlardan gelen cevapları aldıkları için de alıcı konumunda bulunmaktadırlar.

Dijital diplomaside bütün süreç devlet veya hükümet başkanları tarafından yürütülmektedir. Bu bağlamda, büyükelçilikler, ülkelerinin dijital ortamlarda temsili, ülkelerinin imajı ve kamu diplomasisi faaliyetleri üzerine yeni sorumluluklar edinmişlerdir. İnternet ve özellikle sosyal medya ortamları büyükelçilerin görevde bulunduğu ülke halkı ile iletişim kurma ve kendi ülkesi ile ilgili olumlu imaj oluşturabilmesi için önemli avantajlar sağlamaktadır. Büyükelçiler hem kendi sosyal medya hesapları hem de büyükelçiliğin sosyal medya hesapları üzerinden dijital diplomasi faaliyetlerini gerçekleştirmek için önemli roller üstlenebilmektedirler. Büyükelçiler, görevde buldukları ülkede kendi ülkelerini resmi olarak temsil ettikleri için gazeteciler ve siyasetçiler başta olmak üzere, ilgili ülkenin vatandaşları tarafından da sosyal medya ortamlarında takip edilebilmektedirler. Bu sayede, büyükelçiler kendi ülkeleri ile ilgili ortaya çıkan yanlış bilgilere ve haberlere ilişkin düzeltmeler yapma ve kendi ülkelerinin savunduğu görüşleri hızlı ve aracısız bir şekilde aktarma olanağına sahip olabilmektedirler (Özlu ve Ernek Alan, 2020: 1350-1351).

Günümüzde Twitter başta olmak üzere sosyal medya ortamları devletler tarafından yürütülen iletişimde yaygın olarak kullanılmakta ve devletlerin resmi temsil araçlarından birisi olarak görülmektedirler (Hedling ve Bremberg, 2021:1602). Bununla birlikte, son yıllarda dijital diplomasi içerisinde “Twitter Diplomasisi” veya “Twiplomacy” olarak adlandırılan yeni kavramlar da ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar devletlerin ve devleti temsil edenlerin Twitter üzerinden kurdukları iletişimi ve kamu diplomasisi faaliyetlerini açıklamaktadırlar (İris ve Akdemir, 2020: 14). Ancak Twitter’ın ismi Elon Musk tarafından değiştirilerek “X” olarak belirlenmiş, “mavi kuş” olan logosu da X harfi ile değiştirilmiştir (Habertürk, 2023). Bu bağlamda Twitter markası yenilediği için artık Twitter Diplomasisi ya da Twiplomacy kavramları yerine “X Diplomasisi” kavramının kullanılmasının, tarafımızca daha doğru olacağı düşünülmekte ve önerilmektedir.

Dijital diplomasi ayrıca doğal afetlerin neden olduğu olağanüstü kriz durumlarında halk ile iletişim kurulmasına yardımcı olan önemli bir araçtır. Sosyal medya gibi dijital araçlar sayesinde kriz durumları sonrası vatandaşların güvenliği ile ilgili konularda bilgilendirmeler de yapılabilmektedir (Albayrak, 2023: 498). X.com ortamı da siyasilerin olağanüstü durumlarda hızlıca mesajlarını iletebilmek için yoğun olarak kullandıkları araçlardan birisine dönüşmüştür. Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan depremler ile ilgili yerli ve yabancı çok sayıda siyasetçinin depremlerle ilgili açıklamalarda bulunması ve yardım tekliflerini bu ortamlar üzerinden duyurmaları X.com’un ne kadar etkin bir iletişim ve diplomasi aracı olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Sosyal medya, kamu diplomasisi için önemli fırsatları bünyesinde barındırmakla birlikte çeşitli riskleri de içermektedir. Devletlerin birbirlerine benzer şekilde onlarca yıldır hayata geçirdikleri birçok kamu diplomasi uygulaması bulunmasına rağmen, dijital diplomasi henüz tam anlamıyla keşfedilmiş ve sınırlarına ulaşılmış bir alan olma niteliğine kavuşmamıştır (Zhang, 2013:1313). ABD’li politikacı ve bürokratların sosyal medya kullanımlarıyla ilgili yaşadığı çeşitli sorunlar dijital diplomasi uygulamalarının içerdiği riskleri gözler önüne sermektedir. Kamu görevlilerinin sosyal medyayı nasıl kullanacakları konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları ciddi problemler yaşanmasına neden olabilecek

bir olasılığı üzerinde barındırmaktadır. ABD'nin Avrupa'daki kamu diplomasisinden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Colleen Graffey'nin Orta Doğu'da yaşanan bir kriz sırasında satın aldığı mayodan bahsetmesi eleştirilerin hedefi olmasına neden olmuştu. Obama yönetiminde yer alan yeni medya uzmanları da benzer sorunlar yaşamışlardı. 2010 yılı Haziran ayında Jared Cohen'in Suriye'de içtiği Frappachino kahvesi ile ilgili attığı tweet çokça eleştirilmişti (Cull, 2011:5). Örneklerden de görülebileceği üzere dijital diplomaside çok sıradan mesajlar bile basit olayları krize dönüştürme potansiyelini içerisinde barındırmaktadır.

Dijital diplomasi için bir diğer risk unsuru da siber saldırılardır. Siber saldırıları gerçekleştiren kişi ya da gruplar kimi zaman politik amaçlar ile hareket edebilmekte ve genellikle siyasi tavizler elde etme ya da itibar suikastı gibi gündemler üzerinden eylemler gerçekleştirebilmektedirler. Bazı durumlarda siber saldırılar, farkındalık oluşturup bir konuya dikkat çekmek amacıyla aktivistler tarafından düzenlenebilirken, bazen de tamamen kötü niyetli ve yıkıcı olmak amacıyla gerçekleştirilebilmektedir. Kötü niyetli siber saldırıların temel amaçları korku yaratmak, kritik altyapı sistemlerinin işleyişini bozmak, tedirginlik oluşturmak, şantaj ve casusluk yapmaktır. Bir diğer anlatıma göre, bu tür siber saldırıların motivasyonları yıkıcı ve yıpratıcı olmaktadır (Gross, Canetti ve Vashdi, 2016:1). Bu nedenle, hükümetler, dijital diplomasi uygulamalarını kurgularken tüm bu riskleri de hesaplamalıdır. Dijital diplomasi konusunda eğitimsiz bir kamu görevlisinin, farkında olmadan, son derece yanlış bir mesajı çok geniş kitlelere ulaşacak şekilde yayımlama olasılığı bulunmaktadır. Bununla birlikte, siber saldırı sonucunda sosyal medya hesapları ele geçirilen bir kamu görevlisi adına kriz yaratacak mesajların da yayımlanması olasılıklar içerisinde. Dijital dünyada güvenli şekilde var olmak isteyen devletler için bu konularda önlem(ler) almak kritik önem arz etmektedir.

1.2. Kamu Diplomasisinin Olağanüstü Durumlardaki Uygulama Alanı Olarak İnsani Diplomasi

İnsani diplomasi, insani çalışmaların ön plana çıkması ile 19. yüzyılda tanımlanmış bir kavramdır. İnsani diplomasi çalışmalarında başlıca amaç insan hayatının kurtarılması ve korunmasıdır (Yıldırım ve Kalkan Küçüksoğak, 2020: 595). Tamamen insani ihtiyaçların karşılanması için bu konuda etkili olabilecek aktörler üzerinde tesir oluşturma çabaları da insani diplomasi içerisinde yer almaktadır (Atienza ve Quilala, 2021:346). İnsani diplomasi, kamu diplomasisi faaliyet alanlarından birisidir. Olağanüstü durumlarda ihtiyacı olanlara ulusal ve uluslararası yardımların ulaştırılması, yardımların koordine edilmesi ve bunlar yapılırken de insana saygıyı temel alan çalışmaları ifade etmektedir. İnsani diplomasi çalışmaları genel olarak doğal afet ve insani kriz durumlarında ön plana çıkmaktadır (Yazar, 2021: 117). İnsani diplomasi, insani faaliyetlere verilen desteğin en üst düzeye taşınması ve gerekli durumlarda uluslararası iş birliğinin hızlı ve sağlıklı bir şekilde kurulması üzerine odaklanmaktadır. İnsani diplomasi hem sorun yönetimi hem de kriz yönetimi konularıyla ilişkilidir. İnsani diplomasinin olağanüstü durumlarda sadece yardımların temin edilmesi ile sınırlı olduğu düşünülmemelidir. Aynı zamanda, tüm paydaşların en verimli şekilde çalışabilmelerinin koordinasyonunu da ifade etmektedir (Regnier, 2011: 1212-1213).

İnsani diplomasi faaliyetleri gerçekleştirilirken tarafsızlığa dikkat etmek son derece önemlidir. Bu noktada, insani diplomasi faaliyetlerinde bulunan ülkelerin gerçekleştirdikleri yardımlarda ırk, din, cinsiyet, etnik köken vb. gibi konularda herhangi bir ayırım gözetmeleri kabul gören bir davranış biçimi değildir. İnsani diplomasi faaliyetleri içerisinde gerçekleştirilen insani yardımlar kısa, orta ve uzun vadeli olarak farklılık gösterebilmektedir. Kısa vadede gerçekleştirilen yardımlarda öncelik insanların can güvenliğinin sağlanması, gıda ve barınma gibi temel ihtiyaçların giderilmesidir. Orta ve uzun vadede ise altyapının onarımı ve hayatın devamı için gereken temel tesislerin inşası gündeme gelmektedir (Yıldırım ve Kalkan Küçüksolak, 2020: 597).

İnsani yardım faaliyetlerinin devletlerin olumlu imajlarını güçlendirmede ve çekiciliklerini artırmada önemli bir yerinin olduğu düşünülmektedir (Gong, 2021: 241). Bununla birlikte, kriz durumlarında veya doğal afetlerde gerçekleştirilen insani diplomasi faaliyetleri devletler arası ilişkilerin kuvvetlenmesinde etkili bir araç konumundadır. (O'Hagan, 2016: 661). İnsani diplomasi kapsamında gerçekleştirilen dış yardımlar, devletlere itibar kazandırmakta ve yardım yapılan ülke halkı üzerinde pozitif bir etki oluşturarak yumuşak güç elde edilmesini sağlamaktadır (Çelik, 2023:76). Ayrıca insani diplomasi faaliyetleri sayesinde “barış inşası” süreçleri de ortaya çıkabilmektedir. Uzun zamana yayılmış ve dondurulmuş sorunları olan toplumlar insani diplomasi uygulamaları ile iletişimlerini geliştirebilmektedirler. İnsani diplomasi aktörlerinin faaliyetleriyle zemin oluşturdukları barış ve iyi niyet ortamı, çözülemeyen problemlerin çözümüne ilişkin teşvik edici unsurlar biçiminde kendilerini gösterebilmektedirler (Battır, 2023: 61).

2. İNSANİ VE DİJİTAL DİPLOMASİ BOYUTUYLA 6 ŞUBAT DEPREMLERİ

Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde merkez üssü Kahramanmaraş olan 7.7 ve 7.6 büyüklüğünde meydana gelen depremler çok sayıda can kaybına neden olmuş ve şiddetli yıkıma yol açmıştır. Depremler, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde “Kahramanmaraş, Hatay, Adıyaman, Gaziantep, Malatya, Kilis, Diyarbakır, Adana, Osmaniye, Şanlıurfa ve Elazığ’da” yoğun şekilde hissedilmiştir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Raporu, 2023). Meydana gelen doğal felaketin ardından Türkiye en üst seviye yardım çağrısı olarak belirtilen ve dış yardımları da içeren 4. Seviye Acil Durum ilan etmiştir. Türkiye’nin çağrısı üzerine 82 ülkeden arama-kurtarma çalışmalarına katılmaları için ekipler gönderilmiş ve 9 binin üzerinde yabancı personel çalışmalarda görev almıştır. Türkiye’nin yaşadığı bu olağanüstü felaket karşısında AB ise tarihi boyunca hayata geçirdiği en büyük arama kurtarma operasyonlarından birisini başlatmış ve birliğe üye ülkelerin olağanüstü bir afet veya acil durum yaşaması durumunda etkinleştirilecek olan AB Sivil Koruma Mekanizmasını uygulamıştır (Acer ve Okumuş, 2023). Yaşanan olağanüstü felaket, acil durumlardaki dayanışma ihtiyacını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle doğal afetlerin ilk anlarında, can kayıplarını mümkün olduğunca azaltmak için çeşitli insani diplomasi faaliyetlerinin hızlı şekilde hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Sosyal medya, olağanüstü olayların yaşandığı kriz durumlarında kritik bilgi paylaşımı ve resmi bilgilendirmeler için kullanılabilir (Dabner, 2012: 71). Arama ve kurtarma

faaliyetlerinin organizasyonu ve doğal afet nedeniyle mağdur olan insanlar ile onlara yardım etmeye çalışanlar arasındaki iletişimi sağlamada sosyal medya son derece işlevseldir. 2005 yılında ABD'de yaşanan Katrina kasırgasında, 2010 yılında gerçekleşen Haiti ve Yushu depremlerinde sosyal medya felaket sonrası yaraların sarılmasında önemli bir ihtiyacı gidermiştir. Doğal afetler sonrası sosyal medya üzerinden kurulan iletişimin insanlar arasındaki duygusal desteğin paylaşılmasında ve dayanışma duygusunun oluşmasında önemli katkıları mevcuttur (Yıldırım, 2023: 279). Afet durumlarında sosyal medyadan sağlanabilecek tüm faydalar, büyükelçilikler tarafından dijital diplomasi bağlamında da kullanılabilir. Büyükelçilikler sosyal medya aracılığıyla olayları takip etme ve gerektiğinde kendi mesajlarını iletme konusunda dijital diplomasi uygulamalarına başvurabilirler.

3. YÖNTEM

Çalışma, nicel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Bu amaçla, veri toplama sürecinde belge inceleme yöntemi kullanılmış ve elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile değerlendirilmiştir. İçerik analizi, belgelerin veya söyleşi çıktılarının sınıflandırılması ve karşılaştırılmalarının yapılabilmesi için kullanılan bir tekniktir. Bu teknikte amaç içeriklerin sistematik bir şekilde sınıflandırılması ve tanımlanmasıdır. Gerçekleştirilen sınıflandırma, verilerin yorumlanmasına ve daha detaylı analizlerin yapılabilmesine olanak vermektedir. İçerik analizi ile dağınık halde bulunan veriler belli gruplara yerleştirilerek kabul edilebilirlik sınırları içerisinde kalan sayıda içerik kategorilerine dahil edilebilmektedirler. İçerik analizi aşamaları temelde şunlardır; analiz gruplarının oluşturulması, kategorilerin belirlenmesi, verilerin kodlanması, verilerin tablolara yerleştirilmesi ve elde edilen verilerin sunulması (Altunışık vd., 2010: 322-324). Araştırma kapsamında büyükelçiliklerin X.com üzerindeki paylaşımları niceliksel olarak; paylaşım sayıları, paylaşımlarda kullanılan dil, paylaşım konuları, paylaşımların etkileşim bilgileri ve paylaşımların içerik özellikleri üzerinden incelenmiştir. Çalışmada içerik analizi ile verileri düzenlemek için tablolar oluşturulmuş ve bu tablolardan elde edilen bilgiler ışığında değerlendirme yapılarak büyükelçiliklerin X.com üzerinden yürüttükleri kamu diplomasisi faaliyetleri insani ve dijital diplomasi özelinde belirlenmeye çalışılmıştır.

3.1. Amaç ve Önem

Çalışmanın amacı, Türkiye'de bulunan AB'ye üye ülke büyükelçiliklerinin 6 Şubat depremlerinin ardından X.com üzerinden yürüttükleri kamu diplomasisi faaliyetlerinin dijital ve insani diplomasi özelinde incelenmesidir. Çalışma olağanüstü bir felaket durumunda ülkelerin yürüttüğü kamu diplomasi faaliyetlerini çeşitli açılardan ele alması, büyükelçiliklerin insani ve dijital diplomasi uygulamalarını detaylı olarak irdelemesi açısından önem taşımaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini, AB'ye üye ülkelerin Türkiye'deki büyükelçiliklerinin X.com üzerindeki kurumsal hesapları olarak belirlenmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen AB üye ülkelerinin seçilmesinin nedeni ise Türkiye'nin AB için aday ülke

statüsünde bulunması ve bu durumun ikili ilişkilerde kamu diplomasisi yaklaşımına da uygun olarak karşılıklı yakınlaşmayı ve dayanışmayı gerekli kılmıştır. Araştırmanın büyükelçilik hesapları üzerinden yürütülmesinin nedeni ise bir ülkede kendi ülkesinin temsilcisi olarak bulunan büyükelçilerin, dijitalleşen dünyada sorumluluklarının artması ile birlikte kamu diplomasisi faaliyetlerini hayata geçirmede ve kendi ülkelerinin yaklaşımlarını görevde buldukları ülkenin vatandaşlarına aktarmada başat aktörlerden olduğu varsayımdır.

Çalışma, 6 Şubat 2023 ile 6 Mart 2023 tarihleri arasındaki 1 aylık zaman dilimini kapsamaktadır. Bunun nedeni ise 6 Şubat'ta yaşanan depremlere ilişkin acil müdahale, kurtarma, yaralıların tedavisi, gıda ve su ihtiyaçlarının karşılanması gibi yardımların önemli bir kısmının felaketin yaşandığı andan itibaren ilk 1 aylık süreyi kapsadığı varsayımdır. İlk bir ay sonrasında devam eden yardımlar çalışmanın sınırlılığı gereği değerlendirmeye alınmamıştır.

3.3. Sınırlılıklar

Araştırma sürecinde birçok ülkenin X.com'daki büyükelçilik hesaplarından kendi yerel dillerinde paylaşımlar gerçekleştirdikleri belirlenmiş olmasına rağmen, yalnızca Türkçe ve İngilizce olarak yapılan paylaşımlar araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Bunun nedeni Türkiye'de resmi dilin Türkçe olması ve en yaygın bilinen yabancı dilin de İngilizce olmasından kaynaklanmaktadır. Büyükelçiliklerin kamu diplomasisi çerçevesinde Türk vatandaşlarına ulaşmak istedikleri durumlarda bu iki dilde paylaşım yapmalarının yerinde olacağı varsayımdan hareketle, büyükelçiliklerin yerel dillerdeki paylaşımları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

AB'nin 27 üyesi vardır. Bu ülkeler (harf sıralaması ile) şu şekilde sıralanmaktadır: Almanya, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Güney Kıbrıs, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Litvanya, Letonya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan (Country Profiles, 2024). Çalışma kapsamında büyükelçiliklerin X.com üzerindeki kurumsal hesaplarına ilk olarak dış işleri bakanlıklarının internet siteleri üzerinden ulaşılmıştır. İkinci basamakta ise büyükelçiliklerin kendi (özel) internet sitelerine ulaşılarak araştırma gerçekleştirilmiştir. Ancak bu yöntemle sadece; Almanya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Slovakya ve Yunanistan büyükelçiliklerinin X.com hesaplarına ulaşılabilmiştir. Bu nedenle daha fazla sayıda büyükelçiliğin kurumsal hesabına ulaşabilmek için AB Türkiye Delegasyonu'nun resmî internet sitesi üzerinden X.com (@EUDelegationTur) hesabına erişim sağlanmıştır. AB Türkiye Delegasyonu X.com hesabından üye ülkelerin büyükelçiliklerinin takip edileceği düşüncesi ile hesabın takip ettikleri arasında başka bir arama daha yapılmış ve Lüksemburg, Malta, Polonya ve İsveç'in X.com hesaplarına da bu yöntem ile ulaşılmıştır. Yapılan aramalarda; Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya, Çekya, Danimarka, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Portekiz, Romanya büyükelçiliklerinin ise herhangi bir X.com hesabı

tespit edilememiştir. Avusturya'nın ise 2021 yılından beri hiç paylaşımı olmayan bir X.com hesabı bulunmuş ancak bu hesap aktif olmadığı için değerlendirme dışında bırakılmıştır.

AB Türkiye Delegasyonu'nun, Türkiye'de büyükelçiliği bulunmaktadır ancak çalışma kapsamında tek tek ülkelerin kamu diplomasisi yaklaşımları belirlenmeye çalışıldığından, AB'nin genelini temsil eden AB Türkiye Delegasyonu Büyükelçiliği araştırmanın dışında tutulmuştur. Güney Kıbrıs Rum Kesimi'nin ise Türkiye tarafından tanınmaması nedeniyle Türkiye'de büyükelçiliği bulunmamaktadır ve araştırmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca Polonya büyükelçiliğinin aktif olarak X.com hesabını kullandığı belirlenmiş olmasına rağmen, bu ülke araştırmaya dahil edilememiştir. Bunun nedeni çalışma kapsamında büyükelçilik hesaplarının incelendiği tarihler arasında yapılan geriye dönük aramalarda hesabın sadece 24 Şubat 2023 ile 6 Mart 2023 tarihleri arasındaki paylaşımlarına erişilebilmesidir. Bu ise araştırmada değerlendirmeye alınan 6 Şubat 2023 ve 6 Mart 2023 tarihleri arasında geçen 1 aylık sürenin tamamını kapsamamaktadır. Bu durum da araştırmanın sınırlılıklarından birisini oluşturmuştur.

4. BULGULAR

Büyükelçiliklerin X.com üzerinden gerçekleştirdikleri kamu diplomasisi faaliyetleri çalışma kapsamında altı tablo ile incelenmiştir. Birinci tabloda büyükelçiliklerin X.com'da yer alan hesaplarının genel görünümü ve temel bilgileri yer almıştır. İkinci tabloda araştırma süresi içerisinde büyükelçiliklerin X.com hesaplarından gerçekleştirilen paylaşımların ne kadarının kamu diplomasisi bağlamında deprem felaketi ile ilgili olduğu ve ne kadarının ise depremden bağımsız, farklı konular özelinde paylaşıldığı incelenmiştir. Üçüncü tabloda, büyükelçiliklerin deprem felaketleri ile ilgili paylaşımlarında kullanılan dile ilişkin sayılar yer almaktadır ve paylaşımların Türkçe ve İngilizce kullanımlarının karşılaştırılması yapılmıştır. Dördüncü tabloda büyükelçilik paylaşımlarının konulara göre sınıflandırılması yapılmıştır. Buna göre, Taziye, Yardım Gönderimi, Kurtarma Çalışması, Sağlık Hizmeti, Bilgilendirme, Dayanışma Mesajı, Ziyaret ve Tebrik-Teşekkür olmak üzere 8 başlıkta paylaşımlar konularına göre sınıflandırılmışlardır. Beşinci tabloda büyükelçilik paylaşımlarının kullanıcılardan aldığı etkileşim incelenmiştir. Bu doğrultuda etkileşimin boyutunun ölçülmesi için tabloda, beğeni sayısı, yorum sayısı, yeniden paylaşım ve görüntülenme bilgilerine yer verilmiştir. Altıncı tabloda ise büyükelçilik paylaşımları içerik özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Paylaşımların metin, fotoğraf, video veya birden fazla içerik özelliğini aynı anda bulduran karma içerik nitelikleri dikkate alınarak sınıflandırma yapılmıştır.

Tablo 1: Büyükelçiliklerin X.com Hesap Bilgileri

Ülke	X.com Bağlantısı	Katılım Yılı	Takipçi Sayısı	Takip Edilen Sayısı	Gönderi Sayısı	Resmi Site Bağlantısı	
1	İspanya	@EmbEspTurquia	2015	39,8 B	240	6230	VAR
2	Fransa	@FranceenTurquie	2016	20,5 B	312	4818	VAR
3	Belçika	@BelgiumAnkara	2016	2979	498	1068	VAR
4	Yunanistan	@GreeceInTürkiye	2017	13,9 B	727	2583	VAR

Ülke	X.com Bağlantısı	Katılım Yılı	Takipçi Sayısı	Takip Edilen Sayısı	Gönderi Sayısı	Resmi Site Bağlantısı	
5	İtalya	@ItalyinTurkey	2015	24,5 B	1052	4468	VAR
6	Hollanda	@NLinTurkiye	2022	1552	182	303	VAR
7	Almanya	@AlmanyaBE	2014	40,5 B	2335	5251	VAR
8	Finlandiya	@FinEmbAnkara	2011	3343	661	1912	VAR
9	İsveç	@SwedenAnkara	2013	5218	1465	5379	VAR
10	Lüksemburg	@LUinAnkara	2012	882	280	1513	VAR
11	İrlanda	@IrlEmbAnkara	2016	10 B	1456	3095	VAR
12	Malta	@maltainturkey1	2020	241	179	251	VAR
13	Slovakya	@AnkaraSlovak	2019	74	70	348	VAR
14	Polonya	@PLinTurkiye	2012	5416	327	6331	VAR
15	Bulgaristan	--	--	--	--	--	--
16	Hırvatistan	--	--	--	--	--	--
17	Slovenya	--	--	--	--	--	--
18	Çekya	--	--	--	--	--	--
19	Danimarka	--	--	--	--	--	--
20	Estonya	--	--	--	--	--	--
21	Macaristan	--	--	--	--	--	--
22	Letonya	--	--	--	--	--	--
23	Litvanya	--	--	--	--	--	--
24	Avusturya	--	--	--	--	--	--
25	Portekiz	--	--	--	--	--	--
26	Romanya	--	--	--	--	--	--
27	Güney Kıbrıs	--	--	--	--	--	--

Çalışma kapsamında AB üyesi 27 ülkeden 13'ünün büyükelçilik hesapları detaylı olarak incelenebilmiştir. Araştırma kapsamında büyükelçiliklerin X.com hesapları tespit edilmeye çalışılırken büyükelçilik internet sitelerinden sosyal medya hesaplarına yönlendirici bağlantılar olup olmadığı kontrol edilmiştir. Avusturya, Bulgaristan, Hırvatistan, Danimarka, Malta, Portekiz, Slovenya ve İsveç gibi bazı büyükelçiliklerin internet sitelerinde hiçbir sosyal medya bağlantısı bulunmazken, Çekya ve Polonya gibi bazı ülkelerin de internet sitelerinde çalışmayan sosyal medya bağlantılarının olduğu görülmüştür. Macaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg ve Romanya büyükelçiliklerinin ise aktif kullandıkları başka sosyal medya hesapları bulunurken X.com hesaplarının bulunmadığı belirlenmiştir. Büyükelçiliklere ilişkin sosyal medya hesaplarının bulun(a)maması dijitalleşen dünya sisteminde bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal medya, kamu diplomasisi araçlarından birisi olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. Günümüzde daha çok sayıda kamu diplomasi profesyoneli ve diplomat sosyal medyanın bir gereklilik olduğunu anlamıştır. Milyonlarca insanın kullandığı sosyal medyada var olabilmek için kamu diplomasisi profesyonellerinin kendilerine uygun bir yol

bulmaları ya da yol açmaları gerekmektedir. Çünkü geleneksel iletişim araçlarıyla günümüzde hala daha fazla insana ulaşmak mümkün olsa da toplumdaki etkili insanlara ulaşmanın en hızlı yolu sosyal medya üzerinden geçmektedir. Kamu diplomasisi uygulayıcıları ve diplomatlar, sosyal medyayı etkin şekilde kullanabilmek için akıllıca davranmalı ve yerel koşullara uygun olarak kullanmayı öğrenmelidirler (Rugh, 2014:124-125). Bu bağlamda araştırma kapsamında X.com hesapları incelenen büyükelçiliklerden bazılarının sosyal medya hesaplarına yönlendirme yapan bağlantıları kullanmamaları ve çeşitli sosyal medya ortamlarında faaliyet yürütürken X.com gibi yaygın kullanımda olan bir ortamda yer almamaları kamu diplomasisi ve dijital diplomasi faaliyetleri açısından olumsuzluk olarak değerlendirilmektedir.

İspanya, Fransa, İtalya ve Almanya'nın büyükelçiliklerinin 20 binin üzerinde takipçiye sahip oldukları ve paylaşım sayıları açısından bakıldığında X.com üzerinde etkin oldukları anlaşılmaktadır. Büyükelçiliklerin sosyal medyadaki varlıklarının, kendilerini aracısız bir şekilde ifade edebilme imkânı vermesinden dolayı kamu diplomasisi faaliyetleri açısından olumlu olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan vurgulamak gerekir ki bu ülkeler Türkiye ile yoğun ilişkiler içerisinde olan ve kalabalık nüfuslu ülkelerdir. Buna karşın, Avrupa'daki az nüfuslu ve Türkiye ile iletişimi görece kısıtlı olan diğer ülkelerin takipçi sayılarının az olmasının nedeni ise sadece sosyal medya kullanımlarının etkinliğiyle değerlendirilmemelidir. Çünkü ülkelerin Türkiye'deki tesir alanları da ilişkileri ölçüsünde sınırlı olabilir. Fakat bu durum ülkelerin dijital dünyada Türk vatandaşlarına yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinde bulunmayacakları anlamına gelmemektedir. Bu nedenle, çalışmada küçük ve az nüfuslu ülkelerin de takipçi sayısını arttırmaları dahi dijital dünyada kamu diplomasisi faaliyetleri üzerine daha çok yoğunlaşmalarının gerekli olduğu öngörülmektedir.

X.com üzerinde hesabı bulunan bütün ülkelerin hesap sayfalarından ya büyükelçilik internet sitesine ya da ülkelerinin dışişleri bakanlıklarındaki ilgili sayfalara yönlendirme bağlantısı olduğu belirlenmiştir. Bu bağlantıların hedef kitleyi, ülke ve büyükelçilik faaliyetlerine ilişkin daha fazla bilgi almaya yönlendirdiği anlaşıldığından sosyal medya hesaplarındaki bağlantıların kamu diplomasisi faaliyetleri açısından olumlu etki yaratacak bir uygulama olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 2: Büyükelçiliklerin Paylaşımının Genel Tablosu

Ülke	Deprem ile İlgili Paylaşımının Toplamı	Tüm Paylaşımının Toplamı
1 İspanya	118	181
2 Fransa	94	165
3 Belçika	71	103
4 Yunanistan	67	90
5 İtalya	67	109
6 Hollanda	41	51
7 Almanya	40	56
8 Finlandiya	32	75

Ülke		Deprem ile İlgili Paylaşımlarının Toplamı	Tüm Paylaşımların Toplamı
9	İsveç	22	22
10	Lüksemburg	20	22
11	İrlanda	15	19
12	Malta	11	19
13	Slovakya	9	13
14	Polonya	0	30

Büyükelçiliklerin 6 Şubat depremleri sonrasında 1 ay boyunca deprem ile ilgili yoğun paylaşımlarda bulunduğu görülmüştür. Araştırma kapsamında X.com hesabı incelenen 13 ülkeden Finlandiya hariç hepsinin %50 ve üstü oranda deprem felaketi sonrasında yaşanan durumlara ilişkin paylaşımlarda bulunduğu belirlenmiştir.

Paylaşım sayılarının ortalamalarına bakıldığında ise; İspanya, Fransa, Belçika, Yunanistan ve İtalya büyükelçilikleri günde genel olarak 2'den fazla paylaşımda bulunmuşlardır. Yüzbinlerce insanı etkileyen büyük bir felakete ilişkin büyükelçiliklerin gündemi takip ederek paylaşımlarda bulunmaları kamu diplomasisi yaklaşımı açısından olumlu olarak değerlendirilmiştir.

Aynı zamanda, belirtmek gerekir ki büyükelçiliklerin depremle ilgili paylaşımları haricinde gerçekleştirilen paylaşımları arasında yine deprem konulu paylaşımlar da bulunmaktadır. Ancak bu paylaşımlar Türkçe ve İngilizce olmadığı için deprem paylaşımları kapsamında değerlendirilmemişlerdir. Bu durumun nedeni 3. tablo altında detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

Tablo 3: Büyükelçiliklerin Paylaşımlarında Kullanılan Dil

Ülke		Türkçe Paylaşım Sayısı	İngilizce Paylaşım Sayısı	Toplam
1	İspanya	24	94	118
2	Fransa	85	9	94
3	Belçika	25	46	71
4	Yunanistan	24	43	67
5	İtalya	57	10	67
6	Hollanda	27	14	41
7	Almanya	34	6	40
8	Finlandiya	3	29	32
9	İsveç	17	5	22
10	Lüksemburg	9	11	20
11	İrlanda	10	5	15
12	Malta	1	10	11
13	Slovakya	0	9	9

Büyükelçiliklerin X.com hesaplarından yaptıkları paylaşımlar kullanılan dil açısından incelendiğinde, paylaşımlarının büyük bölümünü (paylaşım sayılarına bakılmaksızın)

Türkçe olarak yapan Fransa, İtalya, Almanya ve İsveç'in, Türk vatandaşları ile iletişim kurma açısından başarılı bir yaklaşım benimsedikleri anlaşılmaktadır.

Büyükelçiliklerin hedef kitlelerine yönelik yerel dillerde içerik oluşturmalarının iletişim faaliyetlerinin başarısını arttırdığı düşünülmektedir. Aynı zamanda İngilizce'nin yaygın şekilde bilinen bir dil olması nedeniyle büyükelçilik paylaşımlarında kullanılmasının bir olumsuzluk yaratmadığı, ancak aynı paylaşımların Türkçe olarak da gerçekleştirilmesinin daha olumlu sonuçlar ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle X.com hesaplarını aktif olarak kullanan büyükelçiliklerin Türkçe paylaşım sayılarını arttırmaları, kendi mesajlarını Türk vatandaşlarına etkin bir şekilde iletebilme adına avantaj sağlayabilir.

Bazı büyükelçiliklerin depremle ilgili paylaşım sayılarının Tablo 3'te gösterilenden daha fazla olduğu veri toplama aşamasında tespit edilmiştir. Ancak çalışmaya dahil edilmeyen bu paylaşımlar büyükelçiliklerin kendi yerel dillerinde yaptıkları paylaşımlardır. Türkçe veya İngilizce olmadığı için bu paylaşımların etkisinin çok sınırlı olduğu ve hedef kitlenin geneline hitap etmediği düşünülmüştür. Bu nedenle paylaşımlar kamu diplomasisi bağlamında mesaj niteliği oluşturamadığından araştırma dışında bırakılmışlardır.

Tablo 4: Büyükelçilik Paylaşımlarının Konulara Göre Dağılımı

Ülke	Taziye	Yardım Gönderimi	Kurtarma Çalışması	Sağlık Hizmeti	Bilgilendirme	Dayanışma Mesajı	Ziyaret	Tebrik-Teşekkür	Toplam
1 İspanya	5	28	30	28	3	19	2	3	118
2 Fransa	10	28	13	9	14	12	2	6	94
3 Belçika	11	10	0	9	13	8	20	0	71
4 Yunanistan	10	9	3	0	18	9	8	10	67
5 İtalya	5	19	4	10	13	11	1	4	67
6 Hollanda	7	3	5	1	6	8	4	7	41
7 Almanya	9	10	5	0	9	3	3	1	40
8 Finlandiya	8	7	0	0	11	2	0	4	32
9 İsveç	6	3	2	0	9	0	2	0	22
10 Lüksemburg	5	12	0	0	3	0	0	0	20
11 İrlanda	5	3	0	0	6	1	0	0	15
12 Malta	5	2	0	0	2	1	0	1	11
13 Slovakya	3	4	2	0	0	0	0	0	9
Toplam	89	138	64	57	107	74	42	36	607

Büyükelçiliklerin X.com hesaplarındaki paylaşımları konu dağılımına göre değerlendirildiklerinde; İspanya, Fransa, İtalya ve Hollanda'nın tüm konu başlıklarında yer alabilecek paylaşımlarının bulunduğu belirlenmiştir. Bu çeşitlilikten deprem sonrasında gerçekleştirdikleri yardımlar vasıtasıyla insani diplomasi kapsamında değerlendirilebilecek

birçok uygulamayı hayata geçirdikleri görülmektedir. Ülkeler yardım çalışmalarını X.com hesaplarından paylaşarak da dijital ortamlarda kendi insani diplomasi faaliyetlerinin tanıtımlarını gerçekleştirmişlerdir. İyi bir koordinasyon içerisinde gerçekleştirilmiş olan tüm bu faaliyetlerin ülkelere kamu diplomasisi çerçevesinde olumlu katkı sağlama potansiyeli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya konu büyükelçiliklerin tamamının paylaşımında bulunduğu konular ise taziye ve yardım gönderimi başlıkları özelinde olmuştur. Büyükelçiliklerin depremin yaşandığı ilk anlardan itibaren taziyelerini iletmeye başladıkları ve birçoğunun ilk günden itibaren yardım teklifinde bulunduğu veri toplama aşamasında belirlenmiştir. Büyükelçilikler ayrıca kendi ülke ve hükümet başkanlarının da depremlerle ilgili mesajlarını yeniden gönderim yaparak paylaşmışlardır. Depremin hemen sonrasında büyükelçiliklerin duydukları üzüntüyü ifade etmeleri ve olayın akışını izlemek ve beklemek yerine hızlıca proaktif tutum benimseyerek yardım teklifinde bulunmaları tüm büyükelçilikler adına başarılı bir kamu diplomasi uygulama örneği olarak değerlendirilmektedir.

6 Şubat depremleri ile ilgili paylaşım konuları arasında tebrik ve teşekkür başlığının en az başvurulan konu olduğu görülmektedir. Bu konu başlığı büyükelçiliklerin kendi ülkelerinden gelen yardım personeline veya yardım malzemesi gönderenlere tebrik ve teşekkürlerini iletmelerinin yanı sıra deprem sonrasında iş birliği içerisinde birlikte çalıştıkları Türk vatandaşlarına yönelik teşekkür mesajlarını içermektedir. Ayrıca büyükelçilikler, kendilerine yönelik Türk yetkililer ve kurum temsilcileri tarafından paylaşılan tebrik ve teşekkür paylaşımlarını yeniden paylaşım özelliği ile kendi hesaplarından yayımlamışlardır.

Tablo 5: Büyükelçiliklerin Paylaşımlarındaki Etkileşim

	Ülke	Beğeni Sayısı	Yorum Sayısı	Yeniden Paylaşım	Görüntülenmeler
1	İspanya	152.480	6.183	29.006	11.825.405
2	Fransa	87.121	2.003	9.085	4.057.003
3	Belçika	1.456	58	348	123.016
4	Yunanistan	168.702	5.240	14.013	8.871.619
5	İtalya	207.489	3.375	15.789	8.608.300
6	Hollanda	1.416	39	295	148.411
7	Almanya	9.792	359	1.224	626.324
8	Finlandiya	534	11	118	51.801
9	İsveç	7.088	183	737	503.424
10	Lüksemburg	411	12	82	68.254
11	İrlanda	9.040	306	817	51.575
12	Malta	55	2	13	14.943
13	Slovakya	82	13	25	4.696

Büyükelçiliklerin X.com hesaplarında başka hesapların paylaşımlarını yeniden gönderim özelliğiyle paylaştığı ayrıca kendi paylaşımlarını da ilk paylaşımlarının ardından tekrar retweet olarak paylaştığı araştırma kapsamında belirlenmiştir. Etkileşime ilişkin

sayılar hesaplanırken başka hesaplardan yapılan yeniden paylaşımlar ve tekrarlayan retweetler dikkate alınmamış, sadece büyükelçiliklerin kendi paylaşımları ve yaptıkları alıntulamalara ilişkin bilgiler üzerinde durulmuştur.

Büyükelçilikler X.com üzerinden gerçekleştirdikleri paylaşımlar ile kendi duygu ve düşüncelerini ifade ederken, deprem sonrası yaraların sarılması için gösterdikleri çabaları da kamuya anlatma imkânı bulmuşlardır. İspanya Büyükelçiliği'nin 12 milyona yakın görüntülenme aldığı ve toplam etkileşim sayılarına bakıldığında da en fazla etkileşimi alan büyükelçilik olduğu görülmektedir. 40 bine yakın takipçisi bulunan hesabın 12 milyon gibi yüksek bir görüntülenmeye ulaşması ve diğer büyükelçilikler ile kıyaslandığında toplamda en fazla etkileşim sayısına erişmiş olması hem insani hem de dijital diplomasiyi başarılı bir koordinasyon içinde yürüttüğü ve kamu diplomasisi anlamında diğer büyükelçiliklerle göre daha iyi bir performans sergilediği şeklinde yorumlanabilir.

Etkileşim sayıları; beğeni, yorum, yeniden paylaşım ve görüntülenme sayılarının toplamı şeklinde değerlendirildiğinde İspanya Büyükelçiliği'ni, Yunanistan ve İtalya büyükelçiliklerinin takip ettiği görülmektedir. Yunanistan Büyükelçiliği yaklaşık 14 bin takipçisi olmasına rağmen toplamda 9 milyondan fazla etkileşim sayısına ulaşmıştır. Ayrıca Yunanistan'ın X.com üzerinden sağladığı etkileşime ayrı bir pencereden daha bakmak gerekmektedir. Çünkü Türkiye ile Yunanistan'ın uzun yıllara dayanan ve kimi zaman gergin kimi zaman da pozitif havanın estiği ilişkileri deprem sırasında son derece olumlu bir şekil almıştır. Yunanistan Büyükelçiliği'nin X.com üzerindeki paylaşımları kendisine göre daha çok takipçi sayısı bulunan Almanya, İtalya ve Fransa'dan daha fazla etkileşime ulaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda etkileşim sayıları özelinde Avrupa'nın büyük ülkeleri ile kıyaslandığında Yunanistan'ın özellikle dijital diplomasi uygulamasında daha başarılı sonuçlar elde ettiği ve kendi çalışmalarını Türk vatandaşlarına anlatmak konusunda daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Etkileşim konusunda Fransa Büyükelçiliği'nin ise İspanya, İtalya ve Yunanistan büyükelçilikleri ile kıyaslandığında geride kaldığı değerlendirilmektedir. Günlük ortalama 3 paylaşım gibi yüksek bir paylaşım sayısına ulaşan ve tüm konularda paylaşımı bulunan Fransa'nın toplamda yaklaşık 4 milyondan biraz fazla etkileşim sayısında kalması bu düşüncenin oluşmasına neden olmuştur. Diğer ülke büyükelçiliklerinin daha yüksek etkileşime ulaşırken Fransa Büyükelçiliği'nin aynı oranda etki sağlayamamasının nedeni ise çalışma kapsamında tespit edilememiştir. Aynı şekilde etkileşim performansı ile ilgili üzerinde durulması gereken bir diğer ülke de Almanya'dır. Büyükelçilikler arasında en fazla takipçisi bulunan ülke Almanya olmasına rağmen toplamda yaklaşık 630 bin gibi bir sayıda etkileşim sağlayabilmiştir. Fransa'da olduğu gibi Almanya'nın da görece düşük kalan etkileşim sayısının sebebine ilişkin bir çıkarım yapmak çalışma kapsamında mümkün olmasa da diğer büyükelçiliklere göre Almanya'nın geride kaldığını söylemek mümkündür. Bu anlamda diğer büyük ülkeler İspanya, İtalya ve Fransa'ya göre kıyaslandığında Almanya'nın dijital diplomasi performansının yeterli seviyede olmadığı düşünülmektedir.

Tablo 6: Büyükelçilik Paylaşımlarının İçerik Özellikleri

	Ülke	Metin	Fotoğraf	Video	Karma İçerik	Toplam
1	İspanya	9	0	0	109	118
2	Fransa	22	0	0	72	94
3	Belçika	20	0	0	51	71
4	Yunanistan	24	0	0	43	67
5	İtalya	16	2	0	49	67
6	Hollanda	9	0	0	32	41
7	Almanya	12	0	0	28	40
8	Finlandiya	19	0	0	13	32
9	İsveç	10	0	0	12	22
10	Lüksemburg	13	0	0	7	20
11	İrlanda	8	0	0	7	15
12	Malta	6	0	0	5	11
13	Slovakya	2	0	0	7	9

Büyükelçiliklerin çoğunlukla metin, fotoğraf ve video içeriklerinin aynı anda kullanıldığı karma içerikler ile paylaşımlar gerçekleştirdikleri belirlenmiştir. Bu karma paylaşım türünün birbirlerini tamamladığı, etkileşim oluşturma ve hedef topluma doğru mesajların iletilmesi konusunda başarılı bir iletişim yaklaşımı olduğu kanaatine varılmıştır. Büyükelçiliklerin deprem sonrasındaki yardım faaliyetlerini sadece metin kullanarak anlatmak yerine fotoğraf ve video sunumuyla da desteklemeleri, sahada gerçekleştirdikleri insani yardımların dijital dünyada daha etkili şekilde anlatılmasına yardımcı olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre, 27 büyükelçilikten (Çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle Polonya ayrı tutulmalıdır) 13'ünün aktif bir X.com hesabı bulunmamaktadır. Yaşadığımız iletişim çağında büyük oranda dijitalleşmiş bir dünyada 13 AB ülkesi büyükelçiliğinin X.com mecrasını kullanmaması hem temel iletişim ihtiyacının karşılanması açısından hem de dijital diploması özelinde ve kamu diploması çerçevesinde önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

X.com hesabına ulaşılan 13 büyükelçiliğin ise paylaşım sayıları ve yoğunlukları birbirinden farklı olsa da deprem sonrasında gerçekleştirdikleri insani yardımları sosyal medyayı kullanarak anlatmaya çalışmaları nedeniyle kamu diploması bağlamında etkin olarak kullandıkları düşünülmektedir. Büyükelçiliklerin tamamının deprem sonrasındaki bir aylık süre boyunca büyük ölçüde Türkiye'nin gündemi ile birlikte hareket ettikleri ve bu doğrultuda iletişimlerini kurguladıkları anlaşılmaktadır. Kamu diplomasının temelinde yabancı halkları anlamak ve onlarla iyi ilişkiler kurmak vardır bundan dolayı Türk halkının yaşadığı deprem felaketlerinde onlara yardım elini uzatan ve acısını paylaşan ülke büyükelçiliklerinin destek mesajları kamu diploması açısından son derece olumlu olarak değerlendirilebilir.

Büyükelçiliklerin kamu diplomasisi bağlamında hedef kitlelerine kolaylıkla ulaşabilme yöntemlerinden birisinin de sosyal medya paylaşımlarında yerel dilin kullanımı olduğu düşünölmektedir. Büyükelçiliklerin, hedef kitlenin yerel dilinde veya yaygın bilinen bir yabancı dilde paylaşımlarda bulunmak yerine kendi dillerinde paylaşım yapma konusunda ısrar etmeleri durumunda istenilen başarılı sonuçlara ulaşmak konusunda daha çok zorlanacaklarını söylemek mümkündür. Sadece Türkiye özelinde değil, aynı zamanda tüm yurtdışı temsilciliklerinde de bu tarz yaklaşımların benimsenmesi büyükelçiliklerin kamu diplomasisi bağlamında yürüttüğu faaliyetlerin etki gücünü azaltabileceği düşünölmektedir. Ancak paylaşımlarını faaliyette buldukları ülkenin yerel dili başta olmak üzere yaygın bilinen çeşitli dilleri de kapsayacak şekilde gerçekleştiren büyükelçiliklerin yerel halk ile daha fazla etkileşime gireceği öngörülmektedir.

Büyükelçiliklerin tamamı deprem sonrası Türkiye'ye taziyelerini sunmuş ve yardım gönderimi konusunda faaliyetlerini sosyal medya üzerinden anlatmışlardır. Ancak yüksek oranda etkileşim sağlayabilen bazı büyükelçiliklerin paylaşımlarını sadece bir görev bilinci ve bilgilendirme amacıyla ele almadıkları, paylaşımlarında kullandıkları dile samimi bir üslup ekledikleri araştırma kapsamında anlaşılmıştır. Bu bağlamda, başarılı olan büyükelçilikler diğerleri ile karşılaştırıldığında samimi ve içten paylaşımların etkileşimi arttırdığı ve hedef topluma daha fazla etki ettiği kanısına varılmıştır. Büyükelçiliklerin sosyal medya faaliyetleri yürütürken buldukları ülkenin sosyolojik ve sosyal psikolojik düşünce yapısını anlamalarının ve buna göre paylaşımlarını kurgulamalarının önemli bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, sosyal medya üzerinden kamu diplomasisi faaliyetleri yürütülmesinin düşük maliyet, geri bildirim almanın kolaylığı ve son derece hızlı olma gibi önemli avantajlara sahip olması nedeniyle bütün büyükelçiliklerin gündemlerinde bulunması gerektiği düşünölmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre, AB üye ülkelerinin X.com hesabı bulunan ve etkin kullanan büyükelçiliklerinin bu konuda başarılı kabul edilebileceği, hesaplarının genel görünümünün olumlu olduğu görölmüştür. Ancak X.com hesabı bulunmayan 13 ülkenin ise önemli bir avantajı kullanmadıkları anlaşılmıştır. Birçok alanda iş birliği ve bilgi paylaşımını misyon edinmiş AB'nin, dijital diplomasi uygulamaları için de bir standarda sahip olması gerektiği oldukça açıktır. Araştırma kapsamında hem insani hem de dijital diplomasi faaliyetleriyle diğer büyükelçiliklerin önünde olduğu kanaatini oluşturan İspanya, İtalya, Yunanistan ve Fransa gibi ülkelerin kamu diplomasisindeki uygulamaları ve tecrübeleri temel alınarak belirli standartlar oluşturulmalı ve bu standartlardan yoksun üye ülkelerin de kendilerini geliştirmek için çalışmalar yürütmesi öngörülmektedir.

AB üye ülkeleri büyükelçiliklerinin yarısına yakınının dijital dünyada var olmaması, deprem sonrasında kamu diplomasi faaliyetlerine ilişkin genel bir değerlendirme yapmanın önünde bir engel olmuştur. Ancak diğer büyükelçilikler ile kıyaslandığında X.com hesabını aktif ve etkili bir şekilde kullanan; İspanya, İtalya, Fransa, Belçika, Yunanistan, Hollanda ve Almanya büyükelçilikleri deprem sonrasında kamu diplomasi faaliyetlerini hayata geçirmeleri bağlamında başarılı olarak değerlendirilmişlerdir. Finlandiya, İsveç,

Lüksemburg, İrlanda, Malta ve Slovakya'nın ise doğru bir yaklaşıma sahip olmak ile birlikte daha fazla etkinliklerini arttırmalarının gerekli olduğu düşünülmektedir. X.com hesapları bulunmayan; Bulgaristan, Hırvatistan, Slovenya, Çekya, Danimarka, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Portekiz ve Romanya büyükelçiliklerinin ise bu eksiliklerini gidermelerinin gerektiği ve bu konuda AB'nin kendi imajına olan etkisini de göz önünde bulundurarak bu ülkeleri dijital dünyadaki varlıklarını güçlendirmeleri konusunda teşvik etmesi gerektiği düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin yayın süreçlerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin "Etik Kurallara Uygunluk" başlığı altında belirtilen esaslara uygun olarak hareket edilmiştir. Çalışmanın araştırma kısmında etik kurul izni gerektirecek bir husus bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Beyanı

Tek yazarlı ele alınan makale yazar tarafından üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede yazar tarafından beyan edilmiş herhangi bir olası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. ve Okumuş, D. (2023). Türkiye'nin Uluslararası Yardım Çağrısı ve Karşılığı. Erişim 23 Ekim 2023, <https://kriterdergi.com/dosya-deprem-ve-afet-yonetimi/turkiyenin-uluslararasi-yardim-cagrisi-ve-karsiligi>
- Adesina, O. S., & Summers, J. (2017). Foreign Policy in an Era of Digital Diplomacy. *Cogent Social Sciences*, 3(1).
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş (Pazarcık ve Elbistan) Depremleri Saha Çalışmaları Ön Değerlendirme Raporu, T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Deprem Dairesi Başkanlığı 24 Şubat 2023. <https://deprem.afad.gov.tr/assets/pdf/AraziOnrapor28022023surumIrevize.pdf>, Erişim Tarihi: 23.10.2023
- Albayrak, O. (2023). Dijital Diplomasi: Diplomasi 3.0., *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (46), 493-508.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, 6. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Arceneaux, P. (2022). Political Public Relations Within Foreign Affairs: Ireland's Public Diplomacy Campaign For A Security Council Seat. *Public Relations Inquiry*, 11(3), 427-459.
- Atienza, M. E. L., & Quilala, D. (2021). Nongovernment Organizations in Humanitarian Activities in the Philippines: Local Contributions in Post-Disaster Settings and Implications for Humanitarian Action and Diplomacy. *Asian Journal of Comparative Politics*, 6(4), 345-359.
- Battır, O. (2023). İnsani Diplomasi-Klasik Diplomasi İlişkisi. Hafize Zehra Kavak (Ed.), *Kuramdan Uygulamaya İnsani Diplomasi* (s. 39-62). İstanbul: Kızılay Kültür Sanat Yayınları.
- Bjola, C. & Manor, I. (2024). "Introduction: Understanding Digital Diplomacy— The Grammar Rules and Patterns of Digital Disruption" Ed. Bjola, C. & Manor, I. *The Oxford Handbook of Digital Diplomacy*. Oxford: Oxford University Press. pp. 3-28.
- Ekşi, M. (2018). Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası, 2. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- European Union. (2024, 20 Nisan). Country profiles. Erişim 20 Nisan 2024, https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles_en
- Cull, N. J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles: Figueroa Press.
- Cull, N. J. (2008). Public Diplomacy: Taxonomies and Histories. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 31-54.
- Cull, N. J. (2011). Wikileaks, Public Diplomacy 2.0 And The State Of Digital Public Diplomacy. *Place Branding and Public Diplomacy*, 7 (1), 1-8.
- Çağlayan: & Pelenk Özel, A. (2021). Dünya Liderlerinin Yürüttüğü Twiplomasi Faaliyetlerine Yönelik Bir Analiz, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 36: 243-267.

- Çelik, M. (2023). Covid-19 Salgınında Türkiye'nin Yaptığı İnsani Yardımların Kamu Diplomasisi Bağlamında Değerlendirilmesi, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 71-106.
- Dabner, N. (2012). 'Breaking Ground' In The Use Of Social Media: A Case Study Of A University Earthquake Response To Inform Educational Design With Facebook, *Internet and Higher Education*, 15(1), 69-78.
- Gong, L. (2021). Humanitarian Diplomacy As An Instrument For China's Image-Building, *Asian Journal of Comparative Politics*, 6(3) 238–252.
- Gregory, B. (2008). Public Diplomacy: Sunrise of an Academic Field, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (616), 274-290.
- Gross, M. L., Canetti, D. & Vashdi, D. R. (2016). The Psychological Effects of Cyber Terrorism, *Bulletin of the Atomic Scientists*, 72 (5), 1-8.
- Habertürk. (2023, 25 Temmuz). X.com nedir, Twitter'ın adı mı değişti? Twitter kapanacak mı? <https://www.haberturk.com/x-com-nedir-twitter-in-adi-mi-degisti-ve-kapanacak-mi-3609605-ekonomi/3> (Erişim Tarihi: 14 Ekim 2023).
- Hedling, E. & Bremberg N. (2021) Practice Approaches to the Digital Transformations of Diplomacy: Toward a New Research Agenda, *International Studies Review*, 23, 1595–1618.
- İletişim Başkanlığı. (2022). *Kamu Diplomasisi Nedir?*, İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- İnceç, A. K. (2022). Kamu Diplomasisine İlişkin Kuramsal Çerçeve Bağlamında “Great Britain” Kampanyası, *SDÜ İFADE*, 4 (2), 19-39.
- İris, M. & Akdemir, T. (2020). Kamu Diplomasisinde Dijital Dönüşüm: Büyükelçilerin Twitter Üzerinden Gerçekleştirdikleri Dijital Diplomasi Faaliyetlerinin İncelenmesi, *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 11 (42), 12-54.
- Kalın, İ. (2011). Soft Power and Public Diplomacy in Turkey, *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 16(3), 5-23.
- Köksoy, E. (2015). Kamu Diplomasisi ve Mülteci İlişkileri Türkiye'nin Mülteci İlişkilerinin Uluslararası Medya Yansımaları, *Marmara İletişim Dergisi*, (24), 77-99.
- Lord, C. (1998). The Past and Future of Public Diplomacy, *Orbis*, 42 (1), 49-73.
- Minear, L. (2007). “The Craft of Humanitarian Diplomacy” Ed. Minear, L. & Smith, H. Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft. Tokyo: Nations University Press. pp. 7-35.
- Nye, J.S. (2004). Soft Power The Means To Success In World Politics. New York: Public Affairs.
- Nye, J.S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (616), 94-109.
- O'Hagan, J. (2016). Australia And The Promise And The Perils Of Humanitarian Diplomacy, *Australian Journal of International Affairs*, 70(6), 657-669.

- Özkan, A. (2014). Role Of Public Diplomacy İn Establishing Nation Branding And Public Diplomacy Possibilities Of Turkey, *Europen Journal of Research on Education* , 2 (3), 1-5.
- Özlu, Ö. & Ernek Alan, G. A. (2020). Kamu Diplomasisi Oluşturulmasında Dijital Diplomasinin Etkisi: Türkiye'de Bulunan Büyükelçiliklerin Twitter Kullanımı, *Erciyes İletişim Dergisi*, 7 (2),1345-1366.
- Regnier, P. (2011). The Emerging Concept Of Humanitarian Diplomacy: Identification Of A Community Of Practice And Prospects For International Recognition, *International Review of the Red Cross*, 93 (884), 1211-1237.
- Rugh, W.A. (2014). FRONT LINE PUBLIC DIPLOMACY How US Embassies Communicatewith Foreign Publics, New York: PALGRAVE MACMILLAN.
- Salihi, E. (2021). Dijital Diplomasi Faaliyeti Olarak Türk Büyükelçilerin Twitter Kullanımı: Avrupa Birliği Ülkelerinde Görev Yapan Türk Büyükelçiler Örneği. *Öneri Dergisi*, 16 (56), 545-569. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.909573>
- Sancar, G. A. (2017). Turizm Diplomasisi Kapsamında Yer Markalama: Turkey Home Kampanya Analizi, *Selçuk İletişim* , 9(4), 89-108.
- Seyidov, İ. & Artan Özoran, B. (2021). Dijital Diplomaside Instagram Aracılığıyla Sosyal Medya Fenomenlerinin Kullanımı: Troya Ören Yeri Örneği, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, İleti-ş-im Özel Sayı: 6, 139-160.
- Ünal Erzen, M. (2014). *Kamu Diplomasisi*, 2. Basım, İstanbul: Derin Yayıncılık.
- Yağmurlu, A. (2019). Dijital Diplomasi: Kamu Diplomasisi Çerçevesinden Avrupa Birliği Üye Ülkeleri ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları İnternet Uygulamaları, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 1267-1295.
- Yazar, F. (2021). Covid19 Pandemisinde Türkiye'nin Avrupa ve ABD'ye Yönelik Medikal Yardımlarının Kamu Diplomasisi Bağlamında Değerlendirilmesi: Avrupa ve ABD'li Basın Kuruluşlarında Çıkan Makalelerin Söylem Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: Toplum & Siyaset, 115-126.
- Yıldırım, F.E. (2023). 6 Şubat 2023 Depreminde Türkiye'de Twitter'ın Kullanımı, *Intermedia International e-Journal*, 10(19) 276-292.
- Yıldırım, E. & Kalkan Küçüksolak, Ö. (2020). Türk Dış Politikasında İnsani Diplomasi ve Suriyeli Sığınmacıların Türkiye Algısı: Gaziantep İli Örneği, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (37), 593-617.
- Zhang, J. (2013). A Strategic Issue Management (SIM) Approach to Social Media Use in Public Diplomacy, *American Behavioral Scientist*, 57(9) 1312–1331.